هلمند

(جغرافيه، تاريخ او كلتوري دودونه)

دؤفی محمد شبرق (پدرن)

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب پېژندنه

- ❖ دکتاب نو م :هلمند (هیتومنت)
- ❖ مؤلف :محمد شفیق ژمن
- ❖ تقریظ او کتنه :کاندید اکاډمېسن سیستانی
- ❖ خپرندوی :نارنج خپرندویه ټولنه- کندهار
- ❖ کمپوز :خپله مؤلف
- ❖ ډیزاین :مولوي عبدالرحیم غیاث
- ❖ پُښتې طرحه :خپله مؤلف
- ❖ پُښتې ډیزاین :فرهنگ پرینټینگ پریس
- ❖ صفحه آرایي : محمد عمر
- ❖ چاپ وار :لومړی
- ❖ چاپ کال :۱۳۹۳ لمریز
- ❖ چاپ شمېر :۱۰۰۰ ټوکه

اړیکي

۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷

Shafiq.Zhman@gmail.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالی

- د هلمندیانو مور (لو ادې) ته،
- ستر لیکوال کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستاني ته،
- درانه استادمحمد آصف صمیم ته او ټول افغان ولس ته ډالی.

م - ش - ژمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هلمند اثر؛ خبري...!

[د هر کانې په زړه کي لوی تاریخ پروت دی؛ که ولوستل سي]
د جواهرلال نهرو دا خبره مي ډېر وخت ذهن ته راځي. خو خبره د لوستلو ده؛ چې څه ولوستل سي او څنګه ولوستل سي؟ موږ هم د لوستلو لپاره ډېرڅه لرو، هم د لوست ډېره اړتیا. خو یوه لویه نیمګړتیا چې ددغو دواړو ترمنځ اړیکي یې کمرنګه کړي دي هغه؛ د پوره علمي څېړنو کمی دی. د نړۍ په ډېرو ژبو کي د څېړنیزو اثارو برخي ډیري بډایي دي او د انسانانو پّه ژوند کي یې ډېر مثبت رول لوبولی دی خو د پښتو ژبي دغه برخه لکه څومره چې پکار ده تر هغه معیار ډېره خواره ده. موږ ته ډیري پوښتنې تر اوسه پوري بې جوابه پاته دي او یا که څېړني سوي دي هم ځینې یې داسي دي چې سړی یې په پوړه زړه نه سي یادولای.

په دې توګه؛ د ښاغلي ملګري محمد شفیق ژمن څېړنه چې د هلمند پر جغرافیه، تاریخ او دودونویې کړې ده، زموږ د څېړنیزې برخې لپاره موثره او پرځای هڅه ګڼم.

د تاریخ، جغرافیې او دودونو موضوعات یوله بله اخښلي دي، د مځکې په یوه ځانګړې حصه کي، د ژوند د بهیر او انسانانو عنعنات که موږ سره بېل کړو، هر یو یې په یوائي ډول ولولو هم به د دوو نورو اړخونو ځینو برخو ته اشارې پکښې وویښو خو داچې په دغه اثرکي دا درې اړخه یوځای سوي او بیا پر هلمند متمرکز سوي دي نو معلومه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده چې د هیواد د دغې مهمې سیمې، تاریخي مېنې او متمدنو وګړو د غني کلتور څېړنه ډېره مهمه مجموعه تشکیلوي.

لرغونپوهان که افغانستان د نړۍ سرخلاصی موزیم بولي نو ددغه سرخلاصي موزیم یوه لویه برخه هلمند تشکیلوي، مورخین که د افغانستان د لرغوني تاریخ څخه لیکل پیلوي نو هلمند یې په لیکنو کې خپل ځای لري او ټولنپوهان که د هیواد پر کلتور او د خلکو پر دودونو لیکل کوي نو د پراخ هلمند د ګڼو وګړو پر ژوند به خاماخا تمرکز کوي خو ددې هرڅه سره سره بیاهم پر هلمند ځانګړې کتابونه لکه څومره چې پکاره ده، نه دي لیکل سوي او دا اثر (هلمند) له دې اړخه هم ارزښتمن دی.

پر دغه کتاب مسلکي او مسوولانه کتنه د مورخینو او لیکوالانو حق دی او که د (خو) کوم تړکی ولري نو دا د هغو دنده ده چې خپل نظرونه څرګند کړي خو زما په نظر چې یې مثبت اړخونه ډېر راغلل او دا معلومات مې د ځان او نورو لوستونکو لپاره ګټور احساس کړل نو یې مولف ته د لیکلو مبارکي ورکوم، د خپل ځان له لوري ددغه علمي ګام د هرکلي په توګه یې د چاپ او خپرولو په برخه کي لګښتونه پر غاړه اخلم او تاسي دوستان یې لوستلو ته رابولم.

د علمي هڅو د غوړېدو په هیله

سمیع وزیری

۱۳۹۳-۱۲-۱۸

-کابل، افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

موضوع **مخ**

۱- سریزه.....الف
۲- تقریظ.....خ
۳- مخیزه.....ش
۴- پوهاند علامه عبدالحی حبیبي په هلمند کي.....ط

لومړی برخه ـ جغرافیه

لومړی څپرکی

۱- د هلمند جغرافیایي موقعیت.....۱
۲- د هلمند د نومونې (تسمیې) وجه.....۵
۳- د هلمند آب و هوا.....۷
۴- د هلمند د وګړو شمېر (نفوس).....۸
۵- د هلمند کرهڼه.....۸
٦- د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه.....١٦
۷- د هلمند (=هیرمند – هیتومنت) سیند.....۱۷
۸- د هلمند سیند د اوبو مسئله.....٢٤
۹- د هلمند برېښنایي بندونه.....۳۳
۱۰- د هلمند کاني زخایر.....۳۷
۱۱- د هلمند د بُست تصدي.....۳۹
۱۲- د هلمند حجاري او نجاري مختلطه فابریکه.....٤٠

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- د هلمند د چاه انجیر دستگاه.....٤٣
۱۴- د هلمند د عامه صحت مؤسسه.....٤٤
۱۵- د هلمند ځنګلونه.....٤٥

دوهم څپرکی

١٦- د هلمند ولایت اداري تشکیلات.....٤٧
١٧- د لښکرګاه ښار.....٤٧
١٨- په لښکرګاه ښار پوري اړوندي سیمي.....٤٩
١٩- د هلمند ولسوالۍ.....٥٠
٢٠- نهر سراج (ګرشک).....٥٢
٢١- نادعلي.....٥٢
٢٣- ګرمسیر.....٥٦
٢۴- سنګین (سروان کلا).....٥٨
٢٥- کجکی.....٦٠
٢٦- باغران.....٦١
٢٧- موسی کلا.....٦٢
٢٨- نوزاد.....٦٤
٢٩- دېشو.....٦٧
٣٠- واشېر.....٧٠
٣١- خانشین (رېګ).....٧١
٣٢- مارجه.....٧٣
٣٣- ناومېش.....٧٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپیم څپرکی

۳۴- د هیتومنت (هلمند) تاریخي آثار او مشهوري سیمي.....۷۵
۳۵- بُست.....۷۵
۳٦- زمینداور (زینداور).....۸۷
۳۷- زرنج (درنګیانا – زرنجیانا).....۹۳
۳۸- خلج.....۱۰۳
۳۹- باغ ارم (باغران – باغرام).....۱۰۳
۴۰- سروان (سوروان – زور وان).....۱۰٦
۴۱- بغنین (بغنی).....۱۱۰
۴۲- بولان.....۱۱۰
۴۳- خلج (خلچ).....۱۱۳
۴۴- دښت لکان (دشت لګان).....۱۱٤
۴۵- تل (داتل – دارتل).....۱۱٦
۴٦- موسی کلا.....۱۱۸
۴۷- رودبار.....۱۱۹
۴۸- خوابین.....۱۲۰
۴۹- سرخ دوز (سُرخدز – سرخ دژ – سره کلا).....۱۲۱
۵۰- زراسپ (هزارسپ).....۱۲۱
۵۱- آزولا (ازویلا – وزولا).....۱۲۲
۵۲- قرنین.....۱۲۲
۵۳- طاق.....۱۲۳
۵۴- زالقان.....۱۲۳
۵۵- روزان.....۱۲۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

٥٦- خواش.....١٢٣
٥٧- ارغاش.....١٢٤
٥٨- ارياسپ.....١٢٥
٥٩- کُهک.....١٢٦
٦٠- د گرشک پوځي کلا.....١٢٦
٦١- د گرشک د اده کلا.....١٢٧
٦٢- د ادې کلا.....١٢٧
٦٣- دېشو (ده شيو).....١٢٧
٦٤- بشلنگ.....١٢٨
٦٥- صفار.....١٢٩
٦٦- مُختر کلا.....١٢٩
٦٧- د سلطان کلا.....١٣٠
٦٨- د لښکرګاه زوړ ښار د غزنويانو په دوره کي.....١٣٠
٦٩- د لښکرګاه زور ښار د غوريانو په دوره کي..... ١٣٤
٧٠- د لښکرګاه زوړ ښار د لرغون پېژندني له نظره.....١٤١

دوهمه برخه ـ تاريخ

لومړی څپرکی

١- هلمند د تاريخ په اوږدو کي.....١٤٤
٢- هلمند په آريانا کي.....١٤٧
٣- ګرشاسپ بابا او هيتومنت..... ١٤٧
٤- د توږلي ډبري دوره او د هلمند سيمه.....١٥٦
٥- د پخواني کلتور منځنۍ کړۍ.....١٦٠

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- د آریائیانو هجرت هلمند او اراکوسیا (اراکوزیا) ته.....١٦١
٧- اویستایي مدنیت او هلمند(هیتومنت).....١٦٧
٨- سکندر مقدوني (یوناني) په هلمند کي.....١٦٨
٩- هلمند په ملک الطوایفي مرحله کي.....١٧٠
١٠- هلمند د اسلامي لیکوالانو په آند..... ١٧١

دوهم څپرکی

١١- د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ.....١٧٣
١٢- کیاني کورنۍ.....١٧٤
١٣- اسپه کورنۍ.....١٧٦
١٤- د زال کورنۍ.....١٧٧
١٥- د امورجېزیان کورنۍ.....١٧٨
١٦- د ساکانو (اسکایانو) کورنۍ.....١٧٨
١٧- د ښنسب بابا کورنۍ.....١٧٩
١٨- صفاري کورنۍ.....١٧٩
١٩- د آل ناصر کورنۍ.....١٨٠
٢٠- د حاجي جمال خان نیکه کورنۍ.....١٨٢

درېیم څپرکی

٢١- هلمند ته د اسلام راتګ.....١٨٣
٢٢- هلمند په اموي دوره کي..... ١٨٩
٢٣- هلمند په عباسي دوره کي.....١٩٢
٢٤- هلمند په صفاري دوره کي..... ١٩٥
٢٥- هلمند په غوري او غزنوي دوره کي.....٢٠١
٢٦- هلمند په مغولي دوره کي.....٢١٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷- د ملک اودل حکمراني او د هلمند سیمه.....۲۱۶

څلورم څپرکی

۲۸- د هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کي.....۲۱۸
۲۹- حاجي جمال خان نیکه (هلمندی) او دده لویه کورنۍ.....۲۲۲
۳۰- تیمورشاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه.....۲۲٤
۳۱- زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه.....۲۲۹
۳۲- د زمان شاه په حکومت کي د هلمند د لویي ادې سرښندنه...۲۳۵
۳۳- د سردار پائنده محمد خان په وړاندي د زمان شاه بې پروایي..۲۳۷
۳۴- د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه....۲۳۹
۳۵- د غچ اخیستلو مبارزه.....۲٤۱
۳٦- د شاه محمود پاچاهي او د وزیر فتح خان هلمندي وزارت.....۲٤٦
۳۷- شاه محمود ته د وزیر فتح خان هلمندي پوځي خدمتونه.....۲٤۸
۳۸- د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي.....۲۵۸
۳۹- د وزیر فتح خان هلمندي هلي ځلي.....۲٦۱
۴۰- د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او.....۲٦٦
۴۱- د امیر دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي.....۲۸۱
۴۲- افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل.....۲۸۸
۴۳- پر افغانستان د انګرېزانو لومړی پوځي یرغل.....۲۹۱
۴۴- د انګرېزانو او شاه شجاع په وړاندي د افغانانو پاڅونونه.....۲۹۸
۴۵- د مګناټن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه.....۳۰۸
۴٦- د انګرېزانو تګ او تباهي.....۳۱۸
۴۷- د غچ اخیستلو پوځي یرغل.....۳۲۳
۴۸- د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي.....۳۲۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۹- د امیرشېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي.....۳۳۹
۵۰- د امیرافضل خان پاچاهي.....۳٤۳
۵۱- د امیراعظم خان پاچاهي.....۳٤۵
۵۲- د امیر شېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي.....۳٤۷
۵۳- د امیر یعقوب خان لنډه دوره.....۳۵۷
۵۴- د امیر عبدالرحمن خان پاچاهي.....۳۷٤
۵۵- د امیر حبیب الله خان پاچاهي.....۳۹۵
۵٦- د غازي امان الله خان پاچاهي.....٤۰۱
۵۷- د عنایت الله خان پاچاهي.....٤۲۹
۵۸- د محمد نادر شاه پاچاهي.....٤۳۲
۵۹- د محمد ظاهر شاه پاچاهي.....٤٤۰
٦۰- د محمد داود خان جمهوریت.....٤٤۹

درېیمه برخه ـ کلتوري دودونه

لومړی څپرکی

۱- دود (عرف او عادات).....٤٦٦
۲- د کورنۍ جوړښت.....٤٦۷
۳- د کورنۍ غړي.....٤٦۸
۴- د هلمندیانو کورونه.....٤٦۸
۵- د هلمندیانو کالي.....٤۷۰
٦- د هلمندیانو خوراک.....٤۷۱
۷- په هلمندي ولس کي واده.....٤۷۳
۸- جرګه او مرکه.....٤۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- مېلمه پالنه.....٤٨٦
۱۰- ننواتي.....٤٨٧
۱۱- د مسافرت دودونه.....٤٨٧
۱۲- د مړيني دودونه.....٤٨٨
۱۳- ميراث.....٤٩٠
۱۴- ناجوړي او علاج.....٤٩١
۱۵- د کوچنيانو او ځوانانو لوبي.....٤٩٤
١٦- د خلکو احترام او اصلي نومونه.....٤٩٦
۱۷- د اخترونو دودونه.....٤٩٧
۱۸- خامک دوزي.....٥٠٠
۱۹- د وګړو کارونه او ټولنيز پوړونه.....٥٠٠
۲۰- د ملکيت رواجي مقياس.....٥٠٤
۲۱- هلمند سيند دوديزه مشاعره.....٥٠٤
۲۲- ملي اتڼ.....٥٠٥
۲۳- د هلمندي کوچيانو ژوند او دودونه.....٥٠٧

(c) ketabton.com: The Digital Library

سريزه

إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ (د الاحزاب سورت ٥٦ آيت)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

اما بعد:

له وړکتوبه مي په زړه کي يو ارمان و چي د افغانستان او بالخصوص د خپل مورني ټاټوبي (هلمند) په هکله څه ناڅه معلومات ولرم، بدبختانه چي هر څه به مي هڅه کول، داسي څه مي په لاس نه راتلی چي زما تنده په ماته سي.

د ۱۳۹۲ لمريز کال په دوبي کي د پوهنتون په درېيم سمستر کي وم، درانه استاد (عبدالله نړيوال) يوه کورنۍ دنده راکړه، چي موضوع يې د هلمند اړوند د عمومي معلوماتو په هکله وه، د موضوع تر اخيستلو وروسته چي کله کور ته راستون سوم، لستونې مي راپورته کړې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مأخذونو او موادو په ټولولو مي پیل وکړ، د دوو اونیو په جریان کي مي د هلمند په هکله ډېر څه ولوستل او ومي چونل، اخیر مي دا مواد د سیمنار په شکل ترتیب کړل، د موضوع تر وړاندي کولو وروسته دومره وستایل سوم، چي له هغه وروسته مي هوډ وکړ، تر څو دا موضوع به نوره هم غزوم او د یوه کتاب په شکل به یې چاپوم، له ډېرو استادانو او ملګرو سره مي مشوري وکړې، هغوي هم ډېر تشویق کړم.

کله چي مي کار پیل کړ، زړه نا زړه وم او موضوع ستونزمنه را بنکارېده، ځکه د هلمند په هکله مي په لاس څه نه درلودل، خو وروسته چي کله په موضوع ورګډ سوم، ورو ورو جالبه او پټ موضوعات راته تر سترګو کېدل او موضوع نوره هم جالبه کېده.

د هلمند په هکله په عربي، انګرېزي او نورو ژبو ډېري څېړني سوي دي، خو متاسفانه او بدبختانه په خوږې پښتو محدودي څېړني سوي دي، چي په لاندي ډول ورڅخه یادونه کولای سو:

.د کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي اثر (هلمند د کلتور په ساحه کي).

.د کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستاني اثار، لکه:

۱.سیستان سرزمین حاسه ها و هماسه ها

۲.سرګذشت سیستان و رود هیرمند

۳.جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند

۴.د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي او نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

.د استاد محمد معصوم هوتک اثار د هلمند په هکله ليکلي دي، لکه (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور او نور...).

ـ همدا ډول، شريف الله دوست سرواني ځيني اثار ليکلي، لکه (د هلمند نومیالي او زيندا ور).

.الحاج محمد اسماعيل شريعتيار د (هلمند پوله په پوله).

.د مقالو ټولګه د (زما هلمند) تر سرليک لاندي او شايد ډېر نور کتابونه ليکل سوي اوسي، چې زما په لاس نه دي راغلي.

د هلمند (هيتومنت) اثر چې ستاسو درنو لوستونکو په لاس کي دی، په عموم کي پر درو موضوعاتو مي څېړلی دی، لومړی برخه د هلمند جغرافيه، دوهمه برخه د هلمند تاريخ او درېيمه برخه د هلمندي دودونو په هکله ده.

د جغرافيې په برخه کي د هلمند جغرافيوي موقعيت، آب و هوا، کرهڼه، هلمند سيندونه، برېښنايي بندونه، کاني زخاير، اداري تشکيلات (مرکز او ولسوالۍ)، تاريخي آثار او مشهوري سيمي او نور څېړل سوي دي.

د تاريخ په برخه کي د هلمند لرغونی تمدن، په هلمند کي د توږلي ډبري (کلکولي تيک) دوره، د آريائيانو مهاجرتونه هلمند ته، له اويستايي او ويدي مدنيتونو سره د هلمند اړيکه، د سکندر مقدوني (يوناني) يرغلونه، د هلمند لرغوني کورنۍ، هلمند په آريانا کي، په هلمند کي د اسلام د مبارک دين خپرتيا، په اموي، عباسي، صفاري، غوري، غزنوي، مغولي دورو کي د هلمند وضع او حالت او همدارنګه د افغانستان په معاصر تاريخ کي د هلمنديانو رول مي سپړلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دودونو په برخه کې د هلمندیانو پر رسم، رواج، کلتور، عنعناتو او دودونو، لکه: د هلمندیانو د کورنۍ جوړښت، کالي، خوراک، مرکه، کوزده، واده، جرګه او مرکه، مېلمه پالنه، ننواتي، د مسافرت دودونه، د مړيني دودونه، ميراث، ناجوړي او علاج، د کوچنيانو او ځوانانو لوبي، د اخترونو دودونه، هلمند سيند دوديزه مشاعره، ملي اتڼ، د هلمندي کوچيانو دودونه او همدارنګه پر نورو دودونو مي بحث کړی دی.

هلمند د افغانستان د نورو سيمو په څېر لرغونی تاريخ، ښه ستراتيژيک و سوق الجيشي موقعيت او د افغاني دودونو څخه يوه ډکه سيمه ده، چې له املې پې همېشه د هيواد د زياتي مهمي سيمي په توګه د هيواد د سياسي، اقتصادي او اجتماعي برخليک په ټاکلو کې يې مهم رول لوبولی دی.

هلمند يوه ويارلې تاريخي او جغرافيايي سيمه ده، چې له مېلاد څخه څو زره کاله پخوانی تاريخ لري، د نړۍ تاريخونو او لرغون پلټونو ثابته کړې ده، چې چيري سيندونه وي، هلته مدنيتونه زېږېدلي، چې هلمند سيند هم د آمو، نيل، دجلې او فرات، ژړ سيند، سندھ سيند، د هند سمندر او نورو په څېر يو مدنيت زېږنده سيند دی، چې ورسره دا ښېرازه سيمه هم د همدې ډک سيند له املې په همدې نامه نومول سوې ده.

د هلمند ښېرازه سيمه په تاريخونو او جغرافيو کې د دره نيل، مصر ثاني او آسيا د ګدام په نومونو يادە سوې ده او د هلمند سيند د غاړې اوسېدونکي توانګر، غښتلي او پهلوانان بلل سوي او دا سيمه د هلمند په اسطوريي (کيسه ييز) او مستند تاريخ کې د غښتلو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهلوانانو او کروړیانو په نامه یاده سوې ده، کله چې موږ وایو چې هلمند د بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، ددې خبرې دلیل دا دی چې هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږ زره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس ننبسي او د لرغوني تمدن بېلګې پرې ایښې دي.

هلمند (=هیتومنت) د اویستا یوولسمه توته ښکلې او له ویاړه ډکه مځکه ده، چې د هلمند او سیستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، د هیتومنت (هلمند) مست سیند د خپلو مرستیالانو سیندونو سره د زمیادیشت په (۶۷) فقره کې یاد سوی دی او پخپله د هلمند په باب داسې یادونه سوې ده، چې هیتومنت (ای تومنت) د جلال او ویاړ خاوند دی.

هلمند د دوو سترو امپراطوریو (غزنویانو او غوریانو) پلازمېنه (پایتخت) هم پاته سوی دی، د نړۍ د پراختیا غوښتونکو یرغلګرو قومونو په مقابل کې د مقاومت او ازادۍ غوښتونکو یو قوي مرکز هم و، چې د هر تیري کوونکي په مقابل کې یې د نومیالیو غازیانو او شهیدانو د قربانیو، شجاعت او مېړانې، کارنامې او حماسې جوړې کړې دي، د حاجي جمال خان بارکزي، میر افغان علیزي، سردار پائنده محمد خان، اشرف الوزراء وزیر فتح خان، غازي وزیر محمد اکبر خان، غازي سردار محمد ایوب خان، غازي امان الله خان، سردار داود خان او نورو نومیالیو کارونه او شهکارونه یې لا اوس هم زموږ د ویاړلي تاریخ په حافظې کې خوندي دي.

زموږ د ملي فرهنګ په ساتنه کې د هلمند چې زرګونه کاله مخکې په اویستا کې هم څو ځله یادونه سوې، د یادولو او ویاړلو وړ دی، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړیو په پوړیو کي د مختلفو علومو ډېر لوی علماء تاریخي، ویاړلي او لرغوني هلمند روزلي دي، حتی په دوهمه لمریزه پېړۍ کي د علم، صنعت، تجارت، هنر، شعر او ادب نړیوال مرکز و، له هغه وخت او له هغه څه وروسته د ډېرو نومیالیو عالمانو علامه ابن حبان بُستي، ابو الفتح بُستي، هاشم سرواني، اکبر زمینداوري او نورو عالمانو او پوهانو نومونه هیڅ کله هېرېدونکي نه دي.

بُست، زینداور (زمینداړو)، باغ ارم، سروان، د بارکزو ناوه (خلج)، موسی کلا، بغنین، نادعلي، بولان، دښت لګان، تل، سرخ دز، هزارسپ، آریاسپ، دښو، بشلنګ، صفار او لښکرګاه هغه لرغوني، له ویاړه ډکي او د لرغونو تاریخي پېښو سیمي دي، چې تل به د افغان ملي تاریخ او جغرافیه به په رنګین وي.

ددې ناچیزه اثر په څېړلو او سپړلو کي ډېرو استادانو او ملګرو راسره مرسته کړې ده، چې په وار سره لومړی له خپل قدرمن لارښود استاد (کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني صاحب)، خوږ ملګری او ټولګیوال شریف الله دوست سرواني، الحاج شاه محمود حسرت، ولي محمد خادم، انجنیر محمد داود فرهنګ، الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، احمد شاه پاڅون، فرید احمد فرهنګ او نورو دوستانو څخه نړۍ مننه چې په نیکو مشورو او مرستو یې زه هر ګام پر ځان ډاډه کړی یم.

کېدای سي، په دې کتاب کي چې زما لومړنی اثر دی، ځینې اشتباهات، تېروتنې او نیمګړتیاوي موجودي وي، ځکه هر کار په پیل کي څه ناڅه تشې او نیمګړتیاوي لري، چې د وخت او زمان په تېرېدو او د نوو تجربو په زیاتېدو به دا هم ان شاء الله حل سي، له درنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکو څخه مي هیله داده، چي که څه تېروتنې او نیمګړتیاوي پدې کتاب کي مو تر سترګو سي، راته په ګوته یې کړئ.

په درنښت
د سرلوړي، باثباته او یوموټي افغانستان په هیله

محمد شفیق ژمن

دروښان واټ - لښکرګاه - هلمند
۱۰/۱۳۹۳/۲۳
شمېره: ۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷
برېښنالیک: Shafiq.Zhman@gmail.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني تقریظ:

د «هلمند» پر کتاب

د محمد شفیق ژمن تألیف

هلمند ولایت، بُست پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو د پوهنځي (د څلورم کال محصل)

د هیواد په جنوب لوېدیځ کي د هلمند ولایت، یو له ښېرازو او کرهڼیزو ولایتونو څخه دی، چي د ثور تر کودتا مخکي د غلې د ګدام په نوم مشهور و. د هلمند ولایت، دا چي د هلمند په نوم لوی سیند یې له منځه تېر سوی او دواړو غاړو ته مځکي خړوبوي، ځکه نو په عامه اصطلاح دا سیمه هم د هلمند سیند په نوم نومول سوې.

ددې رودخانې اصلي نوم د اویستا په متونو کي د (هیتومنت = Haetumant) په بڼه راغلی، چي معنی یې (سد منډ یا هغه رودخانه چي سد و بند لري) ده. دغه کلیمه په فارسي ژبه کي (هیرمند) سوې او اوس یې ځایي خلک هلمند او هیلمند تلفظ کوي.

د هلمند ښېرازه وادي او د هغه پر دواړو غاړو پراته تاریخي ښارونه لکه بُست، لښکرګاه، صفار، بولان، خلج، سروان کلا، موسی کلا،

(c) ketabton.com: The Digital Library

درتل (لوړتل = ګرشک)، نادعلي، سرخدژ، هزار اسپ، هزار جفت (دروېشان)، سُلطان کلا او داسي نوري کلاګاني له کجکي راوروسته په اسلامي دوره کي د هلمند له ودانو ښارونو څخه وه، چي هر یو له دې جملې څخه د علم او پوهي مرکز، د توري او قلم د څښتنانو روزنځای و.

هلمند سیند لکه څنګه چي په تاریخ کي د سیستان د تمدن ځانګو ده، داسي سیند دی چي پخپلو سرکښو څپو کي یې تل د هیواد زړه ور، تورزن او د علم خاوندان روزلي او ټولني ته وړاندي کړي دي، چي د هیواد په معاصر تاریخ کي موږ د دې زړه ورو مېړنو شاهد یو، چي د همدې رود خانې (هلمند) له څنډو راپورته سوي دي.

هغه زمري مېړونه چي د هلمند پر غاړه را لوی سوي، د هیواد په سیاسي برخلیک ټاکلو کي مهمه ونډه لرلې ده، چي له ځانه یې ویاړلي کارنامې پر ځای پرې ایښي، هغه چي نن زموږ د هیواد او هیلمند د بچیانو لپاره د ویاړ وړ دی.

که د اسلامي پېړیو په لومړیو کي د غښتلو ځوانانو او عیارانو له ذکر څخه راتېر سو، د افغانستان په معاصره دوره (۱۸ - ۱۹) مېلادي پېړیو کي له لسګونو تاریخي، سیاسي او ټولنیزو شخصیتونو نومونه واخلو، چي د دوي له جملې څخه یو هم حاجي جمال خان بارکزی د بارکزو د قوم مشر، هلمند کي مېشت او د احمد شاه بابا څخه یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان د پاچا په توګه خپل لومړنی ملاتړ اعلان کړ او د عمر تر پایه پورې د هغه له ملاتړ څخه تر شا نه سو، احمد شاه بابا هم تر وروستي پورې د نومورې عزت او درناوی وکړ او دده له مشورو څخه به یې د هیواد د سیاسي ټینګښت لپاره ګټه اخیسته.

پدې کورنۍ کي دوهم سیاسي او نظامي شخصیت د سردار فتح خان پلار سردار پاینده خان و، چې د تیمورشاه درانې د دولت د ټینګښت لپاره یې تورې پورته کړې، دښمنان یې له پښو وغورځول او یا یې هم د نومورې تابع کړل او همدا ډول د زمانشاه سلطنت ته په رسېدو کي یې هم مهم نقش ولوباوه، ددې لویې کورنۍ درېیم سیاسي او نظامي شخصیت وزیر فتح خان (۱۷۸۱ - ۱۸۱۸ م) دی، نومورې د سردار پاینده خان هلمندي زوی دی، چې د خپل پلار په څېر په ۱۹ کلنۍ کي په سیاسي مسائیلو ورګډ او د خپل لیاقت، ځیرکۍ، زړه ورتیا، ملي او افغاني ارزښتونو ته په کتو سره یې په ۲۱ کلنۍ کي شهزاده محمود درانی پر تخت کښېناوه او خپله په سلطنتي دستګاه کې د اشرف الوزراء مقام ته (۱۸۰۱ - ۱۸۰۳، ۱۸۰۹ - ۱۸۱۸ م) ورسېد، تردې اندازې ځواکمن او د لوی شخصیت لرونکی و، چې د شاه محمود په وسیله د نومورې له وژل کېدلو سره، د سدوزیو څخه د سلطنت واګې له لاسه ووتلې او د هیواد سیاسي تګ لوری ورسره تغیر وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزیر فتح خان د خپل هیواد پر پاک حریم د پردیو د لاس لنډ پدو او مداخلو، د خپل هیواد مځکنۍ بشپړتیا د ساتلو لپاره له نوي ځوانۍ څخه یعنې له ۲۰ کلنۍ مخکې، څه د پلار تر سیوري لاندې او څه هم د پلار تر وژل کېدو وروسته هر وخت چې د هیواد د دفاع مسئله او همدا ډول د خپلو خلکو د عزت او شرف ساتلو لپاره مطرح و، د وطن دښمنان او له مرکزي ځواک څخه سرکښان یې په مېړانه له پښتو وغورځول، له کشمیر څخه تر سند پورې، همداسې تر بلوچستان او له هغه ځایه د هرات تر څنډو یې په خپلو مبارزو او سرښندونو باندې د افغانستان له مځکنۍ بشپړتیا او ملي واکمنۍ څخه ساتنه کړې ده.

دا پداسې حال کې ده، چې د انګرېز د تیري د لومړۍ، دوهمې او درېیمې جګړې، درې سره قهرمانان چې په ۱۹ او ۲۰ پېړیو کې را منځته سوې، د همدې پیاوړي کورنۍ غړي وه، چې د هیواد په معاصر تاریخ کې د وزیر اکبر خان، سردار ایوب خان او غازي امان الله خان په نومونو مشهور دي.

د اشرف الوزراء وزیر فتح خان وروڼو د کندهاري سردارانو یا بارکزیو وروڼو په نوم ۳۳ کاله له (۱۸۱۸م) څخه تر (۱۸۵۵م) پورې په کندهار او شاوخوا سیمو کې واکمنۍ وکړې.

همدا ډول د وزیر فتح خان لس وروڼه او ورېرونه له امیر دوست محمد خان څخه پیل تر غازي امان الله خان، نادرشاه، ظاهرشاه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان لومړني ولسمشر (سردار داود خان) پوري ټول د هلمند میشتي سردار پاینده خان اولاده ده، چې له (۱۸۱۸ - ۱۹۷۸م) پوري یې ۱۶۰ کاله د هیواد سیاسي برخلیک په لاس کي و.

پورتني ټول سیاسي او تاریخي شخصیتونه د پلار او مور لخوا هیرمند (هلمند) ته منسوب او د دغه هلمند بچیان دي، ځکه د دې سترو شخصیتونو پلرونه او نیکونه یعني حاجي جمال خان او زوی یې سردار پاینده خان، وزیر فتح خان او موریې لویه ادې او د نورو بارکزیو سردارانو پالنه او روزنه د هلمند په غېږه کي سوې ده او په ځوانۍ کي د هیرمند له غاړو پر خپلو آسونو سپاره ترسند او کشمیر، اټک او بلوچستان پوري یې سیمه د خپل توري تر سیوري لاندې کړه او پدې پراخه سیمه کي یې سرکښان او سرغړونکي مرکزي حکومت ته د توري په ځواک تابع کړه.

د هلمندي پیاوړو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو د پېژندنې لپاره او همدا ډول د دې سیمې له لرغونو ښارونو، دودونو، رسوم او اداب، د خلکو د ژوند ډول په غم او ښادیو کي د ګډون سره اشنایي کولای سو د ځوان، هڅاند او با استعداده هلمندي ځوان ښاغلی محمد شفیق ژمن د (هلمند) په نوم کتاب کي مطالعه کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاد کتاب پر درپیو برخو (جغرافیه، تاریخ او کلتوري دودونو) په ۵۰۰ مخونو کي څېړل سوی او په روانه ادبي پښتو لیکل سوی دی، چي پخپل وار که بې بېلګي نه وي، کم بېلګه بلل کیږي.

مؤلف له دې سره چي د حقوقو او سیاسي علومو د وروستي کال محصل دی، د تاریخي، جغرافیایي او فرهنګي څېړنو په ډګر کي تازه کاره دی، له ځانه لویه وړتیا ښوولې ده، ویلای سم چي د نوموړي کار ډېر لوړ او د څېړني له اصولو سره برابر دی، تر دې چي د افغانستان د علومو اکاډمۍ د مرستیال څېړونکي تر بریده دی، کله چي زه د افغانستان په علومو اکاډمۍ کي د یو شمېر سرڅېړونکو مرستیالۍ ته د نوماندانو لارښود وم، کولای سم ووایم چي د ښاغلي محمد شفیق ژمن کار د سرڅېړونکي د مرستیالۍ نوماندۍ ته وړ دی.

په وروستیو کي په خپل وار یاد کار د یوه مونوګراف (د لیسانس علمي پایلیک) ترکچي لوړ ارزوم، هیله لرم چي یوه ورځ همدا اثر د پوهنیارۍ علمي ترفیع لپاره کاندید کړي.

د دې ځوان او هڅاند څېړونکي د لا بریالیتوبونو او موفقیتونو په هیله.

سیستانی، سویډن د ګوتنبرګ ښار

۱۰/۲/۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخيزه

د آريانا تاريخي پېر له ويدي سرودونو سره پيل کيږي، چې له همدې سرودونو سره د آرين وګړو ادب، تاريخ، سياست، اقتصاد، د ټولنيز ژوند ډول، اندونه او ګروهـ ورځنۍ په ښه ډول څرګندېږي.

هلمند هم چې د آريانا له مهمو او مشهورو مدنيتونو څخه دی او لا له دې آريايي پېر وړاندې يې د سوځلي ښار بېلګې په لاس کې لرو، د ويدي مدنيت لغوي بېلګې د شاعرانو په شعرونو، پښتو او درې ژبو کې راپاتـه دي، چې يـو هـم د ښکارندوی پـه قصيده کـي د چنـدي او اشکلونو ويدي او سنسکريټ کلمات دي.

ويلای سو لکه څنګه چې آريايي عصر کې ويدي مدنيت ټوله آريانا ويجه تر پوښښ لاندې نيولې وه، همداسې يې د هلمند متمدنه حوزه هم د سند او آمو مدنيتونو په څېر تر خپل پوښښ لاندې راوستل.

هلمند په لرغوني تاريخ کې د تمدونونو څلور لاری و، چې د مصر، بين النهرين، پارس، آمو، موهنجودارو، منډيګک او چين تمدونونه يې سره پيوندول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې سره اویستایي مدنیت د زرتښت له زېږېدنې سره رامنځته کیږي او د لومړي ځل لپاره د زرتښت او ګشتاسب پهلوان په متې په هیتومنت (=هلمند) کي خپور سو، پدې مانا چې د زرتښت د تبلیغ لومړنی ځای د هلمند غاړې دي.

ددې سیمې (هلمند) تاریخي او قبل التاریخي ارزښت ته په کتو سره دا ښېرازه سیمه ډېرو لرغون پېژندونکو څېړنو ته اړتیا لري، چې دادی پدې برخه کي زموږ یو هڅاند ځوان ښاغلی محمد شفیق ژمن هم قلم پورته کړ او د هلمند د جغرافیې، تاریخ او کلتور په برخه کي یې له توان سره سم ستاسو په لاسونو کي ارزښتناک اثر ولیکه، چې په خپل واریوه ارزښتناکه لاسته راوړنه بلل کیږي.

هلمند د مستند تاریخ تر څنګ افسانوي تاریخ هم لري، چې په کیسو کي یې د فتح خان بړیځي او رابیا، موسی جان او ګلمکې حماسې د یادولو وړ دي، همداسي په افسانوي تاریخ کي د غرغښټ (ګرشاسپ)، زال، رستم او سهراب نومیالیو نومونه د یادولو وړ دي، همدا ډول د امیر کروړ جهان پهلوان، ابو هاشم سرواني، شېخ اسعد، ښکارندوی، تایمني، اکبر زمینداوري او زرغون خان نورزي ادبي څېړې د ستایلو او یادولو وړ دي.

د هیواد په معاصر سیاسي تاریخ کي برخلیک ټاکونکي څېرې، حاجي جمال خان بابا، نور محمد خان (میرافغان) علیزی، سردار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاینده خان بارکزی، وزیر فتح خان، وزیر اکبر خان، امیر دوست محمد خان او غازي امان الله خان باید هېر نه سي.

همدا ډول هلمند اوس د یوه لوی ادبي بهیر، پنځو پوهنتونونو، څلور انستیتیوتونو او سلګونو ښوونځیو په لرلو سره د ویاړ وړ دی، د هلمند سیند له برکته یې کرهڼیز اقتصاد د پام وړ دی، خلک یې د نوي او عصري ټکنالوژۍ په رارسېدلو سره متمدن سوي او د ژوند سطحه یې لوړه سوې ده.

په پای کي ویلای سو چې د هلمند ښېرازه ولایت د هر اړخیز ارزښت له مخي په سیمه کي د پام وړ دی، پر دولت ږغ کوو چې دې سیمه کي د تاریخي ارزښتونو ساتلو ته توجه وکړي، اقتصادي پروژې پلي کړي او د تعلیم و تربیې په برخه کي نوي نسلونه وروزي تر څو د هیواد په پرمختګ کي په کار وګمارل سي.

زه په خپل وار زما د ګران ټولګیوال او خوارې ملګري ښاغلي محمد شفیق ژمن د (هلمند) په نوم اثر په لوړو ټکو ستایم او د لا بریا لپاره یې دعا کوم.

په درناوي

شریف الله دوست سروانی، هلمند، بُست مېنه

۲/۱۲/۱۳۹۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند عبدالحی حبیبي په هلمند کي:

عبدالحی حبیبي صاحب د هلمند په ستاینه کي وایي:

اې هلمنده!
تـــل بهیـــږې نـــه وچیـــږې!
اې ژونـــــدی بهـانـــــده روده!
غـــاړي غـــاړي ځـــګ پـــه خولـــه کـــي
ژونـــد دي ټـــول تـــګ وپـــوده
تـــل ښـــورېږې حرکـــت کـــړې
تـــه ډېـــر بـــد وړې لـــه رکـــوده
راســـه ســـتا ســـره خوالـــه کـــړم
د غمجـــن زړه تشـــېده کـــړم
دلتـــه ســـتا پـــر دواړو غـــاړو
څـــه ښـــارونه چـــي ودان وه
لمـــر ســـپورمۍ پـــه زرو کالـــه
دلتـــه برېښـــنده تابـــان وه
ســـتا زامـــن وه نومـــورې
را د مـــردان پهلوانـــاوه
یـــو وار وګـــوره چـــي څـــه ســـوه
پـــه تـــور تـــم پـــه ورکېـــده ســـوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داور ولاړی ټولـــــه وران ســـــو
بُســـت دي هـــم خـــاورې ايـــرې ســـو
د زرنـــــج کنـــــډوالې ويـــــنم
د لوړتيـــا مـــزې يـــې پـــرې ســـو
ســـروان هـــم ســـو لـــوټي لـــوټي
څـــه مـــاتم دلـــې هـــورې ســـو
البُســـتي پـــه ويـــر ککـــړ دی
زرنجـــي پـــه خـــاورو خـــړ دی
راســـــه اې بهانـــــده روده!
درتـــه لـــولم افســـانه ســـتا
ســـتا اوبـــه آب حيـــات وې
ټـــول زامـــن وه مردانـــه ســـتا
چـــې د مـــرګ طوفـــان پـــرې راغـــی
کنـــډوالـــه ســـوه کرانـــه ســـتا
نـــه څـــراغ د تهـــذيب بـــل ســـته
نـــه رڼـــا ســـته نـــه مشـــعل ســـته
د زرنـــــج مـــــدارس وران ســـــول
علمـــا يـــې ټـــول خـــاموش دي
نـــه د بُســـت دا نشـــکده ســـته
طلبـــه يـــې ســـيه پـــوش دي
مـــدني ښـــارونه وران ســـول

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــه عـــدم هـــم آغـــوش دي
يـــو وار وګـــوره هلمنـــده!
څنګـــه تشـــه ســـتا لمـــن ده
يـــو وار بيـــا حرکـــت وکـــړه
شـــا وخـــوا دي ژونـــد څپـــه کـــړه
بيـــا ودان کـــړه لـــوی ښـــارونه
پـــرې ايلـــه د ژونـــد چينـــه کـــړه
تـــش ډګـــر دي زرغـــون بـــاغ کـــړه
بُســـت دي بيـــا دا نشـــکده کـــړه
خپـــل زامـــن پـــه ژونـــد خبـــر کـــړه
زرغـــون داکنـــډو کپـــر کـــړه
ولـــي هســـي ســـوې بـــې فيضـــه
اې هلمنـــده! ځانـــه تـــه ګـــوره
د ژونـــدون اوبـــه خپـــرې کـــړه
غـــورځـــه پـــرځـــه خانـــده ښـــوره
زرغونـــه کـــړه دا دښـــتونه
پرېـــږده مـــه دا مځکـــه تـــوره
تـــه د ژونـــد مســـته چينـــه وې
ولـــي نـــه ګـــورې چـــي څـــه وې

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي صاحب په (۱۳۱۲ لمریز) کال د حمل په (۳۰) نېټه هلمند لیدلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند نقشه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند (هیتومنت)

لومړۍ برخه

جغرافیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د هلمند جغرافیایي موقعیت

هلمند د افغانستان ترټولو لوی ولایت دی چې په جنوب لوېدیځ کې موقعیت لري او د هیواد لسمه برخه جوړوي، دا سیمه د عرض البلد (۲۹ - ۳۰) او طول البلد په (۶۱ - ۶۹) درجو کې واقع ده.

هلمند (۶۱۸۲۹)[۱] کیلو متره مربع مساحت لري، ختیځ ته یې کندهار، شمال ته یې اروزګان، دایکنډي او غور، لوېدیځ ته یې فراه او نیمروز ولایتونه دي او جنوب ته یې د (۱۶۲) کیلو متره مربع په سرحد لرلو سره د ډیورنډ کرښه پرته ده.[۲]

هلمند د افغانستان لومړی درجه ولایت دی، چې وګړي یې په سلو کې (۹۲٪) په پښتو او پاته (۸٪) په پارسي او بلوڅي خبري کوي، مرکزیې لښکرګاه ده.[۳]

هلمند زموږ د هیواد یوه ډېره تاریخي سیمه ده، چې تاریخي قدامت یې زرګونو کلونو ته رسیږي، ددې سیمې اوسنی حال او مهال چې

۱.په اطلس قریه های افغانستان، درېیم ټوک، ۱۲۲۹ مخ کې د هلمند ټولټال مساحت (۶۲۳۳۷) کیلو متر مربع ښوولی، د هلمند د احصایې امریت له قوله د هلمند ولایت څخه تقریباً (۵۰۸) کیلو متر مربع مځکه د کندهار پورې ترلې سوې ده.

۲. http://www.elections.pajhwok.com

۳. http://fa.wikipedia.org

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاسي يې وينی دا سيمه د خپل پراخ جغرافيايي موقعيت له مخي ډېره بډايه وه.

د هلمند تاريخي جغرافيه د نن په پرتله ډېره پراخه وه، چې اوسنی سيستان، نيمروز، فراه، اروزګان او حتی د غور ځينې برخې يې هم نيولې وې.

ټوله يوه واحده جغرافيايي سيمه وه، چې په اوسني حدودو کې نه راټولېدله او کومې سيمې چې د هلمند سيند په اوبو اوبېدلې هغه د هلمند په نامه يادېدې.[1]

د جنوبي افغانستان په نقشه کې د هلمند سيمه يعنې هغه منطقه چې د هلمند په سيند اوبېرې، د هلمند حوزه نومېرې، د جغرافيايي موقعيت له مخې د ډېرو ښو شرايطو په غېږ کې واقع سوې ده، د ښو مځکو، ډېرو اوبو او مساعدې هوا په لحاظ نه يوائې نن دلته د زيات کرهڼيز اقتصاد د پراختيا امکانات برابر دي، بلکې د ډېر پخوا څخه دلته آباتي وه او د خورا ډېرو خلکو ژوند په هوسا و، په دې ځای کې د تاريخي پاته شونو (بقاياوو) په ليدنه سړی حکم کولای سي، چې د هلمند سيند غاړې په يوه زمانه کې د منځنۍ ختيځ ډېر بډای مرکزونه وه او همدغه وجه ده، چې دغه سيمه همېشه د لويو حوادثو او پېښو سره مخامخ سوې ده.[2]

---

۱. http://afghanistantoday.org

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند (=هيتومنت) د اويستا (=آوِستا – Avesta) يوولسمه ټوټه ښکلي او له ويارِه ډکه مځکه ده، چې د هلمند او سيستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، اهريمن په دغه ځای کي جادو او جادوګري رواج او خپره کړه.

د هيرمند مست سيند د خپلو مرستيالانو سيندونو سره د زميادیشت په (۶۷) فقره کي ياد سوی دی او پخپله د هلمند په باب کي داسي تصريح سوې ده، چې هيتومنت (ای تومنت=هلمند) د جلال او ويارِ د خاوند په صفت ياد سوی او ويل کيږي، چې ددغه سيند ځګ ناکو څپو (موج های کف آلود) ټول مصيبتونه له ځان سره وړل.[1]

د هلمند سيند د خپلو دوامدارو او زياتو اوبو په برکت دلته له هغه وخت څخه د زراعت او کرهنې امکانات برابر کړي، چې ښايي د ابتدايي انسانانو مخه زراعت ته ګرځېدلې ده.

د سکندر مقدوني (يوناني) تر راتګ مخکي ددې سيمي کرهنه ډېره مترقي وه او بيا دغه ځای دښتونه د هغه معروفو تاريخي ويالو (زرکن او زورکن) په اوبو دلته ډېره آباتي وه او څنګه چې پخوانۍ عمومي لار د هلمند پر غاړه تېرېدله، نو يو لوی پل د بُست سره پر سيند تړل سوی و او په دغه ځای کي د ختيځ او لوېديځ مالونه ادلون بدلون کېدل، چې د (اباسيند يا سندھ) او (دجلې و فرات) د حوزو تر منځ لوی سوپر مارکېټ و.

۱.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاريخ، لومړی ټوک، ۳۳۴ او ۳۴۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاريخي مدنيتونو پلټونکي په ګډه او په بشپړ ډاډ د تاريخي مدنيتونو زيات اوچتوالی هلته مني، چې لوی سيندونه يې پر سيمو ورخپاره وي او په دې برخه کې نيل، دجله، فرات، ګنګا، ژړ سيند او بالاخره، اباسيند، امو او هلمند (=هيرمند) هم پخپل وار هغه سيندونه دي، چې لومړنيو خلکو د سترو مدنيتونو خښتي پکښې ايښې دي.

د هلمند سيمې منځنۍ او جنوبي سيمه په دوو لويو بېدياوو راټوله سوې ده، چې دا هره يوه يې نه يوائې د هلمند سيمې لويه بېديا ده، بلکې د افغانستان له لويو بېدياوو څخه شمېرل کيږي، دا بېدياوي يوه د (مرګو = مارجه = مارګو) په نامه يادېږي، چې د هلمند د سيند لوېديځه او شمالي برخه احتوا کوي، د مارګو (=مرګو) دښت له چخانسور څخه نيولې بيا د بکوا تر دښته او تر ننني مارجې پورې پراخ دی، دوهم ډاګ هغه تاريخي د لکان دښت (= دښت لګان) دی، چې لښکرګاه پکښې آباته وه او په پخوانيو دورو کې آبات ښارونه پر جوړ وه، دا دښت د هلمند په منځنۍ برخه کې د سيند له جنوبي سواحلو څخه د رېګو تر بېديا پورې د ګرمسېر شګلن دښت هم لوی ډاګ دی، نور نو د ګرشک شمال او د سروان کلا ختيځ ته هم ځينې لوی او کوچنۍ شګلن دښتونه او ډاګونه واقع دي.[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند د نوموني (تسمیې) وجه:

هلمند یا هیرمند چې د عربي ژبې پخواني جغرافیه لیکونکي لکه یعقوبي، ابن فقیه، یاقوت حموي او ابو الفدا د هزار بازو د رودخانې په نامه نومولی دی، د پهلوي (بندهش) او زردښتي (اوستا) په مذهبي کتابونو کې دا رودخانه مقدسه او سپېڅلې یاده سوې ده.

ډېر پخوانی ذکر چې ددې رودخانې سوی دی، هغه د اوستا په مذهبي او ادبي کتاب کی راغلی، چې په هغه ځای کې نوم یې (هیتومنت - Heatumant) ضبط سوی او لغوي معنی یې (پرتمین، برم او پرتم لرونکی) دی، پدې ترتیب چې لومړی جز یې (هیتو) د پل او سد په معنی دی او دا کلمه په (فرګرد ۱۹ او وندیداد ۱۳۰ فقره) کې په دغه معنی کارول سوې ده او د هغې دوهم جز (منت = مند) دی، چې د ترکیب په صورت کې (هیتومنت) د بند او سد لرونکي رودخانې معنی ورکوي.

مګر مرحوم بهار کوم ځای چې د (هیربد) پهلوي کلمه توضیح کوي، د مسعودي له قوله اصل او ریښه ددې کلمې یې (ایربد) ضبط کړی، چې د (ایر) جز یې د خیر او برکت په معنی، معنی کړی دی.

ددې پر بنا کولای سو، چې د (هیرمند) مقایسه او مقارنه د (هیربد) او (ایربد) سره وجه تر لاسه کړو، چې (هیر+مند) یعنې د خیر او برکت لرونکې رودخانه ده، ځکه چې یوائنې د خیر او برکت منبع د سیستان د خلکو لپاره دغه هیرمند ګڼل کیږي او اوسني عالمانو هلمند د (پرتمین) په ډول معنی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اسلام مخكي او تر اسلام وروسته دورو په مربوطه متونو کي، دغه رودخانه په مختلف ډولونه او مختلفو املاو ليکل سوې او ليدل کيږي، ددغو له جملې څخه (ديودورس) په خپله تاريخي جغرافيه کي ددې رودخانې نوم (اتيمندر)، پوليبيوس هغه (ايري مانتوس) او ايريان هم (اتيمند روس) ضبط کړی، بلاذري، ياقوت، ابن خرداد او يعقوبي د هندمند په نامه ياده کړې ده.

په حدود العالم کي د (هيذمند) په شکل راغلی، چې دغه املا د ياقوت، بلاذري، ابن خرداد او يعقوبي د املا سره نږدې يوشانتوالی لري.

ابن فقيه د البلدان په کتاب کي د (هيدميذ) په شکل، په عجايب المخلوقات کي د (هندبند) په ډول، په نزهت القلوب کي د (هيرميد) په څېر او په احسن التقاسيم کي مقدسي هغه يې د نزهت القلوب د املا په څېر يعنې (هيرميد) او په حاشيه کي د (هرميد – Hermid) په شکل کښلی.

په ظفرنامه کي د (هيرمن) په صورت قيد سوی او په تاريخ سيستان، تاريخ بيهقي، د جهاننامه په عکسي نسخه او ګرشاسپنامه کي د (هيرمند) په شکل راغلی.

په يوې بلې نسخې کي دا نوم د کابل د پوهنتون استاد (پوهاند ميرحسين شاه) له خوا چې ګمان کوي، ددې نوم آخرينۍ املا به وي، د (هيرمند) په شکل ليدل سوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ټولو څرګندونو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چې ددې نوم آخرینی املایي شکل په نړۍ دي ګمان یقین سره دغه (هیرمند) دی، چې تر اوسه معمول دی او ددې کلمې د (ر) توری په (ل) بدل سوی دی او د (هیملند) کلمه له هغه څخه زېږېدلې ده او وروسته (ي) ورڅخه لوېدلې او د عوامو په ژبه (هلمند) سوی دی.[1]

د هلمند آب و هوا:

د هلمند سیمه چې د هلمند په مجرا کي شمالاً او جنوباً پرته ده او په جنوبي برخو کي شمال ختیځ او جنوب لوېدیځ خوا ته میلان پیدا کوي، په شمال کي یو شمېر پر له پېچلي غرونه او په جنوب کي شګلنې او ریګي صحراوي لري.

په شمالي برخه کي چې غرونه د طبیعي عوارضو په اثر د لویو غرونو له سلسلې څخه رامات سوي ورو ـ ورو په شګلنو دښتو اوړي او وروسته ریګي بېدیاوي په وجود راولي، نو ځکه هوا یې هم توپیر لري، په عمومي ډول د هلمند د سیمي لویه برخه دښتي هوا لري، یعنې ژمی یې سوړ او دوبی یې تود وي او باران لږ پکښې اوري.

هغه یو ډول باد چې د هرات په سیمو کي په دوبي را الوزي د هلمند سیمه هم متأثره کوي او ددغه باد په شاني په ژمي هم یو سوړ باد پکښې الوزي، چې په (سیاباد) یادیږي او هر کله چې اتفاقي یا غیر مترقبه توپانونه له نظره ایسته سي، نو په موسمي لحاظ د پسرلي له

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۱۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو ورځو څخه بیا د دوبي تر نیمایي پورې یو شمېر بادونه دلته را الوزي، چې دوړې او خاوري پورته کوي، ددې سیمې د تودوخې کښته درجه (۱۲) فارنهایټه او لوړه درجه یې تر (۱۲۱) فارنهایټو پورې رسیږي.[۱]

د هلمند د وګړو شمېر (نفوس):

که څه هم د هلمند ولایت د احصایې څانګه تاکلې شمېره په لاس کې نه لري وایي دا مهال د سر شمېرنې امکانات نسته، خو بیا هم د هلمند د احصایې امریت د هلمند ټول نفوس په کال (۱۳۹۲) لمریز کې (۸۹۴۲۰۰) تنه ثبت کړی دی.[۲]

پر پورتنۍ سر شمېرنې ځینې اشخاص او افراد نیوکه کوي او وایي، چې د هلمند ټولټال نفوس له (۱.۵) څخه تر (۲) میلیونو تنو پورې دی.

په ویکیپیډیا کې د هلمند ټول نفوس (۱۴۴۱۷۶۹) تنه ثبت سوی دی.[۳]

د هلمند کرهنه:

هلمند یو کرهنیز ولایت دی، ډېر وګړي یې په کرکیله او مالدارۍ لګیا دي دا ولایت ډېرې اوبه، ورې هوا او پراخه مځکه لري، په کال

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۲۱ مخ
۲.د هلمند ولایت د ۱۳۹۲ لمریز کال د احصایوي کالنۍ له کتاب څخه
۳./http://fa.wikipedia.org/wiki

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۹۶۶ز) کي (۱۷۲۴۸۴) کیلو متره مربع مځکه د اوبو لاندي یعنې د خړوب وړ سوه، په مجموع کي دا ولایت ښه پنبه، انځر، انار، انګور، لوبیا، خټکي، هندوانې، د افتاب پرست ګل لري، غنم او جواري ډېر پکښې کرل کیږي، چې سربېره پر هلمند نور ولایتونه هم ګټه ترې اخلي، هلمند کي (۸۱۴۰۰۰) اکړه د خړوب وړ او (۱۰۰۰) اکړه للمي مځکه موجوده ده.(۱)

هر کله چې سړی په هلمند کي د کرهنې لرغونې پراختیا مطالعه کوي، نو دا حقیقت له ورایه ورته څرګندیږي، چې د سیستان لرغونی مدنیت په همدغه جنوبي هلمند کي د زراعت د ښو امکاناتو څخه په وجود راغلی و.

د (زرکن) او (زورکن) دوې معروفي ویالې په دغه برخه کي له هلمند څخه جلا سوي وې، هغه لوی او وچ دښتونه چې نن د وحشي حیواناتو د استوګنې مرکزونه دي، هغه وخت زرغونه او د ژوندانه مرکزونه وه، خو په خواشینۍ سره د هلمند آباده سیمه د لویو جهانګیرانو تر چپاول لاندي ورانه سوه، زرغونې سیمې یې د تورو شګو په دښتو بدلي سوې او آباد ښارونه یې زړې کنډوالې وګرځېدې، نو تقریباً اته پېړۍ په یوه نامه خاموشي کي لاهو وه، څو ددې پېړۍ په اوایلو کي ددې تاریخي سیمې د بیا آبادېدو مفکوره پیدا سوه.(۲)

۱.اورنګزېب ارشاد، افغانستان پېژندنه، ۴۳۷ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په دوران کي د هیواد د ځینو برخو آبادۍ ته پاملرنه وسوه، چې د هغې له ډلې څخه یو هم وادي هیرمند (اوسنی هلمند) و، کوم وخت چې حبیب الله خان کندهار ته سفر وکړ، نو د کندهار نائب الحکومه (سردار محمد عثمان) ته یې هدایت ورکړ، چې د هیرمند علیا ختیځو سواحلو ته یو نهر وکیندي، ددې لارښوونې په اثر د نوموړي نهر کیندل، چې وروسته په نهر سراج ونومول سو، د سنګین له ولسوالۍ څخه پیل سو، خو متاسفانه د لومړي نړیوالي جګړې تأثیرات تردې سیمې خپاره سول او د یو څه مودې لپاره د نهر د کیندلو کار د ماشینونو او نورو ضروریه وسایلو د نه رارسېدو له امله وځنډېدل.

بالاخره په (۱۳۱۱) لمریز کال کي د ګرشک خلکو د کندهار رئیس تنظیمه ته عریضې وړاندي کړې او له حکومت څخه یې غوښتنه وکړه، چې د نهر په کښلو او کیندلو کي دي له دوي سره مرسته وکړي،[1] نو هغه و، چې په (۱۳۱۳) لمریز کال کي د محمد ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د نهر سراج د آبادېدلو کار له سره پیل سو، د نوموړي ویالې د کیندلو کار د هغه کال د قوس په آخره کي د یو المانې متخصص (مستر سیمه) تر لارښوونې لاندي د افغاني کارګرو په وسیله پیل سو، دا کار تقریباً په شپږو میاشتو کي پای ته ورسېد او

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها او حماسه ها، دوهم ټوک، ۴۲۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویاله د (۱۳۱۴) لمریز کال د جوزا پر (۲۶) نېټه په رسمي ډول افتتاح سوه.

له هغه وروسته په کال (۱۳۱۶) لمریز کي د فواید عامې وزارت د افغاني کارګرو او خلکو په وسیله، د بغرا د کیندلو کار په یوم او کلنګ پیل سو، پدې وخت کي د دوهمي نړیوالي جګړې ورځي وې او د نړۍ د عمومي بحران په لړ کي د افغانستان اقتصادي پیکر هم بې ژوبلېدو پاته نه سو، خو سره له دې هم کار دوام درلود، مګر څنګه چې په لاس ددې لویي پروژې سر ته رسول یو مشکل کار و، نو دولت دا لازمه وبلله، چې دا کار د تخنیک په ذریعه پای ته ورسوي او دا و، چې د (موریسن نودسن) د کمپنۍ سره یې د لومړي قرارداد په ترڅ کي د هغې د کیندلو کار بهرني او کورني متخصصینو ته وسپاره، نومورې بغرا په کال (۱۳۲۹) لمریز کي بشپړه سوه، همدارنګه د بغرا پر جړوبي د برېښنا فابریکه او د بغرا عمومي پُل هم جوړ سول.

د بغرا دا کانال د ګرشک د بند په (۸) کیلو مترۍ کي د هلمند له سیند څخه جلا کیږي او (۷۵) کیلو متره مخ پر جنوب را اوږد سوی دی، د بغرا د کانال په اوبو د نادعلی، مارجې او شمالانو د کرهنې لویي پروژې اوبه کیږي، د ویالې په اوږدوالي کي د اوبو د کنترول او وېش لپاره ځایونه جوړ سوي دي او کوم ځای چې ویاله د شپلو تر سپلاب لاندي راځي، هلته سیفونونه تیار سوي دي، د ویالې اضافه اوبه د پرچاو په وسیله سیند ته ګډیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بغرا ویاله چې له سربند څخه د چاانجیر حدودو ته رارسیږي، نو په دغه برخه کې د شملان ویاله ورڅخه جلا کیږي او د (۶۶) کیلو مترو په فاصله مخ په وړاندې د یو مستقل کانال په ډول بهیږي، د شملان په ویاله، د شملان لویه د کرهنې پروژه آباده ده، د بغرا او شملان د ویالو په کښلو سره د (مالګیر، عینک، خلج او هزار اسپ) د ویالو اوبه هم پخې سوي دي.

بل چې د یادولو وړ ده، هغه د دروښان ویاله ده، دا ویاله د ګرمسیر (ګرمسیل) مځکې اوبوي، د دروښان د ویالې بند په (۱۳۳۶) لمریز کال کې جوړ سو او اوبه په ویاله کې وبهېدې، د بند اوږدوالی (۱۷۰۰) مترو ته رسیږي او اوبه له سیند څخه د اوسپني په دروازو کې ویالې ته راځي، د نوموړې ویالې په ایستلو اوس د ګرمسیر (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکه د کرهنې قابل ګرځېدلې ده، د دروښان له ویالې څخه د هزار جفت زړې ویالې هم اوبه پیدا کړي او د دروښان ویالې ته د بند څخه د اوسپني او کانکریټ آبګیرۍ جوړې سوي دي.

د بغرا کانال چې د (۴۰) کیلو مترو په فاصله جنوب خوا ته ورسیږي، نو اوبه یې پر یو پراخ دښت ور سپریږي، چې هغه ځای ته نادعلی وایي، نوموړې سیمه یوه پراخه زراعتي ساحه ده، چې تقریباً (۴۰۰۰۰) جریبه مځکه تر زراعت لاندې سوېده او په عمومي ډول (۲۱۱۰۰) ایکړه مځکه د کرهنې قابلیت لري.

د بغرا د ویالې آخر پاین آب د مارجې پر دښتو لګیږي، مارجه د نادعلی په جنوب لوېدیځه برخه کې واقع ده او مځکې یې د کرهنې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لحاظ تر دروښان را لاندي په ټولو زراعتي ساحو کي حاصلخیزه او آبادي دي، د مارجې په ساحه کي تقریباً (۶۰۰۰) جریبه مځکه تر کرهڼي لاندي راغلې ده.

بل چي د یادولو وړ ده، هغه د سراج سیمه ده، چي د نهر سراج څخه اوبیږي او د هلمند په سیمي کي یوه پخوانۍ پروژه ده، کومه نوې سروې چي هلته د خاوري په باره کي سوې او د کانال انکشاف مطالعه سوی دی، د (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکي انکشاف یې ښوولی دی.[۱]

د هلمند ولایت شمالي ولسوالۍ لکه باغران، موسی کلا، کجکی، سنګین، نوزاد، واشېر او ځینې نوري سیمي بیا د خړوبوني د داسي سیستم څخه برخمني نه دي، بلکې په داسي سیمو له دوه ډوله سیستمونو څخه ګټنه کیږي، لومړی د هلمند سیند او ځینو نورو کوچنیو سیندونو څخه په محلي یا کلیوالي بڼه په یوه ویاله کي اوبه جلا کیږي او وروسته د مځکو د خړوبوني لپاره ګټنه ورڅخه کیږي او دوهم د کارېزونو سیستم دی، چي د لس متره په شاوخوا کي نغم په مځکه کي جوړیږي او کومي اوبه چي د همدې نغم څخه راوزي د مځکو د خړوبوني لپاره کار ورڅخه اخیستل کیږي.

په هلمند کي د اوبو ډېروالی او د پراخو کرهڼیزو مځکو شتون د هلمند په کرهڼه کي د هلمندي ولس د بوختیا سبب ګرځېدلی، چي اوس مهال د هلمند (۷۹۹۰۰۰) تنه په کرهڼي بوخت دي.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم په هلمند کي د کرهڼي په اړه ډېر پرمختګونه سوي دي ولي بیا هم که چیري په دې سیمه کي نوره پانګه اچونه وسي، دا به نور هم کرهڼي ته پراختیا ورکړي.[۱]

علمي څېړنو دا معلومه کړې او تصدیق کوی یې، چې د لومړي ځل لپاره کرهڼه په بین النهرین، د نیل دره، د منځني ختیځ (آسیا میانه) جنوبي سیمه، د سیند حوزه، د هلمند او ارغنداب هموارې مځکي او د آمو سیند څنډې کي پیل سوې ده.[۲]

په هلمند کې تر ټولو لویه ستونزه اوس دا ده، چې ډیر زیات کوکنار کرل کیږي او بزګران هیڅ بل بدیل نه لري چې دومره ګټه ترې واخلي.

دولت هر کال د کوکنارو د کرهڼې په موسم کي د کوکنار کروندې اړوي او نه یې پریږدي چې څوک یې وکري، خو ددې سره – سره بیا هم په هغو سیمو کي چې د دولت د وسلوالو مخالفینو تر ولکې لاندې دي کوکنار زیات کرل کیږي او د دولت له لوري یې مخنیوی تر ډیره ځایه ناشونی دی.

۱.د ویس احمد هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۱۵ مخ

۲.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند د کرهنې او مځکو چارټ، ارقام په جریب

واحدونه	شخصي	دولتي		دبنتي	څر	فارمي
		زراعتي	غیرزراعتي			
لښکرګاه	۷۰۴۹	۱۱۴۵۷	۲۵۶۹۶	۱۹۴۴۴	۴۸۱	۶۱۷
نهرسراج	۱۶۴۴۸۵	۱۲۴۹۱	۳۰۱۲۲	۲۱۹۰۸	۱۹۶۶	۳۰
نادعلي	۱۱۸۹۴۲	۳۹۰۳۱	۱۴۶۱۳	۸۱۵۷	۱۳۱	۷۳۹
د بارکزو ناوه	۷۵۰۲۰	۱۷۸۷۲	۷۹۷۴۶	۳۲۶۳۷	۸۹۰	۶۳۶
ګرمسیر	۸۲۹۲۱	۳۳۰۲	۵۹۳۹۷	۴۶۹۹۲	۱۴۳۵	۱۷۳۱
سنګین	۲۶۵۵۷	۲۱۳۵	۱۱۹۷۲	۶۱۲۱	۱۲۷۵	؟
کجکی	۳۶۸۴۱	۲۴۹۹	۱۱۹۷۲	۹۵۴۶	۶۹۹	۱۸۱
باغران	۳۲۲۱۶	؟	؟	؟	؟	؟
موسی کلا	۵۲۹۰۰	۳۰۰۴	۱۵۵۳۱	۱۲۶۹۹	۱۳۹	؟
نوزاد	۱۰۱۸۸۲	۲۳۶۶۶	۷۴۳۴۵	۶۹۵۵۷	۲۲۷۴	؟
دښو	۵۰۶۰۴	۳۱۴۱	۱۵۵۲	۱۰۸۶۶	؟	۵۳۷۴۵
واشپر	؟	؟	؟	؟	؟	؟
خانشین (ریګ)	۱۰۵۵۷۶	۴۹۳۶	۲۴۷۳۲	۳۴۵۸۶	۳۶۲	؟
مارجه	؟	؟	؟	؟	۵۰۰	۳۳۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه:

د هلمند حوزه د افغانستان په جنوب لوېدیځ کي یوه پراخه ساحه نیولې ده، چې د اوبو لویه حوزه جوړوي، په نوموړې حوزه کي لاندني سیندونه راځي:

۱. د هلمند سیند چې د اوبو لګولو سیمه یې (۱۵۴۳۰۰km) کیلو متره مربع ده، د ټول هیواد د اوبو لګولو د حوزې په سلو کي (۲۳.۶) برخه یې نیولې ده.

۲. فراه رود چې د اوبو لګولو ساحه یې (۳۳۰۰۰ km) کیلو متره مربع ده او د ټول هیواد د اوبو لګولو د حوزې په سلو کي (۴.۴) برخه یې نېولې ده.

۳. ادرسکن سیند چې د اوبو لګولو ساحه یې (۲۲۰۰۰ km) کیلو متره مربع ده او د اوبو لګولو د ټولي حوزې په سلو کي (۳.۵) برخه یې نیولې ده.

۴. یو شمېر نور کوچني سیندونه، ولاړې اوبه او ډندونه چې د اوبو لګولو ساحه یې (۱۱۷۳۲۰ km) کیلو متره مربع ده، د ټول افغانستان د اوبو په سلو کي (۱۷.۸) برخه یې نیولې ده.

هغه سیندونه چې د هلمند او سیستان د اوبو لګولو په ټولي حوزې پوري اړه لري، د اوبو لګولو ساحه یې (۳۴۰۰۰۰) کیلو متره مربع پراخوالی لري، چې د ټول افغانستان نیمایي مساحت یعنې په سلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (۵۱.۸) برخه يې نيولې ده، دغه حوزه د هيواد ترټولو نورو حوزو پراخه ده او ډېري اوبه لري.[۱]

له پورتنيو توضيعاتو څخه مو مطلب دا و، چې د هلمند حوزې او هلمند سيند تر منځ توپير وکولای سو، لکه څنګه چې د هلمند حوزې مربوط سيندونه مو بيان کړل، خو په (د افغانستان عمومي جغرافيه) کي يې د هلمند سيند، ارغنداب سيند، ترنک سيند، ادرسکن سيند، خاشرود، فراه رود او د غزني سيند يې د هلمند د اوبيزې حوزې مربوط کنلې.[۲]

اوس به راسو خپل اصلي سکالو ته چې د هلمند سيند دی.

د هيرمند (= هيتومنت - هلمند) سيند:

هلمند (هيرمند) د افغانستان دوهم لوی سيند دی، ددغه سيند سرچينه له کابل څخه (۶۰) کيلو متره لوېديځې خواته د بابا په غره کي ده،[۳] دا سيند نه يوائې د افغانستان يو لوی سيند دی، بلکې د ختيځو له سترو سيندونو څخه شمېرل کيږي.[۴]

د هلمند سيند له بابا غره څخه سرچينه اخلي او بيا له هغه ځايه د جنوب پر لور خپل تګ ته داوم ورکوي، د ملا يعقوب د غابنې په لمن کي د ميدان په لوېديځه برخه کي تېريږي، د بامیانو د ولايت جنوبي

۱.د لسم ټولګي جغرافيه، ۹۷ مخ
۲.الحاج پوهاند محمد ظريف تنيوال، د افغانستان عمومي جغرافيه، ۷۰ مخ
۳.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادانښتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ
۴.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخو ته ننوزي، وروسته له دې چې د هزاره جاتو درې او رغونه خړوبه کړي، د ارزګان ولایت ته داخلیږي او د ترین کوټ په نږدې کي ځینې لوی واړه خوړونه او سیندونه ورسره یو ځای کیږي، د دهروات په لوري حرکت کوي او د زمینداور (لرغوني زون + داور) په منطقه کي هوارو مځکو ته راپورته کیږي، پدې هوارو مځکو کي د سیند د اوبو سرعت کمیږي، پلنوالی او عظمت یې زیاتیږي، د کجکي بند په برخه کي یې دره پلنیږي او د بربښنا د تولید په منظور د اوبو ستره ذخیره جوړوي، د هغه وروسته د موسی کلا رود اوبستګي خوړ د سنګین (لرغونی سروان) په برخه کي ورسره یو ځای کیږي او د جنوب په لوري بهیږي.

د سنګین څخه ګرشک او بیا په لښکرګاه ښار ننوځي، دننه په ښار کي د مختار د سیمې څخه تیریږي او بیا د بُست له زړې کلا سره د ارغنداب سیند ورسره یو ځای کیږي، ددغه واټن په اوږدو کي د سیند په دواړو خواوو کي پراخه او شاړې دښتې پرتې دي، چې په شمال کي د مارګو دښته او د هغه په جنوب کي د زرۍ دښته او د ګود زرۍ دښته موقعیت لري، د نوموړي سیند د اوږدوالي په کښتنې برخه کي کرهنه د سیند په دواړو خواوو کي محدوده ده.

وروسته د هلمند سیند د دروښان او چاربرجک په حصو کي د کمال خان د بند لوري ته یو پراخه نیمه دایره جوړوي چې په پای کي د نیمروز ولایت د کمال خان بند په برخه شمال خوا ته ګرځي او کابو اتیا کیلو متره نور هم د شمال لوري ته د پولي تر کرښې پوري دوام لري، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوابګاه او کنګ په حصه کي د هلمند سیند په دوو برخو وېشل کیږي، چي یوه ځانګه یې د شمال خواته او دوهمه ځانګه یې د شمال لوېدیځ لوري ته بهیږي، شمالي ځانګه چي (افغانان هغه هلمند او پارسیان (ایرانیان) هغه د پریان سیند او کله یې ګډ پریان هم بولي)، د هغې یوه برخه د دواړو هیوادونو تر منځ پوله تشکیلوي، د چرخ د شپلې له مجرا تر توئېدو وروسته او د چخانسور او هامون د ساحي خړوبولو څخه وروسته په اشکین او هامون کي توئیږي، دوهمه ځانګه د سیستان سیند دی، چي د پارس (ایران) په خاوره کي دننه د شمال لوېدیځ لوري ته جریان پیدا کوي.

د هلمند سیند ټول اوږدوالی د اصل منبع څخه بیا تر انجام پوري (۱۴۰۰km) کیلو متره دی، د نوموړي سیند موقعیت تر ډېره ځایه د هلمند په ولایت پوري اړه لري.[۱]

د هلمند مصب هامون پنځه لکه کیلومتره مربع ساحه لري، ددغه سیند نوم په ویدنو او اویستا کي (هیتومند Haetumant) راغلی دی او د آریانا وېجه یوولسمه سیمه یې بللې ده، د پاڼې نې په ابنت ادهیای کي ددغه سیند سنسکریتي نوم (سیتومنت Situmant) کښلی دی، یونانیانو دغه سیند (ایتمانتوس Etymantus) بللی دی، ددغه سیند نوم د جوزجاني په حدودالعالم کي (هندمند) لیکلی

۱.الحاج پوهاند محمد ظریف تنیوال، د افغانستان عمومي جغرافیه، ۷۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، خو میرزایانو هیرمند لیکه، ثعالبي هم په لطایف المعارف (۲۱۱ مخ) کي هندمند راوړی دی.[۱]

د هلمند سیند تر ټولو لوی مرستیال د ارغنداب سیند دی، چي د لښکرګاه په حدودو کي ورسره ګډیږي، په غیر مستقیم ډول د ارغنداب د سیند مرستیالان لکه (ارغسان، ترنک، او ډوری) هم د هلمند مرستیالان بللای سو، همدغه رنګه په شمالي برخه کي د موسی کلا او نوزاد سیندونه هم د هلمند سیند مرستیالان دي او سربېره پردې یو شمیر لویي او کوچنۍ شپلې چي د بارانو په وخت کي د دښتو اوبه راټولوي په هلمند ګډیږي، چي د پسرلي په موسم کي د هلمند د اوبو سطح اوچتوي.[۲]

د منځنۍ پېړیو لرغونپوهانو (عربانو، هندیانو، ایرانیانو او یونانیانو) په مختلفو نومونو یاد کړی دی یونانیانو د هلمند سیند د اتیماندروس (Etymaandros) په نوم نومولی دی او دا یې هم ویلي دی چي د پغمان د غرونو له لوړیځ اړخ څخه سرچینه اخلي.[۳]

په ځینو تاریخو او جغرافیو کي دغه نوم هیرمند، هلمند، هندمند، هیل مندو، هیلمند، هېلمند، هیرمن، ایلمند، ایل بند، سیتومنت، تومان، هلبند، سندمند، هیرمید،هیتومنته، ای تومنه، ایتامندرو، ای منتوس، ایتامندروس، هیتومنت راوړل سوی دی، دغه نوم په اویستا کي څو واره هیتومنت (Haetumunt) راغلی دی، که دا نوم

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۱ مخ
۳.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۲۳۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه پهلوي او پارسي وبلل سي، نو (هیتو) د اوبو د ډند یا بند په معنی دی او (منت=مند) د خاوند او درلودونکي په معنی دی.

پښتانه دغه نوم (هیلمن) تلفظ کوي، په فرګرد (څپرکي) وندیداد (۳،۱۹) سیپاره معادل یې په سانسکریت کي (ستونیز) د پل، بند او ډنډ په معنی راغلی دی.

په زړه پارسو کي دغه مځکه چې سیند په هغه کي جوړ سوی دی، زرنګه (Zaranka) بلل کیږي او څو واره د داریوش په کتیبو کي په دغه نامه یاده سوې ده، د سکستان (سیستان) نوم کله چې د (سکا . ساک) ټبر دا مځکه ونیوله پر کښېښوول سو (د میلاد دمخه د دوهمي پیړۍ په پای کي).

پخوانیو یونانیانو او رومي مؤرخینو د هلمند سیند د اتیمندروس (Etymandros) یا اریمنتوس (Erymanthus) په نامه بللی دی.[1]

تاریخ لیکوونکي د هېرمند سیند یادوي او وایي، چې د هېرمند (هلمند) سیند د زردښتیانو لپاره یو مقدس سیند و او هغوي خپل عبادت ځایونه د دغه سیند پر غاړو ودان کړي وه.

ګرشاسپه خپله قرباني لومړی وار د (فرازداناوا) د سیند پر غاړه وکړه، محققین دا سیند د سیستان هامون بولي، پهلوي شهنامه د دارمستتر د یادونې له مخې نقل کوي، چې نوموړي پاچا دا قرباني په

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۴۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُست واري يعنې په هغه ځای کي، چې زوی يې پر هغه ځای باندې د بُست ښار ودان کړ.

د دوشاترويي په (۳۶) فقره کي ليکل سوي دي، چې بُست وار د زرير زوی د بُست ښار ودان کړی دی، دا هغه وخت و، چې ويشتاسبه پاچا په فرازدان کي د مذهب تقدس کاوه، بعضي وايي، چې د هېرمند د کښتي خوا و رودخانې ته (فرازداناوا) ويل کيږي او همدغه سيند دی، چې د بُست د ښار له څنګه بهيږي، د هېرمند او اراکوزيا ټولي آتش کدې او عمارتونه بيا د کاوه، ويشتاسپه د ورور (زرير) يادګارونه دي، مؤرخين دا هم وايي، چې ويشتاسپه د بُست په ښار کي متعددي قربانۍ کړي دي.[1]

د هلمند سيمه د واکمنۍ له مخي کله ډېره پراخه او غزيدلې او کله هم يوازي او يا په سيستان پوري تړلې پاته سوې ده، د دې سيمې سلطنتي کورنۍ د افغانستان په معاصر تاريخ کي د (کياني) په نوم يادې سوې او د احمد شاه بابا تر وخته په سيميزه کچه واکمنه وه.

که چيرې د هيرمند سيند چې اوس يې هلمند بولو، تاريخي بڼې ته يوه لنډه کتنه وکړو، نو وبه وينو چې نومورۍ سيند له پخوا څخه د افغانستان په اقتصاد کي ستره ونډه درلوده، بغدادي ابن حوقل د مسيورس صورت الارض په کتاب کي چې د هجري قمري په څلورمه پېړۍ کي تأليف سوی دی ليکي:. (د سيستان تر ټولو لوی سيند هيل مند دی، چې د اوبو جريان يې د غور له څټ څخه وتلی او د رخج او

۱.عبدالقدوس نجيب، اراکوزيا (کندهار)، ۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلدي داور او بُست څخه تېريږي تر سيستان پورې رسيږي او د زره په جهيل کي توئيږي).

په يو وخت کي د هيرمند (هلمند سيند) څخه يې زيات شمېر کانالونه ايستلي وه، چې د هغو په واسطه يې د سيستان حاصل خيزه مځکه خړوبوله، په (۱۰۴ هـ ق) کال د طعام کانال د هيرمند د سيند څخه د يزيد ابن عبدالمالک د خلافت په وخت کي وايستل سو، چې د هغې د فرعي کانالونو پواسطه زرنج او د هغه شاوخوا سيمي يې اوبولې.

اصطخري د هجري په څلورمه پېړۍ کي د باسرود کانال او سنارود کانال چې د سيستان په يوه برخه کي يې د هيرمند د سيند څخه ترلې وه، د اوبو د زياتوالي په وخت کي به يې ببړۍ پکښې چلولې، د کانالونو سرببره د اوبو ستر – ستر بندونه هم د هيرمند سيند په اوږدو کي جوړ سوي وه، چې د سيستان په کرهڼه او سرسبزۍ کي يې ستره ونډه درلوده، د دغو بندونو له جملې څخه يو چې د ګزک په برخه کي موقعيت درلود، د زره جهيل ته به يې اوبه نه پرېښولې، ځکه په همدې بند کي به اوبه توئيدې او ذخيره کېدلې.

د هغه وخت له مشهورو بندونو څخه يو هم د رستم بند و، چې د زرنج په ښار کي واقع و او له اوبو څخه به يې په کرهڼه او سرسبزۍ کي زياته ګټه اخيستل کېده، د هلمند سيند د ببړۍ چلولو او اوبيز ترانسپورت له مخې هم زيات اهميت درلود، په زيات احتمال سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ببړیو تجارتي مالونه د بُست له بنار څخه د سیند د بهېدو څخه په ګټه اخیستلو سره د زرنج بنار ته استول.[1]

په آریانا دایرة المعارف کي وایي، چي د زرنج او بُست تر منځ د (سنارود) په نامه یو کانال ایستل سوی و، چي د هغه په منځ کي به د حمل او نقل لپاره لویي ببړی چلېدلې، د زرنج د جنوب په (۳۰) میلې فاصله کي د هلمند په دریاب باندي څو بندونه تړل سوي وه، چي د هغو په واسطه پنځه نهره اوبه د زرنج خوا ته بهېدلې، چي تر ټولو لوی نهر یې (سنارود) نومېده.[2]

د هلمند سیند د اوبو مسئله:

یوه خبره چي د یادولو وړ ده، هغه د هیرمند (هلمند سیند) د اوبو مسئله ده، چي تر دا اوسه ناحله پاته ده.

پدې ټوله نړۍ پوهیږي، چي افغان ولس او دولت د خپل ګاونډي ایران سره تل په ښه نیت پاته سوی او دا نیت یې په ربښتیني ډول دوی ته ورښوولی، چي یو له هغو څخه ببله بدیله د هلمند سیند د اوبو ورکړه ده.

لیري نه ځو، له هلمند سیند څخه ایران ته د اوبو ورکولو د ټرون پوره (۴۲) دوه څلوېښت کاله وسوه، چي د افغانستان او ایران تر منځ په کال (۱۳۵۱ لمریز) د حوت په میاشت کي د دواړو غاړو د نمایندګانو په استازیتوب نوموړی ټرون لاسلیک سو، پدې ټرون کي د افغان

[1]. الحاج پوهاند محمد ظریف تنیوال، د افغانستان عمومي جغرافیه، ۷۰ مخ
[2]. آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۱۱۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوري پلاوی(موسی شفیق) او د هغه ایرانی سیال (امیرعباس هویدا) و.

هغه پیمانه اوبه چې د هلمند سیند څخه د افغانستان د وخت د واکمني اداړې له خوا د ایران د دولت سره ژمنه سوي دي په یوه ثانیه کې د (۲۲) متره مکعبه څخه عبارت دي.

دا پربکړه په (۱۹۵۰ز) کال کې د بې پري کمېسیون له لوري سوې وه، پردې پیمانه سربېره د هغه وخت د پاچا محمد ظاهر شاه په غوښتنه او د ښه نیت په پار په ثانیه کې نوري (۴) متره مکعبه اوبه هم پر ور زیاتې سوې، چې ټول ټال په یو ثانیه کې (۲۶) شپږ ویشت متره مکعبه اوبه باید ایران ته ورکړل سي.

د سرسري شمېر له مخې کېدای سي معلومه کړو، چې افغانستان په کال کې (۱۲۶۱۴۴۰۰۰) متره مکعبه اوبه د ګاونډیتوب د ښه نیت په پار ایران ته ورکوي، که دا شمېره په څلوېښتو کلونو کې ضرب کړو شمېر به یې ملیارډونو متره مکعبه اوبو ته ورسیږي، چې افغانستان یې وړیا ایران ته ورکوي.

یادي سوي اوبه اضافه پر هغو اوبو دي، چې د ایران له خوا د (۴۰) اینچو په اندازه پیپ د (۲۵۰) کیلو متره په فاصله د هلمند سیند څخه د بلوچستان ترمرکز (زاهدان) پوري په کال کې څلوېښت میلیونه متره مکعبه اوبه د زاهدان شاوخوا یو میلیون وګړي په حرام ډول څښي، دا په داسي حال کې ده، چې ددې اندازې اوبو سره افغانستان هیڅ ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلی او یانا لیکلی سند نه لري او د افغانستان بېله اجازې یې ایران کاروي.

دیادولو وړ ده، چې د زاهدان وګړو ته د هلمند سیند څخه اوبه ورکول او د هلمند سیند له اوبو څخه ذخیرې نیول د هغه تړون خلاف دی، چې په (۱۳۵۱) لمریز کال کې د افغانستان او ایران ترمنځ لاسلیک سوی دی، ځکه د هغه تړون په هیڅ یو ماده کې نه دي راغلي چې پر اساس دي یې د اړتیا وړ اوبه د سیستان مرکز او بلوچستان په ځانګړې توګه د زاهدان ښاریان دي له هلمنده اوبه وڅښي.

اوس چې ایران دا ګام د افغانستان د دولت بېله اجازې اخیستی دی د افغانستان دولت بشپړ حق لري، چې د ایران څخه (۳۷) میلیونه متره مکعبه اوبه چې د زاهدان ښار لپاره ایرانیانو ځانګړې کړي دي، د ایراني برخې له سیستان څخه راوګرځوي او یا یې په پوره بیه ورباندې وپلوري.

په داسې حال کې چې د ایران د سیستان د برخې د شاوخوا یو میلیون وګړو ژوند، مځکې، او باغونه د هلمند سیند له اوبو سره تړلي دي، علاوه پردې د ایران دولت د وچکالۍ څخه د ژغورلو په بهانه او منظور څلور مصنوعي ډنډونه د (چاه نیمه های زابل) په نامه، چې ژور والی یې د څلورو مترو په اندازه او پراخوالی یې لس کیلو متره (لس زره په لس زره متره) کې په پراخوالي سره توانېدلي، چې سلګونه میلیونه متره مکعبه د هلمند سیند اوبه په دې څاګانو کې ذخیره کړي، ترڅو د اوبو د کمبود په وخت کې ورڅخه ګټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کال (۱۳۸۳) لمریز کي د ایران دولت بل پنځم څاه هم د مخکنیو څاګانو په څنګ کي د اتیا میلیونو ډالرو په لګښت وکیښل او جوړ کړ، چي د اوبو د ځایولو وړتیا یې (اته سوه میلیونه متره مکعبه) ته رسیږي.

وحید مژده چي کله د طالبانو د رژیم په وخت کي د ایران سره د سیاسي اړیکو مسئول و، ځیني مطالب د هلمند سیند په اړه راغونډ کړي دي او وایي:. (د هلمند د اوبو تر ټرون وروسته اړینه وه، چي د افغانستان د نیمروز د (بند کمال خان) په جوړېدو سره د ځینو تأسیساتو په جوړولو لاس پوري سوی وای او هغه اندازه اوبه چي د ایران سره په ټرون کي یادي سوي وې په همغه ټاکلې اندازه هغه هیواد ته ورکړل سوي وای او پاته اضافه یې راګرځېدلي وای، خو په افغانستان کي ګډوډیو او تاوتریخوالو دې کار ته لاره هواره نه کړه، تر څو ددې تشي څخه په ګټه اخیستني سره ایران چي زړه یې غوښته هغومره یې په خلاص مټ د هلمند له اوبو څخه ګټه پورته کړه لکه څنګه چي یې تر ټرون مخکي یې بې حسابه د هلمند سیند اوبه کارولې).

په دې هکله ځیني شکایتونه تر ټرون مخکي هم د زرنج (نیمروز) خلکو مرکزي دولت (کابل) ته د ایران له خوا د هلمند سیند د اوبو د بې انصافه لګولو په موخه کړي وه او کوم پلاوی چي د افغانستان د دولت لخوا ګمارل سوی و، چي د سیمې څخه لیدنه وکړي، هم دې ته ورته شکایتونه او ګزارشونه اړوندو مسئولینو ته وړاندي کړي دي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلګې په توګه په کال (۱۳۴۷) لمریز دکتور محمد طیب بقایي چې د خپل وخت د کرهنې د وزارت د اوبو رسوني او انجینرۍ رئیس و، یو راپور په دې توګه چمتو کړی و :. ((کله چې مي په خپله د جروکي د اوبو له بند څخه د کار د لیدو په موخه هغه چې زرنج او د هغه شاوخوا ته یې اوبه ورکولې لیدنه کول، د ګلمیر په نوم د سربند نهر مي پام د ځان په لور واړاوه هغه چې د ایران په خواکي شتون لري، په دې توګه چې ایرانیانو د نهر خوله (۵۰۰) متره د شمال په لور ګرځولې وه، د بند خوله چې مخکې پنځه متره وه او اوس له (۱۵.۱۰) مترو پورې پراخه او ژوره کړې ده، د ځینو راپورونو له مخې کېدای سي یاد بند په پاخه ډول ورغوي چې د ایران په دې کار سره، په پایله کې د زرنج ښار د اوبو له کمبود سره مخ سي...

ددې راپورونو له مجموعه چې په کال (۱۳۶۳) لمریز کې چمتو سوې وه، ښیي چې د هلمند د اوبو له ټرون څخه د ایران په سرغړوني سره افغان ولس ډېر زیانونه لیدلي، په یاد راپور کې راغلي دي، چې :. د هلمند او نیمروز ولایتونو د (هایدرولوژیکي) څېړنو پر بنسټ د هلمند د اوبو د بهېدو اندازه د تېرو اووه ویشت کالو په اوږدو کې د کجکي بند له ذخیرې څخه چې پر هلمند سیند جوړ سوی دی، د دهراوت د اوبو د کچې د معلومولو په دستګاه کې په منځنۍ کچه د اوبو اندازه په یوه ثانیه کې (۱۷۶۰) متره مکعبه لوړه او د ارغنداب د بند له ذخیرې څخه (۴۱۶) متره مکعبه په یوه ثانیه کې وه، چې په دې موده کې د اوبو د بهېدنې کچه د افغانستان او ایران پر پوله په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(خوابګاه) سیمه کي (۱۴۰۰) متره مکعبه په یوه ثانیه کي او همدا ډول د (چرخ په شپله) کي (۷٦۲) متره مکعبه په یوثانیه کي وه.

ددې دوو سټېشنونو توپیر (۷٦۲- ۱۴۰٦۳) متره مکعبه په یوه ثانیه کي دی، چې په روښانه توګه د هلمند له اوبو څخه د ایران له خوا د لګول سوو اوبو لګښت رابنیي.

دا شمېره ایران ته د ورکړل سوو اوبو درې برابره ده او ایران په تېرو (۲۷) اووه ویشت کالو کي تر خپل وعده سوو اوبو درې برابره ډېري اوبه په (حرام) ډول څښلي دي.

نور راپورونه هم سته چې پکښې د ایران ستري سرغړونې د هلمند په اوبو کي څرګندیږي، د بېلګې په توګه:

۱.د ګلمیر په نوم د نوي نهر کښل، د ګلمیر په جنوب او د نادعلي (د نیمروز نادعلي) په لوېدیځه څنډه د منشي تهانې مخامخ.

۲.د کهک بند ته نږدې د یوه بل نوي نهر کښل او د سیستان په نوم سیند، چې له هلمند سیند څخه سرچینه اخلي د هغه مخه د نیمه څاګانو په لور ګرځول.

۳.د پریانو په نوم د شمالي رېګو په څنډه کي د بل نوي نهر کښل.

۴. د کمال خان او لخشک بند منځ ته څېرمه د نورو څلورو ګونو څاګانو کښل.

۵.د ګلمیر د نهر د خولې پراخول او د هغه ګرځول او ننبلول له هلمند سیند سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦.د پریانو د ویجاړ بند څخه ګټه اخیستل، چې لسګونه کاله ټرلی او له ګټې اخیستنې څخه لوېدلی او بیا د هغه مخه راګرځول او د مشترک له رود سره نښلول.

د افغانستان د خاوري یو شمېر برخي لاندي کول، لکه دلکه د سیخسر د پخواني نهر سیمه، د لخشک سیمه، د پریانو ریګ او یو شمېر نوري سیمې د هلمند سیند په کین اړخ کي.

د یادونې وړه، چې نوموړي سیمې د هلمند سیند د ښوئېدو او ډېرېدو په نتیجه کي د سیند په راسته اړخ کي یعني د ایران په خوا کي پاته سوي، چې په نتیجه کي یې افغاني مځکوالو ته د خپلو مځکو د کرلو او خړوبولو اجازه د ایران له خوا نه ورکول کیږي او ایران په ډیرې سپېن سترګې سره زمونږ د هیواد دا برخي د خپل لور سره ټرلي دي.

د فزیکي او نورو طبیعي شرایطو له مخې او د هلمند سیند د بستر د تغیر او بدلون، چې د افغانستان لور ته متوجه دی، ښایي نوري مځکې هم د ایران په خوا کي پاته سي او ایران یې په خپل خوا ګډې کړي.

۷.د ایران په لور د اوبو ډېره بهېدنه د (نیمه څاګانو) له لارې ددې باعث ګرځېدلی، چې د کهک بند (د سیستان په رود کي شتون لري) د یاد سوي نهر د اوبو ګرځولو او بند په ډول پاته سي، چې په همدې ترتیب د سیلابونو او خړ اوبه د مشترک رود په لور وبهیږي، چې د نادعلي د کوچني رود بستر د یوه لوی سیند د بستر په بڼه اوښتی او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

چخانسور په سلګونو هکتاره کرهنیزي مځکي یې د سیلابونو د ګوابښ سره مخ کړي دي.

پورتنیو کړنو ته په کتو سره چې د ایران له خوا ترسره سوي دي، د سیلابي اوبو سطحه د (کنګ) په سیمه کي پورته سوې او نوموړی بنار ټول تر اوبو لاندي سوی دی، چې دې ګوابښ د ولسوالۍ نوري برخي هم د ګوابښ سره مخ کړي دي.

۸. د نیمه څاګانو په لوی نهر کي د اوبو ډېرښت د سیستان رود او (کهک بند) کي رېګ اوشګي راډیروي، چې په نتیجه کي د مشترک رود نس له رېګو اوشیګو څخه ډکیږي، دا کار ددې سبب کیږي، چې په نوموړي رود کي د اوبو د تېرېدو د ډېروالي مخه ونیسي چې ددې کار مفهوم د زرنج بنار ته د اوبو (نه) رسېدل دي.

۹. علاوه پردې ایران د (شېردل) کلي ته نږدې د کانال څخه ګټه اخیستنه د ذهک کانال، د ګلمیرکانال (د منشي تهانې شمال ته څېرمه)، د نوي ګلمیر کانال او کهک بند څخه د ایران خواکي تر لسو کانالونو پوري، چې په دې ورستیو کي ایستل سوي دي، ګټه اخیستنه.

لکه په پورتنیو کرښو کي چې یې یادونه وسوه، ایرانیانو په دې ورستیو کي د هلمند سیند د اوبو لپاره په خپله خواکي (۱۲) عدده (۱۶) اینچه واټرپمپونه، (۲) عدده (۱۳) اینچه واټرپمپونه او (۳٦) عدده (۸) اته اینچه واټرپمپونه ایښي دي، چې له دې لاري هم د هلمند سیند له اوبو څخه بې انصافه ګټه پورته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان لوري په بېلابېلو وختونو کي له ایراني غاړې سره خبري کړي دي، خپلي ستونزي او خواشینۍ یې ور وړاندي کړي دي، خو ایرانیانو د وخت څخه په ګټه اخیستني، کله چې پر افغانستان د روسانو یرغل، د ثور کودتا، کورنۍ جګړې او په افغانستان کي د یوې غښتلي او برلاسي اداري نه شتون د افغان لوري خبرو ته هیڅ ارزښت نه دی ورکړی.

افغان کارپوهانو څو – څو ځلي افغان دولت د یادي ستونزي حلولو ته هڅولی، چې نور تم نه سي او په ټینګه د ایران د سرغړونو مخه ونیسي او پرې نږدي چې ایران په داسي اړو شرایطو کي د سوي معاهدې خلاف کړني تر سره کړي.

د افغانستان دولت دي ویښ او پاڅي او پر ځای دي یې په دې سیمه کي د تأسیساتو او بندونو په جوړولو لاس پوري کړي، ترڅو د ایران د خپل سریو مخه ونیول سي.

په اوسنیو شرایطو کي هلمندیان او نیمروزیان ډېرسخت اوبو ته اړدي، خو پر ځای یې، د هلمند سیند څخه ګټه ایران پورته کوي.

افغان بزګرو ته دومره اوبه نه پاته کیږي، چې بسنه یې وکړي، د سیند د اوبو پرځای بزګرانو له کجکي څخه تر نیمروز پوري په زرهاوو باوړۍ اوبرمې کښلي دي.

د افغانستان په خوا کي د اوبو ډېرښت یوازي په پسرلي کي وي، چې هغه وخت یې تر ګټې تاوان ډېر وي، یوه بله ستونزه د ایران سره په دې سیمه کي د پولي ده، لکه څنګه چې مخکي ورته ایشاره وسوه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند سیند تغیر د افغانستان په لور د کال په پسرلي کي هغه مځکي چي د ایران په خوا کي پاته سوي دي سمد ستي یې خټې پر اچولې ده.

د مځکو څښتنان کلونه کلونه کیږي، چي د خپلي مځکي قبالې له ځان سره ګرځوي او د افغان دولت څخه غواړي، چي مځکي یې د ایران مځک خورو څخه را وګرځوي، چي په دې ترڅ کي څو – څو ځله د افغاني مځکوالو او ایران پوله ساتونکو ترمنځ نښتي هم سوي دي، خو په افغانستان کي د درېیو لسیزو جګړو او خپل سریو زمونږ د حقوقو ددې ناورین د حل مخه ډب کړې ده.

همدا اوس د افغانستان او ایران اړه (اصلي) کرښه د سرحدي نښو د خرابېدو په سبب ناڅرګنده پاته ده، که د دواړو غاړو ترمنځ یو ځل بیا هغه زړه کرښه تازه او ورغول سي، معلومه به سي، چي ایران زمونږ پر مځکو څومره تېری کړی دی.

دا چي اوس هلمند سیند په ځینو برخو کي زمونږ او د دوی تر منځ پوله جوړه کړې دا به د دواړو هیوادونو ګډه پوله ونه ګرځي، بلکې ډېر به ها غاړي ته زمونږ د حقه مځکي څرګندونه وکړي.[1]

د هلمند برېښنایي بندونه:

۱- د کجکي بند:

په (۱۹۴۶ ز) کال په دوبي کي د (موریسن) کمپنۍ انجنیرانو او متخصصانو ته دنده ورکړل سوه، چي د هلمند پر سیند د برېښنا بند د

۱.د زمریالي سیستاني مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۲۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړولو لپاره سیمه سروې کړي او د افغانستان حکومت ته یې راپور وړاندي کړي.

د یادي کمپنۍ انجنیرانو او متخصصانو د هلمند د رودخانې دقیق جریان سروې کړ او بالاخره د کجکي د کلي په نږدو کي یوه طبیعي سیمه د کجکي د بند د اعمار لپاره کشف کړه او حکومت ته یې خبر ورکړ او وروسته د بند د ساختمان کار پیل سو.

د کجکي د برېښنا بند په (۱۹۵۰ ز) کال د مې په میاشت کي پیل او د (۱۹۵۲ ز) کال په نوامبر کي بشپړ سو، چي د بند خصوصیات په لاندي ډول دي:

۱.د بند ارتفاع (۱۰۰) متره

۲.د بند طول (۲۷۵) متره

۳.د قاعدې په برخه کي عرض (۴۲۰) متره

۴.د ډبرو، ریګ او خاورو د پرکارۍ حجم درې میلیونه دوه سوه پنځه ویشت زره متره مکعب

۵.د قوې د تولید امکانات (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټه

۶. د جهیل طول (د بند کاسه) (۸۵) کیلو متره او عرض یې (۲) کیلو متره

همدارنګه د آبیارۍ تونل (۷۱۷) متر طول او (۱۰/۶۰) مترو ارتفاع او عرض یې (۳/۱۰) متره دی، چي دواړو تونلونو کي (۱۲۰۰) متره مکعب کانکرېټ په مصرف رسېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کجکي بند (۱۵۰۰۰۰۰۰) ایکرفټ اوبو د ذخیرې توان (ظرفیت) لري او د پرچاوې د دروازو په نصب سره د اوبو د ذخیرې ظرفیت (توان) (۲۳۰۰۰۰۰) ایکرفټ ته لوړېدلای سي.

د کجکي بند د برېښنا تولید چې د توربین جنرېټورونه ور وترې سي، (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټه برېښنا په لاس راتلای سي، ددې بند په عمار سره د آبیاری امکانات تر (۷۰۰۰۰۰) ایکړ مځکي میسر سوي، د نومورې لوی بند د جوړولو ټول لګښت (۱۲۵۴۳۸۸۹) ډالر سوی دی.[۱]

ددې نوي حکومت په تشکیل سره امریکا د (۲۰۰۴ ز) کال راهسي تر اوسه (۷۵) میلیونه ډالره په یاد بند لګولي دي، افغان دولت غواړي چې د نورو (۷۵) میلیونه ډالرو په لګښت پروژه پخپله ورغوي، دا مهال (USAID) تصمیم لري چې دا پروژه یو افغاني شرکت (DABS) ته ورکړي.

په (۱۳۸۷) لمریز کال کي یو بل نوی توربین په څلورو ټوټو کجکي ته د ډیرو ملکي او نظامي تلفاتو په درلودلو سره یوړل سو او تر دا مهاله یې لا کار د نامعلوم برخلیک سره مخ دی.

د افغانستان د پروژو مسئول امریکایي سوپکو (امیرکن کوار ترلي) په خپله یوه لیکنه کي نیوکه کوي او وایي:.(ددې پروژې کار د څو ټرونو، د سلګونو ډالرو په لګښت او د لسګونو امریکایې سرتیرو

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها، دوهم ټوک، ۵۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره – سره بیا هم د دې پروژې کار ناتمامه پاته دی، (سوپکو) د پیغور په ډول زیاتوي: لرغونو مصریانو د مصر لوی هرم په (۲۰ – ۲۵) کلونو کې جوړ کړ، خو موږ په (۶۰) کلونو بیا هم په دې ونه توانېدو چې د کجکي بند پروژه بشپړه کړو.[۱]

۲- د ګرشک بند:

د ګرشک د برېښنا بند د امریکا لخوا په کال (۱۳۴۰) لمریز کې جوړ سو، نوموړې دستګاه په (۱۹۹۸ ز) کال کې په یوه ساعت کې د (۲۸۰۰) کیلو واټه په ظرفیت په فعالیت پیل وکړ، په پلان کې و، چې د کجکي بند چې د هلمند پر سیند جوړ سوی دی، د برېښنا د تولید فابریکه فعاله کړي، چې ټوله وړتیا به یې (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټو ته ورسیږي.

اوسنۍ فابریکه یې (۳۳۰۰۰) کیلو واټه ظرفیت لري، چې د ګرشک، لښکرګاه او کندهار ښارونه په روښانه او نورو صنعتي مرکزونو کې ورځخه ګټه واخیستل سي.[۲]

د برېښنا په برخه کې د هلمند سیمه ډېره غني ده او که وسایل موجود وي او د برېښنا د مصرف لپاره لویي دستګاوي او فابریکې په کار واچول سي، نو د بغرا، شملان، نهرسراج او د دروېشان ویالې په هر

۱.زمریالی سیستانی، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۲۴ مخ
۲.پوهاند سید نورالله ځل، د افغانستان پېژندنې لنډه لار، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای کي جړوبي لري، چي په زرهاوو زرو کيلو واټو برېښنا ورځخه ايستل کېدای سي.[1]

د هلمند کاني زخاير:

هلمند ولايت د کاني زخايرو څخه يو غني ولايت دی، چي د اټکل له مخي په دې سيمه کي (۱۶) ډوله د مختلفو ډبرو کانونه وجود لري.

له دې جملې څخه د هلمند په سرحدي ولسوالۍ (خانشين) کي د کانونو څلور ډوله ډبرې شتون لري، چي عبارت دي له (يوراينومو، مقناطيسو، ايپاټيټو او کاربونيټو) څخه چي په يادي سيمي کي ثابت سوي دي.

د هغو جيولوجيکي څېړنو په پايله کي، چي په (۱۳۵۰) لمريز کال د فرانسې له خوا په هلمند کي ترسره سوي، د يورانيمو زېرمي د هلمند ولايت په خانشين ولسوالۍ کي ښکاره سوي دي، چي په عين حال کي ددې تر څنګ د (بيرايټ، فلورايټ، نفلين، نيوبيم او تانتاليم) مواد هم موجود دي.

له بل پلوه د امريکا د ناسا اداري د سروې له مخې، د هلمند ولايت په خانشين ولسوالۍ کي تقريبا (۱.۴) ميليونه متريک ټنه نيوبيم او فسفر او د (۳.۵) متريک ټنو په اندازه يورانيم او توريم اټکل سوي دي.

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند په پېژندل سوي نیوبیم هر ټن ډبره کي (۱.۴) کیلو ګرامه خالص یورانیم موجود دي او په خپله د نیوبیم په هر ټن ډبره کي (۳.۵) کیلو ګرامه نیوبیم خالص مواد سته دي.

همدارنګه په دښو ولسوالۍ کي قلعي، سرب، جست او روخام ډبرو زېرمي موجودي دي، چي د روخام ډبرو کانونه په دښو او خانشین ولسوالیو کي (۴۵) ځایه تثبیت سوي دي او له پنځو شرکتونو سره یې قرارداد سوی دی، خو خپلسري کیندنې پکښې لا هم روانې دي.

په (موسی کلا، سنګین، کجکي، نوزاد او واشیر) کي ګچ، سرب، سیماب، جست، ولفرام، ولفرام طلا، مسکویټ، مولبدین، اېپدوټ، طلا او مس موجود دي، چي د استخراج او پروسس لپاره ځانګړي وسائلو او موادو ته اړتیا سته، خو متاسفانه چي د کانونو او پټرولیم وزارت او شرکتونه یې نه لري.

د هلمند په مختلفو سیمو کي څېړنې روانې دي او ددې امکان سته، چي نور مختلف کانونه په دې ولایت کي کشف او وپېژندل سي، خو اوس د ځینو ستونزو له امله مربوطه ارګانونه په دې کار نه دي بریالي سوي.[۱]

۱.د عصمت الله نصرت مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۳۱۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند د بُست تصدي:

د بُست تصدی فابریکه په کال (۱۳۴۲) لمریز د برتانیا دولت په مرسته جوړه سوه، چې تردې مهاله فعالیت کوي.

دا فابریکه دوې برخې لري، چې یوه یې تخنیکي او بله یې تولیدي برخه ده.

۱.تخنیکي برخه: تخنیکي برخه یې پر درېیو برخو وېشل سوې ده:

الف: ورکشاپ: د بُست تصدي یو ورکشاپ لري، چې خاص ساختماني او ترمیمي کار کوي، کله چې په فابریکه کي کومه تخنیکي ستونزه پیدا سي، نو د ورکشاپ پرسونل یې ستونزه ور حلوي.

ب: ډېزل او جنراتور دستګاه: پدې برخه کي یوه د بخار د تولید دستګاه ده.

ج: د برق څانګه: دا برخه د فابریکې د موتورانو ویرینګ او د برق د تخنیکي ستونزو د حلولو لپاره کار کوي.

۲. تولیدي برخه: تولیدي برخه یې هم په خپل وار پر درېیو برخو وېشل سوې ده:

الف: د حلاجۍ دستګاه: د حلاجۍ دستګاه دانه داره پخته په مالوچ بدلوي او مالوچ بیا په دستګاه کي ګانټ بندي کیږي، ددې دستګاه په (۲۴) ساعتونو فعالیت کي (۱۲۰) ټنه دانه داره پخته په مالوچ بدلیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: د تېل کښې دستګاه: د تېل کښې دستګاه د لینتر پخته، پوستک، تېل خام او کنجاره تولیدوي، ددې دستګاه تولید په (۲۴) ساعتونو کې (۷۰) ټنه پمبه دانه ده، چې ددې پمبه دانې څخه لس ټنه تېل خام په لاس راځي او متباقي یې کنجاره او پوستک دي.

ج: د غوړو د تصفیې دستګاه: کله چې د تېل کښې له دستګاه څخه تېل خام راووځي، نو دې دستګاه ته راځي، دلته خام تېل په خالصو غوړو تبدیلیږي او له پاته شونو موادو څخه د جامو پرېولو صابون جوړیږي، دا دستګاه په (۲۴) ساعتونو کې لس ټنه ثابت (خالص) غوړي تولیدوي.[۱]

د بُست تصدۍ غوړي به تر ډېره په هیواد کې د ملي اردو نظامي ارګانونو ته ورکول کېدل، هغه وخت په دې فابریکه کې تر (۱۵) سوه تنو پوري وګړو کار کاوه، خو متاسفانه اوس یې کارونه او تولید ډېر پیکه سوی دی.

د هلمند د حجارۍ او نجارۍ مختلطه فابریکه:

د حجارۍ او نجارۍ مختلطه فابریکه په کال (۱۳۴۱) لمریز د امریکا متحده ایالاتو په مرسته جوړه او ګټې اخیستنې ته وسپارل سوه، په لومړي ځل د چاه انجیر دستګاه یو کار کوونکی چې

۱.د بُست تصدۍ تخنیکي مدیر (حاجي غلام علي) څخه معلومات اخیستل سوي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(نصرتي) نومېده، ددې فابریکې د رئیس په توګه په کار وګمارل سو.[1]

د حجارۍ او نجارۍ فابریکه، چې اوس مهال یوه مختلطه فابریکه ده، په کال (۱۳۸۶) لمریز کې ددې فابریکې (۵۱) سلنه خصوصي سکتور ته واوښتله او پاته (۴۹) سلنه یې په دولت پوري تړلې پاته سوه.

د حجارۍ او نجارۍ فابریکه دوې څانګې لري، چې یوه یې حجاري او بله یې نجاري ده، موږ هم لومړی پر حجارۍ او وروسته پر نجارۍ باندې بحث کوو.

۱. حجاري: د حجارۍ څانګه دوې برخې لري، چې په لاندې ډول دي:

الف: لوی ګانسه یا (ګانسه کلان): دا هغه لوی ماشین دی، چې لوی ډبري ماتوي او پر کوچنیو ټوټو یې وېشي.

ب: عمومي شاپ: عمومي شاپ یو لوی ورکشاپ دی، چې پدې کې بېلابېل ماشینري پرتې دي، په یاد شاپ کې کارګران ډول ډول توکي جوړوي او پدې څانګه کې پنځه ډوله ماشینونه پراته دي، لکه د کټر ماشین، د خرادۍ ماشین، د ګلنډر ماشین، د برمه کارۍ ماشین او د پالیش ماشین.

۱. د حجارۍ او نجارۍ له پخواني کارکوونکي (سخي داد) څخه معلومات اخیستل سوي دي، په هغه وخت کې نومړی دلته دنده درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمومي ورکشاپ کي د پورته یادو سوو ماشینو په ذریعه کارګران ډول ـ ډول اسباب جوړوي، لکه د فرش د ښائست لپاره بیلابیلي ډبري، ډبرین مېزونه، مختلفي لوښي لکه، (غوري، کاسې، قندانۍ، چاینکي، د اوبو ډول ـ ډول ګیلاسونه، مېوه دانۍ، ماست خورۍ، شیریني دانۍ، دارو، مالګه او بوره دانۍ)، مختلف النوعه مرغان، قلمدانۍ، سګرټ دانۍ، ګلدانۍ، چلم، د بُست د کلا طاق، هګۍ، مېزونه، کېونه او هر ډول نور وسائل جوړېږي او تولیدېږي، چې د افغانستان په هر ولایت کي ښه تود بازار لري.

۲. نجارۍ: نجارۍ برخه دوې برخي لري، چې په لاندي ډول دي:

الف: په دې برخه کي یوائي پر هغو توکو کار کېږي، چې له لرګیو جوړېږي، لکه مېزونه (البته مختلف مېزونه، لکه د ریاست مېز، د مدیریت مېز، د ماموریت مېز او د کمپیوټر مېز)، الماري، کلکینان، کوچونه، دروازې او نور...

ب: په دې برخه کي پر هغو توکو کار کېږي، چې فلزي او چوبي وي، لکه د مکاتیبو مېزونه او څوکۍ، چې چوکاټ یې فلیزي او تخت یې چوبي دی.

نوټ: د حجارۍ او نجارۍ په فابریکه کي یوه مغازه ده، چې ددې فابریکې تولیدي اسباب خرڅوي، ددې توکو د قیمت ګزارۍ لپاره د ریاست له خوا یو هیئت ټاکل کېږي او بیا وروسته له قیمت ګزارۍ څخه رسماً مغازې ته سپارل کېږي.[۱]

۱. د حجارۍ او نجارۍ له رئیس (حاجي محمد لعل کارګر) څخه معلومات اخیستل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند د چاه انجیر دستگاه:

له هغه وخته، چې د هلمند د وادي د انکشاف کار پیل سو او ددې انکشاف لویه برخه د بهرني متخصصینو لارښوونې ته وسپارل سوه، نو دا مفکوره موجوده وه، چې د هغو بهرنیانو سره فني پرسونل وروزل سي او پخپله د افغاني متخصصینو په ذریعه د هلمند سیمې د انکشاف کار روان سي.

د نوموړي مؤسسې لپاره یوه برخه افغاني کارګران په بهر کي وروزل سول او یوه برخه هغه چې د بهرني متخصصینو تر لاس لاندې یې کار زده کړی و، د نوموړي مؤسسې د فني پرسونل په حیث پر کار وګمارل سول.

د افغاني دستګاه مرکز په چاه انجیر کي دی، هلته د لویو او ثقیلو وسایلو د ترمیم او تعمیر یو لوی ورکشاپ سته، چې یو زیات شمېر کارګران پکښې کار کوي، دا دستګاه سربېره پر دې چې د هلمند د سیمې د انکشاف لپاره کار کوي، له هلمند څخه دباندې یې هم د هیواد د سړکانو او پلونو د جوړولو لویې پروژې په سر رسولي دي، مثلاً د (۱۳۳۸) لمریز کال راپدې خوا د دلارام، فراه، جیجي، شین ډنډ او د هرات هاشمي پلونه جوړ کړي او همدا ډول په کندهار او کابل کي یې تعمیراتي (مهندسي) کارونه سرته رسولي دي.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند د عامه صحت مؤسسه:

هغه وخت چې د هلمند د بیا ودانېدلو او انکشاف لوېي پروژې د عمل په صحنه کې تر تطبیق لاندې نیول کېدې، نو دا خبره هم ډېره مهمه تلقي سوه، چې داسې یوه مؤسسه باید تأسیس سي، چې ددې ځای د خلکو جسمي او معنوي ودي ته انکشاف ورکړي، دا مؤسسه د عامه صحت هغه مؤسسه ده، چې د هلمند د سیمې انکشاف په لوی ریاست کې تشکیل سوې او د څو را وروسته کلونو په دوران کې یې ډېره پراختیا پیدا کړه.

نوموړې مؤسسه دوې برخې ده، یوه برخه چې په عامه صحت اړه لري، هغه روغتونونه، درملتونونه او د طب په برخه کې د خلکو صحت ته د امراضو او ناجوړیو څخه نجات ورکوي او دوهمه برخه یې ددې ځای د خلکو معنوي روزنه ده، چې په ښوونځیو او د تعلیم و تربیې په وسیله نوی نسل روزي، چې د یادې مؤسسې له خوا د لښکرګاه لپسه او د انجونو ښوونځی ددې مؤسسې پرلاس مترقي سوي.

په نوموړې مؤسسه کې کورنیو او بهرنیو متخصصینو د ښوونې او روزنې دنده اجراء کوله، چې اکثرو استادانو یې په بهرنیو هیوادو کې تعلیم کړی و او هم د انکشاف د لوی ریاست آمرین چې د هیواد په معارف کې یې سابقه درلوده، هم د استادانو په حیث په یادو ښوونځیو کې تدریس ورکاوه.[1]

۱.همدا اثر، ۷۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند ځنګلونه:

د هلمند ولایت په مقدار د (۹۴۵۰۷) جریبه طبعي او (۲۴۷۰۸) جریبه مصنوعي ځنګلونه لري، چې په لاندې ډول دي:

۱.لښکرګاه. ۳۵۵۳ جریبه طبیعي او ۱۲۰۴ جریبه مصنوعي
۲.نهر سراج: ۲۷۰۹ جریبه طبیعي او ۲۰ جریبه مصنوعي
۳.نادعلي: ۳۹۸۰ جریبه طبیعي او ۳۲۷۴ جریبه مصنوعي
۴.د بارکزو ناوه: ۲۹۵۰ جریبه طبیعي او ۶۸۷ جریبه مصنوعي
۵.ګرمسیر: ۲۸۴۳۴ جریبه طبیعي او ۱۰ جریبه مصنوعي
۶.سنګین: ۵۶۶ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۷.کجکی: ۳۴ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۸.باغران: ؟ جریبه طبیعي ؟ مصنوعي
۹.موسی کلا: ۷۰۸ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۰.نوزاد: ۲۲۷۴ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۱.دېشو: ۱۳۱۲۵ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۲.واشېر: ؟ جریبه طبیعي او ؟ جریبه مصنوعي
۱۳.خانشین: ۲۳۸۳۰ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۴.مارجه: ۱۲۳۳۴ جریبه طبیعي او ۱۹۵۱۳ جریبه مصنوعي[۱]

په لوړ لیسټ کي داسي ولسوالۍ هم سته چې تر اوسه یې د ځنګلونو په هکله معلومات نه لرو، نو ځکه د هري ولسوالۍ د نامه مخته مي د سوالیې علامه ایښې ده.

۱.د ریاست عمومي څخه معلومات...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند ولایت په پخوانیو وختونو کي ډېر ځنګلونه درلودل، چې د وخت په تېرېدو سره وچي، وکښل سوې او یا هم د جګړو له امله له منځه ولاړې، په نوموړو ځنګلونو کي ډول – ډول حیوانات لکه زمریان، پړانګان، هوسې، ځنګلي پسونه، بازان او نورو حیواناتو ژوند کاوه، خو بدبختانه اوسمهال یوازي سرکوزي، لیوان او چغالان موندل کیږي او نور ډېر هغه قیمتي او ارزښتناکه حیوانات یا یې نسل ورک سوی دی او یا هم له دې ځایه نورو سیمو ته تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د هلمند ولایت اداري جوړښتونه (تشکیلات)

د هلمند ولایت د (۱۵) اداري واحدونو لرونکی دی، چې یوه یې د لښکرګاه ښار او (۱۴) نور یې ولسوالۍ دي، موږ هم لومړی د لښکرګاه ښار او بیا ولسوالۍ چې پر درېیو درجو وېشل سوي دي، تر بحث لاندې یې نیسو.

د لښکرګاه ښار:

نوې لښکرګاه د زړې لښکرګاه د کنډوالو شمال ته پر یوه پراخ دښت جوړه سوې، د ښار لوېدیځې برخې ته په ښار پورې نښتی د هلمند سیند بهیږي، د لښکرګاه نوی ښار د هلمند سیمې تقریباً په مرکزي برخه کې دی، نومورې ښار د ګرشک او کندهار پر یوه زاویه واقع دی.

په (۱۳۳۱) لمریز کال کې چې د هلمند سیمې د بیارغونې کارونه روان وه، نو دا خیال سم ورسره ساتل کیده، چې ددې سیمې لپاره یو مرکز وټاکل سي او دا مرکز باید په ټولو وسایلو سمبال وي، چې ټولو سیمو ته رسیدګي وکولای سي، نو دا و، چې دغه کال د هلمند د سیمې د انکشاف لوی رئیس ښاغلی (عبدالله ملکیار) د هغه ریاست د

(c) ketabton.com: The Digital Library

متخصصینو او یو بهرنی بنار جوړونکی (پیترسن) په مشوره په ګرشک، نادعلی او نهر سراج کي سروې وکړه او بالاخره يې په اتفاق دا ځای غوره کړ، کوم چې نن لوی بنار پر جوړ سوی دی، ددې وروسته تردې د بنار عمومي پلان جوړ سو او د هغه د تطبیق لپاره د تعمیراتو څانګه تأسیس سوه، چې د تیرو نهو کلونو په دوران کي يې داسي یو بنار جوړ کړ، چې حکومتي دوایرو د یو شمېر صحي، عرفاني او تخنیکي مؤسساتو لپاره هم ځایونه پکښې جوړ سوي او د خلکو کورونه يې په نوي عصري ډول تعمیر سوي دي.(۱)

لښکرګاه د هلمند ولایت مرکز دی، د وګړو شمېر يې (۱۰۲۰۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت يې (۲۰۲۲km۲) کیلو متر مربع دی، (۱۰۲) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۸۰m) لوړوالی لري.(۲)

د لښکرګاه نوی بنار د مهندسۍ پر اصولو برابر جوړ سوی او تعمیرات يې ټول پاخه دي، د لښکرګاه په نوي بنار کي لاندي ودانۍ جوړې سوې:

۱.د کلوب ودانۍ: اوږدوالی (۶۵) متره، سور (۲۰) متره، لوړوالی (۸) متره، د کوټو شمېر (۲۶).

۲- د بانک دریم منزله ماڼۍ: اوږدوالی (۴۵) متره، سور (۱۷-۲۵) متره، لوړوالی (۲۵-۱۲) متره، د کوټو شمېر (۴۹).

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایی، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰ او ۷۳ مخونه
۲.د هلمند د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. د انکشاف ریاست مانۍ: اوږدوالی (۱۰۰) متره، سور (۴۰) متره، لوړوالی (۱۱) متره، د کوټو شمېر (۱۲۲).

۴. د لښکرګاه لپسه: اوږدوالی (۱۵۲) متره، سور (۸۸) متره، لوړوالی (۱۰) متره.

۵. د جامع مسجد ودانۍ: اوږدوالی (۵ - ۲۵) متره، سور (۱۰ - ۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).

۶. د لبنیاتو مانۍ: اوږدوالی (۲۸ - ۳۱) متره، سور (۱۰ - ۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).

۷. د رخام فابریکه.

سربېره پر پورتنیو ودانیو ددې ښار په شمالي برخه کي یو شمېر کورونه جوړ سوي، چي ټول د عصري وسایلو په لحاظ مجهز دي او په هغو کي د هلمند د سیمي د انکشاف د لوی ریاست مامورین او بهرني متخصصین اوسېدل، د ګرشک (هلمند) اعلی حکومت مامورینو به پکښې هستوګنه کول، هغه لوی واټ چي (بُست) نومیږي او د لښکرګاه په ښار کي د شمالي څخه جنوب ته اوږد سوی په وروستنۍ برخه کي یې اته داسي ودانۍ جوړي سوي، چي د لرغوني لښکرګاه اسلامي سبک معماري څرګندوي.[1]

په لښکرګاه ښار پوري اړوندي سیمي:

۱- خشک آبه (خشکاوه)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰ او ۷۳ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د محمدزو سرکار
۳- لښکري بازار (ختیځ العسکر)
۴- باباجی (باباحاجي)
۵- چاه انجیر
۶- بشران
۷- بولان
۸- بُست (کلا بُست - قلعه بُست)
۹- کارېز
۱۰- مُختار[1]

د هلمند ولسوالۍ

لومړۍ درجه ولسوالۍ:

۱. نهر سراج. Nahr_e_Saraj (گرشک - Greshk):

نهرسراج د هلمند ولایت د با نفوذه ولسوالیو څخه ده، سوداګریز او سیمه ایز موقعیت یې ډېر ارزښت لري، د نفوذ او ګڼه ګوڼي یو لامل یې دا دی، چې د افغانستان حلقوي عمومي سړک ورڅخه تېر سوی دی.

شمال ته یې د موسی کلا، نوزاد او سنګین ولسوالۍ، جنوب ته یې د لښکرګاه پوري تړلې سیمه (باباجي)، ختیځ ته یې د کندهار ولایت

۱. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۱۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

میوند ولسوالي او لوېدیځ ته يې د نادعلي او واشېر ولسوالۍ پرتې دي.[۱]

ګرشک د هلمند لومړۍ درجه ولسوالۍ ده، چې له لښکرګاه څخه په (۴۸ km) کیلو مترو فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر يې (۱۱۶۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت يې (۱۶۶۳ km۲) کیلو متره مربع دی، (۲۰۷) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۶۶۳ m) متره لوړوالی لري.[۲]

څه موده مخکې چې نوې لښکرګاه نه وه، جوړه سوې نو حکومت په ېُست کي و، د نادر افشار پوځونو چې ېُست سقوط کړ، حکومت د ګرشک سیمې ته نقل سو او د اعلی حکومت بڼه يې درلوده او د کندهار په زون پورې يې اړه درلوده، هغه مهال په کندهار کې د حکومت بڼه د نائب الحکومت په ډول وه.

په (۱۳۴۳) لمریز کال کې د دښت لګان پر بیابان چې نوې لښکرګاه جوړېدله، د یوه ماسټر پلان له مخې پیل سوه، چې حکومتي بڼه هم بدله سوه، د کندهار ولایت د جنوب لوېدیځې حوزې زون وبلل سو او ګرشک ولسوالي چې پخوا د حکومت اعلی بڼه درلوده اوس په یوه ولسوالۍ واوښته، حکومت اعلی په ولایت بدل سو، د ولایت مقررات او حکومتي واحدونه په لښکرګاه کې جوړ سول.[۳]

---

۱. همدا اثر، ۴۰ مخ

۲. د هلمند د احصایې امریت

۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ګرشک څخه د لوی حکومت او ولایت مرکز نه و، انتقال سوی د کندهار او هرات په منځ کي يې د يو ښکلي مواصلاتي او تجارتي ښار حیثیت درلود او ډېر جم و جوش پکښې و، د مشهورو کلي نومونه يې (سیدان، نهر سردار، قریه تاجکان، ده مزنګ، آب بازان او نورزو) په نامه یادېږي، بله سیمه يې د ښورکي د شمال او قلعه ګز څخه تر باباجي رسیږي او ډېر کلي لري.[1]

۲. نادعلي. Nad Ali:

نادعلي د هلمند د کرهنيز پروژې په تأسیس سره د يوې ولسوالۍ په حیثیت جوړه سوه، دمخه تردې يو سوزنده دښت و، چې يوه زړه کلا د نادعلي په ډېر مخروب او ویران حالت پکښې موجوده وه، څنګه چې د کرهنيز پروژه دغي مخروبي ته نږدې شروع سوې ده، نو ځکه دغه سیمه د نادعلي په نامه یاده سوې ده.

نادعلي د ختیځ لوري څخه د هلمند د سیند د غاړې څخه شروع او جنوب لوېدیځ ته اوږده سوې ده، هغه سیمي يې چې تر اوسه دښتونه او وچ دي، څوک نه پر اوسیږي، د نادعلي شمال ختیځ ته ګرشک، شمال ته يې د واشېر، ختیځ ته يې لښکرګاه، لوېدیځ ته د فراه ولایت او جنوب ته يې ګرمسېر او خانشین پراته دي.[2]

نادعلي د هلمند ولایت لومړۍ درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۷ km) کیلو متره واټن کي پرته ده، د وګړو شمېر يې

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۹ مخ
۲. همدا اثر، ۴۷۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹۰۱۰۰) تنو ته رسیږي، د سیمې مساحت یې (۴۶۹۷ km۲) کیلو متره مربع دی، (۱۶۴) کلي او د بحر له سطحې څخه (۸۰۰m) متره لوړوالی لري.[۱]

د نادعلي آب و هوا توده ده، د دوبي په موسم کې یې د تودوخې درجه له (۴۰ - ۴۵) سانټي ګرادو پورې رسیږي، په ژمي کې یې د تودوخې کښته درجه د منفي درو څخه تر څلورو رسیږي او باران ډېر لږ پکښې اوري.

د آب و هوا له کبله ټول هغه نباتات او ونې چې په ګرمو سیمو کې وده کوي، په نادعلي کې شنې کیږي، په نادعلي کې اوس ډېر د کرهنې فارمونه او د کرهنې پروژې ستې، چې په عصري او تخنیکي ډول کار او کرهنه پکښې کیږي، ددغه ولسوالۍ مځکې په نهر بغرا سره اوبیږي.[۲]

نادعلي ولسوالي یوه شنه، پر یوه خاصه پرمختللې عصري نقشه جوړه او هواره سیمه ده، مځکې یې د ویالو او زابرونو تر منځ محدودي دي، پر هرو سلو جریبو (صدي) باندې یوه څلور لارې او د عمومي سړکونو یوه برخه سته، زیات شمېر اوسیدونکي یې د زیاتو پښتون مېشته سیمو څخه د اعلحضرت محمد ظاهرشاه د حکومت په وخت کې د ناقلینو په نوم راوستل سوي دي، اولادونه یې په هلمند کې زېږېدلي او زلمیان سوي، چې اوس هلمندیان بلل کیږي.[۳]

۱. د هلمند د احصایې له امریت
۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ
۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.د بارکزو ناوه – (= ناوه بارکزائي.Nawa_e_Barakzayi):

د ناوې ولسوالي ځکه په دې نامه یادیږي، چې د مېزابې یا ناوې په شکل اوږده پرته سیمه ده، د کجکي له بند څخه بیا تر شملان پورې دغه ټوله سیمه په خپله خوا کي د هلمند سیند اوږده رودخانه لري، د اوبو مسیر د روخانی بڼه لري او ناوه بلل کیږي، خو اوس مهال دا ټوله سیمه د ناوې په نامه نه یادیږي، د سیمو تغیر د حالت او وضعیت په تغیر پورې تړلی دی، د ناوې جغرافیایي بڼې هم د وخت په تېرېدو سره تغیر منلی او موندلی دی.

یو وخت دا ټوله سیمه د بارکزو د ناوې په نامه یادېدله، ځکه چې بارکزی قوم پکښې اکثریت و، هغه وخت چې کندهار ته (رخج) ویل کېده، د ناوې سیمه د (خلج) په نامه یادېده، چې اوس هم د نوموړي ولسوالۍ مرکز دی.

کوم وخت چې نوې لښکرګاه جوړه سوه، نو (چاه انجیر، باباجي او بولان) له ناوې څخه بیلي او په مرکز لښکرګاه پورې وتړل سوې، د هزارجفت د ویالې په جوړولو سره د شملان سیمه هم د ناوې څخه بیله او په ګرمسیر ولسوالۍ پورې وتړل سوه.[1]

تر احمدشاهي عصر پخوا د بارکزو ټول مشهور او نومیالي مشران په ناوه کي اوسېدل، د حاجي جمال خان بارکزي د د استوګنې ځای او کلا د ګرشک په نادعلي کي بلل سوې ده، د نادعلي کلی د بارکزو د ناوې په سر کي واقع دی، د هلمند په ناوه کي د (لو ادې کلا) د خپل

۱.همدا اثر، ۵۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د سرنوشت سازو سیاسي پریکړو مرکز و او د هیواد مقدرات په همدغه کلا کي ټاکل کېدل.[1]

د بارکزو ناوه د هلمند لومړۍ درجه ولسوالي ده، چې د لښکرګاه ښار جنوب ته په (۲۴ km) کیلو مترۍ فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۹۱۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت (۶۵۷ km۲) کیلو متره مربع دی، (۱۲۹) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۴۰ m) متره لوړوالی لري.[2]

لومړۍ برخه یې له بولان څخه شروع او وروستنۍ برخه یې د سرخ دوز تر کلي او تر دروښانو پوري رسیږي، شمال ته یې نادعلی، جنوب ته یې ګرمسېر، ختیځ ته یې د هلمند سیند د لښکرګاه او ګرمسېر ریګونه او لوېدیځ ته یې دښت دی، چې دغه دښټ له نادعلي او خانشین سره نښلي.

د بارکزو ناوه له پنځو وطنونو څخه تشکیله ده، چې عبارت دي: عینک، ګوهرګین، خسروآباد، هزاراسپ او سرخ دوز څخه، بیا په یاد وطنونو کي په سلهاوو کلي سته، چې مشهور یې: نګاری، باغ رباط، لوی کلی، خرابه، د اڅکزو ښاخ، لنډی ښاخ، منګل زي، باسولان او شورشورک دي.

د ناوې مځکي آبادي، مسطح او د کرهنې له پلوه لومړۍ درجه کي راځي، دغه مځکي د هلمند د سیند څخه اوبیږي، د مځکو اندازه یې

۱. محمد معصوم، هوتک، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوت مخور، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ لمریز، ۱۰ مخ
۲. د هلمند د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو لکو پنځوس زرو جریبو ته رسیږي، د هلمند زراعتي پروژې ناوې ته یوه سمه ویاله ښولې ده، چې مځکې یې په ډېره عصري توګه اوبیږي، دغه والې د بغرا څخه ښکته سوې ده او د شملان والې نومیږي.

په ناوه کې غنم، ماش، اوربشي او جواري ډېر کیږي، مېوه لرونکي ونې او سر درختي لږ لري، آب و هوا یې په دوبي کې ګرمه او په ژمي کې معتدله وي، د تودوخي درجه یې د (۴۰ - ۴۵) سانتي ګرادو پورې رسیږي، کښته درجه یې تر منفي دوو او تر څلورو پورې رسیږي.[۱]

دوهمه درجه ولسوالۍ:

۴. ګرمسېر یا جروم - Garmsir:

د هلمند یوه لویه ولسوالي ده،[۲] شمال ته یې د بارکزو ناوه او مارجې ولسوالۍ، جنوب ته یې د خانشین ولسوالي، ختیځ ته یې ریګستان، لوېدیځ ته یې د مارګو دښت پروت دی.[۳]

ګرمسېر د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه ښار څخه په (۶۴ - ۷۶) کیلو متری فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر (۸۶۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۰۲۵۷ km²) کیلو متره مربع

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۲ مخ
۲. همدا اثر، ۴۶۹ مخ
۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، (۱۵۰) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۱۰m) متره لوړوالی لري.[۱]

ددغي سیمي آب و هوا څنګه چي دښتونه او ریګونه دي، نو باران لږ پکښې اوري ډېره توده ده، چي په دوبي کي يې د تودوخي درجه (۴۷) سانتي ګرادو او په ژمي کي منفي (۱) سانتي ګرادو ته رسيږي، په ټوله کال کي تر دوه درې ځله باران نه اوري، د باران اندازه يې تر (۱۵mm) ميلي متره نه زياتيږي.[۲]

په ریګي دښتو کي د پسرلي په موسم کي څه بوټي شنه کيږي، چي د حيواناتو او څارويو لپاره په کاريږي، په غير دښتي سيمو کي چي د دروښانو واله تېره سوې ده، مځکي د کښت او کرهڼي لپاره مساعدي دي او حبوبات ډېر پکښې کيږي، بيا يې هم مځکي په ځينو برخو کي ښوره او مالګه لري.

د ګرمسېر ډېر وګړي په مالداری او کښت بوخت دي، د هلمند د کرهڼي پروژې د انکشاف له کبله څه د کرهڼي مځکي دولت ته پاته سوې او دولت يې په کښتګری خلکو ته ورکوي او د دا نورو څخه ماليه اخلي، چي پر يو جريب اعلی مځکه باندي (۹) نهه افغانۍ ماليه ايښوول سوې ده.

د ګرمسېر مځکي پر دوو برخو وېشلای سو، يوه د ګرمسېر ناوه ده، چي د هلمند سيند په هغه کي غځېدلی دی، غاړي يې د کرهڼي او

۱.د احصايې امريت
۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زراعت لپاره وړ دي، بله برخه يې ربړونه، دښتونه او بيابانونه دي، چې وچ او سوزنده هوا لري، د ګرمسېر پښتانه په پښتو او بلوڅان يې په بلوڅي او بروهي خبري کوي.[1]

د ګرمسېر مځکي عموماً د سيند پر غاړو پرتې دي، ځکه نو د لای او تورو خټو څخه چې ربړ ورسره ګډ دی جوړې دي او له دې امله يې نو خاوري د هر ډول کرهڼي لپاره په تېره بيا پنبې، ګڼيو او ځېرې لپاره ډېره استعداد لري.

په ګرمسېر کي هر راز د کرهڼي او ونو محصولات سته او هم اهلي څاروي لکه غوايي، پسونه، اوښان، بزې او نور روزل کيږي، چې د هغو له پوټکو، وړيو او شيدو څخه ډېره ګټه کيږي.[2]

۵. سنګين - Sangin (سروان کلا - Sarwan Qala):

سنګين د هلمند سيند سره په اوږدو يوه غزېدلې ولسوالي ده، چې د موقعيت له مخې هلمند ته د ډېر نږدې بخښونکې ده او نږدې د هلمند ولايت په منځني برخه کي پرته ده، د سنګين د ولسوالۍ په لويه هديره کي يو زيارت سته، چې ددې سيمې خلک ورته په درنه سترګه ګوري، د سپين ږيرو په وينا دا ددې ځای د پخوانيو زيارتونو څخه دی، ددې زيارت نوم د پخوانيو خلکو په وينا (خواجه نګين) و، چې د وخت په تېرېدو سره دا نوم (خواجه سنګين) سو، اوس خواجه له خولې لوېدلی، يوائې سنګين ويل کيږي.

۱.همدا اثر، ۴۷۰ مخ

۲.آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۸۸۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنګین ولسوالۍ شمال ته کجکی او موسی کلا ولسوالۍ، جنوب ته ګرشک او د کندهار ولایت د میوند ولسوالۍ، ختیځ ته د کندهار ولایت د غورک ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نهرسراج ولسوالي پرته ده.[۱]

سنګین د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۹۰ km) کیلو مترو فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۵۹۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۹۱ km²) کیلو متره مربع دی، (۵۶) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۹۰۰ m) متره لوړوالی لري.[۲]

د سنګین ولسوالۍ خلک زیاتره د کرهنې او مالدارۍ په چارو بوخت دي، کرهنیز پیداوار یې غنم، اوربشي، جواري، رشقه، مې، سابه، خټکي، هندوانې، زرد آلو، منې، انګور، انار او نور دي.

اهلي حیوانات یې غویي، اوښان، پسونه، وزې، خره، آسان، کچرې او کورني چرګان دي او وحشي حیوانات یې لېوه، سوی، ګیدړ، شکون، سورلنډی او نور دي.

د سنګین ولسوالۍ مشهوري کلي یې اغلغ، بوستان زي، توغی، جوی شالي، چاه بابر، چکه کتوزي، سنګین، ښوراب، مالمند، میاد دودي، نسوزي، قریه غاوګی سنګین، محمد اشرف، ګارد کی، میرغورخان، حاجي ناظم، ماغز، چوغک او نور.[۳]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پولهپه پوله، ۴۸ مخ

۲.د هلمند احصایې امریت

۳.آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۵۲۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦. کجکی - Kajaki:

د کجکي ولسوالي د هلمند ولایت یوه د هغو ولسوالیو څخه ده، چې موقعیت یې د ښکلا، پیداوار، وړتیا، تاریخ او لرغونتوب له پوله په ټوله نړۍ کې شهرت لري، دا سیمه د پاچاهیو، جګړو، قومونو، بربښنا فابریکې، د هلمند سیند بند، کارپزونو، رنګارنګ مېوو او صنعتونو وطن دی.

د کجکي ولسوالي د یوې پراخې سیمې لرونکې ده، چې د کجکي په نامه د ګڼ میشتي او رودباره سیمې سربېره د زمینداور (زینداور) لرغونې لویه او پراخه سیمه هم د جغرافیایي وېش له مخې له ځانه سره لري.

د کجکي ولسوالۍ شمال ته د باغران ولسوالي د بغني سیمه، جنوب ته د سنګین ولسوالي د سروان کلا سیمه، ختیځ ته د کندهار ولایت د خاکرېز ولسوالي د غورک علاقداري او لوېدیځ ته یې د موسی کلا سیمه پرته ده.[1]

کجکی د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه ښار څخه په (۱۳۳ km) کیلو متری فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۷۰۵۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۹۳۹ km^2) کیلو متره مربع دی، (۱۷۰) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۰۰۰) متره لوړوالی لري.[2]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۵۶ مخ
۲.د هلمند ولایت د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کجکي ولسوالي د هلمند یوه مهمه سیمه ده او په هیواد کي یې اقتصادي اهمیت هغه وخت زیات سو، چې دلته د امریکایانو له خوا د برېښنا یوه لویه فابریکه او د اوبو یو لوی بند جوړ سو.[۱]

۷. باغران – Baghran:

د باغران ولسوالي یوه د غرنیو ولسوالیو څخه ده، چې د مېړنیو ډېري تاریخي کیسې او پېښې یې د تاریخ پر پاڼو لیکلي دي، د باغ ارم او پشلنګ سیمي یو مهال د سیستان مشهور ښارونه وه، خو اوس د حکومتي جغرافیایي وېش له مخي د باغران ولسوالۍ پوري تړلي سیمي دي.

د باغران شمال ته د اروزګان او دایکندي ولایتونه، جنوب ته یې د کجکي او موسی کلا ولسوالۍ، ختیځ ته یې د اروزګان ولایت او لوېدیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او د غور ولایت واقع دي.[۲]

باغران د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه ښار څخه په (۲۱۰ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۸۰۶۰۰) تنو ته رسېږي، مساحت یې (۳۵۸۷ km^2) کیلو متره مربع دی، (۲۹۵) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۵۵۰ m) متره لوړوالی لري.[۳]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، دوهم ټوک ۱۷۹ مخ
۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۰ مخ
۳.د هلمند ولایت د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باغران آب و هوا یو د بله ډېر توپیر لري، شمالي سیمي یې یخي او جنوبي سیمي یې لږ څه تودې دي، معتدل او خوشګواره ځایونه هم لري.

د باغران منطقه زیاتره وچه او څه کارېزونه هم لري، مشهور رود یې ورخان نومیږي، چې د دایکندي او پسابند څخه شروع کیږي او د باغران په آخرنۍ برخه کي د ورخان کلي ته داخلیږي، بیا د کجران او دهراود خوا ته ځي، نور رودونه یې د مرکز درې، تاچوی او سربغني دي، دغه سیندونه چې کال آباد وي بهیږي که نه نو وچ وي، د باغران مځکي حبوبات ښه کوي او څه انګوري او سر درختي باغونه هم لري.[1]

۸ موسی کلا – Musa Qala:

شمال ته یې د باغران ولسوالي، جنوب ته یې د ګرشک او سنګین ولسوالۍ، ختیځ ته یې د کجکي ولسوالي، لوېدیځ ته یې د نوزاد ولسوالي واقع دي.[2]

موسی کلا د هلمند ولایت دوهمه درجه وسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۱۰ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۵۸۴۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۳۶۲ km^2) کیلو متره مربع

---

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۵ مخ

۲. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، (۱۰۷) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۰۱۵ m) متره لوړوالی لري.[۱]

آب و هوا يې ځکه معتدله او خوشګواره ده، چې د موسی کلا رود له شمال څخه جنوب ته د موسی کلا د زياتو کليو په منځ او څنډو کي تېريږي او هم ډېر کارېزونه لري.

د موسی کلا مځکي په رود او کارېزو اوبيږي او ډېري حاصل خيزي دي، هغه کلي چې د رود څخه اوبيږي: يک لنګ، چارسای، کځ محمد امين، کځ اشرف، کځ غلام رسول، کځ عثمان، سربيشه، توغی، سنګير، تخته پل، کنجاک د ولسوالي مرکز خواجه لعل بابا، وسک، غره تاله، غونډۍ، چينه، ده مستان، داراخېل ډاګان، موسی زي، نيم چي، چارده، احمد خوازي، کرغک، پايګاه، ده غوچک، ظلم آباد، شهرک، درختي، صندله، خواجه داد، مسلماني کوه بره، لوړ ريګی، کښته ريګی، منظور آباد، درآباد، دوآب او نور... او هغه کلي چې په کارېز اوبيږي: لوړ او کښته ده زور، لنډۍ ناوه، د بهادر کارېز، د عبدالرحمن کارېز، عليا او سفلي جلجي کارېز، نوی کارېز، د نسر کارېز، سياه جاو، سرهند، موسی زي، درختي، د قرآن کارېز، کارېزده، د هزار مشي کارېز، د ندامۍ کارېز، د پير کارېز او داسي نور.

د موسی کلا مځکي هواري او په ځينو برخو کي يې د ريګو او ډبرو غونډۍ ليدل کيږي، د موسی کلا د مرکز شمال ته په (۵) کيلو متري فاصله کي يو لوی غر دی، چې د موسی کلا د غره په نامه يادېږي، په

۱.د هلمند ولايت د احصايې امريت

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه غره کي بېل ډولونه وني او حیوانات سته، د موسی کلا غر د هندوکش د سلسلې څخه دی.

په موسی کلا کي د کمبلو، سترنجیو او جاروګانو جوړول په ډېر ابتدائي شکل سته، د موسی کلا خلک بزګر دي او دوي د خانانو او ملکانو مځکي کري او قوت لایموت برابروي، مهم پیداوار یې:. غلې، انګور، انځر، انار، بادام، ناک، منه، شفتالو، شلیل او نور دي، کاغذي بادام او انګوریې ډېر شهرت لري.[۱]

موسی کلا د یوې زړې تاریخي کلا نوم دی، چې اوس دغه نوم سیمې ور څخه خپل کړی دی، د موسی جان او ولي جان نقل په ګړنیزو یا شفاهي ادبیاتو کي پوره ځای او شهرت لري او دا نوم د هغه مشهوري کیسې څخه نوموړي سیمې خپل کړی دی، ځکه هغه کلا چې د موسی په نامه یادېده، په دغه سیمه کي ده، د ویاړ ځای دی، چې زموږ شفاهي پخواني ادب تر اوسه زموږ په جغرافیه او تاریخي فنونو کي خپل اثر لا هم جوت ساتلی دی.[۲]

۹. نوزاد - Nawzad:

د نوزاد ولسوالي د هلمند په شمالي سیمه کي پرته ده، چې شمال ته یې د غور ولایت، جنوب ته یې د ګرشک ولسوالي، ختیځ ته یې

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۷ مخ
۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسی کلا او باغران ولسوالۍ او لوېدیځ ته یې د واشېر ولسوالي پرته ده.[۱]

نوزاد د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۲۸ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۵۰۳۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۵۶۰ km۲) کیلو متره مربع دی، (۱۷۳) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۱۸۰ m) متره لوړوالی لري.[۲]

د نوزاد آب و هوا په عمومي توګه وچه او معتدله ده او هغه سیمي چې یې په شمالي برخه کې د بابا غره ته نږدې واقع دي، واوره نیسي، جنوبي برخه یې چې شېلې او دښتونه دي، لږ باران پکښې اوري، خلک یې د اوبو د لږوالي او کارېزونو د وچتیا څخه زیاتره وختونه شکایت کوي.

د نوزاد غرونه د افغانستان د لویو غرونو څخه منشعب سوي دي، شمال ته یې د سیاه کوه او کوه بابا درې او شېلې دي، خو د نوزاد پر غرونو کوچیانو داسي نومونه ایښي دي:

د غرو مشان غر، چې د نوزاد شمال ختیځ ته واقع دی، د موسی کلا او نوزاد په منځ کې دی.

د خوارو زار، چهل دختران او کافر کوه غرونه د نوزاد ختیځ ته واقع دي، چې لمنې یې ونې لري.

۱.همدا اثر، ۷۵ مخ

۲.د هلمند د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاه کوه چې سیاه بند یې جوړ کړی دی، د نوزاد شمال ته واقع دی او مالداران دغې سیمې ته خیژي.

مزه کوه او کوه فرهاد د نوزاد د ولسوالۍ ختیځ طرف ته د موسی کلا په سیمه کې واقع دي.

د اولاړې غرهم د بابا غره له سلسلې څخه دی او د نوزاد په شمال کې واقع دی.

په نوزاد کې یو وچ رود سته، چې د نوزاد رود یې بولي، د بارانو او سېلو د اوبو پرته نوري اوبه نه لري، دغه رود د کوه بابا څخه جنوبې خوا ته اوړد سوی دی، د نوزاد د مرکز د ختیځ څخه تیریږي، د ګرشک تر سیاه منار پورې رسیږي او د هلمند سیند ته توئیږي.

دغه رود دی، چې یو ښاخ یې د سیاه بند د شمال ختیځ څخه جنوبې لوري ته او بل ښاخ یې د لوېدیځ څخه جنوبې لوري ته اوړد سوی دی، دغه رود د دواړو خواو ته د نوزاد کارېزونه دي، که په دغه رود کې اوبه راغلې د نوزاد کارېزونه اوبه لري او که نه وي، د اوبو په نېستي اخته وي.

د نوزاد ولسوالي ښې مځکې لري، خو کافي اوبه نلري، پیداوار یې هر ډول حبوبات او مېوې دي، چې له مېوو څخه یې انار او ناک ډېر مشهوره دي، په نوزاد کې د پسونو، وړیو او غنمو معاملې ډېرې کیږي، د کندهار سوداګر زیاتره د نوزاد مالداران استثماروي.[1]

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰. دښو - Dishu:

دغه هواره او په ځینو برخو کي ریګي مځکه ده، چي لوړي او ژوري لرلري،[۱] شمال ته يې د خانشين ولسوالي ریګستان، جنوب ته يې د بلوچستان ریګستان، ختیځ ته يې خانشين ریګستان او لوېدیځ ته يې د خانشين سیمه او د نیمروز چهار برجک ولسوالي پرته ده.[۲]

دښو د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه څخه په (۲۱۵ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر يې (۲۰۲۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت يې (۹۷۸۲ km^2) کیلو متره مربع دی، (۷۵) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۵۹۰ m) متره لوړوالی لري.[۳]

هوا يې په دوبي کي ډېره توده ده، چي له (۴۰ – ۴۸) سانتي ګراډو پوري رسیږي، په دغه سیمه کي د جوزا له (۱۵) څخه بیا د اسد تر (۱۵) پوري ډېر تود باد را الوزي، چي حتی کله خاوري او ریګونه د یوه ځای څخه بل ځای ته وړي، په پسرلي او مني کي يې هوا لږ معتدله وي، په ژمي کي په هغو ورځو کي چي باد چلیږي، نو هوا يې سړیږي.

په دښو کي د هلمند سیند له ختیځ څخه لوېدیځ لوري ته روان دی، د دیوالک په کلي ورننوزي او ریګستان کي د لندي کلي څخه تېریږي، بیا د چخانسور سیمي ته ځي، هلمند سیند د دښو کلي

۱.همدا اثر، دوهم ټوک، ۴۷۷ مخ

۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۸ مخ

۳.د هلمند د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمالاً او جنوباً پر دوو برخو وېشلي دي او کله چې يې اوبه ډېري وي، د سيمي اوسېدونکي د کښتيو په واسطه يوې او بلي غاړې ته پوري وزي.

د دېشو اوسېدونکي له هلمند سيند څخه د چښلو او کرهنې اوبه اخلي، د هلمند سيند پر دواړو غاړو يو ډول ځنګلي ونې شنې دي، چې کز ورته وايي، دغه لرګي د سونګ او تعمير لپاره زيات په کار يوړي او ځيني حيوانات لکه خوګ، لېوه، چغال او ګيدړي هم لري.

د دېشو د کرهنې مځکي دوه فصله دي، غنم، ماش، ځيره، کنجدي، جواري ډېر پکښې کيږي، ددغه ځای زيات غنم کندهار ته صادريږي، دښتونه يې د ښکار لپاره ډېر شهرت لري او په ژمي کي د افغانستان سرمايه داران او ښکاريان د هوسيو د ښکار لپاره ورځي، د هوسيو ښکار په موټرانو او تازيانو کيږي، په دې سيمه کي زړې کلاوي د سردار مدد خان، قلعه نو، قلعه سبز، قلعه کالو، قلعه شوره، قلعه غلامان په نامه مشهور دي، د ديشو د رخام ډبره زياته مشهوره ده او د لښکرګاه د حجاري په فابرکه کي کار ورڅخه اخيستل کيږي.[1]

د دېشو مشهور کلي عبارت دي له، دېشو کلی (چې د ولسوالۍ مرکز دی)، خواجه علي عليا، خواجه علي سفلی، لندی سايک، لېچ ولندی او داسي نور.

په دېشو ولسوالۍ کي عام المنفعه ټولنيز خدمات او اساتيا وي ډېري محدودي دي، کرهنيز پيداوار يې غنم، اوربشي، سپينه ځيره،

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

جواري، کوکنار، پنبه، مې، مشنګ، نسک، لوبیا، شوتله، رشقه، تنباکو، لمرګلي، ارهنډه، غوښت، ګازري، ټیپر، کډو او بانجان دي.

مېوې یې انګور، انار، منې، انځر، زرد آلو، آلوچه، توت، هندوانې او خټکي دي، همدارنګه ځیني نور خودرویه بوټي، چې په بېلابېلو مواردو کي ورڅخه ګټه اخیستل کیږي، په دې ولسوالۍ کي پیدا کیږي.

صنعتي پیداوار یې، تغرونه، غالۍ او یو ډول ګلاباتون ګنډل او د ورېښمو صنعت او عرقچین جوړول دي، څنګه چې د ځایي خلکو د اړتیاوو له پوره کولو څخه زیاتوالی کوي، نو په سوداګرۍ کي ورڅخه کار اخیستل کیږي.

کورني حیوانات یې غوایي، پسونه، وزې او خره دي، پخوا په دې ولسوالۍ کې هوسۍ او سوی لېدل کېدل، خو اوس نسته، همدارنګه ځیرونکي ځناور لکه لېوه، کوږ، ګیدړه، یږ، سورلنډی او د اوبو سپی په دې ولسوالۍ کي هم پخوا و، مرغان یې لکه هیلۍ، زرکي، تنزري، سیسۍ، قاز، کوټنه، جل او مړزان دي.

د دښو اوسېدونې په عمومي توګه کروندګر او مالدار دي، له هغه سره سوداګریز فعالیتونه هم کوي، ښځینه طبقه یې د وړې وریښلو، تغر او غالۍ اوبدلو او د ګلاباتون او ورېښمو په ګنډلو بوختې وي.[1]

۱.آریانا دایرة المعارف، درېیم ټوک، ۷۷۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپیمه درجه ولسوالی:

۱۱. واشپر - Washir:

د واشپر سیمه د نوزاد علاقه داري وه او ټوله اړتیاوي چې د حکومت سره پېښېدلې هغه به یې د نوزاد له ولسوالۍ څخه چې د واشپر مرکز و، پوره کولې، د ډاکټر نجیب الله د حکومت په وخت کې واشپر په رسمي ډول د ولسوالي په توګه وپېژندل سو، د واشپر نوم د کوشانیانو او ساسانیانو د وخت څخه په واشپر او یا واسپر یادیږي.

د واشپر شمال ته د فراه ولایت د ګلستان ولسوالي او د هلمند د نوزاد ولسوالي، جنوب ته یې د نادعلي ولسوالي، ختیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نادعلي ولسوالي قرار لري.[۱]

واشپر د هلمند ولایت درېمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۴۳ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۱۵۴۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۱۰۵ km^2) کیلو متره مربع دی، (۶۴) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۱۵۰ m) متره لوړوالی لري.[۲]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۸۷ مخ
۲.د هلمند ولایت د احصایې امریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲. خانشین - Khanashin (ریګ - Reg):

لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، دغه سیمه ټوله ریګو نیولې ده، شمال ته یې د هلمند سیند او د هغه تر شا د مارګو دښت، جنوب ته یې پښتونستان، ختیځ ته یې د خانشین غر او د هلمند څنډې، لوېدیځ ته یې د لنډې کلي او په ها خوا یې د چهاربرجک ولسوالي ده.[۱]

خانشین د هلمند ولایت درېیمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۶۰ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۲۶۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۷۴۱۴ km^2) کیلو متر مربع دی، (۹۶) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۶۵۰m) متره لوړوالی لري.[۲]

ددغې ولسوالۍ آب و هوا ډېره توده او باران لږ پکښې اوري، په دوبي کې یې د تودوخې درجه (۴۸) سانتي ګرادو ته رسیږي، مشهور غرونه یې کوه سفید، ملک کوه، سنګ رخام، کوه رباط، کوه ترشاب، کوه ګلچه او داسي نور.

په دغه سیمه کې دوه لوی دښتونه د ریګستان او مارګو په نامه مشهور دي، په دېشو خواجه علي او لنډې پلالک کې یې د کرهنې مځکې دي، چې غنم په کرل کیږي.[۳]

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ

۲.د هلمند د احصایې امریت

۳.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خانشین (ریګستان) کي کرهنیز پیداوار ډېر لږ دي، ددې سیمي ورشوګاني د باران د اورښت په ډېرښت او قدرت او په تېره بیا د ژمي او پسرلي په بارانونو پوري مربوط دي، که چیري د مني او ژمي د آخرو ورځو بارانونه په خپل وخت او کافي اندازه واوریږي، نو ښې ګټوري ورشوګاني تشکیلیږي، څنګه چي ددې منطقې هوا په ژمي کي هم ګرمه ده، نو د حیواناتو او څارویو د استفادې وړ اکثره نباتات او ګیاګاني په ژمي کي هم وده کوي او د ستاینې وړ ورشوګاني جوړوي او څنګه چي د سکسول ونې ددې شګو په ټولو برخو کي دېرښت لري، نو په تېره بیا پاڼې او څانګې یې د اوښانو د خوراکې لپاره ګټور او د استفادې وړ دي او په دغو وابنو د وزو او پسونو هم بسیا کیږي.

د خانشین ډېر خلک په مالداري او د څارویو په روزنه بوخت دي، ددې علاقې اهلي څاروي اوښان، وزې، پسونه او خره دي، غویان او آسونه پکښې نسي روزل کېدلای او وحشي ځناور یې لکه هوسې او سویه په شګو کي او په غرونو کي یې غوښه او پرانګ او په نورو هوارو مځکو کي یې لېوه، ګیدړه او سورلنډۍ پیدا کیږي.

ددې سیمې ښځې یې د څارویو د وړیو او ویښتیانو په وریشلو او تاوولو بوختې دي، د تغر، غالۍ او شړۍ او بدنه هم پکښې مروجه ده، ددې ځای وګړي خپلې پښې هم د غر څه له پوستکي څخه پخپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړوي، په ژمي کي يې هوا سړه ده او د (حاران) په نوم يو سخت باد پکښې لګيږي.[۱]

۱۳. مارجه - Marjah:

د مارجې ولسوالي د طالبانو تر واکمنۍ وړاندي د نادعلي د ولسوالۍ برخه وه، کله چې طالبان واک ته ورسېدل، نوموړې سيمه د ولسوالۍ په نامه يا ده سوه، کله چې د طالبانو تحريک سقوط وکړ او د حامد کرزي تر رياست لاندي حکومت تشکيل سو، لا هم د مارجي برخليک سم نه و معلوم.

په (۱۳۸۹) لمريز کال د نوي اداري لخوا حاجي عبدالظاهر اريان د مارجي ولسوال په توګه په لومړي ځل رسمي وپېژندل سو، نو دا سيمه رسمي او د ولسوالۍ بڼه يې خپله کړه،[۲] مګر مؤقت شکل لري.

په مارجه کي (۶۰) شپېته زره جريبه مځکه تر پروژې لاندي راغلې او د کرهنې قابليت لري،[۳] له لښکرګاه څخه په (۲۷.۸ km) کيلو متره فاصله کي پرته ده.[۴]

شمال ته يې د نادعلي ولسوالي، جنوب ته يې د ګرمسېر ولسوالي، ختيځ ته يې د باکزو د ناوې ولسوالي او لوېديځ ته يې د مارګو پراخه دښته پرته ده.[۱]

۱.آريانا دايرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۷۰ مخ

۲.الحاج محمد اسماعيل شريعتيار، هلمند پوله په پوله

۳.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ

۴.https://www.google.com/maps/dir/Lashkar+Gah/Marjeh,+Afghanistan

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴. ناومېش - Nawmish:

ناومېش د هلمند ولایت څوارلسمه، یوه نوې او مؤقته ولسوالي ده، چې په (۱۳۹۲) لمریز کال د جدي په ۲۶ نېټه د باغران له ولسوالۍ څخه بېل او د یوې خپلواکې ولسوالۍ په څېر رامنځته سوه.

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپيم څپرکی

د هيتومنت (هلمند) تاريخي آثار او مشهوري سيمي

بست (د بُست کلا):

بُست زمور د لرغوني هيواد يو تاريخي، تجارتي، مذهبي، پوځي، مدني او فرهنګي مهم ښار دی، چې د هلمند (هيرمند) د کينې غاړې، د ارغنداب او هلمند د سيندونو د يو ځای کېدو له ځای څخه يو څه کښته پروت دی، په تاريخي سندونو کې بُست د بيوت (Biut) يا بيجس (Bigis) په شکلونو هم ضبط دی.

د بُست د تاريخي کلا بنسټ ايښوونکی (بسته داري) د (زاير) زوی او د (ويشته سپه) وراره دی، چې ښايي له خپلې خوا يې د سيستان حکمران ټاکلی و.[1]

پورتنی روايت له آريانا دائره المعارف څخه را نقل سوی دی، خو علامه رشاد بابا په خپل اثر (د کندهار يادښتونه) کې داسې ليکي:. (د بُست په هکله د اويستا په هغه نسخه کې چې په سمرقند کې پيدا سوې او په (۸۰۰ ز) کې ليکل سوې ده، ليکلي دي:. بستوار

۱.آريانا دائرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Bastvar) د زریر زوی د بُست ښار ودان کړ، دغه وخت ویشتاسپ د زریر ورور په فرزدان کي و او په عبادت بوخت و، فرزدان د ویشتاسپ د کورنۍ ټاټوبی و).

د بُست په خلکو کي مشهوره ده، چي د بُست کلا د نوشېروان عادل ساساني (۵۳۱ - ۵۷۸ ز) وزیر بختک د نوشېروان په حکم جوړه کړېده، وایي نوشېروان د خورا ټینګي کلا په جوړولو وګماره، ده د هلمند او ارغنداب د سیندونو په ګډونځي، چي دغه کلا ودانه کړله، پاچا ته یاغي سو، نوشېروان پسې راغی لښکرو یې ښار کلابند کړ، یو کال تېر سو د کلا د نیولو امید ورځ په ورځ ضعیفه کېده، لښکرو ته یې د کوچ امر ورکړ، خو بختک ته یې پیغام ور ولېږه چي: (ته ډېر ناځوانه سړی یې، ما ته دومره ټیټ سوی نه بللې، د نمک حق دي هېر کړ؟).

ددې پیغام په ور رسېدلو بختک راووت، توره یې د پاچا په مخ کي کښېښوولە او ورته یې وویل چي:. (ما غوښته دا درته ثابته کړم، چي دا کلا د نیولو نه ده، که نه ستا هغه نوکریم، چي وم).[1]

زمونږ د هیواد د ډېرو لرغونو او مشهورو کلاګانو څخه چي په روایتونو، تاریخي اسنادو او افسانو کي تر ډېره یادونه سوې، یوه هم د بُست کلا (قلعه بُست)، د هغې بالاحصار، لښکري بازار او راوقونه (طاقونه) دي.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، لومړی ټوک، ۱۹۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُست د خپلي کلا د پراخي سيمي سره د هيرمند او ارغنداب د سيندونو د مخامخ کيدو د پاسه په يوه فرسخي (غونډۍ) کي موقعيت لري.[1]

دا کلا د ختيځ او لوېديځ په احاطه کي دوې دراوزې لري، چې آثار يې تر اوسه پوري باقي پاته دي، جنوب لوېديځي خوا ته يې پر يوې غونډۍ باندي بله کلا وجود لري، چې د دېوالو اکثرو برخو يې د وخت له تېرېدو سره مقاومت کړی او پر خپلو ځايو باندي سم دم ولاړ دي، د بُست په مينځ کي يو ژور څاه دی، چې ژوروالی يې د هلمند او ارغنداب د حوزې له سطحي سره تخمين کېدای سي، په آخرينه سطحه کي پر څو برخو وېشل سوی دی، چې هلته د آجرو پخې ودانۍ ښکاريږي، د تعمير مواد يې رېګ، اهاک او لږ څه ايرې دي، چې د لرغوني معماري فن د قابليت په اثر سره يې داسي جوش خوړلی چې ته به وايي د ماربل تيږه ده.

تر لسو کيلو مترو پوري د مخروبه عمراناتو اثرونه ليدل کيږي، په يقين سره ويل کېدای سي، چې د دغو عمارتو له مجموعې څخه به د بُست ښار تشکيل سوی و، د بُست کلا د طاق کمان چې په دې ځای کي زمونږ د بحث موضوع ده، د نيم دايريي بيضوي په شکل سره ولاړ دی، چې وتر يې شپاړس نيم متره، جګوالی يې د زاويې له مرکز څخه بيا تر سر پوري ببله ضخامته څخه د کمان ديارلس سانتۍ، پنډوالی

۱.د افغانستان استحکامي کلاوی، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې يو مترو اويا سانتۍ ته رسيږي، پر پايو باندي يې کوفي[1] خط ليکل سوی دی، چې لوستل کېدای نسي.[2]

د هغې څرګندوني له مخې، چې العتبي ورکړې، (بای توز) په کال (۳۶۰ هـ ش) شاوخوا کې د بُست حکمران و، چې سبتګين ترې ونيو، ابوالفتح بن محمد بستي کاتب تجنيس صاحب او د عربي ژبې شاعر، چې د بای توز منشي و، د سبتګين له دربار سره يو ځای سو او تر دې وروسته د بُست حکمراني طغيان ته وسپارل سوه، نوموړي د باج او خراج څخه سرغړاوه او د سبتګين لاس په توره زخمي کړ، خو طغيان ماته وخوړه او د سبتګين لاس ته ورغی.

ابو منصور سيستانی عالم ويلي((په نړۍ کې د دومري وړوکوالي سره د ميوو او نعمتونو ډک ښار مې نه دی ليدلی)).

ابراهيم محمد اصطخري په مسالک الممالک (تألیف ۳۴۰ هـ ق) کې ليکي:. د سيستان په سيمه کې تر زرنج وروسته لوی ښار بُست دی، د خلکو کالي يې د عراق د خلکو غوندي دي، خلک يې بامروته دي، په دغه ښار کې د هند و سند هـ تجارت خانې دي، د انګورو او خرما ونې لري، ډېر سمسور دی.

احمد بن ابو يعقوب بن واضع معروف په اليعقوبي په البلدان کې ليکي:. بُست د سجستان له لويو ښارونو څخه دی او د ابو جعفر

۱.کوفيه يا کوفي خط د اسلامي خطونو له جملې څخه يو ډول خط دی، چې د کوفې ښار ته منسوبيږي او ويل کيږي چې په هغه ځای کې يې شکل اخيستی او پراختيا يې موندلې ده.
۲.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصور العباسي په خلافت کي معن بن زائده شيباني ونيو، خلک يې عجميان دي او ددې سيمي اطراف په سند هو هند پوري نښلي.[1]

د البشاري په خپله وينا چې زياتره اسلامي هيوادونه يې ليدلي او د سوداګر په صفت په زياترو ښارونو د سوداګرانو، پوهانو، پارسيانو، صوفيانو، کيسه ويونکو، ذکر کوونکو او ليکوالانو هر خبره يې په حافظه کي ساتلې وه، د خپل سياحت په ترڅ کي تر سند هـ تللی دی د خپل کتاب په يوه برخه کي د بُست په هکله داسي ليکي:. يو لوی کلی دی او وګړي يې د دين، مېړاني او نعمت اهل دي، چې د خپل در ايت او نرم خوی په ايين مشهور دي، دا پاکيزه او سمسور کلی د دوو رودونو په منځ کي پروت دی، د سرد سېر او ګرم سېر دواړو سيمو مېوې او آب و هوا لري، ښارونه يې ډېر ښکلي او کلي يې زيات دي، ښه خرما او پريمانه انګور لري او د ريحان ګلان لري.[2]

جوزجاني په حدود العالم (۱۸۷ مخ) کي ليکي:. له بُسته تر ساروان پوري د فېروزقند پر لار دوه مزله دی، تر دوه مزله وروسته له ساروان کلا څخه چې تر هلمند سيند اوړي، نو لوېديځي غاړي ته تل واقع دی، له تله تر درغشه يو مزل او تر باغنين پوري د يوې ورځې لار ده، اصطخري له بُسته د داور خوا ته لومړی مزل فېروزقند بولي.

اصطخري د المسالک والممالک په (۱۹۲ مخ) کي ليکلي دي چې:. زرنج، خواش، بُست، روزان، سروان، صالقان، بغنين، درغش،

---

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادانښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۳ مخ

۲. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۴۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تل، بشلنګ، پنجوای، کوهک، غزنه، قصیر سیوی، اسفنجای او حابای د سیستان له ښارونو څخه دي او تر زرنج لوی ښار نسته.

د ګبرانو په بند هشت کي کښلي دي:.

په هلمند کي د بُست پر برابري یوه چینه وه، چي له اوبو سره به ریګ او د سرو زرو ټوټې ور څخه راوتلې، لږ تر لږه به له ورځي زر دیناره طلا ورڅخه حاصلېدله، افراسیاب چي د سیستان دی، دغه چینه یې په جادو (کوډو) وتړله، ویل کیږي چي پسله درېیو زرو کالو به بېرته خلاصه سي.

د نزهه القلوب په (۱۷۴ مخ) کي لیکلي:. بُست په درېیم اقلیم کي واقع دی، طول البلد یې د خالوات له جزیرو څخه (قب = ۱۰۲) او عرض البلد یې د استوا له کربنې څخه (لج = ۳۳) دی، میانه ښار دی، هوا یې معتدله ده، اوبه یې له سینده دي، خرما، غله او مېوه یې حاصلات دي.[1]

د بُست په هکله یو ماخذ سته، چي که هغه صحت ولري، نو تقریباً (۳۵۰۰) کاله دمخه د بُست ذکر پکښې سوی دی، دا کتاب (بګت پران) نومیږي، بګت پران د هندوستان د آریایي هندوانو یو کتاب دی، چي دوي وایي مؤلف یې (مهادیو) دی او مهادیو په (۱۴۰۹ ق م) کي مړ دی.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد ، د کندهار یادښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۰، ۱۹۳، ۱۹۸ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه کتاب کي د يوه ځای نوم (بست من) راغلی دی، د هندوئيزم علما او ځيني ختيځ پوهان له بست من څخه د بست معنی اخلي او وايي، چي مطلب ورڅخه بُست دی او همدا شان د رشاد بابا په نظر بست من کي د (من) کلمه د مېني معنی لري، چي په پښتنو کي د وطن او ملک په معنی ده، په پارسي کي د هغه بديل (ميهن) دی، چي هلته هم دغه کلمه موجوده ده، که ددغه کتاب خبره سړی ومني، نو تقريباً درې نيم زره کاله پخوا د بُست ذکر په کتابونو کي موجود دی.

که څه هم (تلسي داس) په لسم قبل الميلاد پېړۍ کي بګتپران ترتيب آو په سانسکريټ يې اړولی و، که له هغه څخه هم دا زمانه حساب سي، نو درې زره کاله د بُست له ذکره کيږي.[1]

د بُست له لرغونو آثارو څخه يو هم د بُست بالاحصار دی، چي له بُست، لښکرګاه او رواق سره يې يو ځای نوم اخيستل کيږي او اوس يې د کنډوالو پاتي شوني (بقاياوي) ليدل کيږي، په دې کنډوالو کي يو شمېر قبرونه هم سته، اوس چي د بُست بالاحصار راغورزېدلی، پراخ استحکامات يې په زړه پوري او له برمه ډک طاق يې ددې ښکارندوی دی، چي دلته يو وخت د تمدن ډېر غوره مرکزونه موجود وه.[2]

د بُست پر شاوخوا چي بل د يادولو شی دی، هغه د بُست د کلا څاه دی، چي دا يو ساده څاه نه دی، بلکې په خپل زمانه کي يو شهکار بلل

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافيايي يادانښتونه، ۷۸۰ مخ

۲.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۴۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېده او له بلي خوا څخه د بُست د کلا د اوبو په تأمینولو کي يې ټاکونکی رول درلود، ددې څاه موقعیت د بُست د بالاحصار د غونډۍ په مینځ کي په دایروي شکل لیدل کیږي، چي د هغه ځای د اوسېدونکو له خولې د وخت د پاچهانو زندان هم و.

تر اووه پورو (طبقو) پوري په څاه کي دننه اطاقونه دي، چي د خښتو رنګ يې سوی او لوګن دی، چي د پخواني زمانې له اورلګېدو څخه څرګندونه کوي، ویل کیږي، چي تر څاه لاندي طبقې د وخت په تېرېدلو سره له خاورو دوړو څخه ډکي سوي او ممکن د دقیقو کیندنو په پایله کي د هغه اصلي جوړښت او چاپېریال روښانه سي.

د بالاحصار د زېر زمینۍ ودانیو ته د ورننوتلو لار له نریو او تور تمو دهلیزونو څخه د څاه له مرکز څخه لیري پرته ده، هر څوک نسي کولای، چي ورننوزي دا ځکه چي ببرته وتل تر ډېر زیات سخت دی.[1]

همدا شاه د بُست د ښار، بالاحصار او لښکرګاه د پراخو کنډوالو تر څنګ اوس یو رواق هم پاته دی، چي د لرغوني زمانې د معماری او لوړ هنري سبک له ډېرو زیاتو نفیسو نمونو څخه شمېرل کیږي، ددې رواق د بنا او نېټې په باب موثق معلومات په واک کي نسته، خو بلاذري وایي:. عبدالمالک بن مروان اموي خلیفه چي امیه بن عبدالله يې د خراسان والي وټاکه او ده هم خپل زوی عبدالله سجستان ته واستاوه، نو کله چي هلته ورغی، ددې ځای له رتبیل (یا زُنبیل) شاه سره يې جګړه وکړه، مګر رتبیل شاه چي له مسلمانانو ډاربده، له

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، بیست مقاله تاریخي - تحقیقی، ۳۶۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالله څخه يې د سولي غوښتنه وکړه او په بدل کي يې عبدالله ته يو ميليون درهمه وړانديز وکړ، سوغاتونه او مرجان يې ورواستول، خو عبدالله د هغو له منلو انکار وکړ او وې ويل:.تر هغه وخته چې دا رواق د سرو زرو راته ډک نه کړي، د رتبيل سره به سوله ونه سي.

له پورتني روايت څخه څرګنديږي، چې د بُست رواق د اسلامي دورې له عمراني بقاياوو څخه دی، مګر دا خبره جوته نه ده، چې دا رواق په کوم مطلب بنا سوی دی، آيا دا اوسنۍ پاته سوې بنا هماغه پخوانۍ بنا ده او يا دا چې وروسته نوې سوې ده، څنګه چې رالوېدو ته رانږدې سوی و، نو ترميم کاري پکښې وسوه او اصلي بنا يې ولوېده او د ترميم په جريان کي يې پخواني ترئينات د ډيکوريشن دقيق مميزات، ښکلي نقشونه او د کوفي ليکنو بقاياوي له منځه ولاړې.

همدا ډول د بُست دروازې هم د يادولو وړ دي، نوموړې کلا دوې دروازې درلودې، چې د پتې (فتح) خان برېښي په کيسه کي يې يادونه سوې ده، هغه دا ډول چې فتح خان له شپېتو نورو ځوانانو سره د هند د فتحي لپاره روان سو، نوموړی د کلا له يوې دروازې ووت، نو موريې پرې دا ناره وکړه:.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــــــــــــه دوې دي دوې دي
د کـــــلا بســـــت دروازې دوې دي
پـــريـــوه مـــي پـــتې (فـــتح)وئـــي
پـــر دا بـــلـه يې د مـــور سوي نـارې دي

له پورتني فولکوريکي کيسې څخه څرګنديږي، چې بُست دوې دروازې درلودې.[1]

ابو اسحاق ابراهيم اصطخري د هجري څلورمي پيړۍ په لومړي نيمايي کي په خپل کتاب (المسالک والممالک) کي ليکي:.د بُست دروازې ته مخي ته پر سيند باندي څنګه چې په عراق کي معمول دی، پل موجود دی، چې نوي او کوچنۍ کښتياني لري، هغه لويه لار چې د زرنج څخه بُست ته راځي، ددغه پله څخه تېريږي، خلک يې د عراق په شان کالي اغوندي او ډېر يې د هندوستان سره معامله لري، ددغه ښار مځکې آباتي او شنې دي، خرما او انګور ډېر پکښې سته.

د بُست نوم دوه زره کاله دمخه ايزيد ور د هلمند په شاوخوا کي اخلي، لسترنج يې هم په دغه ځای کي بولي، اليعقوبي په کتاب البلدان کي بُست د سجستان د لويو ښارونو څخه بولي، په اعلان النفيسه کي (۳۹۰ هـ) د بُست نوم په کور سيستان و زرنج، بُست، الرخه يادوي.[2]

۱.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاني، دوهم ټوک، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۲ او ۱۵۴ مخونه

۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۲ او ۴۶۳ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُست د شپږمي زېږديز پېړۍ په لومړيو کي د يفتل لاس ته ورغی، بيا وروسته د عربانو د لښکر کښيو په ترڅ کي د عبدالرحمن بن سمره له خوا هغه ښار ونيول سو او د هغه د مهم سوق الجيشي موقعيت له کبله د عربو مسلمانانو له خوا د عسکري ځواکونو مرکز وګرځېد او د کابل شاهانو په خلاف ور څخه کار واخيستل سو، د مسلمانانو د تصرف له وخته د غزنوي پاچهانو تر دورې پورې بُست خپل پخوانی شهرت له لاسه ورکړی و، په (۳۶۶ لمريز - ۹۷۶ ز) د بُست د بيا ودانۍ، ترقۍ او رونق دوره وه.[۱]

بُست په اوومه ميلادي پېړۍ کي يو مشهور او مستحکم ښار و، چې تر سيستان پورې د عربي قوتونو په مقابل کي د زابل او رخذ (رخچ- اوسنی کندهار) د حکمران (رتبيل شاه) د مدافعو پوځونو قرارګاه وه، چې د هلمند سيند او د هغه د مرستيالانو پر غاړو د ګزيو په پولو کي تر اوسه پورې ددې تاريخي ښار بقاياوي سته او په يو مهال کي د غوري پاچاهانو مقر او د منهاج سراج استوګنځی و، چې تر سيستان پورې د پخوانيو ډېرو ښارونو پاته شوني (بقاياوي) تر اوسه پورې موجودي دي، چې له دې جملې څخه داور، بغنی، سروان، نوزاد، تيری او نور تر اوسه موجود دي.[۲]

کوم وخت چې د اسلام سپېڅلی دين د سيستان له لاري د ارغنداب، غزني او کابل سيمو ته خپرېده، بُست د خپل موقعيت له امله زمور د

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادانښتونه، ۱۹۷ مخ
۲. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۴۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو شمېر نورو ښارونو په څېر، چې د هیواد په لوېدیځو څنډو کې پراته وه، ډېر ژر له عربي پوځونو سره مخامخ سو.

په دې وخت کې (بُست) د کابلي (رتبیلانو) د پاچهۍ اړونده خاوره وه، چې له هامون څخه تر سندھ پورې یې واکمني درلوده.

بُست د کندهار، زرنج او هرات په منځ کې ډېر ښه موقعیت درلود، چې لویي کنډوالې یې د لوی پرتم ښکارندویي کوي، وروسته له دې چې عبدالرحمن بن سمره هغه ونیو، د ښار له ښه موقعیت څخه یې ګټه واخیسته او هغه یې د کابلي رتبیلانو د کورنۍ او د خراسان د نورو ملي رئیسانو پر ضد خپل عسکري پنډ غالی وټاکه.[1]

د بُست په یوه برخه کې عام خلک اوسېدل، تجارتي مرکز، کاروانسرایونه وه او بله برخه یې سپاهیان، پوځیان، صاحب منصبان او کله ـ کله به غزنوي پاچاهان لکه (محمود او مسعود) پکښې اوسېدل او بُست د غزنوي پاچاهانو ژمنی یا دوهم پلازمېنه وه.[2]

زموږ د ګران هیواد تاریخي ودانۍ د نورو تاریخي ودانیو په شان د یرغلګرو له خوا سوزول سوي او یا ویجاړي سوي دي، چې ددې غوندي زیات مدني او هنري آثار یې له خاورو سره خاوري سوي دي.

په (۵۴۵ هـ) د علاوالدین جهانسوز د قهر، غضب او غچ اخیستنې په لمبو کې بُست او لښکرګاه لکه غزنی، د څو اونیو په فاصله کې سره وسوزېدل، وروسته بیا مرمت کاري (ترمیم) سول، خو بیا وسول، تر

۱.آریانا، ۱۰۳ مخ
۲.همدا اثر، ۱۴۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو چې ګوډ تیمور د اتمي هجري پیړۍ په دوهمه نیمایي کې نه یوائې د سیستان بندونه تخریب کړل، بلکې د بُست ژوند ته یې هم خاتمه ورکړه.

د هغه څخه وروسته، که څه هم ددې تاریخي کلا څخه د عسکرو د چونې په ډول کار اخیستل کېده، خو چنګېزیانو دا ښکلی ښار او کلا له خاورو سره خاوري کړه.

د افغانستان کالنې په حواله په (۱۹۲۳ ز) د موسیو فوشه د پلاوي له خوا د اتلسو میاشتو په اوږدو کې د بُست د بالاحصار په خرابو کې څېړنې تر سره سوې او بیا پنځه ویشت کاله وروسته پنځه کرته سر ته ورسېدلې، په ټولو کیندنو کې چې په شمال، جنوب او مرکز کې وسوې، لویه ماڼې (کوشک کبیر)، حرمسرای، نظامي مقر، تالار د غزنوي پاچهانو دربار او کوچنی جومات شامل و، همدا شان هلته یو جامع جومات هم کشف سو.[۱]

زمینداور (زینداور ـ زون + داور):

د سیمې خلک دا ځای زینداور (Zin Dawar) بولي او ددغه ځای اوسېدونکي زینداوري بولي، (زین ـ Zin) د (زون ـ Zon) ممال شکل دی.

رشاد بابا داسې لیکي: عربو چې د کندهار پاچاهان رتبیل بللي دي، زه (رشاد) ګمان کوم (رتبیل ـ Ratbil) د زن پال محرف او مصحف

۱.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکل دی، دا تصحیف د عربو له مؤرخینو څخه پیښ بولم، ددغي کلمي لومړی برخه (Zan) یا (Zon) یا (Zin) ده، چې د لمر معنی لري او (Bil) د (Pil>Pal) مبدل شکل دی.

(Pat>Pad>pal) یوه لرغونې آریایي کلمه ده، چې د پالونکي او پرستش کوونکي معنی یې درلوده. آزرپات د (اور د ساتونکي) په معنی اویستایي کلمه ده، په (موبد) کي هم دغه ریښه سته، ګرشک ته نږدې (زنبولی Zanbulay) ددغي نظریې ملاتړ کوي او دغه ځای تر اوسه د (زنبولي) په نامه یادیږي.

د فرهنګ توضیعي لغات مغلق په (۲/۱۴۸) مخ کي لیکلي دي: زمینداور د غور د پاچاهانو د ژمي پلازمینه وه، دا ځای یو ديني معبد و، دلته پخوا د لمر د عبادت یو لوی معبد و، په زمینداور کي د لمر یو طلایي (سرو زرو) بت پیدا سو، چې خلافت دربار ته واستول سو.

دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی، (son>Zon<Zamin)، زون (سون) اوس هم په انګرېزي ژبه (Sun) لمر بولي، (داور) جز یې د ځای معنی لري.

په مختصر البلدان (۲۲ مخ) کي لیکلي دي:

رخج او زمینداور د سیستان ښارونه دي، دا هیواد د رستم پهلوان دی، چې کیکاوس د دغي سیمي پاچاهي ورکړې وه، قرنین چې د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه ښار کي د رستم د آس اخور سته.[1]

۱.علامه اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو تاریخي اثارو کي زینداور د مستحکمو ښارونو او پخو کلاګانو درلودونکی یاد سوی دی، چې دا دی په دې حواله د زینداور په اړه یو څه تشریحي معلومات وړاندي کیږي:

زینداور د غور د غرنیو سیمو جنوب خوا ته د هلمند ولایت په شمالي سیمه کي پروت دی، چې د غوري واکمنانو د ژمنۍ پلازمېنې په توګه بیا د غور د ستر سلطان (غیاث الدین) (۵۵۸ - ۵۹۹) هجري د سلطنت پلاز و، که څه هم له دې ځای څخه له پخوا د غور واکمنانو استفاده کوله، خو د پټې خزانې په حواله د سوري امیر پولاد زوی، امیر کرور (۱۳۹ هجري) په دې مورد کي لیکي، چې امیر کرور په دوبي کي زینداور کي و او هلته یې مانۍ درلودله، چې کټ مټ د مندیش[1] په څېر وه.

د غوریانو ددې ژمني پلاز سیاسي اهمیت د سلطان غیاث الدین د سلطنت پر مهال ښه پېژندلای سو، چې له دې ځای څخه یې په ټول افغانستان، هندوستان او د ایران پریوه برخه حکمراني کوله.[2]

حافظ ابرو لیکي:- (جبل الزور (جبل الزون) بین غور و اسفزار واقع است، و قبر سلطان ابراهیم قتال در آنجاست).

د (پژوهشي در تاریخ هزاره) په (۲۷ مخ) کي لیکلي دي:- په (۳۱ هـ ق) زینداور عربو ونیوه، له دواړو خواوو ډېر خلک مړه سول، یوائي د عربو د لښکر مړي څلورو زرو تنو ته رسېدل، د اسلام د

۱.مندیش د غوري واکمنانو پلاز و، چې په اوسني غور کي موقعیت لري

۲.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۷۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لښکر مشر عبدالرحمن بن سمره و، چې تر ربیع بن زیاد حارثي وروسته د سیستان والي و، غازیانو ته ډېر اولجي په لاس ورغلې، په اولجو کي د زور له معبده څخه د سرو زرو بت هم په لاس ورغی، چې د یاقوتو سترګي یې وې، پدغه وختو کي د زینداور خلکو د لمر پالنه (پرستش) کاوه.

په زمینداور کي د غوریانو د حملو د مخنیوي لپاره څه استحکامات او پوځونه اچول سوي وه، سلطان محمود غزنوي له دغه ځایه له غوریانو سره جګړې کولې.

په حدودوالعالم کي لیکلي دي:.زمینداور آباده سیمه ده، د غور او بُست پر پوله دوه ښارونه لري.

تل (د لومړي په کسره) او درغش، په درغش کي زعفران کیږي، د درغش سیمه د بُست په درمشان پوري ننبتې ده.

ابو زید بلخي زمینداور د سیستان له مربوطاتو بولي (المقدسي).

اصطخري زمینداور د غور پوله ګڼي او المقدسي زمینداور په بُست پوري ګڼي.

حموي وایي:.د سیمي خلک یې زمینداور بولي چې د (ارض داور) معنی لري، پراخ ملک دی، ښارونه لري.

په صوره الارض کي ابن حوقل لیکلي دي:.په داور کي پیداوار ډېر دي، د غور سرحد دی، بغنین، خلج او بشلنګ د داور هغه سیمي دي، چې هره سیمه حاکم لري، مهم ښارونه یې (درتل) او (درغش) دي، چې د هلمند پر غاړه ودان دي، په بغنین، خلج، کابل او غور کي څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانان سته، دا سیمي سرد سېري دي، له بُست څخه تر سروان پوري د داور پر لار دوه مزله[1] دي، له سراون څخه چي یو مزل تېر سي، باید له هلمند څخه پوري وزي، بیا نو درتل ته ځي، له درتل څخه تر درغش پوري تر یوه مزله زیات دی، دواړه پر یوه غاړه (ښی غاړه) ودان دي، له درتل څخه تر بغنین پوري د یوې ورځي لار ده، د بغنین په جنوب کي بشلنګ قبیلې اوسي.[2]

پژواک په خپل اثر (غوریان) کي لیکي:.د داور ښار چي وروسته په زمینداور مشهور سو، د غوري پاچاهانو پر مهال د غور په اړوندو سیمو کي شمېرل کېده او په ترتیب سره د بلاذري، مسعودي، اصطخري، بیهقي او منهاج السراج ټولو په آثارو کي یې یادونه سوې ده، لنډه دا چي د غوریانو او غزنویانو پر مهال سوق الجیشي سیمه وه او ډېر ارزښت یې درلود، نو ځکه غزنویان دې سیمي ته په ډېر ارزښت قایل وه، اسلامي پوځ هم له همدې ځایه په غوریانو بریدونه پیل کړل، سبکتګین او د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم غوښتل، چي له همدې ځایه پر غور برید وکړي، په داور کي د سلطان غیاث الدین باغ ارم هم په تاریخ کي ډېر شهرت لري، دغه سیمه تر سلطان محمود وروسته د هغه د اولادې او غوري امیرانو تر منځ یو لانجمنه سیمه وه، چي تل به یې د خپلولو لپاره جنګ جګړې تر سره کېدې.

۱.پخواني وګړو به د یوې ورځي سفر ته مزل وایه

۲.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادښتونه، لومړی ټوک، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد بابا له زیندا ور څخه د غور لار موږ ته داسي رابنيي:. (له موسی کلا څخه د تخته پل د ختیځ خواته یا د موسی کلا د سیند د لوبدیځ خوا.

د رود ختیځه خوا تر تخته پل وروسته پروالاخور، تر هغه وروسته باشلنګ، بیا سور کوتل، چپ لاس اخلي، پر بختک ورځي، بختک د نوزاد مربوطه علاقه ده، پر امام رباط ورځي تر هغه وروسته پر چرمستان پرګز (Gurz) له ګرز څخه د مرغاوی کوتل چي واوړي، د غور علاقه ده، پرې دره د باغران په ولسوالی پوري اړه لري.

دا بله لار پر تیزني (Tiznay) ورځي، د تیزني لار پر بختک باندي ورځي).[1]

زمینداور یعنې (د پاچا مځکه) د یو پراخ ولایت نوم دی، چي د غور او رخچ ولایتونو اړخ ته یې کلي او بناروونه واقع دي، ځلمي زمینداور یي د غور، فراه او بُست تر منځ ښوولی،[2] مارکوارت زمینداور یې د عادل شخص مځکه یعنې زون یاد کړی،[3] اصطخري ویلي دي، چي داور د یو زرغون اقلیم نوم دی، د غور له ثغره څخه بیا د سجستان (=سیستان، ساکستان) تر ناحیې پوري اوږدوالی لري.

صدقي لیکي:. (د زمینداور بنار یعنې زون، د هندي سپېڅلي الهي معبد و، چي د هغه په ویاړ د کابل پاچا ځان یې زابل یا زنبیل

۱.همدا اثر، ۴۷ مخ

۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۵۳ مخ

۳.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني بناروونه او د تاریخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۶۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاداوه).[1] ابن خرداد لیکي:. (په زمینداور کي داورشاهانو او په روزګان کي هفتالیانو (=یفتالیان-هیتالیان) حکومت کاوه).(استاد قدرت الله حداد فرهاد یفتالیان ابدالیان بللي، چي د آریائیانو یو څانګه یا ټولګۍ وه، چي په (۴۲۵ ز) کال شاوخوا کي د تخارستان پاچاهي یې په لاس کي وه.)(او پوهاند حبیبي صاحب هم یفتل-هبتل -ابدال بولي، چي وروسته د ابدالیانو په نوم ونومول سول).[2]

د زینداور (=زمینداور) نوم په زړو تاریخي او جغرافیایي کتابو کي په سم او ناسم ډول په دې بڼه او نومونو راغلی دی:. (داور، زمینداور، زینداور، زنینداور، ارض داور، رنداور، الزور، الرود، سوناګیر او..)[3]

زرنج (درنګیانا - زرنجیانا):

د هلمند سیمي تر ټولو پخوانی مرکز د زرنج ښار و، چي خرابه یې تر اوسه په چخانسور کي د هلمند د سیند پر غاړه ولاړه ده، لرغون پېژندونکي وایي، چي د کلاوو جوړښت یې عیناً د زاړه (بابل) ښار ته ورته و.[4]

زرنج هغه زرخیزه، حاصلخیزه او مردخیزه سیمه ده، چیري چي ربګونه پښې کوي په لاره درومي، چیري چي پراخو او اوږدو دښتونو

۱.شهرهای آریانا، ۶۱ مخ
۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، لومړی ټوک، ۶۴۶ مخ
۳.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۲۸ مخ
۴.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمني غوړولي دي، چيري چې د غونډيو او پشتيو څخه پرته هيڅ غر نه ښکاري، چيري چې بادونه توپان کوي او په ډېر شدت سره بې وزرو الوزي، چيري چې مځکه خپله مځکه په نس ورننباسي، چيري چې سر و کال يوائې دوه موسمه وي، چيري چې څپانده سيندونه بهيږي او چيري چې ددغسي عجايبو او غرايبو څخه د ډکې سيمې مرکز، کوم چې د هري ډبري لاندې يې زښته زياتې تاريخي، مجلل او له دبدبې ډک قصرونه او ښکلي ودانۍ ړنګې بنګې پرتې دي، هلته چې هر ماسه او شګه حماسه زېږونکي کاين بلل سوي دي، نو ددغسي بډای او په خزانو معموري خاوري يو ښار زرنج دی، هغه زرنج چې په ډېره خواري سره د پردې لاس ته ورتله او ددې ګردو صفتونو او ځانګړنو له امله ورته په مجموع کې د پېغلې ښار يا (مدينه العذر) لقب ورکړل سوی و.

مخکې تر دې چې د زرنج د ښار د موقعيت په تثبيتولو خبرې وسي، په مقدماتي ډول ضروري ده، چې د (رام شارستان) په هلکه معلومات ولرو، رام شارستان هغه محل دی، چې د زرنج ښار څخه دمخه د هيرمند او سيستان مرکز و او ددې ښار د منځه تللو په پايله کې تر د هغه اوسېدونکي يوې او بلې سيمې ته وکوچېدل او هلته يې د زرنج د ښار بنسټ کښېښود او د زرنج ښار يې جوړ کړ.

رام شارستان د عربو د پخوانيو جغرافيه ليکونکو له قوله ننی زرنج د زرنجيان (درنګيانا) د ولايت پلازمېنه وه او د هغه د بنا کېدو دمخه په لرغونو زمانو کې ددې ولايت مرکز رام شارستان و، چې د ابره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهریار په نوم هم یادېده، بالاخره دا لرغونی ښار په څلورمه هجري پېړۍ (لسمه زېږدیز پېړۍ) کي د طبیعي آفاتو یعني د رېګونو د کوچونو له کبله د خاورو لاندي او په کنډوالو بدل سو.

په یوه بل روایت ددې لرغوني پلازمېنې موقعیت په ناڅرګند او مبهم ډول د زرنج د ښار په درې منزلي کي ښوول سوی دی، چې په پخوانیو زمانو کي هغه یو لوی سیند چې د هیرمند له سیند څخه رابېل سوی، اوبه یې دلته راتللې او بیا یې د خپل چاپېریال مځکي خړوبولې، تر څو چې ددې سیند د تړلو په واسطه اوبه پورته ولاړې او یو لوی بند جوړ سو او ناڅاپه دا ښار بې اوبو سو، مځکي یې لا مزروع او اوسېدونکي تړې په یو واري وکوچېدل او اوسني زرنج یې جوړ کړ.

اصطخري د سیستان په بحث کي وایي، چې د کرمان او سیستان تر منځ لوییې بناګاني دي، پخوا دلته یو ښار و، چې هغه ته یې رام شارستان وایه او وایي، چې د سیستان (یعنې د هلمند اوبه) په دې شارستان کي تېرېدلې د رام شارستان خلک راپورته سول او هلته یې د زرنج ښار بنا کړ.

که د تاریخي واقعیتونو په رڼا کي وویل سي، د زرنج ښار د موقعیت تشبیتول او ټاکل ډېر ګران دی، چې په یوه وخت کي د (آسیا د غلې انبار) او د (خراسان بصر) یادېدله او اوس هغه نوم بیخي د فراموشۍ کندي ته لوېدلی دی.

مګر بیا هم د زرنج د ښار د موقعیت په ټاکلو کي د پخوانیو مؤرخانو آثار بشپړه مرسته کوي، لکه چې د عربو د جغرافیه لیکونکو په قول دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار د هلمند د رودخانې ښې (راسته) خوا ته موقعیت درلود، یعنې د زرنج د جنوب په یوه منزلۍ کې پر هلمند سیند یو بند جوړ سوی و، چې لوی او کوچنې نهرونه لکه، سنا رود، باش رود، نهر میله، نهر شعبه، نهر طعام[1] او نور نهرونه دې ښار ته تلل.

په همدې ډول په شمال کې یې یو بل سیند چې د نیشک (اوسنی خاشرود) په نامه یادیږي تېرېده او په دې ترتیب زرنج ددې دوو سیندونو په منځ کې پروت و، یعنې د هلمند سیند یې په جنوب کې او خاشرود یې په شمال کې بهېده، ددې دواړو رودخانو په منځ کې هغه ځای چې (نادعلي) ورته وایي، یو لوی تلي دي، چې په اطراف کې یې زیاتې خرابې لیدل کیږي او سړی د پخوانیو لویو برجونو په کتلو د ډېر لیري تېر مهال د شان او شوکت په یاد کې اچوي.

که چیرې دا کنډوالې د یوه ښار بقایاوي وي او د منځنیو پېړیو ښار او د زرنج اصلي مرکز او یا پخوانی زرنګ (=یا زرنګا) یې وبولو نو په یقین سره ویل کېدای سي، چې په دې ځای کې د زرنج ښار پروت و او تاریخي متون هم په دې خبره شهادت ورکوي.

یوه بله پته چې په یوه تاریخي روایت کې د زرنج د ښار د موقعیت په باب ورکړل سوې ده، هغه تر اسلام را وروسته د ربیع بن زیاد د سیستان فتح کولو واقعه ده، وایي چې د هجرت په دېرشمه ربیع بن زیاد د سیستان د نیولو په نیت د یو لوی لښکر سره د کرمان له مرکز (سبیرجان) څخه راوخوځېد، د پهره ښارونه (اوسني ایرانشهر) او

۱.د زرنج د ښار د طعام دروازې ته منسوب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جالق چي د لاري پر سر يې پراته وه، فتح کړل، ربیع بن زیاد په جالق کي د هغه ځای له مهتر څخه پوښتنه وکړه، چي د سیستان لار ور وښیي، هغه ورته وویل: کله چي د هیرمند له سینده پوري وځئ، نو مخ ته به مو ریګ او شګي راسي او چي له ریګ څخه تېر سئ، سنګرېزه به وګورئ او هلته به یوه کلا او کلی ښکاره سي.

پورتنۍ پته په څرګنده توګه ښیي، چي زرنج د هلمند د سیند ښې خوا ته پروت دی او هغه ریګونه او سنګرېزې، چي تر اوسه پوري د هلمند سیند خوا ته له چاربرجک څخه تر نادعلي پوري تر سترګو کیږي، د زرنج د ښار یو بل دلیل دی.

نوموړی زرنج د نیمروز او نادعلي په محل کي پروت دی او دا به محضي اشتباه وي که چیري د سیستان ددې تاریخي او با عظمته ښار موقعیت د (مستر تیت) د قول په پېروۍ په زاهدان کي وګڼل سی.

لسترنج هم د نقشې له مخي ددې ښار موقعیت د نادعلي په همدې محل کي تثبیت کړی او ټاکلي یې دي، چي د لاش او جوین څخه د نادعلي په شمال کي دی او د فتح کلا یې په جنوب کي پرته ده او له هغه ځای تر حصار طاق (اوسنی سارتار) یو لړ خرابې سره نښتي پرتي دي، چي د هغوي یوه برخه او حتی ټولي خرابې همدا د زرنج ښار دی.

هنري ماکماهون چي په (۱۹۰۳ - ۱۹۰۵ ز) کلونو کي یې په سیستان کي پلټنې تر سره کړي، نو یې په خپل ډېر علمي او ګټور رپوټ کي چي د سیستان په باب یې لیکلی دی داسي وایي: «په هیڅ یوه مملکت کي داسي خرابې او کنډوالې نه دې لیدل سوي، تر کومه ځایه چي د سړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سترګو دید لګیږي دا خرابې تر نظره کیږي او دا ټولي خرابې د زرنج ښار دی.

هنري ساوچ لندر چې په (۱۹۰۱ ز) کال کې یې سیستان په ټوله معنی لیدلی دی او دده نظر د لرغون پېژندنې په برخه کې زیات اعتبار لري، عقیده لري، چې دا خرابې د یوه ښار خرابې دي او هغه هم د زرنګ مهم ښار دی.

نوموړی ددې خرابو اوږدوالی له (۸۰ - ۹۰) میلو حساب کړی، چې په لومړي سر کې له مبالغې ډک انکار منونکی دی، مګر نوموړی تېروتلی نه دی او دا ځکه چې د فتح کلا څخه تر جوینه او له نیشک څخه تر پخواني زاهدان او تراکو پوري یوه آباده سیمه او یو زیات شمېر ښارګوټي سته، چې په زرنج پوري دي، نو ویل کېدای سي، چې زرنج د فتح د کلا څخه تر جوینه او له نیشک څه تر پخواني زاهدان او تراکو تر منځه سیمه کې پروت دی.[۱]

حمدالله مستوفي د زرنج په اړه کښلي دي: دا ښار ګرشاسپ جوړ کړ، چې د زرنګ په نامه یې ونوماوه، جورج پیټریت وایي، چې د سیستان ډېر پخوانی او لرغونی نوم (زره ـ zara) دی، چې یونانیانو او لاتین تاریخ پوهانو د درنګیانا په نوم یاد کړی او د داریوش په ډبرلیک کې (زرنکا ـ Zaranka) کښل سوی، چې په را وروسته زمانه کې (نیمروز) بلل سوی دی، چې د جنوب په معنی دی.[۲]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، لومړی ټوک، ۹۴ مخ
۲.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۳۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني محققان نيمروز د (ناف زمين) په معنی ضبط کړی او وايي کله چې لمر نيمروز ته را ورسيږي، نو د مځکې ټوله نيمه کره روښانه کيږي، نو ځکه نيمروز د پراخه او ځليدونکي افق په خاطر د مځکې (نصف النهار) د نقطې په حيث په هغه زمانه کې چې بطليموس د خالدات ټاپو د مځکې نصف النهار پيښنهاد کړی نه و د اويستا د عصر د اريانانو له خوا ومنل سو.

په اويستا کې معمولاً د آريانا مشهوري او مهمې سيمې د سندونو او رودخانو په نومونو چې ددې له منځه تېرېدلې نومول سوي دي، لکه هيتومنت (هلمند)، فرا داتا (فراه - فراه رود)، هراوتي (ارغنداب)، الرخد، کندهار او نور.[1]

ابن حوقل د سيستان په مشهورو او مهمو ښارونو کې د زرنج ښار په ګوته کړی او همدارنګه د نورو ښارونو لکه بُست، بالش، رخج، بلدي داور (زميندار)، بغنين، خلج، بشلنګ، خاش، قرنين، طاق فره، سروان (سراوان) او زالقان يادونه يې کړې ده.[2]

د زرنج د کلمې زوړ او پخوانی نوم (درنګيانا) ده، له درنګيانا څخه (يانا) لوېدلې ده او (درنګ) يې په (زرنج) اوښتی دی، (يانا) مکاني سوفکس دی، چې هغه د (ستان) يعنې د ځای په معنی ده، لکه په بامیان او قبادیان کې.

۱.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼې، لومړی ټوک، ۹۹ مخ
۲.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاريخي جغرافيې څرنګوالی، ۳۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونانیانو په آثارو کي زرنج د (درنګیانې) او (درنګیان) په شکل ضبط دی، کله چي له منځني آسیا څخه ساکان دې سیمي ته راغلي دي، هغه وخت ددې سیمي نوم (ساکستان) سوی دی، یعنې د ساکانو د اوسېدلو ځای یا مېنه، وروسته. وروسته ساکستان په تلفظ کي (سکستان یا سګستان) ویل کېده او عربانو هغه سجستان باله، ځکه هغوي په خپلي الفبا کي د (ګ) توری نه درلود، عربانو په جغرافیایي نومونو کي راغلي د (ګ) توري ټول په (ج) باندي اړولي دي، لکه ګورګان يې جورجان کړی، ګوزګان يې جوزجان کړی او بالاخره په همدې بنیاد دوي له سګستان څخه سجستان جوړ کړی، چي وروسته - وروسته بیا (ج) په (ی) باندي اوښتی او په دې توګه له سجستان څخه سیستان جوړ سوی دی، چي اوس هم دغه نوم موجود دی او دا سیمه په همدې نامه یادیږي.

ددغه سیمي ختیځي خوا ته د کندهار (اوسني هلمند) د بُست علاقه وه، لوېدیځي خوا ته کرمان او جنوب ته يې د بلوچستان هغه برخه ده، چي اوس په ایران کي واقع ده.[1]

د زرنج ښار تقریباً د هلمند پر وروستۍ برخه جوړ سوی و، هر کله چي عربي سلطه خپره سوه، نو هغه ښار کرار - کرار ترک سو او د ثقافتي مرکز په حیث د بُست ښار راپورته سو او نائب هم ځانته د کښېنستلو ځای په بُست کي جوړ کړ.[2]

---

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادانښتونه، ۸۲۷ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام د مبارک دين تر راتګ وروسته د صفاريانو کورنۍ د سيستان (هيرمند) د لويو او غښتلو پاچهيو څخه شمېرل کيږي، صفار د يعقوب ليث لقب او دا د دغي سلسلې ترټولو غښتلی پاچا و.

د صفار او لکي په نامه اوس هم د هلمند په (ګرمسېر) کي دوه کلي سته، د رشاد بابا په ګومان چي د صفاريانو کورنۍ دغه صفار ته منسوب دي، که څه هم ځيني کسان ورځخه د مسګر معنی اخلي، خو د رشاد بابا په اند دغه توجيه سمه نه ايسي.[1]

زرنج د ستر شهنشاه يعقوب ليث صفاري هلمندي او د هغه د ورور عمرو ليث صفاري هلمندي مانۍ وه، عمرو ليث په درون (شارستان) کي د خپلي خزانې لپاره يو تعمير جوړ کړی و، چي هغه ته يې ارګ وايه، د زرنج بازارونو، عمارتونو او ښار بشپړ شهرت درلود، هغه ودانۍ چي دې دواړو افغاني پاچاهانو جوړي کړي وې، جغرافيه ليکونکي د هغه زياته ستاينه کوي.

يعقوبي د سيستان د بارو په مبحث کي ليکلي دي، چي د سيستان له ناحيو څخه د بُست ناحيه، د جوين ناحيه، د خشک ناحيه، د خواش ناحيه او د زرنج لويه ناحيه ده، چي د رتبيل پاچا پايتخت دی او څلور فرسخه مساحت لري، ګرد چاپېر ترې يو خندق دی او پنځه دروازي لري، رودخانه لري چي د ښار له منځه تېريږي او هندمند (= هيرمند) ورته وايي.

---

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافيايي يادښتونه، ۸۲۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د زرنج لرغونی ښار په (۶۱۹) هجري کال د مغولو د فتنو او قساوتونو او د چنګېزي لښکرو له خوا د زیانونو سره مخامخ سو او بیا څه چې تر پ سالم پاته وه، په (۷۶۴) هجري کي د ګوډ تېمور له خوا د هغه د پښې د ماتېدلو د کسات اخیستلو په قهر او غضب سره د آسیا د غلې انبار، د هغه آبادۍ او حاصلخیزي مځکي او بندونه له یو سره د خاورو په کنډوالو بدل کړل.

تر ګوډ تېمور وروسته د نوموړي زوی (شاهرخ) د پلار غوندي د سیستان لا محوه کولو ته ډې ووهلې او د سیستان شاهرګ (د رستم بند) یې وران کړ.

هو کې! زرنج هماغه ښار چې یو وخت د سیستان د پاچاهانو پلازمېنه او د حکمرانانو ځوکۍ وه، هغه زرنج چې یوه ورځ د خلافت د مقر د بغداد سره یې سیالي کوله او په ختیځ کي د آسیا د ډېرو ګڼ نفوسو ښارونو څخه و او د البشاري په قول د (عجایب البلاد عجم) څخه شمېرل کېده، د دوو تنو آسیایي خونخوارو فاتحانو (چنګېز او تېمور) او د روانو ربګونو د هجوم له کبله چې د رستم د بند د ورانولو په پایله کي یوه هسي منظره ځانته نیولې وه، چې د هغو په لیدلو ورته د انسان ژړا راتله.

ګوډ تېمور او دده ځایناستی (شاهرخ) د هیرمند د بندونو په ورانولو سره د سیستان شریانونه پرې کړل او زرنج یې د خپلي مور (هیرمند) په سپینو وینو کي ډوب کړ او ویې واژه.[۱]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، لومړی ټوک، ۱۰۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلج:

د اوسنۍ ناوې (د بارکزو ناوه–ناوه بارکزائي) مرکز دی، د جمعې د ورځي مېلې (ګنج) یې دومره شهرت لري، چې نه یوائي له ټول هلمند څخه خلک ورته راځي، بلکې د کندهار او نورو سیمو وګړي هم په نومورې مېله کي برخه اخلي.

ابو الفضل بیهقي پخپل تاریخ (بیهقي) کي د خلج نوم داسي ذکر کوي:. (روز پنجشنبه نوزدهم محروم بوعلی کوتوال از غزنی با لشکری برفت بر جانب خلج).

هغه وخت چي کوټوال د خلج د فتحي څخه پایتخت (غزني) ته راګرځېدلی د باچا حضور ته دده د ورتګ په وخت کي بیهقي داسي لیکي:. (و بوعلی کوتوال از خلج باز آمد و آن کار راست کرده روز دوشنبه غره ماه ربیع الاول پیش امر آمد و نواخت یافت و باز گشت).[1]

باغ ارم (باغران. باغرام):

تر هر څه د مخکي د (باغ ارم) نوم د پښتو ادب په زړو اثارو کي څرک تر سترګو کیږي، د لرغوني پښتانه لیکوال د تاریخ سوري په حواله او محمد هوتک بن داود د لرغوني پښتانه په حواله لیکي:– (امیر کرور د امیر پولاد سوري زوی و، چې په (۱۳۹ هجري) کي د غور په مندیش کي امیر سو، امیر کرور به په دوبي کي په (زمین

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

داور) کي و او هلته يې مانې درلوده، چې کټ مټ د مندیش په شان وه).

له دې څخه سړی دا جاج اخیستلای سي، چې همدې (باغ ارم) ته اشاره ده، د پښتو ادب په تاریخ کي بل ځای هم (باغ ارم) د نامه څرک وینو لکه د تایمني د چاربیتي په دې لومړي نیم بیتي کي:

مـا د (داور) پـه مځکـه ولیـد (ارم)
دا د جنـت پـه څېـر و بـن ښـه څـرم
د فېـروز کـوه پـه دود ودان دی نـا
ښـکلی هـر ګـل څـه ښـه خنـدان دی نـا

ګردیزي په (زرین الخبار) کي د مندیش کلا په هغو کلاګانو کي شمېري چې هلته به د پاچاهانو خزانې ساتل کېدې، نو دلته چې د تاریخ سوري لیکوال چې پخپله هلمندی او بُستي دی (محمد بن علی البُستي) د زمین داور د باغ تشبیه د داسي کلا سره کړې، چې هغه د مندیش ده، یعنې د پاچاهانو جواهرات او زر به پکښې ساتل کېدل، نو ځکه ډېر مهم بلل کیږي، دلته د زمینداور همدې باغ د سیمو په کچه نوم درلود.

باغ ارم په خپل وخت کي یوه تاریخي او ادبي سیمه وه، چې په ځانګړې توګه د غوري او بُستي شاهانو ژمنې پلازمېنه وه او دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د ښکار، شعر او مشاعرو څخه خوند اخیست او د ژوند خوږې شپې به يې پکښې تېرولې.[1]

د باوري د وينا له مخې، چې سلطان غیاث الدین په ځوانۍ کې ښه مجلسي، ملګری او د ښکار ډېر شوقي و، ده له فېروز کوه څخه چې دده پلازمېنه وه، د زمينداور تر ښار پورې، چې هغه هم د ژمي پلازمېنه وه، هیڅا ته د ښکار اجازه نه ورکوله، ددې دوو ښارونو تر منځ څلوېښت فرسنګه[2] لار وه او په هر فرسنګ کې يې يو تم ځای آباد و، په زمينداور کې يې د ارم په نامه يو پاک او زړه راښکونکی باغ، چې دوه میدانواره اوږدو جوړ کړی و، چې په نړۍ کې يې ساری نه و، نومورې باغ ډېرې چينې، د صنوبر ونې او ډول ـ ډول ګلان درلودل، د سلطان په امر د باغ تر څنګ د باغ په اندازه يو ستر میدان هم جوړ سوی و، چې په کال کې يو ځل به يو شمېر ښکاريانو له (۵۰ ـ ۶۰) فرسنګه لیرې واټن څخه له دوو خواو هر ډول وحشي ځناور او مرغان همدې لوی میدان ته رابرابرول، د دواړو خواو ښکاريان به پوره يوه مياشت وروسته همدې میدان ته رارسېدل.

وروسته به سلطان له يو شمېر کسانو او د کورنۍ له غړو سره له مانۍ څخه د ډېرې خوشحالۍ په فضا کې ووت، په آسانو سپاره به د ښکار ډګر ته ورغلل او ښکار به يې پیل کړ.

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۵ مخ

۲.يو فرسنګ درې میله او يو میل ۱.۶ کیلو متره کیږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په اوسني داور کي په دې نامه باغ نسته او نه هم د صنوبر وني، خو لږ څه لیري د غور پولي ته څېرمه د باغران په نامه یوه غرنۍ زېره رابښکونکې او له ډول.ډول ونو ډکه سیمه سته، چې هر ناو او هره دره یې د باغ ارم په څېر ده، دغه ځای طبیعي ځړوبي لري، ډول.ډول غرني ګلان لري، چې د لویو غرونو لمني یې ټولي ښکلي کړي دي، د ازادو مرغانو زېره رابښکونکو ږغونو د هغه ځای په ازاده فضا کي انګازې خپرې کړي او ډېر ښه ښکار هم لري، کېدای سي، چې په همدغه ځای کي یو باغ د (ارم) په نامه نومول سوی وي او بیا ورو.ورو د شاهي باغ د ارزښت له مخي د ټولي سیمي نوم (باغ ارم) او د وخت په تېرېدو ورځخه اوسنی باغران جوړ سوی وي.[1]

باغران اوس د هلمند ولایت یوه ولسوالي ده، چې ټوله ډبرینه او غرنۍ سیمه ده، د مختلفو زاویو او شکلو په ډول پرته ده، شمال ته یې د ډایکنډي غرونه او سیاه بند، جنوب ته یې زمینداور او موسی کلا، ختیځ ته یې دهراوت او کجران، لوېدیځ ته یې لوی غر او سیاه بند پراته دي.

سروان (=سور وان – زور وان):

سروان (سروان کلا) د هلمند په تاریخي سیمه کي په ځینو تاریخي او جغرافیایي اثارو کي د زینداور له توابعو څخه ګڼل سوی دی.

ابن حوقل په خپل اثر (صورت الارض) کي ددې سیمي د ښو او پراخو مېوو یادونه کړې ده، چې خرما او انګور یې زیات درلوده او

۱.عتیق الله پژواک، غوریان، ۹۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا ډول يې ويلي دي، چې دا ښارګوټی يا سيمه د قرنين په اندازه ده.

په اشکال العالم کې راغلي دي، چې زوروان (سروان) تر قرنين کوچنی دی او فېروزقند ته نږدې دی، چې د عماراتو، زراعاتو او زياتو اوبو درلودونکی دی.

جوزجاني د حدود العالم من المشرک الی المغرب شاوخوا يو زرو شپېته کاله دمخه په (۳۸۹ مخ) کې د خراسان په ښارونو کې پنځوسم ښار (ساروان) بللی دی، ددې سيمې خلک يې شوخ، جنګي او د غوسې خاوندان بللي، ابو هاشم سرواني چې يو مشهور عالم و، په دغه سيمه کې پيدا سوی دی.[1]

سروان (سروان کلا) د هيتومنت (هلمند) په لرغونې حوزه کې د ځانګړې ارزښت لرونکې سيمه وه، د شاوخوا (۱۳۰۰) ديارلس سوه کاله ليکلي اسنادو په تائيد چې سروان (سور+وان) د لويو عالمانو، پوهانو، شاعرانو او اديبانو ځای و او ددې سره په څنګ نن ته په کتو ددې شنې او زرغونې ناوې، ميوو او غلو دانو ستاينه په تاريخي اثارو کې هم سوې، چې خپله د سروان سره په څنګ کې شاوخوا نوري سيمې هم آباتي او وګړي يې په نس ماړه وه.

په قانون مسعودي کې دا ښار په غلطه سره (زروان) ليکل سوی دی او البيروني هم (زروان) دُبست له توابعو څخه بولي.

۱.شريف الله دوست سرواني، زيندا ور، ۶۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په المهاجو کي ليکي:. (زابلستان ته نژدې د طلا معادن په ډبرو او څاګانو کی موجود دي، چی دا سیمه زروان(اوسنۍ سروان کلا) نومیږی، چی د (خښاجی؟) د کلي یا سیمي په څنګ کي په هغو غرو کي د زرو، سیم، روی، اوسپنه، سرپ، مقناطیس او نور معادنونه سته).

د اوسني اټکل له مخي ښایي یاد سوي معدنونه د (ګرم آب) د غرو لړۍ بیا تر سپېرکي غره پوري شاوخوا کي شتون ولري خو سپړنو او پلټونو ته اړتیا لري.

بل دا چي سروان کلا او زینداور (زون) په یو جغرافیایي سیمه کي دي، چي د خلکو ترمنځ یې یو ډول دود او مذهبي اړیکو شتون درلود، کله چي له اسلام مخکي په داور کي د لمر لمانځنه کېدل، په دې کي شک نه پیداکیږي چي د سروان اوسېدونکي هم لمر پالوونکي وه او په زینداور کي د (زور یا زوري) د لمر پالني الهه وه، په قوي احتمال ویلای سو، چي ننني سروان له آره (زور- سور+وان = سور وان) و، (زور = سور - یا سوریا) یې د لمر الهه او (وان) یې د پالونکي معنی ښندي، چي په ورستیو کي ټوله سیمه په همدې نامه یاده سوه، تردې چي په نامه کي یې د وخت په تېرېدو ببلابېل اوښتونونه رامنځته سوي دي، دا چي د هغه وخت لمر پالني یوه لویه بشري حوزه په برکي نیولې وه، ځګه نو ددې نامه څرک د منځني ختیځ په ننني (سوریه) هیواد کي هم سته هغه چي دا مهال د وینو ولې پکښې بهیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګردیزي په زین الاخبار (۲۵۰ مخ) کي د (سروان) کلمه راوړې ده، په لمن لیک کي يې علامه حبیبي زیاته کړې، چې (په سنسکریټ يې ساروان بولی او د البیرونی په کتاب الهند کی (شرابن) لیکلی دی). سرابن او ساروان اوس (ساون) بولي، چې د هندوانو د کال څلورمه میاشت ده او د زین الخبار په (۲۵۱ مخ) کي (بت ساون) هم راغلی دی.

دعلامه رشاد بابا په وینا د سروان کلمه غالباً د (زور+سور+وان) له کلمې سره چې د (لمر رب النوع) وه اړیکه لري، ددې کلمې ذکر د مقدسي په (احسن التقاسیم في معرفت الاقلیم) کي راغلی دی، خو د هغه په چاپ کي یو څه تیروتنه پېښه ده، هلته يې د (سروان) پر ځای (سروسان) لیکلی دی او په بل چاپ کي يې(سروستان) لیکلی دی، اما ددې صحیح بڼه په (صورت الاقلیم) کي (ابن حوقل) ضبط کړې ده او هلته د سروان په بڼه دی، په څرګند ډول د (سوریا) د نامه څرک په سوریانو (چې له همدې سیمې راپورته سوي)، سوریه ، سوروان = سروان (= سروان کلا) او داسي نوري بېلګي چې په هند، اریانا، منځني ختیځ او نورو شاوخوا سیمو پوري يې پالونکي او لمانځونکي درلوده.

د پښتو ادب په لرغونې دوره کي د دې سیمې لوی عالم، شاعر او ادیب (ابومحمد هاشم سرواني) هم دهمدې سیمې و، چې د پښتو ادب په تاریخ کي د ژباړې بنسټ له ده څخه راپیلېږي، ددې سیمې څخه بل نومیالی (خواجه تګین = خواجه سنګین بابا) دی، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنګین په هديره کي ښخ دی د اوسني سنګين بازار او سنګين هديره هم د همده په نوم يادیږي، همداسي شيخ عباس سرواني او داسي نور ددې تاريخي سيمي له نومیالیو شخصيتونو څخه دي.[1]

بغنين (بغنی):

بغنين د زميندار يو ښار و، چي د دارتل لوړديځ ته يو مزل ليري پروت دی، نومورې ښار د خلجيانو او بسلانګ (بشلنګ) د قبيلې مرکز و، اوس دې ځای ته بغنی ويل کيږي، چي د زميندار او تاريخي باغران (باغارم) ترمنځ پروت دی.

د حدود العالم له قوله ((بغنين شهريست به نزديک غور و اندرو مسلمانند)).[2]

بغنی نه يوائي د اسلامي دورو ښار دی، بلکې د هغه ځای زړې کنډوالې چي اوس د خاورو د غونډيو په شان کرځيدلې، ښايي چي د (منډيګک) له وروستيو دورو سره به اړيکه لري.

بولان:

د لښکرګاه پوري يو نښتی کلی دی، چي د هلمند سيند پر شمال لوړديځه غاړه اوږد پروت دی،[3] دغه سيمه د بُست او لښکرګاه دمخه ځلاند تاريخ او نومیالي مړونه لري، چي ددغه ځای عيارانو (عثمان

---

۱. http://www.tolafghan.com. د شريف الله دوست (سرواني) مقاله له

۲. همدا اثر، ۱۷۳ مخ

۳. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۸ او ۵۹ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بن نضره) او ورور يې (صالح بن نضره) زيات مشهور دي، دوي د عربو ظالم او خود سر عمال له خپل وطنه وايستل.

ابو الفضل بيهقي په خپلو يادابنتونو کي د بولان نوم د کيسې په ترڅ کي داسي يادوي:.لوی پاچا مسعود چې کله د مېلې په ورځ په هلمند کې ډوب (غرق) سو او بيا اوبازانو راوايست، نو څو ورځې ناروغ په کور کي پروت و، هغه وخت چې له بستر څخه راپورته سو، نو يې خيرات وکړ، په خيرات کي يې د بُست د قاضي (ابو الحسن بولاني) لپاره پخپل لاس پيسې جلا کړې او ماته يې وويل: که پدر ما رضی الله عنه از غزو هندوستان آورده است...".

بونصر څو واره د ټولواک له قوله ورته وويل چې دا د هندوستان د غزاوو څخه راوړل سوي، خو قاضي (ابو الحسن بولاني) په ځواب کي داسي وويل: زندگانی خداوند دراز باد حال خليفه دگر است و من نبوده ام و بر من پوشده است که آن غزوه ها بر طريق سنت مصطفی عليه سلام هست يا نه.".

نوموړي قاضي پيسې قبولې نه کړې، بونصر بيرته راغی او پاچا ته يې کيسه وکړه، پاچا تعجب وکړ او د هغه پر تقوا يې آفرين ووايه، بيا چې پاچا هر ځای يو سولېدلی صوفي وليد، چې پيسو ته به يې تلکه ايښوولې، نو په خندا به يې بونصر ته داسي وويل: "چشم بد دور از بولانيان".[1]

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، ۴۶۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس مهال ددې تاریخي سیمي څخه د لښکرګاه لمر لوېدیځي ته په دوه کیلو متری کي د هغي لاري په سر کي چي د چاه انجیر خوا ته ګرځېدلې، د یوې مخروبي کلا خرابې په سترګو کیږي، خو څوک نه پوهیږي، چي ددې سیمي څخه څومره د علم، پوهي، فضل او د همته ډک اشخاص راپورته سوي او اوسېدلي، چي تاریخ د هغو په نامه ویاړي.[1]

په تاریخونو او جغرافیو کي د بُست، خواش (=خاشرود)، خشک (=کشکنخود) او رخج سره چي د یوې سیمي نوم یاد سوی دی، هغه قوزان دی، چي تر اوسه یې په بشپړه توګه تر موږ معلومات نه دي رارسېدلي، چي دا سیمه په کوم ځای کي موقعیت لري.

د سیستاني صاحب په نظر (قوزان) چي بلاذري یې یادونه کړې، دغه (بولان) و، چي د بُست په شمال کي یو نږې کلی دی، که د (بولان) کلمې ته وکتل سي، نو د حروفو د تعداد په لحاظ په عربي او پارسي کي د (قوزان) سره یو شانتوالی او برابري لري، یعنې کېدای سي، چي (قوزان) دغه ننی (بولان) وي.

په منځینو پېړیو کي هغه لار چي زرنج یې له بُست سره نښلاوه، د خاش له ولایت څخه تېرېده، وروسته د خاشرود د پل څخه تر تېرېدلو او د (مارګو) د دښتي په قطع کېدو سره بُست ته رسېده، مګر بُست ته تر رسېدلو دمخه باید د بولان کلی چي د هیرمند سیند په ښی اړخ کي

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۴۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروت دی، تر شا پربښوولی وای، یعنې باید د بولان په سیمې کې تېر سوی وای.[۱]

خلج (خلچ):

د خلج ښار د هلمند د مهمو ښارونو څخه و، چې ابو اسحق اصطخري یې په (۳۲۲ هـ) شاوخوا کې یوولس سوه کاله پخوا د زینداور له توابعو څخه بولي، دا نوم چې تاریخپوهانو په خپلو اثارو کې ثبت کړی تر اوسه په هغه زاړه نامه مشهور دی او د غور د لمر لوېدې خواته یوه آباده سیمه او یو غرد پیر خلج په نامه مشهور دی.[۲]

خلج د افغانستان هغه برخه ده، چې تر ابده به یې نوم د تاریخ له پاڼو ورک نه سي، ځکه چې په هند کې مشهور افغان خلجیان د همدغې سیمې د زړورو او باشهامته خلکو اولاده ده.

ښاغلی کهزاد پخپله مقاله کې د خلج په اړه لیکي:. په هند کې یوه بله افغانه کورنۍ له مودو وروسته واک ته ورسېده، له (۶۸۷ هـ) څخه تر (۷۲۱ هـ) پورې یې پنځه تنه د ډهلي پر تخت کښېناستل، چې دوی د خلجیانو به کورنۍ شهرت لري، او بنسټګر یې خلجی ملک جلال الدین فیروزشاه دی.

۱.همدا اثر، ۲۴ مخ

۲.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۷۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصطخري چې د داور په اړه ږغیږي، د غور، بغنین، خلج او پشلنګ د نومونو یادونه کوي، نو ویلای سو، چې خلج د آبادان له ښارونو څخه دی.[1]

دښت لکان (دشت لگان):

بُست او لښکرګاه دواړه د دښت لګان په لمن کي، چې د هلمند سیند پر څنډه واقع دی، لوېدلي، ددې دښت نوم په ادبي او تاریخي متونو کي په مختلفو نومونو راغلی، فرخي سیستاني او ملک الشعرا عنصری هر یوه په خپلو اشعارو کي د (دشت لکان) په نامه یاد کړی دی، چې له هغه مهاله تر اوسه په دغه نامه د وګړو پر ژبو پاته دی.

په (۲۵۱) لمریز کال کي د یعقوب لیث او زنبیل نښته په رُخد (کندهار) کي نه ده سوې، بلکې د ننې لښکرګاه تر څنګ په دښت لکان (=دشت لگان) کي سوې، ددې نظر د اثبات لپاره سیستانی صاحب د محمد بن وصیف سکزي شعر د سیستان له تاریخ څخه رانقل کړی، چې په هغه مهال د یعقوب لیث هلمندي په ستاینه کي ویل سوی دی، ددې شعر څخه له ورایه څرګندیږي، چې د یعقوب لیث او زنبیل د ملاقات ځای دښت لکان و، لکه چې ابن وصیف وایي:

بلـــکان آمـــد زنبیـــل ولتـــی خـــورد بلنـــګ
لتـــره شـــد لشـــکر زنبیـــل و هبـــا گشـــت کنـــام

۱.عتیق الله پژواک، غوریان، ۴۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیهقي په خپل تاریخ کي هغه پېښه چي سلطان مسعود د هلمند په سیند کي ډوب سوی و، د دښت لکان څخه یادونه کړې او فرخي سیستاني د خپل یون (سفر) چي له سیستان څخه یې بُست ته کړی، په قصیده کي داسي یادونه کوي:

چون بسیج راه کردم سوی بست از سیستان
شب همی تحویل کرد از باختر بر اسمان

د دښت لکان په هلکه چي سلطنتي مانۍ پکښې واقع وه، داسي وایي:

اندرین اندیشه بودم کزکنار شهر بست
بانگ آب هیرمند آمد بگوشم ناگهان
منظر عالی شه بنمود از بالای دژ
کاخ سلطانی پدیدار آمد از دشت لکان

او ملک الشعرا عنصري بلخي په هغه قصیده کي چي د لښکرګاه د سلطنتي مانۍ څخه توصیف کوي، هم ددې دښت څخه په دغه نامه یادونه کوي او وایي:

بفرقصر تو تو شد خوب همچو عقد بدر
هوای بست و لب هیرمند و دشت لکان
زمحکمي پی بنیاد او به بیخ زمین
زبرتری خم ایوان آن خم کیوان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې څرګندونو څخه ویلای سو، چې د یعقوب لیث هلمندي نښته له زنبیل (یا رتیبل) او همدارنګه له صالخ بُستي سره په دغه دښت لکان کي چې د سیستان او بیهقي په تاریخونو کي یو معروف او پېژندل سوی نوم دی، سوې او ابن وصیف چې د یعقوب لیث هلمندي همهاله (معاصر) و، په اګاهۍ سره د یعقوب لیث لښکر کښۍ له زنبیل سره یادونه کړې.[1]

اوس مهال هم د لښکرګاه په شمالي برخه کي د دښت لکان په نامه سیمه سته، چې تر دا څو کلونو مخکي لا وچ دښت و، چې په دې نږدو کلنو کي خلکو ودانۍ پکښې وکړې او اوس مهال ډېره آباتي پکښې سوې، په هلمند کي ټول خلک دې سیمي ته (دښت لګان) وایي، که څه هم اصلي نوم یې (دښت لکان) دی، خو د وخت په تېرېدو سره د (لکان) د کلمې د (ک) توری په (ګ) اوښتی او ددې سیمي وګړي یې (دښت لګان) بولي.

تل (داتل یا دارتل):

د زمینداور په سیمه کي د (داتل – ورتل) ناحیه او د اصطخراري په قول (تل) موجوده ده، د مقدسي په قول دا ځای یو لوی ښار دی، دا کلا په څلورمه هجري پیړۍ کي د سرحدي استحکاماتو له جملې څخه وه، چې د غور غرونه د هیرمند د سیند په غاړه د بُست له پاسه درې پوړه لیري پرته وه.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۳۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو اسحق ابراهيم بن محمد اصطخري په مسالک الممالک کي د تل په هکله داسي ليکي:. (د تل يا د ارتل ښار د زميندار له مهمو ښارونو څخه بولي، وايي، دې ښار يو ټينګ او مستحکم ارګ درلود، چې د سپرو او ساتونکو له خوا يې ساتنه کېده، په څلورمه هجري پېړۍ کي دا ځای د يوې سرحدي پوستې په حيث و، دا هغه لار او سرحد و، چې له دې ځايه به د غور په لوري لار تللې وه، دا ښار د هلمند د سيند په غاړه کي و او له بُست څخه يې د درو ورځو فاصله وه.

په حدودو العالم کي هم جوزجاني د (تل) يادونه کړې او هغه يې د غور پر سرحد او پوله بللی دی.[1]

اصطخري وايي:. داور يوه شنه سيمه ده، د غور پوله ده، د سيستان لخوا د داور ښارونه (تل ، درغور) دي، دواړه د هندمند رود پر غاړه واقع دي.

د (تل) په هکله محمد ابراهيم عطايي د (پښتانه کوچيان) په کتاب (۱۷۷-۱۷۶ مخونو) کي ليکلي دي:. د بغني درې د پای په برخه کي بغنی کلی پروت دی، د نوموړي کلي جنوب لوېديځي خوا ته د غرونو په کمرونو کي د تل او ګونجين کلي پراته دي.

اصطخري د تل او درغش ترمنځ يو مزل لار بولي.[2]

۱.شريف الله دوست سرواني، زيندار، ۵۹ مخ

۲.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادانښتونه، لومړی ټوک، ۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسی کلا:

موسی کلا اوس د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، ددغي ولسوالۍ مرکز د ګرشک د ښار شمال پلو ته په (۶۹) کیلو مترۍ کي د ختیځ طول البلد په ۶۴ درجو، ۴۶ دقیقو او ۱۸ ثانیو او شمالي عرض البلد په ۳۲ درجو، ۲۱ دقیقو او ۱۵ ثانیو کي موقعیت لري.

د موسی کلا نوم تر زیندا ور، سروان، بغنین، بشلنګ، درتل او نورو ډېرو را وروسته په تاریخ او جغرافیو کي تر سترګو کیږي، پخوا زمینداور د موسی کلا د محلي حکومت مربوط یوه منطقه وه.

د موسی کلا د نامه وجه په دې سیمه کي د یوه مشهور شفاهي داستانه (موسی جان او ولي جان) څخه سړی اخېکل کولای سي، دا نکل د پښتانه شعرا په لومړي ټوک (۱۴۰ مخ) کي راغلی، چي دوي د پښین او کاکړستان په شاوخوا کي اوسېدل، خو کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي په خپل یو کتاب (هلمند د کلتور په ساحه کي) لیکلي: ځایي خلک وایي، چي موسی جان او ولي جان د موسی کل وه او د موسی کلا هم د موسی کلا د سیمي په منځ کي اوس یوه ستره کلا ده، چي شاوخوا یې شنه پټۍ پر راګرځېدلي دي او د هغه ځای خلک یې د موسی جان او ولي جان کلا بولي.

په نومورې کیسه کي د ځای یادونه نه ده سوې، نو که د خلکو روایت معتبر ونیسو، دا کیسه په هلمند پوري اړه لري او د موسی کلا د نامه وجه هم دا کېدای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د موسی کلا نوم د ملک شاه حسین بن ملک غیاث الدین بن شاه محمود سیستاني په (احیاء الملوک) کي چي شاوخوا څلور سوه کاله دمخه لیکل سوی ذکر راغلی دی، چي هلته لیکوال په خپل یو سفر کي کاږي:. (رایات جاه و جلال به حوالی قلعه موسی که موضعی است درهای زمین داور رسید)، په دې پاړسي متن کي چي د احیاء الملوک له کتاب څخه رانقل سو، هم موسی کلا د زمینداور له مځکي او سیمي څخه بولي.

په بل ځای کي کاږي: (چون بنده به شرف سجده اشرف معزز گردید به زبان مبارک آوردند که چون شما از (موسی قلعه) به فراه مرخص شدید).

په لوړ متن کي لومړی (قلعه موسی) او دوهم ځای (موسی قلعه) ذکر سوی دی، که د موسی کلا د نامه وجه د موسی جان او ولي جان د کیسې سره تړلې وبولو، نو ددې داستان اټکل په اغلب ګمان سړی د (فتح خان برېڅي او رابیا) د مینې له داستان سره هم عصره بللای سي، چي په نهمه او لسمه هجري پېړۍ کي يې اتفاق موندلی دی.[1]

رودبار:

ګی لسترنج د (جغرافیای تاریخي سرزمینهای خلافت شرقي) په (۳۶۸) مخ کي لیکلي دي:

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۷۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند سیند د بُست او زرنج تر منځ یوه خمیدګي لري، چې نیم دایره غوندي ده، د جنوب خوا ته ددغي خمیدګی په نیمایي کي رودبار واقع دی، دغه ځای د بلاذري په تاریخ کي ذکر سوی دی او په هغو واقعاتو کي یې راوړی دی، چې د مسلمانانو په لومړیو بریدونو پوري اړه لري، دی وایي:. رودبار سیستان له زرنج څخه، چې کندهار ته لار تللې ده، په هغه لار کي واقع و او دغه ځای ته نږدې کش یا کس پروت و.

دا کش به هغه ځای وي، چې اوس یې کاخ یا کهیج بولي (کځ خو به نه وي؟).

اصطخري وایي:. رودبار د فېروزکند په توابعو کي بُست ته نږدې واقع دی، په دغه رودبار کي مالګه پیدا کیږي، غله او رواني اوبه لري، دلته بل ځای د زالقان (یا مالقان یا جالقان) په نامه سته.

ابن حوقل وایي:. دغه ځای له بُست څخه یو مزل لیري دی، مګر سمت یې نه دی ښوولی.[1]

خوابین:

د خوابین ښار د زمینداور (لرغوني زون) په شمال ي واقع دی، چې په (۴۰۵) هجري د سلطان محمود غزنوي لخوا ونیول سو، په دې وخت کي دا ځای په ابو الحسن خلف پوري تعلق درلود، ددې ښار یادونه تاریخ بیهقي د پنځمي هجري پېړۍ په لومړي نیمایي، لومړي

۱.ګی لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ۳۶۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسیزه کي کړې ده، په خوا ېین کي ډېري ټینګي کلاوي وې او خوا ېین د ولایت په نوم هم په تاریخي دورو کي یاد سوی دی.[۱]

سرخ دوز (سُرخدُز. سرخ دژ = سره کلا):

د بارکزو د ناوې د دروېشان په سیمه کي د هزار جفت په نامه یوه سیمه ده، دلته د (سرخ دوز) په نامه خرابې واقع دي، چې په تېرو زمانو کي له شک څخه پرته یو مهم ځای و.

سُرخدُز په اصل کي سرخ دژ (یعنې سره کلا) ده، چې د عوامو په ژبه سرخ دوز تلفظ سوی او کیږي، لکه څنګه چې کندوز په اصل کي (کُهن دُژ) و او عوام یې د کندوز په ډول تلفظ کوي، نو په بشپړ باور دا ځای (سرخ دوز) نه بلکې (سُرخ دژ) یعنې (سره کلا) چې په پارسو کي سُرخ د (سره) په معنی او او دژ د (کلا) په معنی ورته کارول سوې ده.[۲]

زراسپ (یا هزارسپ):

د بُست ښار جنوب لوېدیځ پلو ته د بارکزو په ناوه کي د اتلسو کیلو مترو فاصله سره د زراسپ یا (هزارسپ) زوړ ښار واقع دی، چې زاړه او تاریخي اثار یې تر اوسه باقي او د هغه ځای بومي توکمونه یې هزارس بولي.[۳] صدقی لیکي:(زراسپ یو ښار و، په دغه محل کي

۱.شریف الله دوست سرواني، زیندا ور، ۶۴ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۶۱ مخ
۳.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي اوس مهال په هزار آس شهرت لري او د لرغوني بُست په جنوب لوبديځه خوا کي په اتلسو کيلو ميترۍ کي واقع دی).

له دې څرګندونو څخه معلوميږي، چي زراسپ، هزارسپ يا هزار آس دغه هزارسپ يا زارس دی، چي اوس د بارکزو د ناوې په ولسوالۍ کي واقع دی، د هغه ځای خلک يې زارس بولي.

آزولا (ازويلا يا وزولا):

آزولا د اراکوزيه د معروفو ښارونو د جملې څخه و، کننګهم د نوموړي ښار موقعيت د ګذر يا ګذرستان سره چي په هلمند کي واقع دی، ښوولی.[1] عبدالقدوس نجيب دا ښار د لوړ هلمند له مشهورو ښارونو څخه ګڼلی او بطليموس يوناني ليکوال دا ښار پخپله د اراکوزي يعنې د کندهار ولايت مرکز بللی دی.[2]

قرنين:

د سيستان (زرنج ښار) څخه د يوې ورځې مزل يا واټن باندې پروت ښار دی، ډېر کلي او کرهڼيزې مځکې او باغونه لري، د شروزن څخه (۶) ميله ليرې دی، له همدې سيمې څخه الصفار راووتل او پر پارس او خراسان، کرمان، سيستان، خورستان او عراق واکمن سول.

۱.جغرافیای تاریخی شهر های آریانا، ۲۴ مخ
۲.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

طاق:

د زرنج څخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپې مزل) په واټن پروت دی، د طاق ښار د سیستان څخه خراسان ته د تلونکي لاري ترشا واقع دی.

زالقان:

د بُست څخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپه مزل) واټن لري، نوموړی ښار ډېر باغونه، کښتونه او میوې لري، اوسېدونکي یې جنګیالي دي، روانې اوبه لري او کورونه یې د خټو څخه جوړ کړي دي، د زالقان ښار هم د قرنین د ښار په اندازه دی.

روزان:

د روزان ښار تر قرنین کوچنی دی او فېروزقند ته نږدې پروت دی، چې رخج (کندهار) ته د تلونکي لار پر راسته لاس موقعیت لري، تر ډېره یې خلک د مالګې په جوړولو مشغول دي، همدارنګه باغونه هم لري.[1]

خواش:

د هلمند د سیند پر غاړه په زمینداورکي د یو ښار نوم و، اصطخري ورته بې دېواله ښار ویلی، خو موقعیت یې نه دی تاکلی.[2]

۱.د مولوي عبدالحمید هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۳ مخ

۲.جغرافیایي مختصر تاریخي شهرهای آریانا، ۶۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جیهاني د خواش د انګورو او د اوبو د کارېزونو ستاینه کړې ده او له حدود العالم څخه روایت دی، چې خاش یو آباد او له نعمتونو څخه ډک ښار دی، د روانو اوبو او کارېزونو لرونکی دی.

کله چې یاقوت حموي د معجم البلدان د کتاب په لیکلو بوخت و، دا ښار لکه نن یې د خاش په صورت تلفظ کیږي، اووه پیړۍ دمخه د خاش د پیښو په اړه یې داسي لیکلي دي:ـ د خواش ښار چې په خاش هم یادیږي، ددې ولایت له ډېرو لویو ښارونو څخه دی او زیات نخاستانونه لري.

ښاغلی سیستاني د خواش په هکله داسي څرګندونه کړې:ـ خواش په سیستان کي یو ښار دی او د هغه اوسېدونکي ورته خاش وایي، دا ښار د هغې لار ښې لاس ته پروت دی، چې له زرنج څخه بُست ته غزېدلې ده، دې ښار یوه ډېره مستحکمه کلا درلوده، په (۵۸۵ هـ) کي د خاش کلا له اسمان سره سیالي کوله او د یوې مودې لپاره یې وکړای سول، چې د کیاني ملک نجم الدین محمود د سپاهیانو په مقابل کي مقاومت وکړي، بالاخره خاش ونیول سو او د خاش د مشر مومن په عوض د میر حسین ځوزاد چې له یفتلیانو څخه و، د هغه پر ځای واکمن مقرر سو.[۱]

ارغاش:

د هلمند په زمینداور کي موقعیت درلود، چې تر تل (دارتل یا درتل) یو منزل لوړ د هلمند سیند پر غاړه واقع و، اوس مهال په دې

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۷۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کي ځینې خرابې سته، چې د (درغنې) په نامه سره یادیږي او رشاد بابا په وینا درغش ښایي (لرغنې) وي او د یوه کوتل نوم وي.

ابوالقاسم بن محمد ابن حوقل په (۳۶۶ هـ) په خپل اثر (صورت الارض) کي لیکي، چې په داور کي پیدا وار ډېر دي مهم ښارونه یې (درغش) او (درتل) دي.[۱]

اریاسپ:

د اراکوزیا مشهوره ښار و، چې اسان به ډېر پکښې روزل کېدل،[۲] د رشاد بابا په جغرافیایي یادښتونو کي داسي یادونه یې سوې ده:- اریاسپ (Aryaspe) د سیستان ښار د (آرین په قول د هلمند غاړه)، او د اریا ریښه په دغه نوم کي سته.[۳]

کهزاد صاحب په (د افغانستان پخوانی تاریخ) کي داسي وایي:.(آریاسپ Ariasp: په انجیان[۴] کي یو مهم ښار و او د آرین د نظریې له مخې د هیرمند د سیند پر غاړه پروت و، د دغه ځای خلک (آریاسپه) یعنې (سوار کار آریائیان) بلل کېدل، دلته آریا کلمه د ښار او د هغه د اوسېدونکو په نوم کي ببله جزیي تغیر او تحریف څخه لیدل کیږي).[۵]

۱.شریف الله دوست سرواني، زیندا ور، ۶۲ مخ
۲.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۴ مخ
۳.علامه اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادښتونه، ۶ مخ
۴.انجیان یا (زرنج-زرنجیانا-درانجیانا-درنګیانا-زرنجیانا)
۵.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۵۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدیقي په (جغرافیایی مختصر تاریخی شهر های آریانا) کي لیکي:ـ (آریاسپ (Aryasp) شهر بزرگ مردمان آریاسپی (Aryaspae) یا آری اسوا (Aryaswa) یعنی سواران اسپ های اعلی که سرزمین شان جزو ولایت درانجیانا به شمار می رفت، یونیان آنرا یورگیتای (Euergetae) خوانده اند و یورگیتای در کنار رود اتیمندر یا هلمند واقع بود، این شهر به گدروسیه (Gadrosia) نزدیک بوده، اسکندر که از پایتخت زرنج به طرف شرق پیش رفت به این شهر رسید).[1]

کُهک:

د اراکوزیا د یو ښار نوم دی، چې بُست ته یې نږدې موقعیت درلود، ددې ښار په هکله د معجم البلدان مؤلف یاقوت حموي بن عبدالله داسي لیکي:.(بئر کهم من اعمال الرخ قرب بُست).[2]

په جغرافیای مختصر تاریخی شهر های آریانا کي ددې ښار داسي یادونه سوې:.فیروزقند ته نږدې د هغي لاري خوا ته چې و رخج ته تلله واقع و او صنعتي پیداوار یې مالګه وه.[3]

د ګرشک پوځي کلا:

د ګرشک کلا د هلمند یوه مستحکمه کلا ده، چې په تاریخي پیښو کي یې یادونه سوې ده، افشاري نادر چې په کال (۱۷۳۷ز) کي د یوه

۱.جغرافیایی مختصر تاریخی شهر های آریانا، ۲۳ مخ
۲.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ
۳.جغرافیایي مختصر تاریخی شهر های آریانا، ۹۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکمن پوځ سره زمونږ د هیواد د لویدیځو او جنوب لویدیځو سیمو د نیولو لپاره په لښکر کښیو پیل وکړ، نو د ګرشک پوځي کلا یې د توپونو په واسطه ړنګه کړه او وې نیوله.

د ګرشک د اده کلا:

د هلمند ولایت د ګرشک جنوب لوېدیځ ته د نهرسراج په سیمه کي یوه پخوانۍ کلا وه، چې د اده کلا په نامه مشهوره وه.[1]

د ادې کلا:

د ادې کلا په نوم یوه پخوانۍ کلا په نادعلی کي شتون درلوده، چې اوس هم د همدې په نامه مشهوره ده او نومورې کلا د تاریخ لیکوونکو له نظره د اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندي) د مور (لویه ادې) په نامه ده.

دېشو (ده شیو):

دېشو چې په (ده شو) هم یادیږي، د هلمند یوه سیمه ده، چې د ګرمسیر په لمر لوېدیځ کي موقعیت لري، دېشو د خواجه علي، کښته خواجه علي د پلالک او لندي په نوم مشهور کلي او د مخان په کلي کي د شهیدانو یوه هدیره لري، ویل کیږي، چې دا د چنګېزیانو د عامي وژني یوه هدیره ده.

د دېشو د تاغز په کلي کي د غره پر سر د یوې کلا کنډوالې سته، ویل کیږي، چې د سیستان د (نه حوض) د دورې د ودانیو له بقایاوو

۱.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۳۸مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دي، دا کلا خپلي شاوخوا ته نوري ودانۍ هم لري، چي تر اوسه پوري پکښې کيندنې نه دي سوي.

بشلنگ:

چي په تاريخي مدارکو کي د پشلنگ او فشلنگ په شکلونو ضبط دی، يو ښار او يوه مستحکمه کلا ده، بشلنگ چي په پخوانيو زمانو کي د غور له مستحکمو کلاګانو څخه او په پرېکوني دليل د پشلنگ کلمه د (ب) په پېښ او د (لام) په زور يوې هغسي کلمي ته وايي، چي د غره له پاسه جوړ سوی وي، خو اصطخري يې (پ) په (ب) او د پېښ په عوض يې زور ورکړی دی.

بشلنگ له هغو جنګي کلاګانو څخه ده، چي د زمينداور د شمالي غرونو په برخه کي د غور د جنوبي او جنوب ختيځي ناوه کي موقعيت لري، همدارنګه د عميد د فرهنګ له مخي د پشلنگ د کليمي اصل د هغي کلا په معنی دی، چي د غره له پاسه جوړه سوې وي او دا معنی د پورتني روايت سره چي پشلنگ پکښې تعبير سوی و پوره سمون لري.

ابن حوقل ليکي:. بشلنگ، خلج او بغنين د حاکمانو د ناستي ځای دی، چي هره سيمه حاکم لري.[1]

د اطلس قريه های افغانستان د هلمند په څېرکي او د کجکي په ولسوالي کي ثبت سوی او هلته يې د (باشلنگ) په نامه ليکلی

۱.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼي، دوهم چاپ، ۱۷۶، ۱۷۸ مخونه
۲.شريف الله دوست سرواني، زيناور، ۶۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفار:

په ګرمسېر کي يو ځای صفار نومېږي او د هغه ځای خلک ځانونه سپاريان بولي، په ختمه نورزي پښتانه دي، د سپار مشران، حاجي محمد اکبر خان او دوست محمد خان دوه ورونه دي، دوي د خپلي کورنۍ نوم صفاري يادوي او ځانونه د يعقوب ليث صفاري له اولادې ځخه بولي او وايي، چې زمونږ نيکه ګان په کلای سلطان کي اوسېدل، چې د ګرمسېر په دُرزي نومي ځای کي واقع ده، دُرزی د صفار او بنادر وېش دی، پخپله صفار له هزار جفت ځخه (۲۵) کيلو متره ليري، جنوب خواته واقع دی او هزار جفت له لښکرګاه ځخه تقريباً (۳۰) کيلو متره جنوب لوېديځ ته واقع دی، صفار او هزار جفت د هلمند رود کينې خوا ته پراته دي.[۱]

مُخَتر کلا:

دغه کلا د مختار کلا په نامه د افغانستان په جغرافيايي قاموس (۳/۴۹۰) مخ کي راغلې ده، هلته ورته کښلي دي:.د لښکرګاه ختيځ ته (۱۱) کيلو متره ليري يوه متروکه کلا ده، (۶۴) درجي، (۲۸) دقيقې، (۱۵) يې طول البلد شرقي، (۳۱) درجې، (۳۷) دقيقې، (۵۰) ثانيې يې عرض البلد شمالي دی.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافيايي يادانښتونه، ۳۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالستار خان ضابط وایي:. "د مختار کلا او لښکرګاه په منځ کي سرکار واقع دی، د سرکار فاصله له لښکرګاه څخه (۶) کیلو متره ده".

د سلطان کلا:

د بنادر او صفار تر منځ د هلمند رود پر کینه غاړه واقع ده، د نوموړي کلا دوې درېیمي برخي هلمند (هیرمند سیند) وړې ده، اوس یې پاته برخه تقریباً (۵) جریبه ده، د سلطان کلا او ریګ تر منځ تقریباً (۱۵) کیلو متره فاصله ده.[۱]

د لښکرګاه زوړ ښار د غزنویانو په دوره کي:

زړه لښکرګاه یو لړ کنډوالې دي، چې د بُست څخه د شمال خواته په شپږ کیلو متری کي د هلمند پر لمر ختیځه خوا پرتې دي، یادي کنډوالې هغه وخت ښې معلومیږي، چې د نوي لښکرګاه د کومي مانۍ له کړکۍ څخه د جنوب پر لور ورته وکتل سي.

د لښکرګاه کنډوالې هغه وخت ودانۍ وې چې د غزنوي کورنۍ د عظمت دوره وه، دا خرابې ټوله عسکري چونۍ وې، چې پخپله د پاچا محل د هغو په منځ کي د هلمند سیند پر څنډه جوړ سوی و، د کال په دوران کي به څو واره پاچا دلته راتلی او لښکرګاه به د امپراطورۍ د زړه په حیث اهمیت پیدا کاوه، د پاچا د اوسېدو مانۍ د (قصر

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، ۲۰۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطاني) په نامه یادېده، چې د هندي او عراقي معمارانو د نقشې پر اساس ودانه سوې وه.[1]

آریانا دایرة المعارف د لښکرګاه د نامه په باره کي وایي، چې د غزنویانو حکومت خپل نفوذ پراختیا ورکوله او د سامانیانو سلسله ورځ په ورځ کمزورې کېدله، د سیستان په سیمه کي د خپلواکۍ غوښتلو نهضت پیل سو، ولي الدوله ابو احمد خلف په سیستان کي د خپلواک حکومت اعلان وکړ، خو د محمود غزنوي له خوا مات کړای سو.

د سیستان د سیمي سمسورتیا له یوې خوا او په سوق الجیشي لحاظ د هغې ارزښت له بلي خوا ددې سبب سو، چې سلطان محمود د بُست تر څنګ د یو ستر لښکري مرکز د جوړولو فرمان صادر کړ، دغه مرکز د سلطان مسعود په وخت کي زیات رونق وموند او د لښکرګاه په نوم د پاچا د ښکار او تفریح ځای هم سو، په دې سیمه کي د هلمند د دریاب اوبو ډېره پراخه ساحه نیولې وه، په دغو اوبو کي هم ښکار کېده او هم د خپل ژوروالي له امله د بېړیو د چلېدلو لپاره مساعدي وې، د شاوخوا سیمي د کانالونو د ایستلو په واسطه تکي شنې او په سمسورو ښونو پټې وې.[2]

لښکرګاه چې لشکري بازار او په معرب شکل ورته العسکر ویل سوی دی، له بُست سره تړلی نسبت لري او د هغه یوه مهمه برخه او د

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۹ مخ
۲.پښتو آریانا دایرة المعارف، اوومټوک، ۱۱۳۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هيواد له تاريخي ودانيو او عسكري تأسيساتو څخه شمېرل كيږي، په تاريخي آثارو كي (لښكرگاه، العسكر، معسكر، لښكري بازار، اردو بازار) او داسي نور نومونو باندي ياد سوی دی، همداشان د بُست تر څنگ همېشه لښكرگاه تر كتني او څېړني لاندي نيول سوې ده.[1]

د غزنوي دربار هنرمند شاعر (عنصري) ددې ځای د ماڼيو او په هغو كي د غزنوي پاچا د اوسېدونكي په باره كي داسي اشعار ويلي دي:

بفر قصر تو شد خوب همچو عقد بدر
هوای بست و لب هلمند و دشت لكان
ببويش اندر عطار هندوان عاجز
برنگش اندر نقاش چينيان حيران
يكی نگاشته رنگی كه بی تكلف رنگ
شود زديدن او ديده ها نگارستان
فروغ او بشب تيره نور روز سفيد
هوای او بزمستان برنگ تابستان
زمحكمی پی بنياد او به بيخ زمين
زبر تری خم ايوان او خم كيوان
ور از رواق گشادش نظر كنی سوی آب
همه قوای جسد بينی و غذای روان
بلور حل شده بينی به پيش باد صبا

۱.د افغانستان تاريخي او فرهنگي ويارونه، ۱۳۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکن گرفته چو زلف بتان ترکستان
زعکس آب هوا سبز گشته چون شیب
سپهر سبز و چنان سبز گشته چون بستان
گر از بلند رواقش نظر کنی سوی شیب
ستاره بینی روی زمین کران بکران

دا قصیده ډېره اوږده ده، موږ يې لنډه نیسو په پای کې داسې وایي:

شده است بسته زبانم زوصف کرن او
بوصف هر چه بخواهی منم کشاده زبان
بدین لطیفی جایی بدین نهاد سرای
نکرد جز تو کس ای شهریار در کیهان

د لښکرګاه هغه مانۍ چې پخپله پاچا پکښې اوسېده، د هغه وخت د معمارۍ په پوره مهارت جوړه سوېده، دا ځای (قصر سلطاني) د معمارۍ د سبک په لحاظ د هند او عراق سبک یو ګډ محصول و، هغه معماران چې په هند او عراق کې نامتو وه، د هغو د نقشې پر اساس دا مانۍ ودانه سوه، د مانۍ دننه دېوالونه ټوله نقاشي سوي وه، ددې مانۍ لوی والی سره له دې چې تقریباً نهه پېړۍ پر تیري سوي او د لویو جهانګیرانو چپاوونه يې لیدلي بیا هم ښکاره ده، د مانۍ په منځ کې د اوبو ډنډونه، د ګلخانې په منځ کې ویالې، سارو کړي حماموونه يې تر اوسه معلومیږي، د مانۍ څخه دباندې د لویو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوچنیو مانیو مخي ته لوی – لوی باغونه او د ښکار ځایونه جوړ سوي وه او د هغو د مخ اورشوګاني ټوله زرغونه او حاصلخیزه کښتونه وه.[1]

له تاریخي مطالعاتو څرګندیږي، چي د پنځمي هجري قمري پیړۍ په منځ کي د لښکرګاه ځیني ودانۍ، چی د سلطان محمود او سلطان مسعود لخوا جوړي سوي وې، آبادي وې تر هغې چي د معین الدوله بهرام شاه د واکمنۍ وخت ورسید، لکه څنګه چي په دې پوهیږو، چي د فیروز په غره (فیروز کوه) کي د خپل منځۍ نا مشروع رقابتونو او بیا د غزنوي واکمنو او غوري سلاطینو تر منځ د شخصي شخړو په پایله کي سلطان علاوالدین بن حسین بن سام غوري، چي دوه ځله د غزني پوځونو په شا وتمبول، په درېیم ځل بهرام شاه ته غوښه ماته ورکړه، غزنی یې تر لاسه کړ، او بیا یې په ډېر قهر د اووه شپو او ورځو اور لګولو سره غزنی یې له خاورو سره خاوري کړ.

د لښکرګاه زوړ ښار د غوریانو په دوره کي:

۵۴۵ هـ چي د (۱۱۵۰ز) کال سره سمون خوري، هغه کال دی، چي غزنی او لښکرګاه د یوې میاشتي په اوږدو کي د سلطان علاوالدین حسین غوري له خوا د اور لمبه سو.

که چیري د لښکرګاه د لومړي ځل د جوړېدو نېټه (۳۹۵-۳۹۰هـ) وګڼو، نو پر (۱۵۵-۱۵۰هـ) کال لښکرګاه او د سلطان د دښتي ودانیو

۱. کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنویانو د دورې د اوج دوره لیدلې وه، چې بالاخره له غزني سره یو ځای او په یو وخت کې د اور لمبه سوي دي.

د لرغون پېژندونکو د څېړنو له مخې د لښکرګاه د مانۍ له دېوالونو او لاندې مځکې څخه د اور سوځېدنې نښې ښکاري، خو دا نه یوائې یو ځل، بلکې د دوو ځله سوځېدلو نښې نښانې له ورایه څرګندیږي، خو یو یې خامخا هماغه لومړی ځل سوځېدل دي، چې پر (۵۴۵هـ) کال د علاوالدین پر مهال او د هغه په امر ترسره سوی و.

په دغه لومړي ځل سوځېدنې کې د غزني او لښکرګاه تر منځ دومره توپیر دی، چې غزنی وسوځېد او د ډېرو سوځېدلو له لامله رنګ سو، خو لښکرګاه چې اور واخیست، د ډېرو لمبو له لامله یې چتونه او ګنبدې را ونړېدې، خو د مانۍ دیوالونو، دهلیزونو، خونو او د مانۍ نورو جوړو سویو ترتیباتو ته ډېر زیان ونه رسېد او ټول له منځه نه ولاړل.

لکه څنګه چې لښکرګاه د لګان د دښتې په دامان کې د بُست له ښار څخه هم یو فرسخ لرې، هیرمند (هلمند سیند) ته څېرمه پروت و، نو ځکه له لاسي ورانکاریو (د خښتو، خاورو) له وړلو څخه خوندي پاته سو.

لکه چې د علاوالدین لخوا تر سوځېدو وروسته او بیا تر هغې وروسته د سوځېدو او ورانیو څخه یې د بیا رغوني له مخې خپله اصلي بڼه خپله کړه، چې تر اوسه پورې یې د یوې ځانګړې کلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوالونه څو متره لوړ ولاړ دي او ددې دېوالونو سیوري د هیرمند پر اوبو لویږي.

لښکرګاه ډېره موده شړه پاته نسوه، ځکه چې د علاوالدین حسین غوري ځای ناستو له دغو نیم ړنګو ودانیو څخه، چې چتونو او ګنبدو ته یې ډېر زیان ور اوښتی و، بیا جوړي او د ځان په ګټه یې تړې کار واخیست، چې د لرغون پېژندونکیو کتنه دغه نظریه تائیدوي.

(موسیو شلوم برژه) په یوه مقاله کې، چې د لښکرګاه د جامع جومات په اړه یې لیکلې او د (۱۹۵۲ز) کال (مجله افغانستان) په لومړۍ ګڼه کې خپره سوې، لیکي(د علاوالدین یو ځای ناستي او یا هم دده تر لاس لاندې کسانو څخه یو کس د لښکرګاه په بیارغونه لاس پورې کړ).

د یو لړ معلوماتو له مخې سلطان علاوالدین حسین د غزني او لښکرګاه تر سوځېدو وروسته، چې په (۵۴۵هـ ق) کې تر سره سوی و، په (۵۴۹ هـ ق) کال مړ سو او تر ده وروسته د یوې لنډې مودې لپاره ناصرالدین حسین مادیني واک ته ورسېد، چې ځینې لیکوالانو یې لا د یادونې اړتیا هم نه ده لیدلې، تر هغه وروسته د واک وار ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین ته ورسېد او بیا له ده وروسته سلطان غیاث الدین غوري واک ته ورسېد.

په لښکرګاه کې لرغون پېژندونکو د خپلو لاسته راوړنو له مخې په تاریخي لحاظ یوه ستره دنده یې تر سره کړې او هغه لاسته راوړنې په عربي ژبه یوه کتیبه ده، چې د قصر په یو دېوال کې موندل سوې ده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د هغې له مخې د غزنویانو د عسکري ځای لومړۍ بیارغونه او وړوکې سلطنتي مانۍ د (۵۵۰هـ) او (۵۵۹هـ) کلونو تر منځ تر سره سوې ده او موسیو شلوم برژه د خپلو څرګندونو په پایله کې څرګندوي، چې نه یوائې سلطنتي مانۍ، بلکې د لښکرګاه جامع جومات هم په همدې نښه رغول سوی دی.

د (۵۵۹-۵۵۰هـ ق) کلونه مو ددې لپاره وښوول، چې په یاده سوې کتیبه کې له بده مرغه ماتي رامنځته سوي دي، نو ځکه په دقیقه توګه د کال ټاکل یوه ستونزه ده.

همدارنګه دا کتیبه د علاوالدین غوري تر سوولو وروسته د لښکرګاه د بیارغوني د نښې له نظره ډېر ارزښت لري، منل سوې خبره ده او د تردید وړ نه ده.

لکه څنګه چې لښکرګاه په (۵۴۵ هـ ق) کال سوځول سوې ده، لومړی ځل رغونه یې له پېنځو تر څوارلسو کلو له پورته یاد سوې نښې څخه وروسته تر سره سوې ده، اوس د لیکوالانو دنده ده، چې وګوري د لښکرګاه لومړی ځل رغونه د کوم واکمن د واکمنۍ پر وخت تر سره سوې ده، لکه چې پورته یې یادونه وسوه، له جهانسوز څخه وروسته چې په (۵۴۹ هـ ق) کال مړ سوی دی، لومړی ناصرالدین حسین مادیني بیا ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین او تر هغه وروسته ستر سلطان غیاث الدین غوري رامیدان ته سوی دی.

دلته ناصرالدین حسین مادیني له دې لامله نه شمېرو، چې د واک ساحه یې محدوده وه او د واک وخت یې یوائې یو کال و، پاته سول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین او سلطان غیاث الدین، کېدای سي، چې د لښکرګاه د مانۍ بیارغونه د ملک سیف الدین پر مهال سوې وي، که چیري ددغي کتیبې درې واړه شمېرې په سهي ډول لوستل کېدای سوای، نو دغه مسئله په غوڅه توګه حل کېدله، خو لکه څنګه چې مو ولیدل، له (۵۵۰هـ ق) څخه تر (۵۵۸هـ ق) پورې د هیرمند په کښتنیو برخو او په ځانګړې توګه د بُست او لښکرګاه په سیمو کې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړای سو.

په دې کې شک نسته، چې پخپله علاوالدین وروسته له هغې، چې د سلطان سنجر له خوا ورته بخښنه وسوه، او آزاد کړای سو او بیا غور ته ستون سو، نو د جرم، ګرم سیر، ښار، داور (زمینداور) او بُست یې بیا تر لاسه کړل، نو ځکه ددې اټکل سته، چې ملک سیف الدین پخپلې اووه کلنۍ واکمنۍ کې په دغو یادو سوو سیمو کې بشپړ نفوذ درلود او د لښکرګاه بیارغونه یې پخپله دوره کې تر سره کړې وي، ددې اټکل تر څنګ ددې احتمال هم سته، چې د لښکرګاه د مانۍ بیارغونه د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ په دوو لومړیو کلونو کې تر سره سوې وي.

قاضي منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په اوومه برخه کې لیکي، چې په (۵۷۲ هـ ق) کال د نیمروز او سجستان واکمنو سلطان غیاث الدین ته لیک واستاوه او د هغه حکم منلو ته یې غاړه کښېښوده، همدارنګه پخپله د غیاث الدین سجستان ته د تلو په اړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا سلطان معزالدین ته د جروم (=ګرمسیر) او تکین آباد د ښارونو د وربخښلو په اړه څرګندوني کوي.

په داسي حال کي، چي نوموړی سلطان له (۵۷۱ هـ ق) کال څخه مخکي په نیمروز او سجستان کي نفوذ نه درلود، نو ځکه د لښکرګاه او بُست بیارغوني چاري د هغه له خوا ناشونی ښکاري او ددغو ودانیو د بیارغوني چاري د ملک سیف الدین لخوا ښکاري.

په دې کي شک نسته، چي پر (۵۴۵ هـ ق) کال لښکرګاه د علاوالدین تر سوځولو وروسته د یوې لنډې مودي لپاره شړه سوه، خو د بُست ښار له سوځولو او د خلکو له وژلو سره – سره شړ نه سو، ځکه چي د بُست په ښار کي عام خلک اوسېدل، کله چي یې ښار ړنګ سو، هر چا د خپل توان سره سم د بیارغوني چاري پیل کړې، خو لښکرګاه چي یو نظامي ځای او د پاچا د اوسېدو سیمه وه، د یوې مودې لپاره هماغسي ړنګه پاته سوه او بیا کله چي یې اړتیا لیدل سوې ده، د بیا رغوني چاري یې تر سره سوي دي او د رغوني نښې یې لکه چي مو ولیدل، د ودانۍ پر یو دېوال څرګند سوی دی، چي د (۵۵۰هـ ق) او (۵۵۹هـ ق) کلونو تر منځ د سلطان سیف الدین او یا هم د سلطان غیاث الدین لخوا یې لومړۍ بیارغونه ترسره سوې ده.

د پورته یادو سوو کتیبو د شهادت له مخي په پورتنیو نښو د بُست په ښار کي ژوند ادامه درلوده، خو په مینځ کي یوه بله خبره هم د کتو وړ ده، هغه دا چي ددې دوو کتیبو لیکلي نښې د سلطان غیاث الدین غوري او د علاوالدین د زوی (اتسز) د مړینو له نښو سره سمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوري، يعنې پر (۵۵۹هـ ق) سلطان غياث الدين او پر (۶۱۱هـ ق) د علاوالدين زوی (اتسز) وفات سوی دی.

نو په همدې ترتيب ګورو، چې د سلطان غياث الدين غوري د واکمنۍ په دوره کې، چې د آبادۍ په برخه کې يې يو ځانګړی شوق درلود او تر هغه وروسته د سلطان شهاب الدين د زوی (اتسز) د واکمنۍ (۵۹۸ - ۶۰۲هـ ق) په دوره کې او د علاوالدين د زوی (اتسز) د واکمنۍ او ژوند تر پايه (۶۰۷ - ۶۱۱هـ ق) په لښکرګاه او بُست کې ژوند په عادي توګه ادامه درلوده او مشهور مشران لکه محمد بن ابوالمعاني او جلال الدين بن محمد اسماعيل د سلطان غياث الدين معاصر او شهاب الدين او اتسز ټولو د بُست په بنار کې ژوندي وه او دوي ټول له غياث الدين او شهاب الدين سره په يو وخت کې له دې نړۍ سترګې پټې کړي دي.[1]

له غوريانو او غزنويانو وروسته د هلمند سيمې د چنګېزيانو په لاس ورغلې، د چنګېز او تېمور په چپاوونو يو درونډ سکوت پرې خپور سو، نو په دې منځ کې د لښکرګاه نوم بالکل له يادې ووت، کوم تاريخونه مخصوصاً بيهقي او نور د غزنوي کورنۍ د شاعرانو په نامه آثار چې پاتې دي، په هغو کې د لښکرګاه نوم قيد و، خو هيڅوک نه پوهېدل چې لښکرګاه چيرې ده؟

۱. عتيق الله پژواک، غوريان، ۲۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لښکرګاه زوړ ښار د لرغون پېژندنې له نظره:

د (۱۳۲۸) لمریز کال په حمل کې چې د لرغون پېژندونکو یو هیئت بُست ته رهي و، له هغه سره ښاغلی کهزاد د افغانستان د تاریخ لیکونکی او ښاغلی خلیلي د سلطنت غزنویان لیکونکی هم ورسره وه، کله چې د بُست په شاوخوا کې ګرځېدل، نو د لښکري بازار نوم یې ترغوږ سو او بیا یې د لښکرګاه کنډوالې وکتلې، دوي ددې ځای خرابې، د لښکري بازار نوم او د هغو تاریخونو لیکنو ته چې دوي د لښکرګاه نوم پکښې مطالعه کړی و، سر سره ورکړ او بالاخره ددې زمینه برابره سوه چې کیندنې وکړي.

لومړی او دوهمه مرحله حفریات (کیندنې) د (۱۳۲۸) لمریز کال په پسرلي او منې کې وسول او درېیمه مرحله د (۱۳۲۹ لمریز) کال په منې کې، په دې پسې څلورمه او پنځمه مرحله حفریات (کیندنې) د (۱۳۳۰ لمریز) کال په پسرلي کې وسول، ددې حفریاتو (کیندنو) په نتیجه کې زړه لښکرګاه مخصوصاً د هغې مرکز (سلطاني قصر) کشف سو، د سلطاني قصر او نورو ماڼیو د جوړښت طرز او معماري او د نوموړو کنډوالو څخه راوتلو آثارو په هنري لحاظ ددې ځای رابطه د هند او عراق معماري سبک سره تثبیته کړه.

هغه پنځه مرحلې حفریات (کیندنې) چې په لښکرګاه کې د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا وسول، د هغو مشر (شلوم برژه) نومېده او د هیئت د مهندسۍ وظیفه د (لوبر) پر غاړه وه، فرانسوي لرغون پېژندونکو په سلطاني قصر کې، چې کوم حفریات وکړل، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی مرحله کي يې د مانۍ د يو سالون پر دېوال يوه نقاشي تابلو وليده، چې د يو زلمي هلک صورت پر نقش سوی و، دلته د غزنوي شاعر (فرخي) د هغه بيت څخه ددې قصر ښکلا د حفرياتو سره سر وخوړ، چې دېوالونه يې داسي نقاشي وه، چې: "به یک جای در رزم در دست ژوبین بیک جای در بزم و در دست ساغر".

د دېوال پر مخ د زلمي هلک تصوير د هغه وخت د پاچاهي حرم غلام بچه ښيي او ښايي چې د نومورې مانۍ يا د محمودي مانۍو دېوالونه به ټول د پاچا او دده د کور او دباندي ژوند د تصويرونو نقاشي وې، د حفرياتو هيئت د سلطاني قصر له اړخ سره يو مسجد هم کشف کړ، چې محراب يې ډېر ښکلی جوړ سوی و.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند (هیتومنت)

دوهمه برخه

تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

هلمند د تاریخ په اوږدو کې

د نړۍ تاریخونو او لرغون پلټونو ثابته کړېده چې چیرې سیند ونه وي، هلته مدنیتونه زېږېدلي، چې هلمند سیند هم د سیحون (آمو)، نیل، دجلې او فرات، ژړ سیند (چین)، سندھ سیند، د هند سمندر او نور په څېر یو مدنیت زېږنده سیند دی، چې ورسره دا ښېرازه سیمه هم د همدې ډک سیند له امله په همدې نامه نومول سوې ده.

د هلمند ښېرازه سیمه په تاریخونو کې د دره نیل، مصر ثاني او اسیا د ګدام په نومونو یاده سوې ده او د هلمند سیند د غاړې اوسیدونکي توانګر او غښتلي بلل سوي او دا سیمه د هلمند په اسطوریي (کیسیز) او مستند تاریخ کې د غښتلو، پهلوانانو او کروړیانو په نامه یاده سوې ده، کله چې موږ وایو چې د هیتومنت (هیرمند، هلمند) د بخدي (باختر، بلخ) سره همزولی تاریخي شالید لري د دې خبرې دلیل دا دی، چې هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږزره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس ننبي او د لرغوني تمدن بیلګې پرې ایښې دي، د تاریخي روایتونو له مخې چې هلمند سیند یو وخت د ګرشک او د کشک نخود (کشک الرخج) په منځ کې د منډیګک په څنګ کې بهېدی، چې (۱۵۰۰) یا (۲۰۰۰) کاله تر میلاد مخکې بیا د هلمند سیند مخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرشک خواته اړولې او د منډیګک د اوسېدونکو ژوند هلته سخت سوی او نورو ځایو ته کوچېدلي دي.

د سوځلي ښار (شهر سوخته) او هلمند سیند پر غاړه چې کومي کیندني سوي دي او ورسره شپږزره کاله پخوا کوم زاړه لوښي او اوسپنیز توکي په لاس راغلي دي، ټول ددې څرګندونه کوي چې د هلمند پخواني اوسېدونکي د ډبري او مفرغ (اوسپني) له عصره څخه چې د (۴۰۰۰ قبل المیلاد شاوخوا) مخکې یې وخت اټکل کیږي مخکې تر آریائیانو هم، په بزګرۍ او مالدارۍ بوخت وه.

سیستان چې د هلمند یوه ښکلې سیمه ده، په تاریخونو کې د هلمند زېږنده بلل سوی دی، لکه څنګه چې یې مصر د نیل د سیند څخه زېږنده بللی دی او ویل سوي چې نیل سیند چې د (ایتوپیا) له غرونو سرچینه اخلي، هلمند سیند هم په خپل وار د بابا د غره له برکته بهیږي، د مصر د ښیرازۍ او ابادۍ مایه نیل دی، همدا ډول هلمند سیند هم سیستان ته د ژوند او حیات ورکولو مایه بلل کیږي، یعني که هلمند سیند نه وای سیستان به وجود نه درلودای، ځکه یې نو سیستان دهلمند مولود (زېږنده) بللی دی.

هلمند سیند د ختیځو سیندونو له ډلې څخه په آسیا کې یو له برکته ډک خوږ سیند دی، چې په کال کې ملیارډونه مکعب متره اوبه پکښې روانې وي، اوږدوالی یې (۱۴۰۰) دی او د فرات او سیند په منځ کې له ډیرو اوږدو سیندونو څخه شمېرل کیږي.[۱]

۱.http://www.benawa.net/:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي له (۳۰) حتی له (۵۰) زرو کلو دمخه د هندوکش په زړه کي د غار اوسېدونکي ښکاریانو د ژوند اثار موندل سوي او له هغه وخته چي د غار د اوسېدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه کښته راغلي دي او د لویو رودخانو پر غاړو لکه، هیرمند، اکسوس (آمو)، اندوس (سندھ)، هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل سیند مېشت سوي، نو د مالداری او کرهڼي دورې یې تیري کړي دي.[۱]

لوی استاد قدرت الله فرهاد حداد په افغانستان کي له درېیو سیندونو او درېیو مدنیتونو داسي یادونه کړې:- په افغانستان کي درې سیندونه (سندھ، هیرمند او آمو) درې مدنیته روزلي، چي د سور، ساک او پاکت مدنیتونه تر ټولو اوړه پښتانه نومونه دي، یعنې سوریان، ساکان او پاکتیان دي.[۲]

په بل ځای کي لیکي: هر چیري چي سیندونه وي، هلته مدنیتونه جوړ سوي، په افغانستان درې بهیرې او درې مدنیتونه تر ټولو سوي.

۱.سندھ - اباسن - اندوس مدنیت= د سیند مدنیت سور.سوریا
۲.هېرمند.هلمند.ایلبند مدنیت= ساک.ساکستان
۳.آمو - جیحون.اکسوس مدینت= باکتري، باکتر، پاکتي[۳]

۱.احمد علي کهزاد، افغانستان در پرتو تاریخ، مقاله سی و هشتم، ۱۵۶ مخ
۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، دوهم ټوک، ۹۲ مخ
۳.همدا اثر، ۱۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند په آريانا کي

اويستا د آريايانو پخوانی کتاب هلمند د (تومان) په نامه يادوي، چې معنی يې د بندونو ډک سيند ده، دلته موږ دا اټکل کولای سو، چې هغه وخت ددې سيند له اوبو څخه څومره ګټه اخيستل کېده، په دې کي هيڅ شک نه پاتيږی چې پخوانيو خلکو ددې سيند له اوبو څخه د کرهڼي لپاره انتهايي کار اخيست.

د اويستا په درېيم ګات کي د ويندیداد تر عنوان لاندي (تومانت، هيتومنت) يوولسمه آريايي سيمه يادە سوې چې خلک يې خورا آبات دي.

د اويستا مذهب ددې ځای د خلکو يوازينی مذهب و، چې د عربو تر راتګ پوري يې د هغه پيروي کوله، د سيستان د تاريخ ليکوال ليکي:. د زرنج د ښار د (کرکويي) دروازې په يوه اور عبادت ځای (آتشکده) کي تر هغه مهاله رښا وه، چې کله عربو اسلام راوړ او بيا ددې ځای خلکو جزيه ومنله، نو عربو هم تريو وخته پوري د دوي په آئين کار ونه درلود.[1]

ګرشاسب بابا او هيتومنت (هلمند)

ګرشاسب بابا په هر حال په لرغوني تاريخ کي نه ماتېدونکی پهلوان دی، يو مشر دی، يو پوهاند دی، دی د خپلې پوهې له امله تل ژوندی دی او پوهه يې ميراث دی هر څوک چې ځان پښتون بولي د ګرشاسب بابا پوهه به ورسره وي.

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیستان تاریخ کي چي لیکوال یې څرګند نه دی، (ملک الشعر ابهار) د هغه سمون او شرح یې کړې ده، د ګرشاسب بابا یادونه ډېره سوې ده، ګرشاسبنامه چي (حکیم اسدي توسي) لیکلې ده، داسي وایي، خپله د اسدي توسي په لیکنې لیکل سوی خط دی، دا یو معتبر سند دی، چي د پښتنو د پلرو بابا دی.

ګرشاسب په مزوج الذب د مسعودي په کتاب کي (۳۳۲ هجري): ګرشاسب په جګړه کي د افراسیاب ساری و. له دې مطلب دا دی، چي دواړو ماته نه ده خوړلې.

مسعودي د خپل کتاب په (۲۷۷) مخ کي له کیومرث تر ګرشاسب پوري لومړی طبقه بولي، چي تر ساسانیانو پوري څلورمه کیږي، په دې توګه د ګرشاسب مهال ډېر وړاندي درومي، ځکه کیومرث هم د آدم (ع) نوم بولي.

د ګردیزي تاریخ هم د ګرشاسب خبره لري، چي ښلو تاریخو کي دده ذکر کوي، ګرشاسب د آریانا پهلوان و او دغه ګرشاسب د سام نیکه و.

د غور سلطانانو تر دوولسمي میلادي پېړۍ پوري د سام نوم له خپل نامه سره لیکه، لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاوالدین سام سوري).

استاد احمد علي کهزاد د اویستا له مخي ګرشاسب بابا معرفي کړی دی، چي دا یو لوی احسان دی د پښتنو لپاره په دې معرفي کي دوې خبري نغښتي دي: لومړی دا چي ګرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی او دوهم دا چي د پښتنو د نیکه ګانو تاریخ تر هغه یو نیم یا دوه زره کاله دمخه دی، چي ویل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسي ليکي:.د سیستان د تاریخ له مخي ګرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ویل چې ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم داسي تومن جوړ کړم، چې د خلکو لپاره اسامه (د پناه ځای) وي.

ګرشاسب بابا وویل: دغه ښار به څلور زره کاله پاتې وي، له هغه وروسته محمد (ص) پیغمبر څرګندیږي، موږ به د هغه په دین اوسیږو.

درنو لوستونکو دا لوړ متن ټول له (د افغان ملي- دوهم ټوک) چې قدرت الله حداد فرهاد صاحب لیکلی راخیستل سوی، نوموړي په خپل اثر کي ډېر ځایونه د ګرشاسب بابا، ګرشاسپه او یا غرغښت څخه یادونه کړې، چې دا ټول نومونه د یوه سړي دي، چې د پښتنو لوی بابا ګرشاسب بابا دی، ښاغلی استاد (فرهاد صاحب) په یاد اثر کي، په (۹۳، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۷، ۱۸۲، ۲۰۷، ۳۵۶) او نورو ډېرو مخونو کي یې یادونه کړې، چې موږ هم د هر مخ څخه یوه - یوه ګوله وکړه، په یاد کتاب کي ګرشاسب بابا ځیني وخت د غرغښت په نامه هم یاد سوی دی او وایي چې ګرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی، په هر حال استاد د کتاب په (۱۶۷) مخ کي لیکلي، چې ګرشاسب بابا د کابلستان، زابلستان، سیستان نامتو پهلوان، پوهاند او سیاست پوه پادشاه دی، په (۱۶۸) مخ کي داسي یادونه کوي، چې ګرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ویل چې ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم چې داسي تومن جوړ کړم، چې د خلکو اسامه وي، (یعنې د پناه ځای وي) او بیا یې وویل، چې دغه ښار به څلور زره کاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاته وي، له هغه وروسته محمد (ص) پیغمبر څرګندیږي، مونږ به د هغه په دین اوسیږو.

په (۱۶۹) مخ کي کښلي، د ګرشاسب دعا د څښتن تعالی په دربار کي قبلېدله، هلته چي ګرشاسب دعا کوله خلکو یو معبد جوړ کړ، زردښتینانو ویل چي دلته د ګرشاسب رڼا لیدل کیږي.

په (۱۷۱) مخ کي لیکي، چي د سیستان تاریخ د کرکویه معبد یادوي چیري چي ګرشاسب هلته دپره و، هلته د مقدس اور بلېدل پیل سول، دوي عقیده کوله، چي ګرشاسب بابا عقل دلته پرېښی دی، هلته تل روښانه وي او دغه شعر ویل سوی، چي د هغه پارسي نقل داسي دی:

فرخت بادارش حنیده ګرشاسب هوش

ښه سوي دي، چي ګرشاسب هوښیاري پرېښې ده، کله چي اسلام سیستان ته راورسېد، تر ډېره پوري دغه اور بل و مسلمانانو هغه منع نه کړ.

په (۱۷۲) مخ کي لیکي، د ګرشاسب بابا له معبد سره هلته مطلوب دا و، چي ګرشاسب بابا تلپاتی و او اور مړ، اور بل، تود نغری، سوړ نغری ښېرته ورپوري ور، په پښتو کي یو مطلب لري، چي د پښتانه اوربل، څراغ روښانه نغری سوړ او ور پرانیستی وي.

ګرشاسب بابا په ختیځ، لوېدیځ، شمال او جنوب کي نومیالی بریالی و، تر اوسه یې نوم تازه دی، حال دا چي دده د ژوند زمانه لږ تر لږه اووه زره کاله د مخه اټکل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسدي ګرشاسبنامه (۱۰۶۶ز) کي ليکلی، چي اوس نهه سوه اته څلوېښت کاله کيږي، چي غرغښت بابا د ګرشاسب په نامه بلل کېده، (غر) په (ګر) چټک بدليږي او په يوه مهال د لهجو له مخي دواړه ويل کيږي.

استاد کهزاد غرغښت او زردښت نږدې يا خپلوان بولي، ګرشاسب په اويستا کي ګرشاسپه او مها بهارتا کي ګرساسوه ليکل سوی، ډارمستر فرانسوي پوه ګرشاسب د کابل، زابل، سيستان راتلل بولي.

د ګردیزي تاريخ دده په برخه کي ليکلي: ګرشاسپ د سام نيکه او رستم پې هم لمسی و، ګرشاسب زابلستان ونيو او تر هندوستان پورې مځکې پې خپلې کړې.

په (۳۵۶) مخ کي ليکي، له نېکه مرغه زر کاله دمخه حکيم يونصر توسی، چي په اسدي توسي پېژندل سوی، ګرشاسبنامه لکلې ده، کوم پهلوانان چي په دغه شاهنامه کي يادېږي، د کابل، زابل او سيستان دی او سيستان په اصل کي ساکستان دی، چي د ساکو سيمه ده او ځلانده تاريخ لري.

په هر حال د پورتينو توضيحاتو څخه مو مرام، دا و، چي د هېرمند سره د ګرشاسب بابا اړيکه وڅېړو، لکه څنګه چي مو مخکې يادونه وکړه، چي د زرنج ښار ګرشاسب بابا جوړ کړ او داسي يې وويل، چي څلور زره کاله وروسته به د اسلام دين راځي، ښه نو اوس که مورږ (۴۰۰۰) څلور زره کاله له (۱۴۳۵) کالو سره جمع کړو، چي دا د اسلام د راتګ تاريخ دی، نو مورږ ته به (۵۴۳۵) پنځه زره څلور سوه پنځه ډېرش کاله په لاس راسي، يعنې له (۱۳۹۳) لمريز کال څخه که حساب وسي، نو پوره پنځه زره څلور سوه پنځه ډېرش کاله پخوا د ګرشاسب

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا لخوا د زرنج ښار آباد سوی، دلته موږ ته یو سوال په ذهن کې راګرځي، چې په هغه وخت، کې په دې وچ زرنج کې به او به چیرې وې، چې دلته دوي ښار وداناوه، نو په ځواب کې د هیتومنت (هلمند) لرغونی سیند دی، چې زرګونه کلونه کیږي، چې بهیږي، د هېرمند سیند یادونه مو، ځکه دلته وکړه، تر څو دا څرګنده کړو، چې ګرشاسب بابا په خپل وخت کې، له دې سیند څخه نهایي ګټه اخیستې او پر سیند یې ښارونه ودان کړي.

مخکې د ګردیزي تاریخ یادونه مو هم وکړه، چې داسي یې ویلي وه، چې ګرشاسب د سام نیکه او رستم یې هم لمسی و، ګرشاسب زابلستان ونیو او تر هندوستان پورې مځکې یې خپلې کړې.

ښه نو چې ګرشاسب بابا د سام نیکه سو، نو د غوریانو (=سوریانو – زوریانو) خو هم هر شاه د خپل د نوم سره سام لیکه لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاوالدین سام سوري)، دا نومونه موږ ته د لرغونو ټبرونو اړیکه رابښیي، لکه چې استاد فرهاد د درو تمدونونو یادونه کې، د سور (=زور) سوري (=زوري) او د زون (=زور) یادونه هم کړې، نو که (زور، زون، سون، سور، سوري، سروان، سوروان، ساروان) نومونو ته وکتل سي، د دې څخه داسي څرګندیږي، چې د هلمند هغه لرغوني سیمي تر اوسه په دغو نومونو یادیږي او همدارنګه د هرات په شاوخوا کې سوریانو ته زوریان هم ویل کیږي.

ښه چې ګرشاسب د سام نیکه و او غوریانو د خپلو نومونو سره سام لیکې او یادوی، نو د دې څخه داسي څرګندیږي، چې غوریان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سوریان) د ګرشاسب بابا د اولادې څخه دي او هغوي پښتانه دي او ددغه هېرمند نومیالي بچیان دي.

استاد فرهاد په بل ځای کي یادوي، چي ګرشاسب بابا د آریانا پهلوان و، دې خبري ته که وګورو نو ربښتیا هم همداسي ده، ځکه موږ ته څرګند او ښکاره تاریخونه پراته دي، چي د سور، سام او زور اولاده پهلوانان تېر سوي دي، لکه چي حبیبي صاحب یې یادونه کوي، چي سور (Sur) د پهلوان (Hero) په معنی ده او په اویستا کي (سوره – Sura) د قوي او غښتلي مجازي مفهوم درلود[1]، همداسي که د امیر کروړ د پلار نوم ته وګورو (امیر پولاد) دی، چي په پښتو کي اوس هم کلک او سخت شي ته موږ پولاد او په پارسو کي (فولاد) ویل کیږي، همدارنګه د امیر کروړ نوم ته که وګورو نو له ورایه څرګندیږي، چي (کروړ) په معنی د غښتلي پهلوان، سخت، ټینګ او پولاد دی.

حبیبي صاحب په بل ځای کي لیکي: چي امیر کروړ ډېر غښتلی او پهلوان و، په یوه تن له سلو تنو جنګاورو سره جنګېده، ځکه یې نو کروړ باله، چي معنی یې د کلک او سخت دی.

همدارنګه ما (ژمن) له ډېرو پخوانیو او سپین ږیرو خلکو څخه مي اورېدلي، چي غوریان پهلوانان وه، همدارنګه زه له یو ځوان سره مخ سوم، چي په اصل کي له غور، خو اوس په هلمند کي اوسېده، نوموړي ما ته وویل، چي زموږ نیکه دومره پهلوان و، چي یوائي یې یوه غټه ډبره (تیږه) زموږ د کلي (غور کي) د ویالې تر څنګ ایښې وه او داسي یې ویلي وه، چي زما لمسیان او کړوسیان چي دا ځای وویني،

۱.امیر کروړ او دده کورنۍ، ۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو زما د طاقت او پهلوانی درک به دوي ته ور معلوم سي، نومورې ځوان داسي وویل چي اوس مهال که لس تنه ځوانان هم سره راټول سي او وغواړي چي نومورې ډبره (تیږه) له ځایه بې ځایه کړي، نو له امکانه وتلی کار دی.

ددې ټولو خبرو څخه مورِ ته څرګنده او ښکاره سوه، چي هیتومنت (هلمند) څومره لرغوني او څومره غښتلي پهلوانان پاللي، چي اووه زره کاله وروسته یې هم نومونه په نړۍ کي په ټولو تاریخونو کي سته، لکه مخکي چي مو یادونه وکړه، چي ګرشاسب د سام نیکه او رستم یې هم لمسی و، ښه نو دلته د رستم یادونه ضروري بولم، هغه دا چي د ګرشاسب بابا د ښار یادونه مو وکړه، چي په زرنج (لرغوني زرنګ) کي یې ودان کړ او همدارنګه د سام (سور، غور، زور، زوري او سوري) پر نومونو مو بحث وکړ، مګر یو نوم چي پاته دی، هغه د رستم دی، لکه مخکي چي مو یادونه وکړه، چي رستم د ګرشاسب بابا لمسی و، نو دلته خو یو سوال زمورِ په ذهن کي راولاړیږي، چي د ګرشاسب بابا په اولاده کي د رستم نوم چي راغلی دا خو هغه رستم پهلوان دی، چي استاد رشاد بابا یې داسي یادونه کوي: (رخج او زمینداور د سیستان ښارونه دي، دا هیواد د رستم پهلوان دی، چي کیکاوس د دغي سیمي پاچاهي ورکړې وه، قرنین چي د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه ښار کي د رستم د آس اخور سته.)[1]

ښه چي دا سیمه د رستم پهلوان ده او نومورې دلته پاچاهي کړې ده، نیکه (ګرشاسب - غرغښت) یې د زرنج ښار ودان کړ، نو دا هم له

۱.علامه اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادانبتونه، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امکانه ليري، خبره نه ده، چې په (هېرمند) کې نوموړې پهلوان يو ستر د اوبو بند جوړ کړی او وروسته يې خپل نوم ورکړی يا د نوموړې په نوم ياد سوی، چې تر اوسه يې ننبۍ او ننبانې له ورايه معلومې دي.

اوس تاسو لوستونکي خپله فکر وکړئ، چې له دومره تاريخي قدامت سره – سره، له دومره مېړنو سره – سره، له دومره پهلوانانو سره – سره، له دومره لرغونتيا سره – سره، له دومره اوږده تاريخي مدنيت سره – سره، بيا هم هيتومنت (هلمند) داسې په وينو سور، د بمونو پر بمبارد او د سرونو پکښې کلاوي جوړيږي، زه ستاسو څخه پوښته کوم، چې دا ولي؟؟؟، راسئ چې سره کښينو، راسئ چې سره جرګه سو، راسئ چې آخير د ددې ناورين عوامل وڅېړو او د ددې ناورين حل يوائې په ځوانانو کيږي، ځکه چې زموږ پلرونو او نيکونو چې څومره يې تر وسه کېدل، هغومره يې زموږ سره وکړل، اوس نو زموږ واردی، اوس نو دا په وينو لړلی هلمند موږ ته سترګې نيولي، اوس نو دا د پهلوانانو وطن موږ ته په تمه دی، اوس نو هلمند دا فکر کوي، چې زما اولادونه به مې وژغوري، پر وطن سور اور بل دی، بچيان پکښې قتليږي، زه (ژمن) په سلو کې سل سلنه په دې پوهيږم، چې هلمند زموږ پر دغه حالت ژړيږي، چې ولي مې اولادونه دومره غافل پاته دي، ولي مې اولادونه بيده دي، ولي زه داسې سوی يم، ولي مې له وجوده غوښې پرې کيږي او ولي مې د زړه رګ (هېرمند) د بل په سيمې کې بهيږي.

وايي کله چې د نوح (ع) بېړۍ ډوبه سوه، څه خلک چې ژوندي پاته سول، د دوي لومړی کار دا و، چې په خپلو کې کښېناستل او په دې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبري وکړي، چې کښتۍ ولي ډوبه سوه؟ او ولي موږ خپل تګ ټکي ته ونه رسېدو؟

زمونږ د افغانانو بېړۍ سل واره ډوبه سوې او موږ یو واري سره کښې نه ناستلو او په دې خبره مو بحث او فکر ونکړ، چې موږ ولي په داسي ستونزو اخته یو؟

اوس لا وختي دی، اوس لا سر وخت دی، اوس لا وخت لرو، راځئ چې سره یو سو او دا صلاح وکړو، چې د خپلو نیکونو په څېر ځان چمتو کوو، هغه وخت چې د توري وخت و، نیکونو او پلرونو مو د توري ماهران وه، اوس چې د قلم وخت دی، راسئ چې د قلم مېړني له ځانه جوړ کړو، راسئ چې د قلم توریالي له ځانه جوړ کړو او راسئ چې د یو الله (ج) په نامه سره اتحاد وکړو، چې دا خوار او ناتوان هیواد مو له بدبختیو څخه وژغورو.

د توږلي ډبري دوره او د هلمند سیمه

(سراوریل ستېن) آروپایي ختیځ پوهاند چې کله د هلمند حوزې موقعیت کتلی نو وایي، پسله هغه چې د غارونو ژوند د هوا د مساعدت په لحاظ د پراخو ورشوګانو په ژوند واوښت، نو د هلمند حوزه یوه له هغو منطقو څخه وه، چې خلکو یې د توږلي ډبري (کلکولي تیک[1]) په دوره شروع وکړه.

۱.د کلکولي تیک د دورې ژوندون له هغې ورځې پیل کیږي چې بشر د لوړو ځایونو او غرونو څخه د لویو سیندونو او رودخانو حوزې ته راکښته سوي دي، هغه وخت چې له ښکار کولو څخه کرهڼه او مالداري ډېر رواج موندلی او ښکار کم سوی و، بشر د مځکو سره ډېره علاقه پیدا کړه او په پایله کې د لوی رودخانو په حاصلناکو او اوارو ناووکي کلي او حتی ښارونه پیدا سول، آریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومورۍ ټینګ باور لري چې ددې ځای مساعد موقعیت د اباسیند (اندوس) او آمو (اکسوس) تر منځ د کلتوري اړیکي د خپرېدو یوه منځنۍ کړۍ تشکیل کړېده.(۱)

احمد علي کهزاد په خپل اثر (د افغانستان پخوانی تاریخ کي) داسي لیکي:ـ(د سندهـ د ناوې او بلوچستان او د اکسوس د شمالي منطقو او د خزر او پارس د خلیج تر منځ مځکو او څه لږ وړاندې په بین النهرین کي تر سوزنیان او عیلام پورې د کلکولي تیک د دورې مدنیت د هلمند د ناوې او د سیستان د هامون د حوزې سره اړه او ارتباط لري).

سراورل استین دغه ډول نظریه ښکاره کوي، چې د هیرمند او سیستان حوزې د کلکولي تیک د مدنیت ټولي دورې لیدلي او تیري کړي دي، د سیستان موقعیت او هغه رول چې پدې باره کي یې لوبولی دی، مخصوصاً د یو انګلیسي مدقق توجه ځانته را اړولې او لیکي، چې په لوېدیځ کي د (سوز) او په شمال کي د (اتو) او بلوچستان او د اندوس د کښتنۍ حوزې تر منځ د جنوب ختیځ خواته د سیستان

(افغانستان) د خپلي خاورې د طبیعي جوړښت او ساختمان په لحاظ هم لوړې او جګ جګ ځایونه لري چې د آریانا پخوانیو اوسېدونکو د ښکار د دورې په دغو ځایونو کي تېر کړي دي او هم د لویو او مساعدو رودخانو په ناوو کي لکه د هیواد په ختیځه غاړه (اندوس)، په شمالي خوا (اکسوس) او د لوېدیځي برخي په منځ (هیتومنت- هیرمند - هلمند) کي چې د سیستان هامون ته رسیږي، تر اوسه پورې د هغو پلټنو او کشفیاتو له مخې چې سوي دي، د کلکولي تیک د زماني د مدنیت (۴ - ۵) زره ق م کلونو کي او د هغو څخه نږدې په لومړیو زر ق م کال کي د نیل، دجلې، فرات، اکسوس، هلمند (هیتومنت) او د نورو رودخانو په ناوو کي پیدا سوي دي.

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیت ډېر مهم دی او دغه ټول ځایونه د یو (قبل التاریخ) مدنیت څخه مستفید وه.

سراورل استېن د دغه مدنیت د نښانو د مشابهت په باب هم ځیر سوی او وایي، چې معلومه نه ده، چې د مدنیت د نښانو نږدې والی او قرابت د مهاجرت له کبله پیدا سوی دی او که د فتوحاتو او دوستانه روابطو او د تګ راتګ له مخې حاصل سوی دی.

کوم شی چې واضح او ښکاره دی، هغه د مدنیت عمومیت دی او د سندهـ له حوزې (موهنجو دیرو)، د پنجاب له جنوب (هرپه) او د بلوچستان له (تال) څخه داسې آثار په لاس راغلي دي، چې د مختلفو خواو له مخې له یوې خوا څخه د بین النهرین د سومریانو څخه پخوا مدنیت او د سوزد لومړي او دوهم مدنیتو سره او له بلې خوا د خزر د بحیرې څخه هغې خواته د (اکسوس شمال) د مدنیت سره ډېر ورته والی لري، هر کله چې سیستان د دغو ټولو ذکر سوو ځایو په منځ کې یوه طبیعي لاره وه، نو دا له امکان څخه لیرې نه ده، چې خامخا په یو ډول دې د دغو ځایو په ارتباط کې برخه ولري.

که چیرې نقشه وکتل سي، نو د هیرمند دلتا د (اتو) او (موهنجو دیرو) څخه تقریباً پنځه سوه میله لري پرته ده، د سیستان د کلکولي تیک د دورې د قبل التاریخ د خاورینو لوښو او هغو لوښو تر منځ چې امریکایي هیئت (پومپلي) له (اتو) څخه پیدا کړي، ډېر شباهت او ورته والی موجود دی، لکه چې دغه نظریه د (مستر اندروس) له خوا هم تصدیق سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای کي کهزاد صاحب بیا لیکي، چي سیستان او هیرمند حوزې[1] د خپل جغرافیایي مناسب موقعیت له کبله په قبل التاریخ زمانو کي د دې لوبي ساحې د کلکولي تیک د مدنیت مختلفو اړخونو په خپرولو کي مهم رول لوبولی دی، لاجورد او په هغو ځایونو کي د لاجوردو خپرېدل په ډېر واضح صورت ښکاره کوي، چي (شپږ زره) کاله پخوا حتی د آریانا په هغو ځایو کي چي تګ راتګ پکښې ډېر سخت و او په ډېرو غرنیو برخو کي چي د بدخشان څخه عبارت دی، د تګ او راتګ او د تجارت لاري هم موجودي وې او دغه طبیعي لاره له یوې خوا د باختر پراخي جلګې ته او د آریانا د لوېدیځو برخو د رود خانو مدنیت پالونکو او سمسورو حوزو مخصوصاً د هیرمند (هلمند) او سیستان حوزې ته ورغلې ده او له دغه ځای څخه د زیاترو احتمالونو له مخي د سپین سیند (دریای سفید) سواحلو او د نیل ناوې ته رسېدلې.

د هغو کشفیاتو له مخي چې په پارس کي (کاشان) ته نږدې د (سیاه لک) په غونډۍ کي سوي دي، آریائیان د (۱۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کي د لوط د صحرا څخه هغې خوا مځکو کي را پیدا سوي او دوي هغه مهاجرین دي، چې د (۱۹۰۰ - ۲۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کي له باختر څخه د هیرمند (هلمند)، سیستان او د هریرود د درې له لارو څخه هغې خواته تللي دي.[2]

۱.سرجان مارشال د موهنجو دیرو او د سندهد ناوې د مدنیت د لومړي جلد په مقدمه کي وایي، چې: بشر د نیل، فرات، کارون او د هلمند او اندوس په حوزو کي یو ډول او په یو شکل خپل مدنیت خپور کړی دی.

۲.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۲۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني کلتور منځنۍ کړۍ:

وروسته له هغه چې اروپايي لرغون پېژندونکو د منځني ختيځ او مصر په هکله د لرغونو مدنيتونو څېړني تر ډېره ځايه بشپړې کړې، نو يو شمېر ختيځ پوهانو د هغو مدنيتونو هغه ارتباطي کړۍ پسې موضوع کړه، چې هغه مدنيتونه يې د آريايي مدنيتو سره تړلي وه، د اباسيند د (آمو) او هلمند حوزې هغه سيمې دي، چې په تحريري او شفاهي اسنادو کې يې د مدنيت ذکر سوی و.

له بلي خوا په څرګنده ډول د منځني ختيځ په کشف سوو آثارو کې ډېر داسې شيان پيدا سوي وه، چې د آريايي مدنيتونو د اړيکې شاهدي يې ورکوله.

مخکې تر دې چې د هلمند په حوزه کې کيندنې (حفريات) وسي، يو اروپايي ارکيالوجسټ (سرجان هرشل) د موهنجو ډېرو (د سيند حوزه) او هرپا (بلوچستان) کې ځينې حفريات کړي وه.

په (۱۹۳۷ز) کال کې چې فرانسوي لرغون پېژندونکی (موسيو هاکن) د افغاني سيستان په (سرخ داغ) کې کيندنې وکړې، نو کشف سوي آثار يې له يوې خوا د اباسيند د حوزې د آريايي مدنيت او منځني ختيځ د مدنيتونو تر منځ ارتباط پيدا کړ او له بلي خوا د اباسيند، آمو او هلمند تر منځ د کلتوري ارتباط يوه کړۍ تثبيته سوه.[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۳۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو هجرت هلمند او اراکوسیا (اراکوزیا) ته:

د آریائیانو هجرت له بلخ څخه د (۱۹۰۰ او ۲۰۰۰ ق م) په شاوخوا کې تخمین سوی دی، په دې وخت کې د (پکتا) ټبر درې برخې سوه، یوه برخه یې له نورو ټبرونو سره د هندوکش و جنوبي سیمې ته راغله او د آریانا په جنوب ختیځ ورشو کې مېشت سوه او دا ځای یې د (پکتیا) په نامه سره ونوماوه، چې پسله څو عمره څخه یې د ځای د تنګوالي په نسبت سره یوه لویه ډله کرار کرار کوچېدله، څو په پای کې د اراکوزیا په پراخه سیمه کې و هرې خواته تیت و پرک سوه، هغه بله برخه یې په بلخ کې پاته سوه، چې ویدې اویستایي مدنیت یې هلته ټبر کړ، په درېیمه مخکې له زېږدیز (قبل المیلاد) پېړۍ کې یې یوه مشر (اوساس) نومي د لوېدیځ وخواته وخوځېد او د شام د یونانیانو برعلیه یې د خپلواکي اعلان وکړ، وایي وروسته له څه وخت څخه د باختر اوسېدونکو (پارتیانو) د ځای د تنګېدو او د نفوس د ډېرښت په نسبت سره هم د هرې رود د پورې خوا او سیمو ته د کوچېدلو بنا کښېښوولە، ګنداریان هم د پکتیانانو په څېر سره پخپلو اصلي ټاټوبي کې مسکون سوه، د سیستان او ارغنداب د سیند دواړې غاړې یې ونیولې.

ښاغلی احمد علی کهزاد لیکي:- د ګندارا اوسېدونکي لومړی د کابل و ورشو او بیا د ارغنداب و ورشو ته راکوچېدلي دي، نو که د کندهار د نامه نسبت و دې قوم ته وسي، یو څه اړخ لګوي، او بل په پنځم او شپږم عیسوی پېړۍ کې چې د کوشانیانو د ورود په اثر کې مسکون وه، پر ګنداریانو ځای تنګ سو، نو مجبوره سوه په هجرت یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل وکړ او د فود د اوبو کاسه یې چې د د بودیزم له یادګارو څخه وه، له لوړ اندوس څخه د ارغنداو وادي ته نقل کړه.

ستاګیدي چې د آریائیانو یوه بله طایفه وه او هیرودت یې په ګندهارانو پوري مربوط ګڼي وایي، دې طایفې ځکه چې د اراکوزیا له زړو او لرغونو اوسېدونکو سره نږدې اړیکي درلودې، نو په تدریجي مهاجرت سره یې ځانونه د هلمند (هېرمند) او ارغنداب رودخانو ته راورسوله او د اراکوزیا په پراخه سیمه کي مېشت سوه.

د بریسایا قبیله هم د آریائیانو له مهاجرو قبیلو څخه وه، چې د ځینو مؤرخینو په عقیده سره د (اتومنتان = هلمند) او ارغنداب په ناوو کي مېشت سوه، چې اوس د بړېڅو په نامه سره یادیږي، داسي هم ویل کیږي په هغه وخت کي چې د آریائیانو نوري قبیلې د اکسوس له حوزې څخه په ټوله آریانا کي منتشرېدلې، نو دې قوم د (هیتومنت – هلمند) او (هرووېتي) وادیاني د زرغونوالي او سرسبزۍ په لحاظ سره خوښي کړې او هلته یې په کښت و کر پیل وکړ، دا نه ده معلومه چې د آریایي قومو تر راتګ دمخه په اراکوزیا کي کوم قومونه اوسېدله؟ دا چې په ځینو ځایو کي دې ته اشاره سوې ده، چې مهاجرو اریائیانو د اراکوزیا له خلکو سره نږدې مروادې درلوده، نو بیا دا پوښتنه پیدا کیږي، چې آیا د هغه وخت مروادې کوونکي او مناسبات پالونکي آریائیان وه او که نور څوک؟

د هند معتبره تاریخونه لیکي، چې بهارته قوم د ارغنداب د حوزې له لارې څخه پنجاب ته تللی دی او ددې قوم یو پاچا چې (دیوا داسا) نومېده له اراکوزیا والو سره جګړې کړې دي، نو ځکه د ویدي سرودو په استناد سره دا هم ویلای سو، چې د آریائیانو خپل منځي جګړې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هراویتي په حوزه کي پېښ سوي او لویه جګړه یې د لسو پاچاهانو د جګړې په نامه سره یاده سوې ده، له دې څخه دا هم څرګنده سوه، چې د بهارته قوم یوه لویه برخه دلته پاته سوې ده.[1]

همدارنګه ساک (سکزي، ساکزي، ساکي) لرغونی قوم دی، چې د ساک ټبر د آمو ها غاړې ته د پامیر په شاوخوا کي د هومه راوړونکیو یا د ګړندیو ساکانو په نومو د هغه پاچاهانو تر اداره لاندې اوسېدل او د پارت (خراسان) له لارې د (زرنګه - درنګیانه - زرنج) مځکې ته را ټېر سو، خپل نوم یې ساکستان ته ورکړی و او هم یې د هندوکش په شمالي سیمو او باختر کي ژوند کاوه، چې بیا له دې ځایه لوېدیځ او ختیځ خواو ته ولاړل او د دوي پېښې د آریانا د تاریخ برخه ګڼل کیږي.

(موسیو هاکن) په خپل کتاب کي چې (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کیندنو پایله) نومیږي وایي: د بښت مشتي ساکان تر ډلیز مهاجرت له مخه په باختر کي یونانیانو ته راتلل او د سرتیرو په ډول نوکران کېدل، د دوي ځینې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وه، چې د هغوي له جملې څخه هرایوس (Heraius) د یونانو باختري د وروستیو پاچاهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه یې (هاکن) په تاشقرغان کي موندلې وه، دا ټبرونه له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداب ناوو ته را شوه سول او د پاچاهۍ په جوړولو یې لاس پورې کړ، چې د دوي د هیواد وېش ختیځ پلوه د بولان شاوخوا ته د سندهتر ناوې پورې هم رسېدلی و او هغه یې (کي پن. Ki Pin) بللی دی.

۱.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساکه له دې ټبرونو څخه چې د ارغنداب او کښته سند هېواد ونه ووکې او سېدل، یوه سړي چې (مایوس–Mayos) نومېده، د (۷۲ ق م) په شاوخوا کې د (بازیلیو زباز یلیون میګا لیوس مایوس) په عنوان یعنې (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډېرلیک یې په تګسیلا کې پر مشني غاب کشف سوی، چې نېټه یې (۷۸ ق م) ده.

تر مایوس وروسته دده له پاته کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل سوي، چې یو یې (ازیس – Azes) د (۵۰ ق م) په شاوخوا کې او بل (ازیلیسیس – Azelises) دی.

دوي پر یوه پېر (عصر) او سېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط (لوی شهنشاه) لیکل سوی دی، داسي سکې هم لیدل سوي، چې د دواړو پاچاهان نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل سوي دي.

هغه وخت چې د غې ګرځندوي کوچي ټبر د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سیمو کې له پکهت – پښت او پښتنو سره ګډ سو، نو د ساکه نوم یې پر دغو پښتنو کښېښود، چې په زابل او کابل کې د پښتنو د سهاک قبیله او په هلمند کې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوي نوري قبیلې په خراسان کې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه مېشته سوي او مځکه یې هم د دوي په نامه یاده سوه، څنګه چې له خپل اصلي ټاټوبي (باختر) څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللي وې، نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهوري سوې، چې پارت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکایې (ساکي) ژبه تبعید سوي ته وایي او دوي هم له باخترہ هجرت کړی و.

(سر او لف کرو) انګریز افغان پېژندونکی د هلمند د ساکو د حکمرانانو په نومو کي له پښتو سره ډېر ورته والی موندلی او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نږدې دي: سپاله که دمه (سپاله = سپاه)+(ګه - د تجلیلي تصغیر ننبه)+(دمه=جلال - برم) چې ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنی ده.

بل نوم (سپاله هوره) دی: (سپاله=سپا+هوره=اوریا هور) د اور سپاهي یا لمر سپاهي او یا د رڼا سپاهي په معنی ده.

همدارنګه د (چستنه) نوم همدا د پښتو (څښتن) د مالک او خاوند په معنی دی.

کـه مـوږ (پـارت-پـارتهوه) د ژوسـتن پـه وینـا (تبعیـد سـوی) او (مهجور) وبولو، نو په پښتو کي یې اوسنی شکل (پردی) یعني (بېګانه او مهاجر) دی، یا به د پښتو (پرته) وي، (د درېیم توري په زور کي) چې دغه هم د لیري معنی لري، لکه چې وایي: له مخه مي پرته سه، یعنې له مخه مي لیري سه، یا پلانی پرتي وایي، یعنې له عقله لیري خبري کوي.

داسي ښکاري چې سیستان ته د ساکه ټبرونو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي، د (موسیو فوشه) په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق م) د سیستان د نیولو پر وخت دا (ساکان) د دوي د ښو خدمتونو له امله (ښه کړوني - نیکو کردار) چې په یوانانې کي (ایـو یرګـت - Evergetes) بلـل، همـدا خلـک د (۳۳۰ ق م) پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاواخوا کي پر همدې مځکه (هلمند او سيستان) اوسېدل، چې سکندر هم دوي نازولي وه، او ښه نرمه رويه يې وروسره درلوده.[1]

کاندين اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي په خپل اثر (هلمند د کلتور په ساحه کي) داسي ليکي:ـ د سکندر تر توپان وروسته چې د هغه امپراطوري ټوټې ټوټې سوه، نو د آريانا خلک پدې بريالي سوه، چې ځانونه خپلواک کړي هغه و، چې د (يونان او باختري) کورنۍ په وجود راغله، د باختري حکومت سره د نورو سيمو په اړخ کي د هلمند خلکو هم د يووالي (اتحاد) فيصله ومنله، سره له دې چې يو ډېر شمېر صحرا ګرځېدونکي بدويان (ساکان) په هجرت دلته (هلمند ته) راغله، خو ددې ځای اصلي خلکو دې ته ترجيع ورکړه چې د سکندر ځاينا ستو تر سلطې د صحرايي خلکو سره سازش ښه دی، ساکان او ددې ځای اوسېدونکي آريايي قبايل (پارتيان) سره ګډ سول، د دوي څخه د (پهلويانو) په نامه يوه قبيله منځته راغله، د يونان او باختري کورنۍ د ضعف سره د هلمند قبايل په قوت کي وه، نو دا و چې د (پهلوا) کورنۍ ځانته جلا سلطنت جوړ (تأسيس) کړ او مرکزيت يې د ارغنداب د سيند حوزې (اراکوزيا، اراکوسيا) ته نقل کړ، ددې کورنۍ لوی پاچا (کندوفارنس) د (۹۱-۴۱ ق م) د اراکوزيا (کندهار) يوې خواته تر پنجاب پورې او بلې خواته د هلمند تر وروستي مصب پورې ټوله ملکونه اداره کول.[2]

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسي ليکي:ـ ساکان دومره لوی قوم دی، چې شپږ اووه زره کاله دمخه ټول ذکر په تاريخونو کي د دوي

۱.پوهاند عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، ۶۳ مخ
۲.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، په پارسي او عربي کتابونو کي سکايي او سکزي راغلي، په تاريخي اتلسونو کي ساک او ساکاز (Sakas) ليکل سوي دي، لومړی دوي په مرکزي آسيا کي وه، بيا دوي له شمالي افغانستان څخه د افغانستان جنوب[1] ته تللي او هلته يې لوی دولت جوړ کړی، چي بيا شمالي هند او ورسته د هند جنوب ته تللي دي .[2]

اويستايي مدنيت او هلمند:

د افغانستان د اريايي خلکو دوهم مدنيت په بخدي (بلخ)، د هندوکش په شمالي او سويلي سيمو او د هلمند په لرغونې سيمه کي و، چي د (۱۲۰۰ م ز) په شاوخوا کي پيل سوی او له هغه پېر څخه يو کتاب د اويستا په نامه پاته دی چي پنځه بابه لري.

د اويستا له کتابه څرګنديږي، چي آريايي خلک د کوچيتوب، مالداری او کډه پر شا ژوندانه مدنيت ته رسېدلي او په کليو او ښارو کي مېشت سوي دي، د اقتصادي او ټولنيز ژوند په پوړيو کي يې يو نوی پېر پيل کړی دی.

په دې پېر کي لومړی ځل په بلخ کي پاچاهي رامنځته سوه او د "يمه" (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کي يو ټاکلی ائين د (مزد سينه = مزد يسنا) (يعنې د خدای ستاينه)، په نامه رامنځته کړ، چي مدني او روحي قوانين او هدايتونه يې لرل، مؤسس يې (زره نوشتر = زردشت) و.

۱.يعنې هيتومنت (هلمند) ته راغلي دي

۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاريخ، ۱۰۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زریرزوی (بستوئیري - Bastawairi) د بُست ښارودان کړ، هلته یې ډېرژر خیراتونه وکړل او هم یې د سلطنت مخالفان، چې هلته وه، له منځه یووړل.

تر اسفندیار ورسته له دې کورنۍ څخه د ځینو نورو پاچاهانو نومونه اخیستل سوي دي، لکه (و هومن سپیندا تان)، (بهمن اسفندیاري او لوریې (همای) او (د اراب) د هما زوی، دا پاچاهان د سیستان او هلمند په وادۍ کي داستانونه لري.[1]

د اویستا مذهب د هلمند د خلکو یوائینی مذهب و، چې د عربو تر راتګ پورې یې د هغه پیروی کوله، د سیستان د تاریخ لیکوونکی وایي، چې د زرنج د ښار د (کرکویي) دراوزې په یوه اور عبادت ځای (آتشکده) کي تر هغه وخته رښا وه، چې کله عربو اسلام راوړ او بیا ددې ځای خلکو جزیه قبوله کړه، نو عربو هم تریو وخته پورې د دوي په آئین کار ونه درلود.

سکندر مقدوني (یونانی) په هلمند کي:

هغه وخت چې مقدوني سکندر د یونان څخه د پارس پر ضد جهانګیرۍ ته راووت، نو د پارس د هخامنشي دولت سلطه په آریانا کي پر ځینو برخو چې د هلمند سیمه پکښې شامله وه خپره سوه.

سکندر چې د بربښنا په څېر په منځني ختیځ کي د پارس متصرفات یو په بل پسې لاندې کړه، نو د هخامنشي دولت پایي ورپرېدې ځو

۱.د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکندر پر پارس هم غلبه وکړه او د پارس پلاز (پرسي پولیس) یې اشغال کړ.

پارس ټواک (درییم داریوش) چې د سکندر په جګړه کې مات سو، نو د آریانا خواته راننوت چې ددې ځای له خلکو څخه د سکندر پر ضد ګټنه وکړي، خو مشران چې له پخوا څخه د پارس د ټولواک لپاره په کمین کې ناست وه، نو د باختر ټولواک (بسوس) د هلمند او زرنګا (سیستان) مشر (باستانتاس) او د هري (هرات) مشر (ستي برزن) د یو متحد پکت په جوړولو دعوت کړل، هغو هم ومنله او پریکړه یې وکړه، چې لومړی به (داریوش) وژنو او بیا به د سکندر سره مقابله کوو.

د آریانا د اداري مشران په لومړي تصمیم کې بریالي سوه او د پارس ټولواک یې د (۳۳۰ ق م) په دوبي کې د (هیرکانتیا) پر مقام مړ کړ، خو د سکندر په مقابل مغلوب سول.

سکندر چې د داریوش تر مرګ وروسته ځان په لوی اقتدار کې ولید، نو د آریانا پر خوا را روان سو، د هري (=هرات) تر نیولو وروسته چې سکندر د هلمند خواته رارهي سو، نو په هرات کې چې دده د جنرالانو او عسکرو پر ضد ولسي خلکو قیام وکړ هغه یې ډېر مړه کړل، دا کودتا د هلمند، هرات او بلخ د مشرانو په ګډ تصمیم عملي سوه، خو سکندر چې بیرته ور وګرځید او د هرات خلک یې مړه کړل، نو د آریانا د مشرانو له پروګرام څخه خبر سو او دا ځل یې پر هلمند په ډېر شدت حمله وکړه، کومه جګړه چې د سکندر او هلمند د خلکو تر منځ وسوه، سکندر هغې ډېر وارخطا کړ، د هلمند خلک ټوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاره وه او په نېزو يې جګړه کوله، د دوي سپاهي ګړی سکندر ته ډېر خوند ورکړی و، نو ځکه يې هلمند د چټکو سپرو ملک وباله.

سکندر د هلمند تر نیولو وروسته مخ د باختر (بلخ) پر خوا ارکوزیا (کندهار) ته رهي سو او ددې ځای (هلمند) د آرامی لپاره يې يوه مجهزه قوه او خپل پاخه منصبداران پرې ښوول، د هغو د استوګنې لپاره يې کومه عسکري چوڼی ودانه کړه، پر هغې يې د (بروتتاري اسکندريې) نوم کښېښود.

سکندر چې د هلمند څخه ووت ددې ځای دوو مشرانو د سکندر د څو قوماندانانو په ګډون د يوې کودتا پروګرام طرح کړ، خو مخکې تردې چې پلې سي، سکندر په خبر سو او هغه يې خنثی کړه، وايي چې سکندر په خورا قهر ددې کودتا جوړونکي چې په هغو کې دده نږدې ملګري يوناني جنرالان هم شامل وه، پخپل لاس ووژل.[1]

هلمند په ملک الطوايفي مرحله کې:

د کوشاني لويي پاچاهي د انحطاط په دور کې چې يفتليان او يا د عربو مؤرخينو په اصطلاح (هياطله) کورنی راپورته سوه، نو مرکزي حکومت د پارس د ساساني پاچاهي تر تهديد لاندې و، خو په (۴۲۵ ز) سنه کې د يفتليانو او ساسانيانو تر منځ جګړه وسوه، چې په هغه کې د پارس ټولواک د (لوت) پر دښت محاصره سو، بالاخره يې (قباد) نومی زوی د باج د تادیې تر وخته پورې په تضمين پرېښود.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۳۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې وروسته ټول آریانا تر یو ملوک الطوایفي جریان لاندې راغله او د هلمند سیمه هم یوه داسې منطقه وه چې یو کوچني پاچا (خان) اداره کوله.

د آریانا دا کوچنۍ پاچهي د یفتلیانو بقایاوو (کابل شاهانو) په بهرني چارو کې اداره کوله.

سره له دې چې دلته ملوک الطوایفي جریان په ټولو مواردو کې تطبیق و، خو د ساساني کورنۍ وروستي پاچا (یزدګرد) د عربو څخه په تېښته دلته ځان راورساوه، چې په راتلونکو پاڼو کې به په مفصل پرې بحث وکړو.[1]

هلمند د اسلامي لیکوالانو په اند:

اسلامي مؤرخین د سیستان د آبادۍ او زرغون والي ډېرې کیسې کوي، دوي وایي چې د هلمند پر سیند درې بندونه ترل سوي وه، چې د هغو په اثر به لویي ویالې سرو کال ډکې بهېدې او مځکې به په کرل کېدې، نوموړي درې بندونه د (اوبو، ریګو او مفسداتو) د بندونو په نامه نومېدل.

مؤرخین وایي، چې د دې ځای خلک ډېر ماړه او زړه ور وه، څنګه چې دا ځای ډېر آبات و، نو غښتلي قومونه چې به ورته راغله دلې به مېشت سول، دا تر هغه مهاله پورې چې څو به بل غښتلی قوم متوطن کېده، مؤرخین د سیستان د نومولو وجه تر ټولو د (ساک) قبیلې لېږد او دلته مېشته کېدل مهم ګڼي.

۱.همدا اثر، ۴۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساکان هغه آریایي قبایل وه، چي له مېلاد څخه تقریباً یوه نیمه پېړۍ تر مخه د آمو (=سیحون . جیحون) تر سیند را پوري وتل او د هندوکش په شمال کي یې د یونان باختري حکومت له منځه یووړ او کله چي د اشکانیانو سره مخامخ سول، نو د هغو سره یې په جګړه کي دوه پاچاهان مړه سول، څو د جنوب خواته د شاتګ (عقب نشینۍ) په ډول راغله او دلته په هلمند کي یې استوګنه غوره کړه، ساکانو د هلمند حوزه په ساکستان یاده کړه څو ورو ـ ورو له ساکستان څخه په سیستان واوښته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ

په اویستا کي ددې سیمي نوم هیتومنت راغلی دی، چې معنی یې (بندونو درلودونکی = یا پرتمین) ده، همدا ډول د بندهش په کتاب شلم فصل (۶، ۱۷، ۲۱ او ۲۲) برخو کي ددې سیند یادونه سوې ده.
په ګرشاسپ نامه کي ددې سیند نوم داسي راغلی:

دومنـــــز تالـــــب هیرمنـــــد
بـد آب خـوش وبـي تسـه؟ وکشـمند

ابو القاسم فردوسي په څلورمه هجري پیړۍ کي وایي:

چـــو آمـــد بـــه نزدیکـــي هیرمنـــد
فرســـتاده ای برګزیـــد ارجمنـــد

قطران تبریزي وایي:

از دست او شکوه برد (نیل) و (هیرمند)
وزتیـغ او سـتوده شـود پیـل واژدهـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد عنصري وايي:

بغـر توشـد خـوب همچـو عقـد بـدر
هـواى بسـت و لـب هيرمنـد ودشـلكان

د هلمند نوم د زردښت له كتاب (اويستا) څخه وروسته په شاوخوا ټولو تاريخي نسخو كي، لكه بندهش، دينكر، اياتكار زريران، ويدا، سنسكريټ، مينوى خرد، فردوسي په شاهنامه او داسي نور بې شمېره تاريخي متنونو كي يې د نامه څرك سته.

له دريې زره پنځه سوه كاله راهيسي د كياني كورنۍ، اسپه كورنۍ، د زال او رستم كورنۍ، امورجيزيان كورنۍ، ساكانو كورنۍ، د شنسب بابا كورنۍ، د صفاريانو كورنۍ او حاجي جمال خان بابا كورنۍ ياد.

كياني كورنى:

هلمند د لرغوني تمدن ځانګړ ده، هلمند د كيانيانو ټاټوبى او دوي په خپل وار د شاهنامي قهرمانان بلل سوي دي.

د زردښتي مذهبي روايا تو له مخي لكه اويستا او نورو پخوانيو او زړو نسخو لكه، دنيكر، بندهش، اياتكار زريران او نور پهلوي زاړه اثار بيا تر اسلامي دورې پورې لكه د فردوسي شاهنامه، بانو ګشسپ نامه ګرشاسپ نامه او داسي نورو څخه څرګندېږي، چې د كيانيانو سلطنت تر كيخسرو وروسته مستقيماً په هلمند او سيستان پورې اړه پيدا كوي دا ښيرازه سيمه د هلمند سيند له بركته د كيانيانو اصلي ټاټوبى او هلمند د كيانيانو وطن بلل سوى او پېژندل سوى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیانی کیانیان یوه کورنۍ ده، چې د پاچهۍ لړۍ یې له بخدي پیشدادیانو (فراداتا) څخه وروسته پیل او بیا تر هلمند غاړو پورې راورسېدل، د اویستا د یادابتونو له مخې چې ددې کورنۍ لومړنی ټولواک کواته (کیقباد) و، نومورې د رستم پهلوان د پلار په غوښتنه د البرز په غره کې دپاچهۍ پر تخت کښیناست او پنځه لس کاله یې پاچهي وکړه، ددې کورنۍ د نورو پاچهانو نومونه دادي: کي اپیوه، کي ارتین، کي بیرشن، کي پښن، کوي اوسن یا کیکاوس، کوي سیاورشن یا سیاوش، هوسروا (کیخسرو) چې خپل دښمن افراسیاب تورانی یې وواژه.

په هغه لومړۍ لاس تاریخي نسخو او کتابو کې چې مخکې یې یادونه وسوه، د کیاني کورنۍ د پېژندلو لپاره جلا څېړکې نومول سوی دی او د فردوسي په شاهنامه کې د کیانیانو تاریخ ته اووه ویشت زره بیته ځانګړي سوي دي.

څه وخت چې موږ وایو چې هلمند له بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، هغه ځکه چې په آریانا (افغانستان) کې د کومو درو لویو کورنیو پاراداتا (=پیشدادیان)، کوي - کي (=کیانیان) او اسپه کورنیو یادونه کوو، ددې درو کورنیو څخه وروسته دوې کورنۍ (کیاني او اسپه) یې د هلمند په تاریخ پورې اړه لري، د اروانباد کهزاد په وینا دوي د آریانا د قبل التاریخ زماني پاچهان دي، چې په دا وروستیو یعنی د زردښت د راڅرګندېدو سره (۷ - ۹ قبل المیلاد پېړیو) کې چې دا وخت ویشتاسپه (ګشتاسپ) د زریر ورور او د بستویري اکا ټولواک، د دوي د زردښتي دین د خپرولو لومړنۍ سیمه د هلمند ښپرازه ورشو یا کیاني ویجه (د کیانیانو ټاټوبی) ده او دا یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي دوره ده، ددې کورنۍ پاتې شوني په دا ورستیو کي، چې د اسلامي دورې پیل دی هم روښانه تاریخ لري لکه یعقوب لیث صفاري (هلمندی)، امیر خلف صفاري (هلمندی) بیا تر لسمي هجري پیړۍ پورې د احیاء الملوک لیکوال ملک شاحسین کیاني (هلمندی) چې ددې کورنۍ تاریخ څرګندوي، اویستا دې کورنۍ کاویم هورینو (=کیانیان) ته د کیاني فر، کیاني سلطنتي عظمت او جلال نسبت ورکړی دی.

اسپه کورنی:

د اویستا په (زمیادیشت) او (فروردین یشت) کي د کاوي (کیاني) کورنۍ لړۍ کوه هو سراوا (=کی خسرو) ته رسیږي او د ځینو څېړونکو په وینا، چې د اویستا له مخي د کیاني کورنۍ لړۍ اخري کړۍ خسرو باندي ختمیږي، دلته د اویستا څرګند شهادت یوې خواته او د اسپي د کلمي راپیدا کېدل د دوي په نومونو کي بلي خواته د کاوي د کورنۍ د بېلتون سبب کیږي او څېړونکي او تاریخپوهانو ددې لړۍ د تاریخ د څرګندولو لپاره دوي د کیخسرو په وروستي او د لهراسپ په لومړي تن سره بېل کړي دي، مګر له آره دا یوه کیاني یا خوییخي پېشدادي کورنۍ ته یې لړۍ رسیږي، د اسپه کورنۍ چې له (کي لهراسپ) څخه پیلیږي په را وروسته کي نور غښتلي پاچاهان هم تېر سوي، چې یو له دوي څخه د همدي لهراسپ زوی ګشتاسپ دی، چې د همده په وخت کي زراتشتر (=زرتښت یا سپین تمان) رامنځ ته سوی او د زردښتي دین او ائین د خپرولو بنسټ یې لومړی په هلمند کي کښېښود، تر ده وروسته ددې کورنۍ څخه اسفندیار دده زوی، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګشتاسپ ورور زریر، د زریر زوی بستوري چې ویل کیږی دُبست ښار هم ده ودان کړی دی.

د ګشتاسپ دوې لوڼې (همای) او (بهآفرید)، د دوي بل ورور پشوتن چې دا لړۍ بیا ډېره غزیږي دا ټول د همدې هلمند د غاړو اوسېدونکي او په خپل وخت ددې ښېرازي سیمي څښتنان تېر سوي دي، ویل سوي چې د ګشتاسپ اولاده نهویشتو تنو ته رسېده.

د زال کورنۍ:

د زال د کورنۍ لړۍ هم د تاریخپوهانو د څېړنو له مخي جمشېد پاچا ته رسیږي، خو ددې کورنۍ روښانه تاریخ په هلمند پورې تړلی دی، چې پیل یې په دې ډول دی:. طورک (=تورک)، نور، نریمان له ده څخه شم، اثرط (اسرت) له ده څخه سام له ده څخه یو زوی دنیا ته راغلی، چې سور مخ او سپین ویښتیان یې وه ځکه نودی (زال زر=دستان) ونوماوه، د زال څخه رستم پهلوان (=کروړ) وزېږېده، د رستم نوم په تاریخي اثارو کي په مختلفو بڼو راغلی دی لکه: رستم، تخهمک، رس تهم، رس تخم، په پهلوي ژبه کي رستم زال او په اویستا کي راوت ستخم راغلي دي، ژېپوهانو رستم (=رستهم لوی، غښتلی، هڅاند، غوندمنډ او کروړ معنی کړی دی)، د زال کورنۍ د کیاني (=اسپه کورنۍ) سره په څنګ د خپل هیواد د پولو په ساتلو او د کیاني او اسپه پرتم په خوندي کولو کي ډېرې قربانۍ ورکړي دي.

رستم، پهلوان او کروړ سړی و، ده د کیاني کورنۍ څو تنه (کیقباد، کیکاوس او کیخسرو) د پاچهۍ پلازته ورسول، ویل کیږي چې هیڅ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه پهلوان یا غیر پهلوان د رستم سره د جګړې په میدان کې ډغرې نه سوې وهلای، هغه یو ګرز او ډېر غښتلی آس د (رخش) په نامه درلود.
له رستم څخه هم زیات اولادونه پاته دي، دوې لوڼې یې لکه مېرمن ګشسپ او مېرمن زراسپ او زوی یې سهراب او .... درلوده، د لازیاتو معلوماتو لپاره دي تر اسلام مخکې او وروسته نسخو کې دي د زال او رستم په اړه داستانونه وکتل سي.

د امورجیزیان کورنۍ:

امورجیزیان د ډیرو پخوانیو اسکایي قبیلو یو څانګه ده، د دوي د راتګ وخت او صورت نه دی څرګند، دوي د هیرمند (=هلمند) په حوزه کې خپاره او دلته مېشت سول، دوي تر ساکیانو یا اسکایانو مخکې راغلې کورنۍ او ټبر دی، چې تر مېلاد مخکې یې ټاکلې موده نه ده څرګنده، په دې وخت کې تازه راغلي اسکایان هم د دوي سره ګډ سوه چې وروسته به یې جلا یادونه وسي.

د ساکانو - اسکایانو کورنۍ:

ساکان چې په زړو متنونو کې په مختلفو نومونو یاد سوي د دوهم اشکاني فرهاد په وختو (۱۲۸ – ۱۳۶ قبل المېلاد) د سیحون (=امو) تر سیند راپوري وتل او وروسته تر څو جګړو یې د هلمند ښیرازي سیمې تر ځان راورساوه او دلته مېشت سوه، دا ځای چې مخکې درنګیانا نومېده، د دوي په مېشت کېدو سره (ساکستان، سګستان، سجستان) او په اخر کې (سیستان) سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوي يو ې قبيلې چې له سيستان څخه د ختيځ په لور هڅه وکړه اراکوزيا يې ونيوله، د مشر نوم يې وينوس (vonones) و، څه موده وروسته تر اټک پورې وتل او پنجاب يې ونيو، ددې قبيلې د سردار نوم ماويس (maues) و.

لکه څنګه چې د امو پورتنۍ حوزه د تخاريانو په مېشتېدو سره تخارستان سره مشهور سو، همداسې د هيرمند حوزه او د درنګيانا سيمه د همدې ساکانو په نامه سکستان او اخر سيستان يعنې د اسکايانو ټاټوبی وبلل سو، دوي د محلي عناصرو سره ګډ سول چې سګزي يا اوسنی ساګزي قومونه هماغه د پخوانيو ساکانو جزدی.

د شنسب بابا کورنۍ:

د هلمند د لرغونو کورنيو څخه يو هم د شنسب (=سوري، زوري) کورنۍ ده، نوړی د خرنک زوی دی، په (۳۶ هجري) ده زوی بيا امير پولاد، ده زوی امير کرور (د پښتو ژبې لومړنی شاعر) د هغه زوی بيا امير ناصر و، دا کورنۍ د اسلام په لومړيو کې په ژمي کې په زينداور (زون داور، سون داور، ارض داور، زمين داور) او په دوبي کې په غور کې اوسېده، اوس هم ددې کورنۍ په نامه ځايونه په سروان کلا کې د سورو (سوريانو) او (کروړيانو) په نامه کلي شتون لري.

صفاري کورنۍ:

دا درنه کورنۍ د درېيمي هجري پېړۍ په دوهمه نيمايي د هلمند له (صفار) سيمې څخه پر سر د قدرت راغله او ددې کورنۍ څخه يعقوب د ليث زوی د اسلامي دورې لومړنۍ افغاني امپراطوري جوړه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- یعقوب د لیث زوی
- عمرو د لیث زوی
- طاهر د محمد زوی
- لیث د علي زوی
- ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث لمسی او د اسي نور...

هغه لرغونې، درنې او غښتلي کورنۍ چې مو د دې سیمې د ارزښت سره وړاندي کړې، هغه د همدې سیند پر غاړه میشتي سوي، پلونه او د لاسو نښې یې لا په میراث راپاته دي، چې مور د هند د لویي وچې، نورو لرغونو سیمو او ماوراالنهر او د مصر (=Egypt) سره په سیالۍ برابروي، دا نښې او دا د پلو نښې هیڅکله د هېرولو نه دي دلته سړي ته د هیواد د تکړه شاعر (درویش دُراني) بیت ستر ګو ته ودریږي چې وایي:

څومره ده هېر زهې دا دنیا چې پکښې تېر شومه
پلـونه مي لاپـاتـه وه او زه د خلکـو هېر شومـه

د آل ناصر کورنۍ:

د آل ناصر کورنۍ د هلمند د سیمې د کلتور په اوچتوالي کې لویه برخه لري، دا کورنۍ د ساماني پاچهۍ له سقوط سره په عروج کې سوه.

الپتګین د ساماني کورنۍ هغه جنرال و، چې د یوې کودتا په ترڅ کې یې ساماني پاچهي په ړېږد واچوله او ځان ته حکمران سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الپتګین تر مرګ وروسته د نوموړي زوم (سبتګین) پاچا سو، چې د آل ناصر د کورنۍ مؤسس بلل کیږي، ده د خپلې پاچهۍ د مرکز په ډول غزنی له دې کبله وټاکه، چې د شمال پر خوا یې د سامانې طغیانو خنثی کولو ته لاس لنډ وي، په جنوب کې د هلمند شهزادګان تر اداري لاندې راولي او تر ټولو اړینه دا چې د هند خواته یې د فتوحاتو لار راسته وي.

د سبتګین په زمانه کې د هلمند دوه شهزادګان (توغان خان) او ددې رقیب (بای توز) یو د بل پر ضد په جګړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبتګین ته موقع برابره کړه، چې د هلمند سیمې اداره پخپل لاس کې ونیسي.

هغه مهال چې سبتګین په هند کې په جګړو بوخت و، د هلمند د کښتنۍ برخې یو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بُست حمله وکړه، خو سبتګین سمدستي پر راوګرځېد او بُست یې ورځخه ونیو او د خلف تر ګناه ور تېر سو.

د سبتګن تر مرګ وروسته چې ددې زوی د آل ناصر د کورنۍ لوی ټولواک (یمین الدوله محمود) پاچا سو، خلف بیا یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او پر دوهم ځل یې له هلمند څخه ګردېز ته تبعید کړ څو هلته مړ سو.

یمین الدوله محمود څو ځله بُست ته پخپله راغی او دلته دا مفکوره ورته پیدا سوه، چې د یوه تازه دمي قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي، ده د همدې مطلب لپاره د بُست شمالي خوا ته یو لړ عسکري چونۍ جوړې کړې چې په محمودي لښکرګاه یادیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمود په وخت کي بُست ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولې غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلې، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بُست بازار به يې تود ساتې.

د محمود تر مرګ وروسته د نومورې زوی (سلطان مسعود) پاچا سو، ددې پاچا په وخت کي د هلمند سيمې زښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرګاه چې بنسټ يې دده پلار (سلطان محمود) ايښې و، مسعود پسې پراخه کړه، څو د پلاز شکل يې غوره کړ او پخپله پاچا په مياشتو مياشتو له دې ځايه د غزني امپراطوري اداره کوله.

د حاجي جمال خان بارکزي کورنۍ:

دا کورنۍ هم د هلمند له غيرې را پورته سوې ده، د هلمند په (ناوه بارکزائي - د بارکزو ناوه) او (نادعلي) کې اوسېدل، حاجي جمال خان بارکزی د (حاجي محمد يوسف بابا) زوی، د (يارو بابا لمسی) او د (محمد نيکه کړوسی) دی، نومورې د (احمد شاه بابا) سلاکار وزير و، چې په وروسته کي دوي د (محمد زيو) په نامه نومول سوي، بارکزي د محمد زيو نيکه ګان دي او د بارک نيکه له اولادې څخه دي، دې پياوړي کورنۍ ييا د سدوزيو تر زوال وروسته د افغانستان واک په لاس کي واخيست، چې په راتلونکو پاڼو کي به يې د (هلمند يا نو رول د افغانستان په معاصر تاريخ کي) تر عنوان لاندې تر بحث لاندې ونيسو.[1]

۱.شريف الله دوست (سرواني) مقاله له (www.tolafghan.com)

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپيم څپرکی

هلمند ته د اسلام راتګ

د اسلام ظهور ته نږدې (اوومه زېږديز پېړۍ) کې د افغانستان اوضاع پرېشانه او ګډوډه وه، يعنې د مادي او معنوي له حيثه دغه هيواد له لوی ټولنيز بحران سره مخامخ و، د بېلګې په ډول د دين له خوا چې د ټولنې د يووالي قوي عامل دی، افغانستان له نهو پېړيو را پدې خوا له تفرقې او تشتت سره لاس او ګرېوان و، علاوه پردې باندې پخوانی زردښتي ديانت د بودايي دين له خمار راوړونکي سېلاب سره مواجه و، د هندوکش په شمالي صفحاتو کې هغه کربنه چې له بلخ څخه تر کندهاره ممتد دی، په لوېديځ کې يې زردښتي ديانت او په ختيځ کې يې بودايي ديانت مروج و، دغه وروستی دين له (۲ ق م) څخه مخ پر عروج و او زردښتي عرف يې ګام پر ګام شمالي صفحاتو او د هلمند (=هيرمند) په ناوو کې وروسته کاوه، برهمني عرف هم په تدريج سره مخ په وړاندې تلی او د هند کوه په جنوبي صفحاتو کې يې معبدونو له بودايي معابدو سره سيالي کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیوایي طریقو د هندوکش په جنوبي صفحاتو کي له لومړی عیسوي پیړۍ څخه او آفتاب پرستي (لمر نمانځه) د (متراکیش) چي د اویستا د آتش پرستۍ (اور نمانځنه) د یادګار جزو، په زمینداور (هلمند) او د هیواد په مختلفو سیمو کي تر نهمه عیسوي پیړۍ پوري همدارنګه مختلفو هندویي طریقو په زابل، کابل، ننګرهار، لغمان، پاختیا او د سندهد سیند په ښي غاړو کي رواج درلود او هریوه تاکلي معبدونه په دغو ځایونو کي درلودل.

عیسوي نسطوري طریقې هم له څلورمي عیسوي پیړۍ څخه تر شپږمي عیسوي پیړۍ پوري د طوس، مروي، هرات او د غزني په ولایتونو کي ګام ایښی و.

ددغو مذهبونو لوی معبدونه لکه د بلخ د (نوبهار بودایي) معبد، د هلمند (زمینداور) د آفتاب پرستۍ د (زور، زون، سون) معبد، د کاپیسا د آفتاب پرستۍ د (آرونا) معبد، د کابل د خیرخانې د کوتل (سوریه برهمني) معبد او د لوګرد (سګاوند هندویي) معبد، د افغانستان د تاریخ په پاڼو کي مشهور دي.[1]

هغه ورځي د افغانستان ټولنه د ژبي په لحاظ د مختلفو مذاهبو له تعدد څخه په لږ ګډوډي او انارشي ګرفتاره نه وه، ددې لامله چي د هیواد جغرافیایي جوړښت د لوړو غرونو په واسطه په متعددو وادي ګانو او صفحاتو وېشل سوی و او هري وادۍ او هر ولایت بېله آب و هوا او ګوښي تاثیر درلود، د یوه ولایت او بل ولایت په منځ کي کافي اړیکه او اختلاف نه و موجود، ځکه چي د تګ راتګ لاري لږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګراني وې، هري سيمي خاصه ژبه يا خاصه لهجه درلوده او د اسلام ظهور ته نږدې په ټول هيواد کې ډېرې ژبې رايجې وې، لکه سکزۍ يا ساکزۍ، دري، تخاري سانسکريت او پراکيتونه يې هروي، زاولي او نورې ډېرې لهجې.

له (۱۲هـ) څخه تر (۲۲هـ) پورې د عربو د بې مثاله عسکري فتوحاتو بيرغ د عربستان د وچې په ختيځه کې د مداين پر سر باندې چې ساسانيانو د څو پېړيو امپراطورۍ پلازو، ورپېده، همدارنګه عربستان په شمال (دمشق او شام)، د ختيځ روم د اووه پېړيو د امپراطورۍ په اسيايي مرکز د عربستان په لوېديځه کې، په مصر او نوبه کې دغه بيرغ پر ړېدو راغی، ددغه حيرت انګېزه فتوحاتو توپان لا په دغو درو خواوو کې پرمختګ کاوه او د عربو پوځونو يو په بل پسې د نړۍ مشهور ښارونه لاندې کول، چې له دغې جملې څخه د عربو يو څه فاتح عسکر چې د پارس هيواد يې سر تر سره ونيوه او ساساني يزدګرد يې تعقيباوه، د افغانستان پر لور مارش وکړ، په دغه وخت کې لوېديځ ولايتونه او د هيواد شمال چې د ساساني دولت او د لوېديځ ترکانو تر يو کلنۍ استېلا لاندې راغلی و[1] او بيا يې تر چيني نفوذ لاندې ژوند کاوه، متعدد ولايتونه او مختلف تشکيلات يې درلودل، په دغو نواحيو کې د افغانستان محلي حاکمانو او اميرانو د وطني حکمرانانو په حيث چې د بهرني اطاعت لاندې وې، حکومت کاوه، دغه حاکمان او خلک د پردو له تسلط څخه خوابدي وه او فرصت يې لټاوه چې له چيني، ساساني او ترکي نفوذ څخه ځانونه

۱. ساساني تسلط په آريانا کې تر نورو ځايو د هلمند پر حوزه ډېر خپور و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلاص کړي، دوي يوائي نه سو کولای چي له خپلو لويو او متعددو دښمنانو سره مقابله وکړي، په دغسي وخت کي چي ساساني دولت د عربو تر هجوم لاندي و او افغانانو له ليري ددغي جګړې نداره کوله، بالاخره يزدګر مغلوب سو او په (۲۲) هجري کي آريانا (افغانستان) ته د پناه راوړونکي په حيث راغی، مګر افغانانو د موافقت ځپره او خلاصه ټنډه ورونه ښوولهاو هغه مجبور سو، چي له مروړ څخه ماوراء جيحون ته تېر سي، او د فرغاني له ترکانو څخه مرسته وغواړي.

د عربو شل زره تازه دمه عسکر د احنف بن قيس تر قوماندانۍ لاندي له بصرې او کوفې څخه د يزدګر په تعقيب پارس په شمال ختيځ کي را روان او لومړی ځل د طبسين له لاري او د عربو مؤرخينو په قول د افغانستان له دروازې څخه افغانستان ته راننوتل او تر مروړ ورسېدل، يزدګرد ترکو له مرستي او کومک سره د جيحون له هغي خوا مقابلې ته راغی، کله چي د عربو لښکر د افغانستان په خاوره کي تېرېده، افغانانو سعيه کوله چې بې له اړتيا د راغلو مېلمنو په وينو خپل لاسونه سره نه کړي او پرې پې ږدي چي د ساسانيانو يعنې مشترک دښمن ريښې ښې ور وباسي، همدغسي وسوه، احنف د يزدګرد درې زره لومړنی لښکر د مروړ په جګړه کي محوه کړ او د ترکو خان يې مجبور کړ چي په شا ولاړ سي، مګر يزيدګرد لا ژوندی و او د شمالي افغانستان په ولايتونو کي يې يوه خوا بله خوا هڅه کوله، چي چينيانو، ترکانو او د سغديانې او نورو ځايونو له محلي حاکمانو څخه مرسته لاسته راوړي او په پارس کي هم خلک د عربو پر ضد تحريک کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یزدګرد په تخارستان کي د هغه ځای د محلي پاچا سره اوسېده، چې نمائنده یې له چین څخه بېرته راغی او د چین له دولت څخه یې د معاونت په باب منفي ځواب راوړ، چې د ډېري مسافې له لاسه د هغوي لخوا مرسته نسي کېدای، نو یزدګرد له مایوسۍ سره له تخارستان څخه بلخ ته ولاړ او زوی یې فېروز په تخارستان کي پاته سو.

عربو په (۲۲ هـ) او (۲۳ هـ) کلنو کي د ساسانیانو سره ډېري جګړې وکړې، په هغه وخت کي د خلفاوو راشدینو دوره وه، چې حضرت عمر د اسلامي آمارت چاري مخته بېولې.

بل کال (۲۴ هـ) کي امیرالمومنین عمر (رض) له دې نړۍ څخه رحلت وکړ او د نومورې څخه وروسته درېیم خلیفه امیرالمومنین عثمان (رض) د مسلمانانو امیر وټاکل سو.

د عثمان (رض) په وخت کي له (۲۴ هـ) څخه تر (۳۱ هـ) کال پورې یې د ساسانیانو، چینیانو او ترکانو لمن له افغانستان څخه ټوله کړه.

له یوې خوا د افغانانو په ګټه تمامه سوه، چې د ساسانیانو، چینیانو او ترکانو ټغر د هیواد له لوېدیځ او شمال څخه بیخي ټول سو، له بلي خوا عربو دا ګټه وکړه، چې د یزدګرد د تعقیب په نامه او د ساسانیانو د رېښو ایستلو په پلمه یې په افغانستان کي سیاسي او نظامي نفوذ پیدا کړ، که څه هم تر دغه وخته عسکري سوقیاتو دومره شدت نه درلود او د عربو پرمختګ په هرات، مرو، بلخ، تخارستان کي عارضي او مؤقتي و، مګر په نیشاپور او سیستان (د هلمند حوزه) کي وضعیت بل رنګ و او دغه دوه ځایه عجالتاً د عربو لښکري او اداري مرکزونه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قیس بن الهیثم د عبدالله بن عامر وکیل په نیشاپور کي او یو تن له بني حارثه و څخه د ربیع بن زیاد په وکالت په سیستان کي د عربو د دیني او سیاسي نفوذ په تعمیم مشغول و.

کوم وخت چي ترکان په ماوراء النهر کي ترشا سوه، چینیانو تخارستان پرېښود او ساسانیان په (۳۱ هـ) کي د یزدګرد په وژنه له منځه ولاړل،[۱] نو له هغه وروسته د عربو لښکري په مؤقتي ډول ولاړې، خو په بل وار کي یې د هلمند سیمي د اداري لپاره یو نائب (ربیع بن زیاد) راواستاوه، څو د هجري لومړۍ پېړۍ په نیمایي کي د هرات خلکو پر عربي نائبانو یو شبخون وکړ او په دې وخت کي د هلمند خلکو هم د هغوي نائب (ربیع) له زرنج څخه وایستی.[۲]

له ربیع وروسته د خلافت له خوا دا وارد (حضرت محمد ص) له نامتو اصحابو څخه یو تن چي عبدالرحمن بن سمره نومېده، د حسن بصري او ډېرو نورو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو، نومورې په (۳۳ هـ) کال هغه ښار کلا بند کړ او د هغه ځای ساتندوی او امیر چي (اپرویز یا پېرزو او یا ایران) نومېده، د روغي له لاري ورو ورځ اندي سو، او د دوو میلیونو درهمو او دوه زره نابالغه مریانو په ورکړه یې روغه ورسره وکړه.

له هغه وروسته عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وکړ، خو په دغه وخت د حضرت عثمان (رض) د شهادت خبر سیستان ته راورسېد، نو عبدالرحمن له خپل طرفه (امیر بن احمر شکري) په زرنج کي پرېښود او خپله د بصرې خوا ته ولاړ، دا مهال د

۱.غلام محمد غبار، په افغانستان کي د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، ۱ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن بن سمره له غیابت څخه ګټه واخیسته او پر امیر یې بلوا وکړه، نوموړی یې له دې ځایه وشاړه او په دې توګه سیستانیانو وکړای سوه، چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ او لړۍ څخه خپلي غاړي وباسي.[1]

هلمند په اموي دوره کي:

په (۴۳ هـ) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل لپاره د سیستان د حاکم په توګه راواستاوه، نوموړي په یوه کال کي ددې سیمي ټولي نا آرامۍ آرامي کړې او تر هغې وروسته د بُست او کش (د کندهار کشک نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداب د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بت ته ورسېد، هغه لوی د سرو زرو بت چې سترګي یې یاقوتي وې، د عبدالرحمن په لاس مات کړای سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په (۴۷ هـ) کال یې پر بُست او رخج (رخذ) یرغل وکړ، د زابلستان له پاچا رتبیل (یا زنبیل) سره ونښت او هغه یې مات کړ، ربیع په زابلستان او د ارغنداب په ناوه او سیستان کي د خراج او محاسبې دیوان پرانیست او دا هیواد یې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي اداري او قوانینو لاندي راوست.

---

۱. شریف الله دوست سرواني، د هلمند نومیالي، لومړی ټوک، ۱۱۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هغه وروسته په (۵۱ هـ) کال کي عبدالله د ابي بکره زوی سیستان ته راغی، د هغه ځای د ګبرګانو (زردښتیانو) سره ونښت او بیا تر بُست، رخج او کابل پوري پر مخ ولاړ، له رتبیل (یا زنبیل) سره یې جګړه وکړه، مګر په دوو میلیونو درهمو یې ورسره روغه وکړه، پدې توګه رتبیل (زنبیل) غاړه کښېښوده او عبدالله بیرته سیستان ته ولاړ.

په (۵۹ هـ) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان واکمن وټاکل سو، نومورې هم له هلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همدا عباد د معاویه د وخت تر پایه د سیستان واکمن و، هغه وخت چې یزید پر تخت کښېناست، عباد له شل میلیونو درهمو او نورو مالونو سره چې د کابل له غنایمو څخه یې د سیستان په خزانه کي راټول کړي وه، بصرې ته ولاړ او د (۶۲ هـ) کال په لومړیو میاشتو کي یې یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ وګماره، دا مهال بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرتابع پر عربي ګمارل سویو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د ګټلو لپاره راولاړ سول، یزید پر کابل یرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو.

دا ځل له اموي دربار څخه طلحه الطلحات او ورور یې عمر د سیستان د تنظیم لپاره راغلل او د عربو هریو سردار د افغانستان د یوې یوې ناحیې واګې په لاس کي واخیستې، هغه وخت چې مروان الحکم په شام کي د اموي پاچاهۍ پر تخت کښېناست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی یې چې له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کي تجربه درلوده، د سیستان حکمران کړ، نومورې تر (۶۴ هـ) وروسته په سیستان کي د طلحه لښکر راغونډ کړ او څنګه چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه باله، نو د بُست او کابل خواته يې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبيل (زنبيل) سره بيا ونښت، هغه يې مات کړ، او له ډېرو غنايمو سره بيرته سيستان ته راوګرځېد، نومورې تر (۷۲ هـ) کال د اموي عبدالمالک تر وختو پوري په سيستان کي امير پاته سو، عبدالمالک په همدغه کال (حجاج) د سيستان امير وټاکه او حجاج له خپلي خوا اميه د عبدالله زوی سيستان ته واستاوه، ده په (۷۴ هـ) کال پر بُست يرغل وکړ او د زابل له پاچا رتبيل (زنبيل) سره يې جګړه وکړه، نومورې يې په يو خروار زرو او دوه ميليونو درهمو اړ کړ او هم يې له هغه څخه د ځان لپاره دري سوه زره درهمه واخيستل.

پر (۷۵ هـ) کال عبدالمالک اموي، اميه بن عبدالله يې د سيستان له واکمنۍ څخه ليري کړ او پر ځای يې موسی د طلحه زوی راواستاوه، خو په سيستان کي د کړکېچ له امله بيا همهغه عبدالله د ابی بکره زوی چې د سيستان په چارو کي ښه پوه و، د نيمروز چارو ته وګمارل سو، نومورې په (۷۸ هـ) کال يو لوی لښکر د حريش بن بسطام په مشرۍ سيستان ته راوست، زرنج ښار يې ونيو او د بکوا دښتي له لاري يې پر بُست او زابل يرغل وکړ، مګر رتبيل (زنبيل) دا لښکر له منځه يووړ، چې د جيش الفنا په نامه ياد سو.

په (۸۰ هـ) کال عبدالرحمن چې سيستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان بن عدي له غښتلي لښکر سره په سيستان کي له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات سو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بيا يې پر بُست يرغل وکړ او تر هغه وروسته يې د زابل له رتبيل (زنبيل) سره سخته جګړه وکړه او له زياتو ولجو سره سيستان ته ولاړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (۸۶ هـ) کال مسمع د مالک زوی سیستان ته واستول سو، له ابو خلده خارجي سره يې جګړې وکړې او هغه يې ونيو، خو څنګه چې سمع په همدغه کال مړ سو، دده پر ځای قتیبه بن مسلم راغی، ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی يې په سیستان کي پرېښود، په (۸۸ هـ) کال يې په بُست کي له رتبیل (زنبیل) سره جګړه وکړه.

اموي دوره تر (۱۳۰ هـ) کال پوري دوام وکړه، ډېرې جګړې پکښې وسوې، خصوصاً هلمند، زابل او کابل سیمو کي، د افغانستان خلک له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پورې څه دپاسه یوه پېړۍ په دغو جګړو کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مېړانه خپلواکي ساتله، دوي د اسلام دین هم ورو، ورو ومانه، په دې وختو کي د ګندهارا ولایت له کابل تر پېښوره او ویهند، کندز، سندھ او ټکسیلا پورې د ګریکو بودیک د مدنیت او هنر مرکز و او په دغه هیواد کي بودایي او برهمني لوی مزدکونه موجود وه.[1]

هلمند په عباسي دوره کي:

په افغانستان کي د راشده خلافت او اموي امارت یو سلو دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جګړو تېره سوه، ددغه هیواد خلکو لومړی د عربي دولت سیاسي او لښکري واک نه مانه او دوهم دا چې د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا وه،

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۰۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته تر هغو چې اسلام یې ومانه او له وسلې څخه یې لاس واخیست، تل یې دا هڅه وه، چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل سي او ددغه انقلاب په ترڅ کې یې کوښښ کاوه، چې خپله واکمني او خپلواکي بیا ټینګه کړي، د همدغې موخې لپاره د خراسان یو نومیالی عبدالرحمن په ابو مسلم مروزي مشهور، په کال (۱۲۴هـ) کوفې ته ولاړ او په مکه کې یې له امام ابراهیم عباسي سره وکتل، خلک یې د عباس کورنۍ د بلنې تایدولو ته راوبلل، چې له هغه سفره بیرته هیواد ته راغی.

په (۱۲۹هـ) کال یې د افغانستان په شمالي سیمو کې له مرو څخه نیولې تر تخارستان پورې خلک له ځان سره کړل او د عباسي کورنۍ خلافت یې اعلان کړ، تور بیرغ یې چې ددې بلنې نښه وه، ورپاوه او پخپله لښکري چونې کې یې لوی اور بل کړ، ځان یې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه، د خراسان د اموي حکمران نصر بن سیار او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه.

مروان اموي په (۱۳۱هـ) کال د امام ابراهیم سره د آهکو په بنې کې وپېچه او ویې واژه، ورور یې (عبدالله سفاح) کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت، په (۱۳۲هـ) کال یې د کوفې په لوی جومات کې د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وویله او د امویانو د دولت نسکورېدل یې اعلان کړل، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت تر بنسټ اېښوولو وروسته بیرته مرو ته راغی، ده تر (۱۳۵هـ) کال پورې خراسان منظم کړ او ماوراءالنهر یې هم ونیو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو مسلم په کال (۱۳۷ هـ) د سفاح د ورور (خلیفه منصور دوانیقي) لخوا ووژل سو، په (۱۴۴ هـ) کال د هلمند (بُست) او کندهار خلک د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران (زهیر) د (محمد ازدي) له زوی سره یې سخته جګړه وکړه.

د سیستان په جبهه کي د سفاح په وختو کي یو هلمندی (بُستي) سړی، چي بوعاصم نومېده، د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم (هلمندی) یې له منځه یووړ، په بُست کي یې له رتبیل (زنبیل) سره جګړه وکړه او هغه یې مات کړ.

په عباسي دوره کي د لرغوني هلمند په سیمه کي ډېري جګړې وسوې، کله به هلمندیانو پر نورو واکمني کوله او کله به نورو پر هلمندیانو.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چي د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کي یې له ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه، یوه د غورد سوریانو (زوریانو) کورنۍ وه، له دې کهاله څخه د امویانو د پېر په پای کي شنسب د خرنګ زوی د غور په غرونو کي امارت درلود او زوی یې امیر پولاد د (۱۳۰ هـ) په شاوخوا کي د خراسان په هڅو کي د ابو مسلم ملاتړی و، چي په راتلونکو پاڼو کي به په مفصله توګه بحث پرې وکړو.[1]

۱.همدا اثر، ۱۱۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند په صفاري دوره کي:

د عباسیانو خلاف د افغاني مبارزو دا سلسله روانه وه، چې په په زرنج کي د قرنین په نښار کي د مسګرو له کورنۍ څخه یو پهلوان (یعقوب صفار هلمندی) چې د (لیث هلمندي) زوی و، راپورته سو او د خپلو درو وروڼو (عمرو، علي او طاهر) په مرسته یې د پښتني میړاني جنډه راپورته کړه، د ساکزیانو دغه علاقه اوس د نادعلي ولسوالۍ په نامه یادیږي، چې د هلمند په جنوب کي موقعیت لري.

یعقوب صفار هلمندی یو غښتلی سړی و، دی د لیث هلمندي زوی او د معدل هلمندي لمسی و، نوموړي په پښنه مسګر (پښ) و، خو تل به له میړنو سره ملګری و، کله چې طاهریانو د عباسیانو لپاره د سیستان پر خلکو ظلم شروع کړ، نو یعقوب صفار هلمندي توره راپورته کړه او د میړنتوب یو مثال سو، په زرنج کي یې د عیارانو د فرقې سره په ملګرتیا د صفاري دولت بنسټ کښېښود.

عیاران په هغه وخت کي د ننې سیاسي ګوند غوندي یوه ډله وه، چې د خپلو حقوقو غوښتنه یې کوله، یعقوب صفاري او دده ملګرو عیارانو لومړی د احمد حاکم طاهري خلاف د سیستان د حاکم صالح مطوعه مرسته وکړه، چې په بدل کي یې صالح مطوعه ورته د بُست سرهنګي ورکړه، بیا دده او صالح تر منځ هم ټینګي نښتي وسوې، صالح مطوعه آخر تېښتي ته اړ سو، وروسته صالح د زاولشاه (زابل شاه، کابل شاه) رتبیل (زنبیل) څخه مرسته وغوښته او هغه د صالح په ملګرتیا د یعقوب صفاري سره لویه جګړه پیل کړه، پدې جګړه کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږ زره کسان ووژل سول او تقریباً دپرش زره کسان ټپیان سول او پخپله رتبیل (زنبیل) هم په دغه جګړه کې ووژل سو.

په کال (۲۳۷ هـ) کې درهم بن نصر سیستانی (هلمندی) چې د صالح مطوعه افسر و، د سیستان امیر سو او یعقوب صفاري هلمندی د سیستان سپه سالار سو، وروسته له هغه په کال (۲۳۹ هـ) کې یعقوب صفاري (هلمندي) خوارج مات کړل، درهم بن نصر (هلمندی) یې له تخته کښته او پخپله د سیستان امیر سو.

یعقوب صفاري د سپاهي ژوند تېراوه او ډېر ساده کالي یې اغوستل، ددې تکیه پر خپلو خلکو وه او خلکو پر یعقوب اعتماد کاوه، دا مهال افغانستان پر اسلامي او غیر اسلامي برخو وېشلی و او طاهریان یې د اسلامي برخې واکمنان وه.

په کال (۲۴۰ هـ) کې یعقوب صفاري بیا د افغانستان د استقلال زمه واري پر خپله غاړه واخیسته، د اسلامي او غیر اسلامي برخو سره یو ځای کولو په غرض یې په کال (۲۴۱ هـ) کې کابل شاه وواژه او صالح مطوعه یې په کندهار کې بندي کړ، چې وروسته په محبس کې مړ سو، بیا یعقوب صفاري (هلمندي) خوارجو ته مخه کړه او د هغوي مشر عماد یې د زرنج د ښار پر دروازه را وځړاوه.

په کال (۲۴۴ هـ) کې یعقوب صفاري صالح بن حجز (د کابل شاهانو مرستیال) ته په هلمند (بُست) کې ماته ورکړه، هرات او پوښنګ یې له طاهریانو څخه ونیول، پر شمال مخ یې ټول خراسان ونیو او پر پارس یې برید وکړ، په (۲۴۶ هـ - ۲۴۷ هـ) کلونو کې یې کرمان او شیراز ونیول او پارس یې هم ترلاسه کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کال (۲۵۰ هـ) کي يې د کابل شاه زوی په جګړه کي ونيو او بندي يې کړ، ورپسې په (۲۵۱ هـ) کال يې نيشاپور فتح کړ او آخري طاهري حکمران (محمد) چې د بغداد په نمائندګۍ ناست و، وواژه، خپله توره يې راوکښه او ويې ويل (زه پاچا يم، خليفه هم د توري په زور ناست دی او زما هم دغه توره حکم او فرمان دی).

يعقوب صفاري هلمندي په لږ موده کي افغانستان ته ملي سياسي وحدت ورکړ او يو اسلامي صفاري دولت يې ترې جوړ کړ، چې لومړی ځل يې کابل هم په اسلامي نړۍ پورې پيوند کړ، دارنګه يې په درېيمه هجري پېړۍ کي دغه نوی سلطنت د يوه لوی قوت په توګه په نړۍ وپېژاند او همدارنګه د غزني ښار هم يعقوب صفاري هلمندي آباد کړی و، چې وروسته په افغانستان کي د علم، ادب او تهذيب مرکز سو.

په کال (۲۵۳ هـ) کي يعقوب د ايران عباسي حکمران (والي) محمد بن واصل ته ماته ورکړه او ايران يې له بغداد څخه را ببل کړ، که څه هم چې نا روغ و، خو بيا يې هم بغداد ته پوځونه مارش کړل، د بغداد خليفه وارخطا سو او د يعقوب په نامه يې يو ليک واستاوه، چې پکښې ليکلي وه: (نړۍ مو تاته سپارلې ده، ته يې واکمن اوسه ځکه چې ته د هند، چين، ايران، ترکستان او سراندیب واکمن يې، ته دواړو سمندرونو ته رسېدلی يې، نو ستا احترام پر ټول اسلام واجب دی، مونږ فرمان ورکوو، چې په حرمين کي دي ستا د نامه خطبه هم وويل سي، مونږ د حضرت محمد (ص) له اهل بيت څخه يو او ته د دين قوت يې، مونږ لره يوه خطبه هم بس ده، کوم عدل چې د ابوبکر (رض) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر (رض) په دور کي و، ستا په دربار کي ښکاري، ته کولای سې، چې مسلمانان سره یو ځای کړې).

یعقوب پر دغه لیک شکي و، ځکه یې یقین ونه کړ او د خلیفه سفیر (ډیپلوماټ) ته یې یو منګی، څو دانې پیاز، یوه سړه ډوډۍ او یوه توره وربښکاره کړه، ورته یې وویل چې خلیفه ته دا پیغام وروړه، چې که روغ سوم، نو زما او ستا فیصله به دا توره کوي او که مغلوب سوم، نو زما عادي خوراک دا پیاز او سړه ډوډۍ ده، چې هر ځای کي سته او مالره بس ده.

په کال (۲۵۴ هـ) کي یې پر بغداد حمله وکړه خو قسمت یې مرسته ونه کړه او د دجلې د سیند پر غاړه یې ماته وخوړه.

یعقوب صفاري (هلمندی) تر دغې ماتې وروسته ډېر خواشنی سو او ناروغي یې هم زیاته سوه، په کال (۲۵۷ هـ) کي له همدغي ناروغۍ څخه وفات سو، نیشاپور ته نږدې د دغه ستر وطنپالونکي مزار اوس هم د ده یادګار دی.

یعقوب صفاري هلمندی یوا ځنی افغان حکمران و، چې نوم یې د بغداد د خلیفه سره سم په خطبه کي شامل و، نومورې یو غښتلی پاچا و، چې د سلطنت پولي یې تر ملتان، سیند او مکران پورې رسېدلي وې.

د یعقوب صفاري هلمندي وروسته په همدغه کال د نومورې ورور (عمرو لیث صفاري هلمندی) د صفاري سلطنت مشر سو، نومورې د یعقوب غوندي یو غښتلی مشر و، افغانستان دده په وخت کي یو ډېر لوی قوت و، زرنج د حکومت پلازاو د بُست ښار د هغه وخت سوداګریز مرکز و، ګاس او قفقاز هم د دغه دولت برخي وې، د بغداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیفه د پښتنو د ځوانمردۍ او د دوي د ټولنیز نظام ډېر قدر کاوه او هیله مند و، چې دا قوم د اسلام په پرمختګ کې د عربو مل پاته کېدای سي، خلیفه د هند او ایران واک په رسمي توګه عمرو لیث صفاري هلمندي ته وسپاره او د احترام په توګه يې د ولایت حرمین واک هم عمرو ته ورکړ، عمرو لیث صفاري (هلمندي) د اسلامي خلافت ملا ټینګه کړه او شل ملیونه درهمه يې د کاله اسلامي خزانې ته د (حق المقاطعه) په توګه ورکول.

په کال (۲۶۸ هـ) کې بغداد پر ایران حمله وکړه، صفاري پاچا په نره بغداد ته ماته ورکړه او له بغداده يې ځان خلاص کړ، عمرو د افغانستان لوېدیځه برخه کنترول کړه او د کابلستان پر خوا روان سو، چې هغه وخت د برهمن پاچا (کلمو) په قبضه کې و، د برهمنو پلاز اوسني اټک ته نږدې و، خو د عمرو صفاري هلمندي او برهمنو جګړه په لوګر کې وسوه، برهمنو ماته وخوړه او د هغوي لوی عبادت ځای (مندر سګاوند) هم په دغه جګړه کې ړنګ سو.

په کال (۲۷۳ هـ) کې رافع هم د محمد الخوارزمي له لاسه په خوارزم کې قتل سو، عمرو صفاري د ماوراء النهر واک تر لاسه کولو لپاره د آمو (جیحون) په لور روان سو، هغه وخت اسماعیل ساماني د امو تر سیند را واوښت او د صفاریانو پر پوځ يې یرغل وکړ، که څه هم د عمرو صفاري لښکر کمزوری سو، خو هغه بیا هم د ماوراء النهر پر خوا هڅه وکړه او حمله يې ورباندي وکړه، خو هلمندي صفاریان بریالي نه سول، ماته يې وخوړه او په کال (۲۷۸ هـ) کې عمرو بندي سو، صفاریان او سامانیان یو له بل سره اخته وه، عمرو لیث صفاري د اسماعیل ساماني په لاس ورغی او هغه په کال (۲۷۹ هـ) کې د بغداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار ته واستاوه، خلیفه عمرو لیث په بغداد کي بندي کړ، چې وروسته په محبس کي ووژل سو.

دا صفاري دولت و، چې د افغانانو خپلواکي یې د عمرو لیث صفاري هلمندي تر مشرۍ لاندي ساتلې وه، د هغه تر وژني وروسته صفاري دولت کمزوری سو او په افغاني هیواد کي ملي یووالی هم پاته نه سو.

طاهر بن محمد صفاري هلمندی له عمرو لیث صفاري څخه وروسته پاچا سو، خو اهلیت یې نه درلود، ځکه خلکو په کال (۲۸۷ هـ) کي ایران ته وتښتاوه، د ایران والي نومورې لومړی بندي کړ او بیا یې بغداد ته واستاوه.

په کال (۲۸۸ هـ) کي د زرنج خلکو د سلطنت واګي د لیث بن علي بن لیث صفاري هلمندي په لاس ورکړې، نومورې پر ایران برید وکړ، خو د بغداد په مداخلت لیث بندي سو او بغداد ته وسپارل سو، په زرنج کي محمد بن علی بن لیث تش په نامه پاچا پاته سو.

هلمندي صفاریانو د افغان قوم د یو ستر ځواک په حیث نړۍ ته وپېژندل، دوي د عباسي سلطنت سره سیالي کوله او د هغوي د ساري په توګه پېژندل کېدل، دوي کابل شاهانو ته ماته ورکړه او افغانستان ته یې ملي وحدت ورکړ، د غزني ښاریې آباد کړ، لوی شمېر پښتانه ځوانان یې په خپل پوځ کي ودرول، سره له دې چې د عباسیانو مخالف وه، د دوي په دور کي لوی شمېر پښتنو اسلام د خپل یوائني دین په توګه قبول کړ.

تر صفاریانو وروسته د عباسي خلیفه له خوا د افغانستان واک د ماوراءالنهر ساماني حکمران ته وسپارل سو، په کال (۲۸۹ هـ) کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سامانیانو د بغداد په مرسته سیستان قبضه کړ او دولت یې بیا هم د بلخ په نامه ونوماوه.

امیر اسماعیل ساماني د بغداد د خلیفه لخوا حکمران وټاکل سو، سامانیان ترڅه وخته پر افغانستان د بغداد د خلیفه لخوا واکمنان وه، خو افغانانو خپلي آزادي ټبرواکی لرلې، د اوسني جوزجان سیمه د فریغونیانو پەلاس کي وه، چې د سامانیانو سره یې ښې اړیکي درلودې، ددغه ټبر یو واکمن ابو الحارث د محمود غزنوي خسر و، فریغونیان علم دوسته خلک وه، چې په خپل دربار کي یې د جغرافیه (حدود العالم) کتاب د لیکلو انتظام کړی و، د دوي واک لهآمو څخه تر غور پوري و، چې هلمند او تالقان هم پکښې شامل وه.[1]

هلمند په غوري او غزنوي دوره کي:

دلته موږ غوري دوره او غزنوي دوره تر یوه عنوان لاندي تر بحث لاندي نیسو، که څه هم چې د دوي د واکمنی نېټې له یو بل څخه ډېر توپیر کوي او هم د یوې کورنی نه دي، خو بیا هم نه سره جلا کیږي، په هر حال راځئ، چې دواړه ګډ سره تر بحث لاندي ونیسو.

د غوري کورنی له پخوانیو مشرانو څخه په تاریخونو کي نوم څه نه دي څرګند، خو منهاج سراج چې د غور په دربار کي محشور و د ملک شنسپ (د اول په زېرد دوهم په زورد درېیم او څلورم په سکون) اخلاف رابنیي او وایي چې ده د حضرت علي (رض) په عهد کي د هغه پەلاس ایمان راوړ او له خلافت سره یې ژمنه درلوده.

۱.همدا اثر، ۱۳۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومورۍ د سوري کورنۍ لومړنی حکمران دی، چې په اسلامي دوره (۳۶ هـ) کال کي مړ دی په غور کي پېژنو او له احوالو يې خبر يو، په مرو کي دده معاصر حکمران (ماهوي سوري) و، چې ښايي د مرو او غور دواړه سوري حکمرانان (حضرت خلافت) ته رسېدلي وي.

منهاج سراج هم د سور (=زور) د کورنۍ د نسب له تسلسله ناخبره و، ځکه ده نه دي ويلي، چې د ملک خرنک بن شنسپ نيکونه د افسانوي ضحاک تروروِر (سور) پوري څوک وه؟

له شنسب څخه وروسته د ابو مسلم خراساني تر وتلو پوري (۱۳۰ هـ) د سلو کلو په موده کي له سوري حکمرانانو کومه خبرتيا نه لرو، تر هغې چې منهاج سراج د امير پولاد يادونه کوي، دی د ملک شنسپ له غير مستقيمو اخلافو څخه ګڼه سي او لږ تر لږه دغه امير پولاد بايد د ملک شنسب کړوسی وي.

منهاج سراج د امير پولاد په هکله وايي:ـ (اطراف جبال غور در تصرف او بودند و نام پدران خود احيأ کرد، چون صاحب دعوت عباسيه ابومسلم مروزی خروج کرد و امرای بنی اميه را از خراسان اخراج نمود، امير پولاد لشکر غور را به مدد ابومسلم برد، و درتاييد آل عباس آثار بسيار نمود و مدتها امارت مندیش و فرماندهی بلاد جبال غور مضاف بد و بود).

تردې ځايه مړ پوهيږو، چې له اسلام څخه په مخکنيو زمانو کي د غور شاهي کورنۍ سلسله هماغه سوريه (=مهر =لمر) نومېده، چې تر ده وروسته يې دغه کورنۍ تر ملک شنسپ پوري سوري نژاده ګڼله او د سوري (=زوري) په نامه يوې قبيلې له خراسانه د سندهـ تر مجاريو پوري شهرت درلود، چې ژبه يې پښتو وه او بيا په لوېديځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخو کي دري سوه، خو له ملک شنسپ څخه وروسته شنسپانیان ده ته منسوب سول او اوس هم په ختیځ کي سوري او لوېدیځ کي زوري دي.

امیر پولاد چي تر زیاتي مودې پورې د غور د غرو د پلاز (مندیش) حکمران و، د پلار نوم یې نه پېژنو، خو له نامه یې چي پښتو او دري مشترکه کلمه ده، پوهېدل کیږي، چي په داسي محیط کي زوکړی، چي مشترک ثقافت یې درلود، یقین ته په نږدې حدس سره ویلای سو، چي د بابا د غره لوړه څوکه (شاه پولادي) او د ختیځ غوریوه سیمه (دای پولادي) به دغه پولادي امیر ته منسوبه وي.

تر امیر پولاد وروسته دده زوی امیر کرور جهان پهلوان د پښتو پټې خزانې له مخي پېژنو، کرور (د اول په سکون د دوهم په پېښ د درېیم او څلوم په سکون) په پښتو کي د سخت او کلک په معنی دی او هغه شي ته ویل کیږي، چي سخت مغز ولري).

د پټې خزانې مؤلف (محمد بن داود خان هوتک) (۱۱۴۲ق - ۱۷۲۹ز) د پښتو یو قدیم شاعر په همدې نامه راپېژني، چي د یوې پښتو حماسي ویونکی دی، محمد هوتک دده احوال او شعر د شېخ ګټه متی زی خلیل (۷۵۰ هـ - ۱۳۴۹ز) له کتاب (لرغوني پښتانه) څخه رانقلوي، چي دغه احوال بیا نومورې شېخ ګټه د محمد بن علي بُستي (هلمندي) له تاریخ (سوري - ۶۵۰ قمري شاوخوا تألیف) څخه په بالشتان (=والشتان - د غور جنوبي برخه او اوس د کندهار شمال ته د تیري مربوطه سیمه) کي اخیستی و.

امیر کرور جهان پهلوان په (۱۳۹ هـ) د غور په مندیش کي امیر سو، نومورې په دوبي کي په هلمند (زمین داور) کي و او هلته یې مانې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده، چې کټ مټ د منديش په شان وه او په دغه ځای کې يې ښکار کاوه.

محمد بن علي بُستي (هلمندی) په خپل کتاب (سوري) کي ليکي:ـ دا اميران له پېړيو په غور او بالشتان او بُست کي وه او د هغه سور نومي له اولاده دي، چې د سهاک له پښته و، بل ځای ليکي، د عباسي دعوت په جګړو کي چې امير کرور ډېري سوبې وکړلې، نو يې دا بيتونه وويل، چې ويارنه يې بولي، هغه دا دی، چې شېخ ګټه الرحمه له تاريخ (سوري) څخه رانقل کړي دي:[1]

شېخ ګټه په خپل کتاب کي وايي:

تاريخ سوري ما په (بالشتان) کي وليد، چې هلته د (امير کرور جهان پهلوان) نوم ياد سوی و او دده د جګړو يادوني پکښې سوي وې او دا هم ليکل سوي وه، چې د جهان پهلوان به په ژمي کي په زمينداور کي پايتخت و او هلته يې يوه مانۍ هم جوړه کړې وه او همېشه به يې هلته ښکار کاوه او شعر به يې وايه.

کوم نظم چې امير کرور جهان پهلوان ويلی دی، هغه په لرغوني لحاظ او د پاکو پښتو لغاتو يوه قيمتداره بېلګه (نمونه) ده، د شعر د پخته ګۍ (پخوالي) څخه يې سړی دا حکم کولای سوای، چې تر هغه دمخه ډېر اشعار ويل سوي، څو داسي پخوالي ته رسېدلی دی.

د امير کرور شعر چې (ويارنه) نومېږي او دې ټولواک شاعر د خپل ځان په وصف کي ويلې، دا لاندی شعر دی:

۱.امير کرور او دده کورنۍ، ۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یـم زمـری پـر دې نـړۍ لـه مـا اتـل نسـته
پـه هنـد و سـند و پـر تخـار و پـر کابـل نسـته

بـل پـه زابـل نسـته
لـه مـا اتـل نسـته

غشـي د مـن مـي ځـي برېښـنا پـر میرځمنـو بانـدي
پـه ژوبلـه یـونم یرغـالم پـر تنبـتېدونو بانـدي

پـه ماتېـدلو بانـدي
لـه مـا اتـل نـسته

زما د بریو په خول تاویږي هسک په نمنځ او ویاړ
داسي له سوو مي مځکو رېږدي غرونه کاندم لتاړ
زمـا د تـوري تـر شـپول لانـدي دی هـرات او جـروم[1]
غـرج و بامـیان و تـخار بـولي نـوم زمـا پـه اودوم

زه پېژنـدوی یـم پـه روم
لـه مـا اتـل نسـته

پـر مـرو زمـا غشـي لـونې ډاري دښـمن راځخـه
د هریـوا لـرود پـر څنـډو ځـم تښـتي پلـن راځخـه

د پـی زړن راځخـه
لـه مـا اتـل نسـته

د زرنـج سـوبه مـي د تـوري پـه مخسـور وکـړه
پـه بـاداري مـي لـوړاوی دکـول د سـور وکـړه

۱: اوسنی د هلمند (ګرمسیر ښیي) (جروم - ګروم - جرمسیر - ګرمسیر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستر مي تربور وکړه
له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوي په ډاډینه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مي وینا درومي نه پر څنډو په تال
نړۍ زما ده نوم بولي پر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
له ما اتل نسته

دا شعر هغه یو ازینی نظم دی، چې تر اوسه د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې لومړنی مقام لري او د هلمند سیمې سره د شاعر د ډېرې دلچسپۍ په وجه له دې کبله به د کال یو موسم په دې سیمه کې اوسېده، موږ يې د هلمند سیمې ته منسوبوو.(۱)

د دغه وروستي تاریخي سند له مخې، چې عنعنه يې څرګنده ده، موږ له سوري کورنۍ څخه دوه تنه نور (امیر کروړ او امیر ناصر) هم پېژنو، چې په نورو مأخذو کې يې یاد نسته، امیر ناصر د (۱۶۰هـ) په شاوخوا کې د غور پر اطرافو، بُست او زمینداور حکومت کړی دی او د پلار (امیر کروړ جهان پهلوان) حماسه يې د قدیمي پښتو یو شعر دی، چې دده له حاله حکایت کوي او دده د بریو، مېړانې، زړورتوب او غیرت

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۱۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی دی او داسي کلمې لري، چې اوس په پښتو ژبه کې مستعمل نه دي.

د منهاج سراج طبقات ناصري، چې د غور د سوریانو په باب یوازینی قدیم مأخذ دی، له امیر پولاد (۱۳۰هـ حدود) وروسته د هارون الرشید (۱۷۰هـ حدود) تر زمانې پورې د غې کورنۍ د شاهانو یادونه کوي او د څلوېښت کلو دغه تشه د تاریخ سوري روایت ډکوي، چې د پټې خزانې په وسیله تر موږ رارسېدلی دی.[1]

ګرانو لوستونکو، لکه څنګه چې مخکې مو د غوري پاچاهانو یادونه وکړه او د هغوي اړیکه مو د هلمند (هېرمند) سره وڅېړله، نو اوس راځئ، چې یوه بله کورنۍ چې د (آل ناصر) ده او په غزنویانو هم یادیږي، وڅېړو، د هغوي رقابتونه او اړیکه له غوریانو سره او همداشان د دواړو اړیکه له هلمند سره تاسو ته وړاندي کوو.

په لسمه عیسوي پېړۍ کې د خلیفه هارون الرشید له وفات وروسته، اسلامي خلافت ډېر کمزوری سو، ورو ورو ډېر واړه - واړه خپلواک حکومتونه جوړ سول، د سامانیانو واک هم پر ختمېدو سو، لکه څنګه چې مخکې یې بیان وسو، الپتګین په دغه وخت کې د سامانیانو په دربار کې یو غلام و، د سامانې امیر عبدالمالک له دربار امیر حاجب الپتګین په کال (۳۳۹هـ) کې د خراسان سپه سالار وټاکل سو.

د عبدالمالک سامانې تر مرګ وروسته په کال (۹۶۱ز) په غزنې کې یې حکومت جوړ کړ، خو تر (۹۶۶ز) کال پورې یې واکمنې وکړه او په نومورې کال وفات سو، ده تر مرګ وروسته زوی یې چې ابراهیم

۱.امیرکرور او دده کورنۍ، ۱۴مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومېده، د مشر په توګه وټاکل سو، بیا بلکاتګین او پریتګین هم د غزني واکمنان سول.

په (۹۷۵ز) کال کې د غزني په شاوخوا کې ملي غورځنګ جوړ سو، په خپلو کې نه سره جوړېدل، نو یې سبکتګین، چې د الپتګین زوم و، د خپل مشر په توګه وټاکه.

په کال (۹۷۷ز) کې سبکتګین د یوه نوي اسلامي دولت مشر سو او د (امیرخراسان) لقب یې خپل کړ،[۱] نوموړي د خپلې واکمنۍ مرکز غزني له دې کبله وټاکه، چې د شمال پر خوا یې د سامانې طغیانو خنثی کولو ته لاس لنډ وي، په جنوب کې د هلمند شهزاده ګان تر اداري لاندې راولي او تر ټول مهمه دا چې د هند خوا ته یې د فتوحاتو لار راسته وي، د سبکتګین په زمانه کې د هلمند دوه شهزادګان (توغان خان) او ددې رقیب (بای توز) یو د بل پر ضد په جګړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبکتګین ته موقع برابره کړه چې د هلمند سیمې اداره پخپل لاس کې ونیسي.

هغه مهال چې سبکتګین په هند کې په جګړو بوخت و، د هلمند د کښتنۍ برخې یو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بُست حمله وکړه، خو سبتګین سمدستي پر راوګرځېد او بُست یې ورځخه ونیو او د خلف تر ګناه ور تېر سو.[۲]

سبتګین د هلمند (زمینداور) څخه په څو .څو ځله پر غور یرغلونه وکړل او د غوري واکمنانو څو کلاګاني یې ونیولې.

۱.پښتانه د تهذیب په څېړ کې، ۱۹۰ مخ

۲.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابو الحسن الهیثم بن محمد النابي د تاریخ له مخي د محمد سوري د هیواد د شرحي په لړ کی په لنډ ډول سره داسي لیکي: ((کله چي له سامانیانو او صفاریانو څخه د خراسان او زاولستان (=زابلستان) امارت امیر سبکتګین ته ورسېد، هغه څو ځله له بُست څخه د غور په غرنیو سیمو بریدونه وکړل او ډېري جګړې یې وکړې)).

نومورې مؤرخ بیا هم د غزنوي دور د پیښو په شرح کي لیکي: ((سبکتګین چي واک ته ورسېد، لومړی یې له غزني څخه خپلو مهمو ګاونډیو سیمو ته مخه کړه، بُست، زمینداور، د قصدار سیمي، بامیان، تخارستان او غوریې تر لاسه کړل)).

خو بنایي ووایو، چي د منهاج السراج په استناد پر غور د سبتګین بریدونه یوه ربښتینې مسئله ده او لیدل کیږي، چي مؤرخینو په دې اړه لږ تر لږه په ضمني توګه هم تفصیل نه دی ورکړی، تر څو یو لړ مطالب تر لاسه سوي وای.[1]

د سبکتګین څخه وروسته په کال (۹۹۸ ز) کي د نومورې زوی (محمود) واک ته ورسېد، په بُست کي بیا خلف یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او په دوهم وار یې له هلمند څخه ګردېز ته تبعید کړ، څو هلته مړ سو.

محمود غزنوي څو ځله بُست ته پخپله راغی او دلته دا مفکوره ورته پیدا سوه، چي د یوه تازه دمي قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي.

۱.پښتانه د تهذیب په څپو کي، ۱۶۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده د همدې مطلب لپاره د بُست شمالي خوا ته يو لړ عسکري چوڼۍ جوړې کړې چې په محمود دي لښکرګاه يادیږي.

د سلطان محمود غزنوي په وخت کې بُست ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولې غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلی، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بُست بازار به يې تود ساته.[1]

محمود هم د پلار په څېر په ارام کښېښناست او د غور د ترلاسه کولو لپاره يې څو – څو ځله بريدونه وکړل.

بيهقي د مسعود بن محمود غزنوي په اړه د ليکنې په وخت د محمود بريدونه په ضمني توګه داسي شمېري: ((امير محمود رضي الله عنه دوه درې ځله د زمينداور له لاري د غور شاوخوا سيمو ته ورغی، خو د هغې سيمې تنګو او ايسارو ځاينونو ته وړاندي نه سو، خو دا يې ونه ويل چې زه پاته راغلی يم)).

بيهقي پر غور د محمود غزنوي د دوهم بريد په اړه ليکي: ((امير محمود په (۴۰۵ هـ) کال له بُست څخه د خوا بين خوا ته، چې غور سره پوله په پوله پروت دی او زمينداور په لور، چې هلته ډېر پياوړي او پليد کافران اوسيږي، هغوي ډېر تنګ و تروش ځايونه او کلکي کلاګاني لري، امير مسعود چې د پلار سره ملګری او د هغه په وړاندي يې ستر – ستر کارونه ترسره کړي وه، يو ځل بيا يې د جګړې ميدان ته جنګيالي د ځان ملګري کړل، د هغو ډېر شمېر کلاګانو ته پناه وروړه، له کلا څخه يو تن جنګ پيلوونکي (بربرجي) مسلمانانو ته

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبر بد و رد وویل، یو تن په خوله کي په غشي وویشت او له برج څخه کښته مړ ولوېد، د ملګرو زړونه يې وارخطا سول، ماته يې وخوړه او کلا يې وروسپارله)).[1]

د سلطان محمود غزنوي تر مرګ وروسته د نومړي زوی سلطان مسعود پاچا سو، د نومړي پاچا په وخت کي د هلمند سيمي زښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرګاه چې بنسټ يې دده پلار (محمود) ایښی و، مسعود پسې پراخه کړه، څو د پایتخت شکل يې غوره کړ او پخپله پاچا په میاشتو میاشتو له دې ځایه د غزنوي امپراطوري اداره کوله.[2]

همدارنګه د هلمند د زمینداور لرغونې سیمه هغه مهال د جوړښت او ارزښت له لامله همدارنګه د ښې هوا او ښیرازې له اړخه هم ډېر زیات شهرت لاره او نږدې ټولو مؤرخینو او تاریخ لیکونکو په خپلو اثارو کي ددې سیمې یادونه کړې ده او د همدغو ارزښتونو د لرلو له لامله ددې ځای د خپلولو لپاره د غزنوي او غوري واکمنانو تر منځ شخړې روانې وې او هري ډلې غوښتل، چې په هر رقم چې کېدای سي، دغه ځای خپل کړي، نو ځکه د دوي د زور او قوت په تناسب کله د غوري امیرانو او کله هم د غزنوي امیرانو په لاس کي به و.[3]

غوري پاچاهان او امیران له پخوا راهیسي لرغوني زمینداور ته تلل راتلل او دغه سیمه يې له ځینو وختونو پرته په واک او د ژمي پلازمېنه يې وه.

۱.عتیق الله پژواک، غوریان، ۱۶۲ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۹ مخ
۳.عتیق الله پژواک، غوریان، ۹۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې د سلطنتي چارو اړتیا وه، د ژمي په موسم کې به یې همدغه سیمه د پلازمېنې په توګه کاروله، پخپله واکمن به د هغه ځای په ښکلي مانۍ کې اوسېده او کوم ځایونه یې چې د مېلو لپاره جوړ کړي وه، هلته به مېلې ته ورتلل، ښکار به یې کاوه او پوځي و عسکري ازمېښتونه به یې تر سره کول.

په هر حال د غزنویانو او غوریانو دښمني له ډېره پخوا شروع وه، خو هغه وخت یې زور واخیست، چې کله ملک الجبال غوري په غزني کې د بهرام شاه غزنوي لخوا په قتل ورسېد.

د نومورې تر مرګ وروسته د غزنویانو او غوریانو هغه کینه او عداوت، چې له پخوا راهیسې موجوده وه، لا پسې زیات سو او غوري واکمنانو پرلپسې بریدونه پر غزني پیل کړل، هغه و، چې د ملک الجبال قطب الدین محمد ورور (سلطان سیف الدین غوري) د غزني واکمن (بهرام شاه) ته ماته ورکړه او د غزني تاج و تخت یې تر لاسه کړل.

سلطان سیف الدین غوري د غزني پر تخت ډېر وخت پاته نه سو، بهرام شاه چې د غه وخت هند ته تښتېدلی و، بېرته راغی، سلطان سیف الدین یې په ډېر بې رحمۍ قتل کړ.

کوم وخت چې علاوالدین غوري (جهانسوز) د خپل ورور د قتلولو څخه خبر سو، نو یې د غور او غرجستان جنګیالان سره راټول کړل او د سلطان بهرام شاه غزنوي خلاف یې جګړه پیل کړه، نومورې بهرام شاه یې مات کړ او د غزني پلازیې هم ونیو، د غزني بشپړ ښار یې وسوځاوه او د غزني تخت یې ړنګ کړ، د غزني ښار د سوځني او تباهۍ نندارې خلکو تر اووه ورځو کوله.(۱۱۴۸ ز کال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غزني څخه وروسته علاوالدین غوري د هلمند پر خوا را روان سو او تر بُست پوري ولاړ، په بُست کي چي هغه وخت څومره عمارتونه وه، ټول يې وران کړل.[1]

په نومورو ودانيو کي لښکرګاه مخصوصً (سلطاني قصر) پاک وسوځل سو، د غوري پاچا تر قهر وروسته د هغه نائبانو چي دلته اوسېدل ځيني ځايونه بيرته ترميم کړه او خلکو اوسېدنه پکښې شروع کړه.

علاوالدین چي غزني او لښکرګاه د يوې مياشتي په فاصله کي وسوځل، نو د خرابۍ توپير يې دا و، چي د غزني د ماڼيو چتونه او دېوالونه ټوله د لرګي وه، نو عمارتونه يې د سوځلو په وخت کي اکثره له منځه ووتل، خو د لښکرګاه د ماڼيو دېوالونه چي د خټو او خښتو وه، نو د اور په وخت کي يې يوائي سرونه راونړېدل خو دېوالونه يې پاته سو، چي دا دی تر اوسه ولاړ دي، پدې خرابۍ کي لښکرګاه او بُست په عمراني لحاظ ډېره خساره وليدله.[2]

علاوالدین بامیان، تخارستان، بدخشان، هلمند (ګرمسېر، زمينداور او بُست)، مرغاب او غرجستان په خپل سلطنت را ګډ کړل.

علاوالدین ځان لره د سلطان لقب خپل کړ، خو د غزني خلکو نومورې د جهان سوز په نامه بللی دی، چي اوس يې هم خلک په علاوالدین جهانسوز پېژني.[3]

۱.همدا اثر، ۱۷۵ مخ

۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۴ مخ

۳.عتیق الله پژواک، غوریان، ۱۷۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند په مغولي دوره کي:

د چنګېز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنیو واکمني له منځه تللې وه، ټول هیواد پر وړو کو حکومتونو وېشل سوی و او هري سیمي ځانته واکمن درلود.[1]

دیارلسمه عیسوي پېړۍ د افغانانو بلکې د ټولو مسلمانانو په تاریخ کي د یوې توري پېړۍ په توګه بلل کیږي، چنګېز چې پر افغاني ولس کوم ظلمونه وکړل هغه یو زور، تور او تېر داستان دی، خو یادونه یې دومره ترخه ده، چې پښتانه نن هم (مغول)[2] دښمن او (دښمن) مغول بولي.

د چنګېز د راپورته کېدو په وخت کي افغانستان، ایران او عراق د خوارزم تر واک لاندې وه، د سندھ په حوزه کي د ناصرالدین شاه غوري حکومت و او په منځني هند کي واک د سلطان شمس الدین التمش په لاس کي و، په وړه آسیا کي صلیبي جګړې روانې وې، په کومو کي چې د نړۍ غټ غټ قوتونه واړه او کمزوري سوي وه، هغه وخت مغلو په آسیا او اروپا کي ډېري ورانۍ وکړې، لنډه دا چې له (۱۲۰۴ز) څخه تر (۱۲۱۹ز) کال پوري تر افغانستان پورې یې پوځونه راوړسېدل،[3] چنګېز په دې منظور چې مخ په وړاندې بریالی روان وي او د شا له خوا څوک نه وي، چې ورته پورته سي، نو د ژوند شرایط یې ختمول چې په دې وسیله خلک ګډ وډ او سره وپاشل سي، چنګېز

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۹۱ مخ
۲.مغول د ژرنژاد یو تېر دی، چې مورنۍ ټاټوبی یې مغولستان (منګولیا) دی.
۳.پښتانه د تعذیب په څپو کي، ۲۱۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې افغانستان ته راورسېد نو لښکرو يې د هغه وخت د ثقافت مرکزونه وران کړل.

چنګېز چې د بلخ، بامیان او ابایسن په حوزه کې خپل په مخ کې ښارونه وران کړل، نو نمائندګانو يې د هلمند د سیند حوزه کې په ورانیو شروع وکړه، چې په دې سلسله کې زرنج، بُست، لښکرګاه او نور شاوخوا وران سول، ولې لږ و ډېر، نږدې او لیرې بیا د ژوند آثار ښکاره سوه.(۱)

د چنګېز تر مړینې وروسته د نومورې زوی (تېمور = ګوډ تېمور) په افغانستان کې د سلطنت اعلان وکړ، هغه وخت په هیواد کې هیڅ یو مرکزي حکومت نه و او نه سیاسي وحدت وجود درلود.

تېمور په کال (۱۳۸۳ز) کې پر سیستان وحشیانه یرغل وکړ، تاریخي بند (بند رستم) یې مات کړ او د زرنج خلکو ته یې ډېر لوی زیان ورساوه، دا هغه المیه وه، چې یو آباد وطن یې په ویرانه بدل کړ، ویرانه هم داسي چې اوس یې لا هم پر دوه سوه کیلو متره آثار ځله پراته دي، زرنج، قرنین، طاق، بُست، درتل، بغنین، ښوران او زوران غوندي کلاوي او ښارونه یې داسي تباه کړل چې کنډوالي یې دا وخت هم په ریګ کې ځله خوړې وړې پرتې دي.(۲)

ښاغلی عطایي د ګوډ تېمور په لاس د هلمند سیمې ورانۍ داسي یادوي: ((ګوډ تېمور چې راپورته سو هغه د خپلو ورانیو په سلسله کې یوه کامله خاموشي پر دې حوزه خپره کړه، تېمور د هلمند پر سیند هغه لوی بند (د سیستان بند) چې د هلمند سیمه په اوبدله مات کړ، د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۵۴ مخ
۲.پښتانه د تهذیب په رڼا کې، ۲۲۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بند اوبه د یو لوی توپان په ډول د هلمند پر مځکو ور خپرې سوې، چې د ژوند امکانات یې په کامله تباهي له منځه یووړل.

له هغه وخت څخه بیا د هلمند بنارونه بهرني ختیځ پېژندونکو د (مرو بنارونو) په نامه یاد کړي دي، حتی ددې ناحیې لوی مرکز (لښکرګاه) تر دا څو کلنو مخکې پورې هیڅا پېژندله هم نه)).[1]

دا سوه د مغولو چنګېزیانو د وران کاریو پایله، خو یوه خبره رڼه ده، هغه دا چې الله عزوجل پر خپل مخلوق تر هغه وخته عذاب نه رالیږي، تر څو چې دوي د خیر لمن نیولې وي، مګر چې کله د شر پیرو کاري تر حد زیاته سي، نو بیا په سوره الانعام کې وایي، چې رب العزت په دې قادر دی، چې پر تاسو له لوړ څخه عذاب نازل کړي، یا یې ستاسو تر پښو له لاندې څخه راپورته کړي او بیا تاسو پخپله پر ډلو ووېشي او یوه ډله د بلې په طاقت له منځه یوسي، داسې بریښي چې د مسلمانانو خلیفه ګانو او حکمرانانو په دغه وخت کې د حق لمن پرې ایښې وه او په ظلمونو بوخت وه، نو ځکه د الله تعالی د وعدې مطابق له دغه لوی عذاب سره مخامخ سول.

د ملک اودل حکمراني او د هلمند سیمه:

د شاه جهان په عصر کې ملک اودل د هلمند د وادۍ په لوېدیځه سیمه او ګرمسېر کې خپلواک حکومت درلود، د مغولي دورې مؤرخین لیکي، چې د کندهار نیمي صوبې په ده پورې تعلق درلودې، د حکومت مرکزیې د خانشین کلا وه، چې بُست ته نږدې د هلمند د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۵۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزو په ناوه کي واقع ده، دا سړی یو له زبردستو ملي رئیسانو څخه و، چي د مغولي حکومت او صفوي مملکتو په منځ کي يې خپلواک سلطنت وکړ او د دغو دوو سلطنتو حکمرانانو د ډېر قدر په سترګه ورته کتل، د بُست عزت خان يې ډېر فرمانبردار و او حمزه د ملک جلال الدین زوی د سیستان ملي مشر له نوموړي سره هم همراهي درلوده.[1]

۱.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۱۰۳مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د هلمند یانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کې

څنګه چې مخکې مو یادونه وکړه، مغولو د هلمند ډېرې ودانې سیمې ورانې او تباه کړلې، خو څه چې پاته سوه، د هغه څخه وروسته پارسي صفویانو تر وحشت لاندې راغله، له (۱۵۱۰ز) څخه تر (۱۷۲۲ ز) کال پورې د هلمند لرغونې سیمه د پارسي صفویانو په لاس کې وه او پدې سیمه کې یې په خپل نامه سکه وهلې وه.

ددې دوه نیمو پېړیو په اوږدو کې افغان ولس که په ختیځ و لویدیځ کې وه او که په شمال و جنوب کې، په وار – واریې د پردیو تېرې کوونکو او یرغلګرو ځواکونو په مقابل کې پاڅونونه کړي دي او دا پاڅونونه د تېرې کوونکو تارځ ګرو له خوا ټکول سوي دي.

بیا هم په همدې دوران کې د کندهار، هلمند، زابل، ارزګان، هرات او نورو ولایتونو زړورو افغانانو د هوتکیانو په مشرۍ تر اصفهان پورې پرمختګ وکړ او دا سیمې یې د افغانستان په خاوري پورې وتړلې. (۱۷۲۲ - ۱۷۲۹ز)

نادر افشار په کال (۱۷۳۶ز) د پارس (ایران) څخه د افغانستان په لوړپوځي یرغلونه پیل کړل، دا وخت د هوتکیانو دوره وه، د نادر افشار پوځ له ډېرو جګړو څخه وروسته په هرات کې یې د ابدالیانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کې یې د هوتکیانو واکمنۍ ته د پای ټکی کښېښود، د افغانستان له نیولو وروسته د افغان پوځ په ګډون یو لوی لښکر جوړ کړ او د هند په لوریې مارش کړ، چې د هلمند یو نومیالی مشر (نورمحمد الیزی (=علیزی) هلمندی – میرافغان) هم د نومورې په لښکر کې د پوځ مشر و، برخه درلوده.

میرافغان، نادر افشار ته ډېره موده په پارس، افغانستان او هند کې پوځي خدمتونه وکړل، چې نادر ددې خدمتونو په بدل کې میرافغان ته د زمینداور لرغونې سیمه ورکړه، چې په هغه وخت کې یې (۳۶۰) کارېزونه درلودل، نومورې هم په دې سیمه کې خپل قوم (علیزی) ځای پر ځای کړ.

په خبوشان کې د نادر تر مړینې وروسته افغاني پوځونو دا هوډ وکړ، چې افغانستان ته ستانه سي او د افغاني حکومت په جوړونه کار پیل کړي، د (۱۱۶۰هـ .۱۷۴۷ز) کال د رجب په میاشت کندهار ته راورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوي کلا ته نږدې د شېرسرخ پر هدیره ملي جرګه جوړه کړه، چې په هغې کې د افغاني پېژندویو ټبرونو مشران لکه نور محمد خان هلمندی (میرافغان) د علیزو مشر، محبت خان د پوپلزو مشر، موسی خان د ساکزو مشر، نصرالله خان د نورزو مشر او حاجي جمال خان هلمندی د بارکزو مشر ګډون درلود.[1]

دا جرګه په دې موخه جوړه سوې وه، چې دا خانان او قومي مشران له خپله منځه یو ملي مشر د افغاني حکومت د واکمن په توګه وټاکي،

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر خان او هر مشر د واک د راخپلولو په لټه کي و، نو يو بل به يې رداوه، دې جرګې تر اتو ورځو پوري دوام وکړ، خو جرګه د اتو ورځو شننو او وراشو په ترڅ کي کومې پايلې ته ونه رسېده، جرګې په خپلې نهمې ورځې پربکړه وکړه، چې د شپږ سرخ د مزار مجاور (صابر شاه ملنګ) چې يو روحاني سړی و، په خپلو منځو کي د حکم په توګې وټاکي، جرګې پټېلې وه، که صابر شاه هر څوک ټاکي، نو ټول به له هغه سره بيعت کوي، دا صوفي مشر هم له خپلې ځايه راپورته سو، په ورځېرمي سيمي کي يې د غنمو يو وړی راواخيست او بيرته د جرګې منځته راغی، په جرګې کي د ټول ناستو کسانو سترګو دغه دروېش ته رغېدلې او دې ته يې کتل، چې چاته به ورنږدې کيږي، صابر شاه چې ليدلي يې وه، په دې جرګې کي يوازينی ناست سړی، چې ډېرې خبرې نه کوي، احمد خان دی، نو دروېش نو موړي ته نږدې سو او د غنمو وړی يې د احمد خان پر دستار باندې کښېښود او وې ويل:ـ (دا ستا جيغه ده او ته دُرانی پاچا يې)، په جرګه کي ټولو ناستو کسانو د احمدشاه بابا ټاکنه، په خپلو مبارکيو لا پرتمينه کړله. (۱۷۴۷ز کال د اکتوبر مياشت).[1]

احمد شاه بابا په کال (۱۷۴۹ز) کي د خپلې امپراطورۍ د پراخوالي په درشل د کابل او پېښور له لاري لاهور ته ولاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معين الملک سره يې روغه وکړه، د سالکوټ، ګجرات او د پنجاب مالياتو يې د مېرمنو پر غاړه کښېښوول، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت يې د قبيلو ځينې مشران لکه: نور محمد خان مير

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۶۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان علیزی، ګډو خان او محبت خان پوپلزی چې دده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.[۱]

د احمدشاه بابا له خوا دا لومړي پښتانه وه چې ووژل سول، خو د علیزو قوم د میرافغان وژنه داسې بیانوی:.(د احمدشاه مور خپله لور د میرافغان پلار حاجی اسماعیل خان علیزي ته په نکاح ورکړه، چې د میرافغان میره یا دوهمه مور ګڼل کېدله، د اسماعیل خان تر وفات وروسته میرافغان د سپاه سالار په توګه وټاکل سو، څه وخت چې به میرافغان کورته راتلی یا دندي ته به تلی، نو د احمدشاه خور دده ډېر عزت کاوه، خو کله چې احمدشاه بابا پاچا سو، نو د هغه خور د پخوا په شان د نومورې عزت نه کاوه، یوه ورځ میرافغان د خپلې میرې څخه وپوښته چې ته اوس ولې زما دومره عزت او احترام نه کوی لکه مخکې چې دي کاوه، میره یې په ځواب کې ورته وایي، چې سر پښو ته نه ولاړیږی او ته زما په وړاندی پښې یې، ددې خبرې په اوریدو سره میرافغان په قهر کیږي او خپله میره پر دواړو غبرګو پښو په توره وهي، د ډېرې خون رېزۍ په وجه دا مېرمنه خپل ژوند له لاسه ورکوي، ددې پیښې څخه کله چې احمدشاه بابا خبریږی نو میرافغان په دار کوي).

پورتنۍ کیسه د خدایداد خان چې د میرافغان زوی دی، د خولی روایت دی چې تر مورپوری دا خبره را رسېدلې ده، خو په هغه وخت کې احمدشاه بابا کوم اقدام ونکړ او کېدلای سي چې د عقدې په شکل دا حادثه یې له ځانه سره ساتلې وي.[۲]

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۸۲ مخ
۲.عبدالغفور، زمینداور او علیزي، ۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به راسو دلته به تاسو ته یو بل ملي مشر در وپېژنو، چې د احمدشاه بابا د حکومت په ټینګولو کې ډېر زیار یې کښلی دی، نومورې مشر چې حاجي جمال خان بارکزی (هلمندی) نومیږي او مخکې یې هم یادونه سوې ده، خو دلته دده او دده د کورنۍ په اړه په مفصله بحث کوو:

حاجي جمال خان نیکه (هلمندی) او دده لویه کورنۍ:

د یوولسمي هجري پېړۍ په پای کې د هلمند د تاریخي سیمې د بارکزو په ناوه[1] کې د بارکزو د قبیلې یو درونډ مشر د خپل قوم مشرتوب پر غاړه درلود، چې حاجي جمال خان نومېده او وروسته په ولس کې په حاجي جمال خان نیکه مشهور سو.

د حاجي جمال خان نیکه د مشرتوب زمانه د کندهار په ښار کې د ملي قاید (حاجي میرویس خان نیکه) په لاس د یوه ملي حکومت د تأسیس سره برابره ده.

حاجي جمال خان نیکه له هغو څوارلسو تنو ابدالي مشرانو څخه و، چې افشار نادر ورته د مشرتوب په ستر ګه کتلي وه، کله چې د شپږسرخ په جرګه کې د نوي افغانستان د زعامت پر سر باندې خبرې کېدلې، حاجي جمال خان نیکه لومړی شخص و، چې د احمد خان زعامت یې ومانه او د بیعت لاس یې ورکړ، دده په پیروۍ د جرګې نورو برخه والو هم ځوان احمد خان د خپل مشر په توګه ومانه.[2]

---

۱. د جغرافیې په برخه کې د بارکزو ناوه وګورئ.

۲. حافظ مرغُزي، احمد شاهي شهنامه، ۵۳۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

درانې احمد شاه هم دده د خدمتونو له کبله ده ته د سرداری لقب ورکړ، مګر دا چې د بیت الله شریفي طواف یې کړی و، نو حاجی جمال خان یې باله او د سردار په نامه نه یادېده.[۱]

حاجي جمال خان نیکه هغه مخور شخصیت و، چې په یوه ږغ به یې زرګونه قبیلوي ځوانان او سپین ږیري راټول، چې یوه به یې هم د خبرو څخه سر نه غړاوه او خبره یې منل، د هري قومي جرګې په منځ کي به ناست و، متوازیني او برابري پربکړي به یې کولې، دده له مساوي وېش او پریکړو ټول ولس راضي و.[۲]

د احمد شاه بابا تر واکمن کېدو وروسته حاجی جمال خان نیکه د هغه په دربار کي د ډېر مهم او صلاحیت لرونکي مشاور (سلاکار) دنده درلوده، چې احمد شاه بابا هم په ټولو چارو کي له ده سره سلا مشوري کولې، حاجي جمال خان نیکه هم د احمد شاه بابا په ټولو لښکر کښیو کي د خپل قومی لښکرو سره ونډه اخیسته او په حقیقت کي دده ملاتړ، هوښیاري او سپېڅلې همکاري وه، چې د احمد شاه درانې واکمنې پرې ټینګه وه.

احمد شاه بابا هم تر وروستي سلګۍ پورې د دغه درانه او خوږمن سپین ږیري له شان سره سم دده درناوی کاوه او د هیواد په لویو او وړو هیوادنیو چارو کي یې د هغه خوښه او مشوره اخیسته.[۳]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۸۲ مخ
۲.شریف الله دوست سرواني، د هلمند نومیالي، ۳۲۸ مخ
۳.احمد علي کهزاد، افغان مېرني او تاریخي پېښې، ۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاجی جمال خان نیکه دوې مېرمني درلودې، چې یوه یې غلجی او بله یې بارکزی وه، له دواړو مېرمنو څخه یې څلور زامن او یوه لور زیږیدلی ده، لور یې تیمورشاه ته واده سوه چې شاه محمود، همایون او حاجي فیروزالدین د هغې څخه زیږیدلي دي، زامن یې هارون خان، رحیمداد خان، پائنده خان او بهادر خان وه.[1]

د احمدشاه بابا تر مړیني دوه کاله مخکې په کال (۱۱۸۴) لمریز حاجي جمال خان نیکه له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او له ده څخه وروسته د نومورې مشرزوی (رحیمداد خان) د احمد شاه بابا د سلاکار او د بارکزو د مشر په توګه دنده اجرا کوله، چې په آخیر کې د احمدشاه بابا تر مړیني وروسته د تیمورشاه لخوا رحیمداد خان له دندې ګوښه او د هغه کشرورور (سردار پائنده محمد خان) یې پر ځای د بارکزو مشر او د ځان سلاکار وټاکه.

تیمورشاه ته د سردار پائینده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

سردار پائنده محمد خان د حاجی جمال خان بارکزي کشرزوی، چې د هغه د وفات پر مهال اووه کلن ماشوم و، د خپل مشرورور رحیمداد خان تر لاس لاندي لوی سو، کوم وخت چې (۱۶) کلن سو، تیمورشاه دده د مشرورور پر ځای د قوم مشري ورکړه او په دربار کې یې د پام وړ ځای ورکړ.

لومړی کار چې د تیمورشاه پام یې د پاینده محمد خان په لور واړاوه، هغه په کندهار کې د درانیانو د ښورښ ارامول وه، چې د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۹۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیمورشاه په وړاندي یې کړی و، دا ښورښ د احمدشاه بابا د اکا (عبدالخالق خان) په مشرۍ له کندهار څخه د کابل په لور تر سره شوی و، پائنده محمد خان وکړای سو د ښورښ کوونکو له ډلې څخه (مهراب خان) او (دلاور خان ساکزی) راجلا او د تیمورشاه په پلوۍ یې ودروي، پدې ډول د عبدالخالق قواوو ماته وخوړه، پخپله ونیول سو او وروسته د تیمورشاه په امر ړوند کړل سو.

تیمورشاه ددې بري په وړاندي، پائنده محمد خان ته د (سرفرازخان) لقب، دلاورخان ته یې د (مددخان) لقب او قاضی فیض الله خان ته یې د وزارت رتبه منظوره کړه، له هغه څخه وروسته سرفراز خان او مدد خان د کشمیر د یاغي سوي والي د ټکولو لپاره ولیږل سول، پائنده محمد خان په دومره میړانې وجنګېده، چې ډېر ژر یې یاغي والي (آزاد خان) مغلوب کړ.

کوم وخت چې دوي ددې بریالي ماموریت څخه کابل ته راغلل، مدد خان تیمورشاه ته د پائنده محمد خان د میړانې او زړورتوب کیسې وکړې، ځکه نو تیمورشاه هغه په بلوچستان کي د شال او کوئټې د مالیاتو ټولولو لپاره په دندي وګماره، پائنده خان هلته د خلګو سره دومره ښه سلوک وکړ، چې هغوي یې ټول له دولت څخه خوشحاله کړل، ډېر ژر دده د لیاقت او استعداد کیسې د هیواد تر ګوټ - ګوټ پورې ورسېدې او پر تیمورشاه باندی دومره ګران سو، چې د غلجي[1] قبیلې مشري او اداره هم ده ته ور وسپاره او اجازه یې ورکړه تر څو د شاه پلازته نږدې ځانته ځای وټاکي.

۱- غلجی، غرزی یا غلزی، (غر - زوی) یعنې د غره زوی، چې په پاړسو کي کهزاد یې بولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د تیمورشاه زوی شهزاده عباس د ارسلان خان مومند په لمسون پېښور کې د خپل پلار په وړاندې بغاوت پیل کړ، پائنده محمد خان د یوه لښکر سره د هغه مقابلې ته واستول سو، د کابل مست رود دواړو خواو تر منځ باډاسکي وهلې، پائنده محمد خان (سرفراز خان) ځان وروا چاوه او عسکرو یې هم د هغه په پیروۍ دا کار وکړ، له نېکه مرغه بېله تلفاتو تر رود پورې وتل، سمدستي یې ځان لالپور ته ورساوه، هلته ارسلان خان د مقابلې توان په ځان کې ونه لید او په تېښته بریالی سو، ددې پېښې وروسته د پېښور په شاوخوا غرونو کې سرګردانه او پائنده محمد خان کابل ته راستون سو.

له هغه څخه لږ موده وروسته د ازبکانو د ښورښ له کبله د هیواد امنیت له خطر سره مخامخ سو، ددې ښورښ اوازه پوره جدي او ډارونکې وګڼل سوه، چې تیمورشاه خپل جرئت له لاسه ورکړ او نیت یې وکړ، چې کابل پرېږدي او هرات ته ولاړ سي، مګر پائنده محمد خان دې لدې ډارن کار څخه منع کړ، تیمورشاه په کابل کې پاته سو او پائنده محمد خان د یو لښکر په مشرۍ د بلخ په لور وخوځېد، نوموړي سیمي ته په ور رسېدو سره بېله دې چې له توري کار واخلي د ازبکي مشرانو سره خبرو ته کښېناست او ټولي ناخوالي یې د سوله ایزي لارې حل کړې، وروسته کابل ته ستون سو او د شاه سره یو ځای پېښور ته ولاړ.

پېښور ته د تیمورشاه په رسېدو سره شهزاده عباس پرځان وډارېد، د پلار په پښو کې ولوېد او بخښنه یې ور څخه وغوښتل، ارسلان خان مومند هم د شاه څخه د بخښنې غوښتلو په خاطر پېښور ته راغی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مګر په سهار سر پرېکړی بدن خلکو ته ور وښوول سو او وروسته تیمورشاه د خپل زوی عباس سره کابل ته راوګرځېد.

څه موده وروسته یو وار بیا تیمورشاه ته خبر راورسېد، چې د بخارا د پاچا (شاه مراد) په تحریک ازبکانو ښورښ پیل کړی دی، شاه مراد د څه وخت راهیسې په شمال کې د درانیانو پر خاوره تیری کاوه، هغه وخت چې تیمورشاه و بهاولپور ته په جګړې تللی و، د شاه مراد تیری دومره حد ته ورسېد، چې تیمورشاه مجبورسو د خپلو شمالي سیمو د ساتنې په موخه پرېکنده تصمیم ونیسي، ځکه چې شاه مراد لدې څخه مخکې پر مرو باندې برید کړی و او د هغه ځای شعیه وګړي یې په زوره مجبوره کړي وه، چې شعیه مذهب پرېږدي او سني مذهب ته را واوړي او که چیرې دا کار ونه کړي، نو سرونه به یې ور غوځ کړي، دا هغه ته ورته یو کار و، چې صفوي شاه (اسماعیل) د خپل واک پر مهال د (۱۵۰۲ز) کال وروسته د پارس د سني مذهبه وګړو او د هغو په ډله کې د مروی د سني مسلمانانو په هکله کړی و.

د (۱۷۸۹ز) کال په پسرلي کې تیمورشاه د یوه لښکر سره چې الفنستون یې شمېر (۱۰۰۰۰۰) او غبار (۳۰۰۰۰) په شاوخوا کې ښوولی، د کابل څخه د بلخ په لور روان سو، شاه څه موده په کندز کې پاته سو او وروسته د آقچې پر خوا چې ازبکانو لاندې کړې وه وخوځېد، شاه مراد هم د آمو تر سیند را تېر سو او کلفت ته راغی، ده خپل ورور عمر قوش بیګي د یوه واړه پوځ سره اقچې ته ولېږه، الله وردي ته یې دنده وسپارله، چې پر تیمورشاه باندې د خوراکي موادو د رسولو لار بنده کړي، مګر د تیمورشاه پوځ چې سردار پائنده محمد خان یې محوری ټکی و، هر ځای چې به د دښمن سره مخامخ سو هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـه يـې درې وړي کـړ، شـاه مـراد ډارونيـوی، يـو شـمېر ملايـان او روحـانيون د قـران شـريف سره تېمورشـاه تـه د بخښـني لپـاره ولېږل او پدې بهانه چې د مسلمانانو وينې توي نسي د سولي وړاندیزيې وکړ، پدې خبرو کې د آمو سيند د پخوا په شان د افغانستان او بخارا تر منځ سرحد پاته سو او تېمورشاه کابل ته راوګرځېد.

د موهن لال په قول پر تېمورشاه باندې پائنده محمد خان د خپل ځان پـه ډول ګـران و، داسـي ورځ بـه نـه وه چـي پـه انعـام بـه يـې نـه سـتايه، تېمورشاه په (۱۷۹۳ ز) کال لـه دې نړۍ څخـه سـترګې پټې او پـه کابـل کې خاورو تـه وسپارل سو.

رښتيا خبره داده چې د بـارکزو اقتدار د تېمورشاه پـر مهـال پـه کابـل کـې ريښـې وځغلـولې او د سـلطنت تـر لاسـه کولـو پـوري وغځېـدلې، پائنده محمد خان به هيڅکله هم دا فکرنه و کړی چې دده تر ټولـو کشـر زوی دوست محمد به يو وخت د کابل پر تخت ناست وي او د برتانيی سفير به يې دربار ته ورځي.

د احمد شاه بابا هغـه تـاج او تخت چې د حاجی جمال خان نيکـه پـه مرسته يې ترلاسه کړی و، دده د اولادې پـه لاس پـه پـای کـی رانسـکور سـو، دا د پاينـده محمـد خـان د هلوځلـو ميـوه وه چـي وروسـته بچيـانو ترلاسه کړه.

لنډه دا چـي سـردار پائنـده محمـد خـان د تېمورشـاهي دولـت پـه ټينګښت او ټکاو کي نه سترې کېدونکي هلي ځلي وکړې، دده پر ضد يـې هغـه توطيـه چـي د ارسـلان مومنـد پـه تحريـک دده زوی شـهزاده عباس په لاره اچولې وه، د بيخه خنډ کړه، د تېمورشاه دولت مخالفان

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پېښور، کابل، کشمير، بلخ او نورو ولايتونو کې دې ته اړايستل سول، تر څو د مرکزي دولت اطاعت ته غاړه کښيږدي.[1]

زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

په (۱۷۹۳ز) کې تيمورشاه وفات سو، نو موړي خپل د ځای ناستي په توګه څوک نه و ټاکلی، دده لويه کورنۍ او ډېر ميراث خوران پاته سول، دده د ۲۴ زامنو له ډلې څخه شهزاده همايون په کندهار، شهزاده محمود په هرات او شهزاده زمان چې پنځم زوی يی و، د پلار په ژوند کې د کابل والی ټاکل سوی و.[2]

کله ناکله چې به تيمورشاه د کابل څخه په سفر تلی، شهزاده زمان به يې د وليعهد په توګه پرېښود، د شهزاده زمان اخلاق او کړه وړه درباريانو ته ډېر د منلو وړ وه، دده مورد تيمورشاه تر ټولو ګرانه مېرمنه وه.

د تيمورشاه تر وفات وروسته دغې ښځې د موقع څخه ګټه پورته کړه، سردار پائنده محمد خان ته ورغله د خپل زوی لاس يې دده په لاس کی کښېښود او هيله يې ورڅخه وکړه چې د تخت په نيولو کې مرسته ورسره وکړي، دا چې پائنده محمد خان يو پښتون و او د پښتونولۍ په دود ښه بلد و ويې نه کړای سو، د يوې ښځې هيلو ته چې هغه ملکه هم وي، منفی ځواب ووايي، پدې توګه يې د هغې غوښتنه ومنله، د نورو درانې او قزلباشانو خانانو او قومی مشرانو

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کې، ۹۱ مخ

۲.ميرغلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۳۹۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یی د شهزاده زمان لپاره بیعت واخیست او هغه پر تخت کښیناست.

پائنده محمد خان د زمان شاه مورته د وعدې له مخې د قاضی فیض الله خان دولتشاهی هروي او ملا عبدالغفار چې د تیمورشاه وزیران او باوری کسان وه، ورسره یی وکتل، دوي په ګډه داسي پریکړه وکړه چې د شاه د مړینی تر اعلانولو دمخه باید ټول خانان او د قوم مشران سلطنتی دربار ته ګویا د شاه په امر را وغوښتل سی، کله چې دوي ټول حاضر سول، د دربار د صالون دروازې وټړل سوې، وروسته یې دوي ته د تیمورشاه د وفات خبر اعلان کړ، پائنده محمد خان احساس کړه چی قاضی فیض الله خان په زړه کی د شهزاده عباس پلوی دی، کله چې پائنده محمد خان پدی پوه سو چې قاضی ښایی د شهزاده عباس پلوي وکړي، نو یی د خبرو لړی پخپل لاس کی واخیستله او ویی ویل:.(د میت له ښخولو دمخه پکار ده، چې د شاه له زامنو څخه یو تن د پاچا په توګه وټاکل سي، دا باید داسي یو څوک وي، چې د دغه مقام لیاقت ولري او تاج و تخت ورباندي ښکلي ښکاره سي، په یوه لاس دوې توري نسي کارول کېدلای، موږ چې شخصي اغراض او موخي نلرو، یوائي او یوائي د هیواد ښېګڼه او پرمختګ غواړو او د سلطنتي کورنۍ خیر مو ارزو ده، باید د پاچاهۍ لپاره دغسي د ښو صفتونو لرونکی څوک وټاکو، تاسي ټول چې پخپله هم د لوړي کورنۍ شهزادګان یاست باید په دغو غوښتونو کي زموږ سره همږغي اوسئ، شهزاده زمان چې د ټولو دغو شمېرل سوو صفتونو او شرطونو درلودونکی دی، دخپل علمیت، لیاقت او په سلطنتی چارو کی د فعالیت له کبله تر خپلو نورو وروڼو برلاسی دی، باید د شاه په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وټاکل سي، له همدې لامله زه پر تاسي باندې ږغ کوم چې و ده ته بیعت ورکړئ.

دده تر وینا وروسته نورو وزیرانو هم هر یوه په نوبت سره د پائنده محمد خان د خبرو په تائید د زمان په پلوي نور دلایل هم چې دده د صفتونو ښکارندوی وه، راوړل، دا ټولي خبري د ناستو کسانو لخوا د تائید وړ وګرځېدې او څلرویشت کلن ځوان (شهزاده زمان) یې د پاچا په توګه وټاکه، وروسته فاتحه ولوستل سوه او د تیمورشاه د جنازې چاري پیل سوې.

پائنده محمد خان لکه څنګه چې مو ولیدل د شهزاده زمان سره پر تخت دده د کښېناستلو په چارو کې لویه مرسته وکړه، مګر بیا هم پائنده محمد خان د شهزاده عباس لخوا بیغمه نه و، دده دا تشویش پر ځای راوخوت، د فاتحې مراسم لا پای ته نه وه رسیدلي چې شهزاده عباس ټول وروڼه د چهلستون په مانۍ کې راټول کړل، د هغوي څخه یې بیعت واخیست او ځان یې پاچا اعلان کړ، کله چې پائنده محمد خان او نور د زمان شاه پلوه خانان خبر سول، د میر اصلان خان جوانشېر او جعفرخان جوانشېر په مشرۍ یې یو شمېر عسکر ولېږل، څو د چهلستون مانۍ محاصره کړي، شهزاده عباس یې د ټولو وروڼو سره ونیو او د شاه زمان حضور ته یې راویست، زمان شاه د خپل سکني ورور شجاع پرته (چې یوائي درې ورځي بندي و) نور ټول وروڼه تر غضب او شکنجو لاندې ونیول، په پای کې مجبور سول چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بخښنه وغواړي او ده ته بیعت ورکړي، ده هم هغوي ټول وبخښل او په بالا حصار کي يې ځای ورکړ.[1]

کله چې شهزاده همایون په کندهار او شهزاده محمود په هرات کي د زمان شاه د پاچا کېدو څخه خبر سول، هر یوه ښورښ ته ملا وټړله، همایون په کندهار کي د پاچاهۍ اعلان او سکه يې پخپل نامه باندي ووهله، وروسته يې د زمان شاه سره د جګړې لپاره تیاري ونیول، زمان شاه هم د پائنده محمد خان په مشرۍ پوځونه د کندهار په لور واستول، دواړه پوځونه د کندهار په څلور میلۍ واټن کي په (باغ ببرو) نومي ځای کي سره مخامخ سول، د همایون د لښکرو قوماندان مهرعلی خان د مدد خان ساکزي د مېرمني ورور (ددہ اخښی) و، د جګړې تر پیلېدو وړاندي پائنده محمد خان د هغه سره اړیکي ونیولې او هغه يې د خپلو منطقي خبرو تر اغېزلاندي دومره راوست چې په ډېره خوښۍ سره د همایون د پلوۍ څخه واوښت او د زمان شاه د عسکرو سره یوځای سو، پدې کار سره همایون ماته وخوړه او بلوچستان ته وتښتېد، هلته د بلوڅ نصیر خان سره یو ځای سو او پر کندهار باندې د راتلونکی برید په هیله کښېناست.

سردار پائنده محمد خان کندهار ته ورغی، خانان او مشران يې اړایستل څو زمان شاه ته بیعت ورکړي، دده دغو صادقانه خدمتونو د زمان شاه په وړاندي د نوموړي قدر او درناوی نور هم زیات کړ او ده ته يې د کاله اتیا زره روپۍ معاش وټاکه، دبارکزو او غلجو سربېره يې د قزلباشو د قواوو مشرتوب هم دده پر غاړه واچاوه.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۲۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمان شاه د کندهار د چارو د سمون وروسته خپل وړوکی زوی (قیصر) چی اووه کلن ماشوم و، د عبدالله خان نورزي تر سرپرستۍ لاندي د کندهار حاکم وټاکه او پخپله يې د قواو سره د هرات په لور حرکت وکړ، شهزاده محمود هم تسليم سو، په هرات کی د چارو د سمون وروسته کابل ته راغی او په هند کي د فتوحاتو په هيله پېښور ته روان سو، همايون چی د فرصت منتظر و، د بلوچستان څخه يې پر کندهار برید وکړ، نوموړې سيمه يې ونيوله او وړوکی قيصر يې زندان ته واچاوه، مګر عبدالله خان د يحيی خان نسقچي باشي سره يو ځای ځان په پېښور کي زمان شاه ته ورساوه، همايون يو وار بيا ځان پاچا اعلان او سکه يې ووهله، پدغه وخت کي د عبدالله خان نورزي ورور احمد خان نورزی د خپلو قواو سره پر بنار حمله وکړه، مګر عبدالکريم خان (يا عبدالکبيرخان) د پائنده محمد خان د ورور رحيمداد خان زوی چې د همايون قوماندان و، دفاع ته راووت او خونړۍ جګړه ونښته، په پای کي احمد خان زخمی او مات سو، د ننښتي پر وخت يې ډېري وينې ضايع کړې، ضعف وربانديي راغی او له آس څخه ولوېد، ملا حسن دروېش چې يو فقير سړی و، وربانديي پېښ سو، کورته يې بوت او درملنه يې وکړه، همايون په خبر سو، نفر يې ورپسې واستول او ځانته يې وغوښت، نيت يې و چې له منځه يې يوسي، مګر د يو شمېر درانې خانانو د منځګړيتوب له مخې يې د وژلو څخه تېر سو او د خپلو قواو سر قوماندان يې وټاکه.

د همايون لخوا د کندهار د نيولو څخه چې زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه اړ سو څو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بيا کندهار ته حرکت وکړي، د دواړو خواوو لښکري يو ځل بيا د کندهار په ۴۰ کروهۍ کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مخامخ سوې (۱۷۹۴ پسرلی)، د زمان شاه د لښکرو قوماندان دا ځل هم پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چې ورورېې عبدالله خان نورزی دلته د شاه زمان په پلوی جګړې ته راغلی و، دا ځل پائنده محمد خان جګړه بېله وینو تویولو وګټله، د احمد خان سره یې اړیکي ونیولې هغه یې خپلي خوا ته را مات کړ، همایون بیا مات سو او د هرات پر خوا وتښتېد، څو له شهزاده محمود سره یو ځای سي، فتح خان بارکزی (د پاینده محمد خان زوی) تر ګرشک پورې په هغه پسې ولاړ، خو ګیریې نکړ او بېرته کندهار ته راستون سو.

زمان شاه کندهار ته له رارسېدو سره سم شهزاده محمود ته یو لیک واستاوه، چې همایون ونیسي او لاس ترلی یې ده ته راولي، مګر همایون د فراه څخه د ربګستان له لاري بلوچستان ته تللی و، له هغه ځایه د سندھ تر څنډو رسېدلی و او د هغې ډلې سره مخامخ سو چې دده د نیولو لپاره ټاکل سوې وه، دلته یې ماته وخوړله او د سندھ ختیځو غاړو ته وتښتېد، هلته یې ونیو، چې د زمان شاه په امر ړوند کړل سو او پاته عمر یې په زندان کي تېر کړ.[1]

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۰۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زمان شاه په حکومت کې د هلمند د لو (لویه) اډې سرښندنه:

لو (لویه) اډې د کلان خان لور او د منصور خان خور، چې په (۱۱۵۰ هـ ق) شاوخوا د هلمند په لرغونې سیمه کې اوسېدل، دغه میړنۍ میرمن د ګرشک د مالګیر د کلي په خټه پښتنه بارکزۍ وه.

لویه اډې د اشرف الوزرا وزیر فتح خان بارکزي مور وه، چې په هوښیارۍ او دلاورۍ کې تر خپل خاوند (سردار پائنده محمد خان بارکزي) کمه نه وه.

د ګرشک د لویدیځ په (۱۵) کیلو مترۍ د (مالګیر) په کلي کې د (اډې باغ) په نامه هم یو ځای ستە، چې نړېدلي دېوالونه یې تر اوسه هم پاته دي، پدې کلي کې هم بارکزي اوسیږي.

لکه څنګه چې مخکې یې یادونه وسوه، چې شهزاده همایون، د زمان شاه مشر ورور او د تیمور شاه مشرزوی، په کال (۱۷۹۴ ز) کې کندهار یې له قیصر څخه ونیو، قیصر د پلار لخوا د کندهار والی ټاکل سوی و، د همایون لخوا د کندهار د نیولو څخه چې زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه مجبورسو څو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بیا کندهار ته حرکت وکړي، د دواړو خواوو لښکري د کندهار په (۴۰) څلوېښت کروهي[1] کې سره مخامخ سوې، دې کې د زمان شاه د لښکرو قوماندان سردار پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چې ورور یې عبدالله خان نورزی دلته د شاه زمان په پلوۍ جګړې ته راغلی و، پائنده محمد خان جګړه بېله وینو تویولو وګټله، د

۱. کروه: شېرشاهي کروه= ۶۰ جریبه او هر جریب ۶۰ سکندري ګزه ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمد خان سره یې اړیکي ونیولې هغه یې خپلي خوا ته را مات کړ او شهزاده همایون د هرات پر خوا وتښتېد، څو له شهزاده محمود سره یوځای سي، فتح خان بارکزی (د پاینده محمد خان زوی) تر ګرشک پوري د هغه پسې ولاړ، خو ګیر یې نکړ او بېرته کندهار ته راستون سو.

هغه مهال چې خلکو لا د جګړې د پایلو په هکله خبر نه درلود، دغی غیرتمني ښځي خپله بوغره (برقع) واغوستله او توره یې تر ملا وتړله، پر آس سپره سوه، د ښار پر زندان یې برید وکړ او (۸) اته کلن قیصر د زمان شاه زوی یې له زندانه ازاد کړ، بېرته یې د حکومت پر چوکۍ کښېناوه، پدې توګه نومورې پتمني ښځي د زمان شاه سره خپل ملاتړ وښود، د قیصر آزادول یې د جارچي له لارې د خلکو تر غوږونو ورسول.

دې مېرمني همدارنګه د جګړې د پایلي تر معلومېدو پورې د ښار امنیت ته پاملرنه وکړه، چې په غلا او چپاول لاس پورې نسي، یوځل دې ته خبر ورسېد، چې ددې زوم (مرتضی خان) غواړي په ښار کي تجارتخوني او دُکانونه چور کړي، لو ادې هغه ددې کار څخه منع کړ او اخطار یې ورکړ چې که دا کار وکړي نو سر به یې پرې کړي، هغه ددې خبرې ته غوږ ونه نیو او په چوریې لاس پورې کړ، لویي ادې حمله پر وکړه او په توره یې داسي وواهه چې د مځکي راپورته کېدای نسو، وروسته یې زندان ته واچاوه، په پای کي یې د یوه روحاني سړي په شفاعت هغه وبخښی او له زندان څخه یې راوایست.

دا زړه ورە ښځه تر اوسه هم د درناوی سره ملګرې ده، دګرشک د انجونو لېسه ددې په ویاړ نومول سوېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو ورځې وروسته زمان شاه د خپلو لښکرو سر د کندهار ښار ته ننوت، کله چې یې خپل وړوکی زوی د همایون په جګړه کې زخمی سوی ژوندی ولید، ډېر خوشحاله سو، د لوېي ادې څخه یې مننه او درناوی وکړ او قیصر یې بیا هم په کندهار کې پرېښود.[1]

د سردار پائنده محمد خان هلمندي په وړاندي د زمان شاه بې پروايي:

کله چې زمان شاه له کندهار څخه کابل ته ستون سو او سلطنت یې ټیکاو وموند، د قومي مشرانو سره یې بې پروایي خپله کړه او ورو ورو یې د مطلق العنانی (زورواکۍ) لاره ونیوله، زمان شاه ته چې خپل نظر ډېر پر ځای نښکارېده، نه یې غوښته چې نور خلک پر ده باندې د خپلو خدمتونو په خاطر منت واچوي او یا دا چې د خپلې قومي وندې له مخې د هیواد په اداره کې شریک او اغېز ولري.

په همدې موخه یې د خپل سلطنت په درېیم کال (۱۷۹۶ ز) کې (سردار رحمت الله خان د سردار فتح خان پوپلزي زوی) چې د ملتان د مېشتو ابدالیانو څخه و، د افغانستان په لویو ښارونو لکه کابل، کندهار، هرات او نورو کې یې قومي اغیزنه درلوده، د (وفادارخان) په لقب سره خپل صدراعظم (لوی وزیر) وټاکه.

له بده مرغه پدې وخت کې دده وزیر هم یو عصبي او بد خویه قهرجن سړی و، چې د قومي مشرانو سره یې ښه سلوک نه کاوه او تل یې ددغو مشرانو په وړاندې زمان شاه بدبینه کاوه.

د دغو سردارانو او قومي مشرانو په ډله کې یو هم پائنده محمد خان د بارکزو مشر او د دربار د نږدې کسانو څخه و، سره لدې چې پائنده

۱.محمد شفیق ژمن، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۳۱۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد خان د شاه محمود سکنی ماما و، مګر په داخلي جګړو کي يې د زمان شاه پلو ونيو.

ښکاره ده چي ده ددې ټولو خدمتونو په خاطر هيله درلوده څو د وزارت څوکۍ ورکړل سي، همدارنګه قزلباش مشرانو لکه ميراصلان خان جوانشېر او جعفرخان جوانشېر چي دده د سلطنت د ټينګښت لپاره يې ډېري هلي ځلي کړي وې، دوي هم د زمان شاه څخه ډېري هيلي درلودې.

کله چي وفادار خان پدې پوه سو، چي زمان شاه يې د مکارۍ په جال کي ګير سوی دی، نومورې ته يې د درواغو راپورونه ورکول چي ګويا پائنده محمد خان د شجاع لپاره فعاليت کوي، څو پر پلاز باندي يې کنښېنوي.

پدی توګه يې شاه د ټولو قومي مشرانو په ځانګړي ډول د پائنده محمد خان په هکله بدبين کړ، دا خبره تر هغه ځايه ورسېده، چي شاه به په څرګنده د نومورې کسانو په وړاندي مخالفت کاوه، د همدې کبله سرداران او قومي مشران له شاه څخه ناراضه سول او غوښتل يې په مناسب وخت کي غبرګون وښيي.

د نظر خاوندان وايي چي زمان شاه يو په بل پسې دوې سياسي تېروتنې وکړې:- لومړۍ دا چي د کم عقل وفادار خان په دسيسه او تحريک يې فرمان صادر کړ، چي له مخي يې ټول بارکزۍ د دولتي مقامونو او امتيازاتو څخه بې برخي کېدل او دوهمه دا چي هغه مقام چي د خپل خدمتونو په مقابل کي د پائنده محمد خان حق و، هغه يې بې کفايته وفادار خان ته ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرس لیکي:۔ وفادار خان یو حریص او ځان غوښتونکی سړی و، نوموړي کوښښ کاوه چې ټول د شاه اقتدار پخپل لاس کي ونیسي، دی د خپلو کښتو کسانو (زیردستانو) په وړاندې ډېر مغرور او تر ځان د لوړو کسانو (بالادستانو) په وړاندې ډېر نرم، چاپلوس او ډارن و، ده د هر چل او نیرنګ څخه کار واخیست، څو زمان شاه یې د خپل لاس آله وګرځاوه، لدې څخه وروسته چې هر څه ده غوښتل، زمان شاه هم هغه کول.

الفنسټون وایي:۔ ددې لپاره چې زمان شاه د خپلو عزیزانو له ډلې څخه یو ډېر بې کفایته سړي ته واک سپارلی و، دا کار هم دده د برباد کېدو لامل سو او هم یې ملت د سترو بدبختیو سره مخامخ کړ.

د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه:

له هغه څخه وروسته چې زمان شاه، پائنده محمد خان او نور قومي مشران له دندو لیرې کړل، پائنده محمد خان ګرشک او په نادعلی کي د ادې کلا ته راغی، چې د شاه او د بد غوښتونکو رقیبانو څخه لیرې وي، دا چې ده غوښتل یا نه یې غوښتل، په هلمند کي د بارکزو د ناوې مشران به یې مجلس ته راتلل، وفادار خان دا خبره زمان شاه ته ورسوله او دده ذهنیت یې لا نور هم د نوموړي په هکله خړپړ کړ.[1]

په همدغو وختونو کي یو هندی چې غالباً پنجابی به و، ځکه په نامه کي میا ددغه مطلب ثبوت کوی او نوم یې (پیر غلام) و، دا سړی په

۱. کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۰۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار کي دېره سو او مريدانو ته يې لوی لنګر جوړ کړ، دده لنګر ته قومي مشران، روحانيون او عام خلک ډېر ور جذب وه.

قومي مشرانو د پير غلام په ځای کي يوه دسيسه او توطيه چي د کودتا شکل يې درلود، طرحه کړه، ددغي کودتا يعنې وزير اعظم به وژني او زمان شاه د سلطنت څخه ګوښه او بل چا ته د حکومت سپارلو پلان په همدغه لنګر کي جوړ سو، کودتا کوونکو ځکه دا يو مصئون ځای باله چي دا د يو پير لنګر و، خو وزير رحمت الله خان د لومړي سره دغه ډله تعقيبوله او زمان شاه ته يې د هغو راپور ورکاوه، ددې حرکت مشران دا کسان وه: (سردار پائنده خان بارکزی، محمد عظيم خان الکوزی، محمد رحيم خان عليزی، نورالله خان بابر، اسلام خان پوپلزی، حکمت خان سرکانی، سلطان خان نورزی، خضر خان عليزی، (زمان خان پوپلزی(=رکاب باشی)، اميراصلان خان جوانشېر، جعفرخان جوانشېر او مُنشي محمد شريف خان قزلباش) دغو کسانو پرلاندنی معاهده قرآن او لوړه کړې وه:

لومړی – زمان شاه دي ليري او پر ځای دي شجاع پاچا سي.

دوهم – آينده به پاچا د قومونو په مصلحت پاچا کيږي.

درپيم – کوم پاچا چي د قومي غوښتنو سره سم کار نه کوي سرداران به يې په خپل اختيار ليري کوي.

ځيني ليکوالان داسي هم وايي چي دغې ډلي پربکړه کړې وه، چي زمان شاه به وژني او پاچاهي به محمود ته ورکوي.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۴۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عملیات موده پنځلس ورځي تاکل سوې وه، محمد عظیم خان الکوزی د وزیر رحمت الله خان (وفادار خان) د مړیني لپاره ګمارل سوی و او نوري چاري د سردار پائنده خان بارکزي په غاړه وې.[1]

ددغي کودتا سمبالوونکي مخکي تردې چي عمل وکړي ونیول سول، میا پیر غلام محمد هندی د هندوستان پر خوا وتښتید، خو ونیول سو او د هغو افغاني قومي مشرانو سره یو ځای اعدام سو، (۱۲۱۴هـ د روژې ۱۳)، پدې کسانو کي سردار پائنده خان بارکزی هلمندی لوی قومی شخص و او یو زیات شمېر ملاتړلی زامن یې درلودل چي تقریباً ټول د جنګ د میدان سپاهیان او جنرالان وه، په سر کي (فتح خان) چي وروسته د (اشراف الوزراء وزیر فتح خان په نامه وپیژندل سو) و.[2]

د غچ اخیستلو لپاره مبارزه:

د سردار پائنده محمد خان هلمندي د اعدام په خبر بد و سره دده زامن، دوستان او خپلوان د کندهاره ووتل او خپل ټاټوبي (هلمند) ته یې ځانونه ورسول، څو په هلمند کي د ناوې د بارکزو څخه د پائنده محمد خان په غچ اخیستلو کي مرسته وغواړي، دلته بارکزیانو تر هر څه دمخه د پائنده محمد خان مشر زوی (فتح خان) د خپل قوم د مشر په توګه وټاکه او وروسته یې پربکړه وکړه، چي دده هر تصمیم په

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۳۰ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي کولو کي به مرسته ورسره کوي، فتح خان که څه هم لا شل کلن سوی نه و، خو ددې کار لپاره مناسب سړی او پوره وړتیا یې درلوده.

دا وخت د زمان شاه ناسکه ورور (شهزاده محمود) چې څو واره یاغی سوی و او په پارس (ایران) کي اوسېده، فتح خان له نوموړي سره د یو ځای کېدلو لپاره د پارس پر لور وخوځېد او د سیستان له لارې یې کرمان ته چې هلته محمود دېره و، ورسېد، هغه یې د زمان شاه په وړاندې د سلطنت نیولو ته وهڅاوه، دواړو د قرآن کریم مخته سوګند وکړ، چې له یو بل سره د همکارۍ په کولو به هیڅکله یو بل ته خیانت ونه کړي، له سوګند وروسته داوړه له پنځوس سپرو سره یو ځای د سیستان پر لور وخوځېدل.

مخکې تر دې چې فتح خان د کندهار پر خوا وخوځیږي، خپل دوه ورونه یې له سیستانه د اتلسو سپرو په بدرګې د درانې سردارانو په ځانګړې توګه د فراه د بارکزو د ټبر د مشرانو د ملاتړ د خپلولو لپاره فراه ته واستول، ورپسې فتح خان، محمود او کامران میرزا سره یو ځای فراه ته ولاړل.

محمود او فتح خان د زمان شاه او د هغه د ناتار او ځانغوښتنې په اړه د فراه مشرانو ته کیسې وکړې، په پای کې د فراه د درانیو یو شمېر خلکو د فتح خان او محمود په رکاب کې د خپل چوپړ تیاري څرګند کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود له دغو ځواکونو سره یو ځای د کندهار په لور مارش وکړ او څرګنده ده، چې د هلمند د ګرشک او د بارکزو د ناوې د سیمې بارکزو هم د دغه ځواک ملا لا پیاوړې کړله.[1]

د یادولو وړ ده چې فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو ټبرونو کې له فراه څخه تر کندهاره یوازینی د میدان سرتیری او د ملی قوت خاوند ګڼل کېده، ده ډېر غښتلي وروڼه درلودل او ددې تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینۍ بیلګه وه.[2]

محمود او فتح خان د بارکزو په مرسته د کندهار خوا ته وخوځیدل، په (کشک نخود) کې مهر علی خان ساکزی له زرو پلیو (پیاده) او سپرو سره د دوې مخ ته ودرېد، خو ماته یې وخوړله او کندهار ته وتښتېد، سردار فتح خان د کندهار ښار کلابند کړ، تر (۴۳) ورځو کلابندۍ وروسته ښاریې محمود ته وسپاره او مهر علی خان ساکزي پخپله د کندهار د نیولو خبر زمان شاه ته چې په پېښور کې و، وروا ستاوه، زمان شاه له قهره په پنجاب کې د رنجیت سنګ پر ضد له خپلو اقداماتو تېر سو او مخ پر کابل روان سو، د محمود او سردار فتح خان د تمبولو لپاره یې د غزني لار خپله کړه، د احمد خان نورزي او خپل زوی شهزاده ناصر په مشرۍ یې لس زره کسیز لښکر جوړ او مخ د کندهار په لوري واستاوه، د غلجیو د کلات او مقر تر منځ په (سراسپ) سیمه کې احمد خان نورزی، فتح خان ته په سلامي سو،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۰۹ مخ

۲.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۹۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې دی هم د نورو په څېر د وزیر رحمت الله خان څخه سخت خپه و، نو د زمان شاه زوی پر شاتګ ته اړ سو، زمان شاه له غزني څخه کابل ته ستون سو، چې نوی ځواک برابر کړي، خو بنار ته له رسیدو سره هغه ورسره پوځیان هم خواره واره سول، په دغه وخت کې وزیر وفادار خان او دوه سوو سپرو او څلورو سوو پلیو څخه پرته نور څوک ورته پاته نسو، نو له همدی کمکي (کوچنۍ) ډلې ټپلي سره یې د جلال آباد مخه ونیوه، محمود او فتح خان په یوه منډه د مقر او غزني له لارې کابل ته ورسېدل او د دوې تر منځ د جګدلي په وچه پاڼه کې لنډه نښته وسوه، چې زمان شاه ماته وخوړه.

توربختی زمان شاه چې تر څو میاشتو مخکې پوري په پنجاب کې د هیواد د بهرنیو دښمنانو د ایلولو په سوچ کې و، د وروڼو د ناخوالو او کورنیو ګډوډیو له لاسه داسې سوی و، چې ډېر لږ ملګري ورته پاته وه، پرېشانه و او بې ارادې اړ سو، چې لږ تر لږه د یوې شپې لپاره د ملا عاشق شینواري کلا ته پنا وروړي.

ددې کلا ناوړه پیښې ټولې د بدبختۍ له لاسه پیښې سوې، کنې له ټولو هغو ماتو سره بیا هم تر پنجابه د افغانستان ختیځې او جنوبي برخې دده د توري تر شپول لاندې وې او دده سکه ورور شجاع پر پېښور پیاوړې واکمني کوله، زمان شاه له هغه څخه په یوه لیک کې د مرستې غوښتنه کړې وه، چې خیبریان او یوسفزي دده مرستې ته واستوي.

ملا عاشق شینواري په سر کې په وریځ تندي د مېلمنو هر کلی او درناوی وکړ، خو چې وایې ورېده چې محمود کابل ونیو، بیري واخیست چې سبا یې د زمان شاه په پنا ورکولو محمود ونه نیسي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلا دروازې یې وټرلې او په شپه کې یې د زامنو په لاس شاه محمود ته پیغام واستاوه، چې د بندیانو په نیولو او بیولو پسې څوک راواستوي.

شپبه لا تېره نه وه، چې زمان شاه او ملګري یې پوه سول، عاشق شینواري د مېلمه پالنې او کوربه توب د دود پر خلاف د فرېب لاره خپله کړې وه او کلک مخالف سوی و، زمان شاه او ملګرو یې هر څه خواري وکړې چې د ځان د خلاصون لپاره ګودر وموميخو بریالي نه سول.

ددې ناڅاپي پېښې خبر دواړو خواوو (کابل او پېښور) ته رسېدلی و، له یوې خوا شاه محمود د خپل سیال د نیولو لپاره مټې راونغښتې او له بل لوري شجاع د خپل ورور د خلاصون په لټه کې سو.

له کابل څخه د وزیر فتح خان ورور (اسد خان) د یوه جراح سره د جلال آباد پر خوا رهي سو او له بلې خوا له پېښور څخه عبدالکریم خان د بندي پاچا په خلاصون پسې راوخوځید، (جګدلی چې کابل ته لنډ پروت دی)، ځکه اسد خان کلا ته مخکې ور ورسېد، زمان شاه یې ونیو او جراح یې د شاه محمود په وینا سترګې وایستې او له ملګرو سره یې کابل ته راوست، له رارسولو سره یې سمدستي په بالاحصار کې د تورو تمبو شاته واچاوه، وفادار خان وزیر او نور پلویان یې له تېغه تېر کړل، دې ناوړه پېښې د شاه محمود او ناسکه ورور شجاع تر منځ د سختو دښمنیو ور پرانیست.[1]

۱.احمد علي کهزاد، افغان مېرني او تاریخي پېښې، ۱۷مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زمان شاه په له منځه تلو سره، په هند کي د انګلیسی بنکېلاک او زېښناک پایښت او خپرښت ته ښه موقع او د دوي په ګټه ښه شرایط په لاس ورغلل، په انګرېزانو سربېره د افغانستان نورو ګاونډیانو (روسانو، پارسیانو او سکانو) ته هم دا فرصتونه موجود سول، چې د لوی افغانستان له وجود څخه په وار - وار ترېنه لوی - لوی هډونه وشکوي او په تدریجي توګه یې له خپل ځواکمنتوب، امنیت، یووالي، پرمختګ او جغرافیایي تمامیت څخه محروم کړي.

د زمان شاه زوی قیصر، چې دا وخت په هرات کي حکمران و، پارس ته وتښتېد او هرات یې خپل اکا حاجي فېروزالدین ته پرېښود، د پارس پاچا لکه څنګه چې انتظار کاوه، قیصر یې ونازاوه او د هر راز مرستي وعده یې ورسره وکړه.

عاشق شینواري چې دا لویه لوبه کړې وه، هم روغ پاته نه سو، درې کاله وروسته چې د شاه محمود لومړی واکمني د شجاع په لاس ړنګه سوه، لومړنی کار یې دا وکړ، چې عاشق شینواری یې راوغوښت او پر دار یې وځړاوه، د کوه نور د الماسو غمی چې زمان شاه د شینواري د کلا په دېوال کي ټمبلی و، هم شجاع ته په لاس ورغي.[1]

د شاه محمود پاچهي او د وزیر فتح خان (هلمندي) وزارت:

شاه محمود په (۱۸۰۱ ز) کال کي د افغانستان د پاچا په حیث پر پلاز کښېناست، نومورې چې د کابل د تخت د نیولو سره، د خپل ژوند تر ټولو لوی مقصد ته ورسېد، د زمان شاه د وخت د تجربې خاوندان،

۱.همدا اثر، ۲۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظامي او ملکي وزيران او مامورين يې بې واکه کړل، د دوي پر ځای يې خپل پلويان وټاکل، په دې لړ کي د سردار پائنده خان بارکزي زوی فتح خان بارکزي ته يې د شاه دوست لقب ورکړ، خپل وزير يې وټاکه او قاضي محمد سعيد خان بارکزی يې د کندهار د قاضي القضات او د (خان علوم) لقب يې ورکړ.

د وزير فتح خان د مهر سجع په لاندي بيت پيل کيږي:

طالع محمود را نازم کزوست طالع محمود را نازم کزوست
سرفراز فتح و نصرت شاه دوست سرفراز ملک و دولت شاه دوست

او د قاضي القضات محمد سعيد خان بارکزي مهر په لاندي سجع و:

محمد سعيد از فضل حق مشهود شد قاضي القضات شاه محمود شد[1]

شاه محمود د تخت ناستي سره سم، د هيواد ټولي سياسي، نظامي او نوري چاري وزير فتح خان ته وسپاره، وزير فتح خان هم د معمول سره سم، خپل ټول وروڼه د افغانستان په بېلابېلو ولايتونو کي حکمرانان کړل، يوائي دوست محمد خان يې له ځان سره په مرکز کي وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبدالجبار خان ته يې کشمير ورکړ، پېښور يې تر اټکه يار محمد خان او سلطان محمد خان ته وسپاره، سندھ او ښکارپور يې رحمدل خان، غزنی يې شېردل خان،

۱.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د نولسمي ميلادي پېړۍ په لومړي نيمايي کي د افغانستان دوه پوځي او سياسي اتلان، ۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بامیان یې کهندل خان، کندهار او د هغه شاوخوا له کلاته تر بولان درې، فراه او هلمند پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنیو سیمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ سو،[1] ګواکي عملي اجراآت او حکومتي چاری وزیر فتح خان او د هغه وروڼو سرته رسولې او د عیش او عشرت کارونه شاه محمود ته پاته سول، د افغانستان په تاریخ کې ښایي د شاه محمود په څېر نالایق او بې پروا پاچا ته ډېر لږ د قدرت نوبت رسېدلي وي او که ورته رسېدلی وي، نو هغه به هم دده په څېر د افغانستان د بربادۍ سبب ګرځېدلی وي.[2]

شاه محمود ته د وزیر فتح خان (هلمندي) پوځي خدمتونه:

لکه مخکې چې مو ولوستل د شاه محمود لپاره د پاچاهۍ په نیولو کې وزیر فتح خان ډېر زیار وکیښ او د خپلې ژمنې په پوره کولو کې چې د شاه محمود سره یې کړې وه بریالی سو او نومورې ته یې د کابل پلازونیو.

د هغه څخه وروسته په ټول افغانستان او ګاونډیو کې یو ډول ګډوډي (انارشي) منځته سوه، چې لومړی د زمان شاه سکه ورور شجاع الملک چې دا مهال په پېښور کې و، یاغي سو او د سکه ورور (زمان شاه) د غچ اخیستو او پلازلپاره کار پیل کړ.

شجاع دغه وخت شل کلن و، د ساتونکو له یوې وړې ډلې سره په پېښور کې پرېښوول سوی و، د زمان شاه کورنۍ او د دولت ټول

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۳۰۵ مخ
۲.عبدالباري جهاني، هرات، پښتانه او ستره لوبه، ۱۸۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جواهر او نوري شتمنۍ ده ته سپارل سوي وې، له هغې ناڅاپي ویري وروسته چې دده د ورور له ماتي پیدا سوې وه، ده وپتېیله چې ځان پاچا اعلان کړي او له شاه محمود سره د یوې منظمې نښتي لپاره تیاري ونیسي، نو ده له دې امله د پېښور شاوخوا قومونو په مینځ کې ډېري روپۍ ووېشلې او ډېر ژریې ولیدل، چې د برو درانیو ډېر کسان د هغه تر بیرغ لاندې ټول سوي دي.

د (۱۸۰۱ ز) کال د دسمبر په لسمه نېټه شجاع الملک له پېښوره پر کابل باندې د حملې لپاره را روان سو، د جلال آباد نږدې ونیو، خو د محمود له پوځ سره چې هغه له درېیو زرو مېړو څخه جوړ و او مشریې وزیر فتح خان و، مخ سو، د شجاع الملک سره لږ تر لږه لس زره عسکر وه، خو دوي ټول بر درانیان وه او که څه هم دوي د خپلو قومي جګړو سره روږدي وه، خو له منظمې جګړې او د هغه د دسپلین سره نا آشنا وه، د جګړې په پیل کې د شجاع الملک پوځ بریالی و، خو دده بر درانې پوځیان له ګډوډۍ څخه د خپلې ګټې په امید وه، همدا چې په دې فکر سول، چې بری قطعي سوی له خپلو لیکو څخه ووتل او د پاچاهۍ خزانې په لوټلو یې پیل وکړ، چې شجاع الملک د بې احتیاطۍ له امله له ځان سره د جګړې ډګر ته راوړې وه.

وزیر فتح خان له دغې موقع څخه ګټه واخیسته او د شجاع الملک پر پوځ یې برید وکړ، شجاع الملک یې مات کړ، شجاع چې دې حالت ته وکتل، نو د خیبر غرونو ته وتښتېد، چې هلته د پاچاهۍ د نیولو لپاره د نویو شېبو انتظار وباسي، خو وسله او پانګه یې د وزیر فتح خان د ځواکونو لاس ته ورغله، فتح خان د شجاع الملک له خزانې څخه تر لاسه سوي پیسې پر خپلو جنګیالیو ووېشلې او د پېښور پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوريې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ، د پېښور دروازې په لنډې مودې کې د فتح خان د لښکر پر مخ پرانیستل سوې او له نږدو سیمو څخه یې د مالیې راټولونه پیل کړه.

کوم وخت چې وزیر فتح خان په پېښور کې و، غلزیو له زابل څخه د لوګر تر سیمو پورې په پاڅون لاس پورې کړ، هغوي لومړی عبدالرحیم خان غلزی (غلجی) د پاچا په توګه وټاکه او وروسته یوې ډلې د شهاب الدین توخي په مشرۍ د کندهار پر ښار حمله وکړه، عبدالحنان هلمندي (چې د فتح خان د اکازوی دی) او سیدال خان الکوزي د ښار دفاع ته ملا وټړله، د پُل سنګي په سیمه کې سخته جګړه وسوه، دوه سوه تنه درانې او زر تنه غلزي په نومورې جګړه کې ووژل سول.

هغې ډلې چې د عبدالرحیم خان غلزي په مشرۍ پاڅون کړی و، تر غزني پورې یې ټوله سیمه لوټ کړې وه، د غزني پر ښار یې حمله کوله، مګر د غزني ښار خلکو د ځان څخه دفاع وکړه، شورشیانو د شلګر او زرمل لاره ونیوله، چې شمېر یې شلو زرو تنو ته رسېده.

شاه محمود درې زره کسان جګړې ته چمتو کړل، خو دا وخت وزیر فتح خان په پېښور کې و، نو شاه هم دې ته اړ سو، چې شېر محمد مختارالدوله (د احمدشاه بابا صدراعظم) له بند څخه خلاص کړي، دغه مجرب سړي شورشیان یې وټکول او د څو تنو سرونه یې ورپرې کړل او کابل ته یې واستول او د محمود په امر د بلخ د غونډۍ سره نږدې یې د سرونو څخه کله منار جوړ کړ.

د (۱۸۰۲ز) کال په پسرلي کې غلجیان بیا ناڅاپه راولاړ سول، لکه څنګه چې لومړی را ولاړ سول، مګر دا ځل هغوي په یو خاص نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

باندي کار پیل کړ، پدې بغاوت کي د غلجیو ټول قبائل ګډون درلود او پنځوس زره پوځ سره غونډ سو.

دا ځل له درپیو لارو (لوډیځ، جنوب او ختیځ) څخه یې غوښتل چې پر کابل یرغل وکړي، وزیر فتح خان بارکزی او شهزاده کامران چې دا مهال په پېښور کي وه، کابل ته راغلل، عبدالواحد خان هلمندی د فتح خان بارکزي د اکا زوی د کابل په شاوخوا کي د ښار څخه دفاع وکړه، وزیر فتح خان پخپله د جبارخېلو او احمدزیو غلجیانو سره جګړه وکړه او هغوي ته یې ماته ورکړه، ورپسې یې د عبدالرحیم غلجي ډلي ته چې غوښتل یې د لمر خاته لخوا پر کابل یرغل وروړي ماته ورکړه او ونیول سو، چې په اخیر کي د دوو زامنو سره په توپ والوزول سو، وزیر فتح خان هم د غلجیانو ټولي دفاعي کلاوي ونړولې، دا ځکه چې نومورو به له دې کلاګانو څخه د ښه دفاعي سنګرونو په توګه کار اخیسته.

شاه محمود خپل ټول پام د کابل د ورځېرمو سیمو خوندیتابه ته اړولی و، چې شجاع یو ځل بیا د خیبر د ګڼو له منځه یو شمېر د پیسو او ډالیو په بدل کي ځانته راوهڅول او دوولس زریز لښکر یې جوړ او پر پېښور یې یرغل وکړ، خو د پېښور ساتونکو د شجاع ګڼ شمېر جنګیالي له پښو وغورځول او شجاع یو ځل بیا په تیښتي و تښتېد، د همدغه کال (۱۸۰۲ز) په لړ کي وه، چې د آمو د سیند له بلي غاړي ازبکو پر بلخ برید وکړ، خو د بلخ په ورځېرمو سیمو کي د وزیر فتح خان د استول سوي ځواک له خوا یې ماته وخوړله او اړ سول چې بېرته د آمو د سیند بلي غاړي ته په شا سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وزیرفتح خان پرله پسې بریاوې د شاه محمود د دربار پر یوه نېږدې او مخَور غړي (اکرم خان الکوزي) باندې ډېري درنې پرېوتلې او له وزیر فتح خان سره یې تربګنې پیل کړه، وروسته پرېکړه وسوه چې محمد اکرم خان دي په کابل کي پاته سي او وزیر فتح خان دي پېښور ته ولاړ سي.

وزیر فتح خان پېښور ته ولاړ او د هغه ځای له پرګنو څخه یې د خپل لښکر د لګښتونو لپاره مالیه را ټوله کړه، د کشمیر حاکم ورته پنځوس زره روپۍ واستولې، بیا یې د کوهاټ، بنو او دامان په لور ودرومل او له هغو ځایونو څخه یې هم مالیه را ټوله کړه، ورپسې یې د وزیرستان د نیولو تکل وکړ، د وزیرستان له نیولو وروسته، د (۱۸۰۳ز) کال دوبی و، چې کندهار ته ورسېد.

وزیرفتح خان کندهار ته د ستنېدا په لاري کي خبر سو، چې شهزاده قیصر د پارسیانو (ایرانیانو) په مرستې پر کندهار د برید تکل لري، په دغه وخت کندهار د شهزاده کامران په لاس کي و، وزیر په ډېره ځان کندهار ته ورساوه او له شهزاده کامران سره یې یو ځای د قیصر په تمبولو پیل وکړ، د دواړو خواوو ترمنځ په (کوکران) کي ډېره کلکه خونړۍ جګړه ونښتله، چې په پای کي قیصر ماته وخوړله، د قیصر د لښکر بولندوی (اکرم خان) په دغه جګړه کي ووژل سو، قیصر ونیول سو او کابل ته یې واستاوه.

څه موده وروسته وزیر فتح خان له خپل ورور دوست محمد خان سره کابل ته ولاړ، شجاع الملک، کابل ته د فتح خان له ورتګ څخه په ګټې اخیستني چې میدان یې تش لیدلی و، یو ځل بیا پر کندهار برید وکړ، خو وزیر فتح خان له خپل ورور سره یو ځای د کامران ملاتړ ته ورغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یو ځل بیا یې شجاع ته ماته ورکړه، شجاع بېرته پېښور ته وتښتېد، په دغه ځای کې وزیر فتح خان د غفور خان بارکزي، سید الخان الکوزي او خواجه محمد خان سدوزي پر پالیالۍ او صداقت باندې شکي سو او درې سره یې زندان ته واچول.

د وزیرستان د سوبې او د کندهار په کوکران کې د قیصر د ماتې په پام کې نیولو سره دا د شاه محمود د حکومت د مخالفینو پرورانديد وزیر فتح خان اتمه بریالۍ جګړه وه، د فتح خان نهمه جګړه د کابل په قلعه قاضي کې د شجاع پرورانديوه، چې د شاه محمود د ژغورنې لپاره یې تر سره کړه.

وزیر فتح خان په کندهار کې و، چې اکرم خان الکوزی په کابل کې مړ سو، له بلې خوا (مختار الدوله شېرمحمد خان) هم له شاه محمود څخه د وزارت د څوکۍ غوښتونکی و، خو شاه محمود دا څوکۍ د وزیر فتح خان حق ګاڼه او پر دغې څوکۍ یې د شېرمحمد خان له ګومارنې څخه ډډه وکړه، شاه محمود خپل زړه پر قزلباشو باندې تړلی و او هغوي هم د خلکو پر خیټو او برخلیک باندې واک چلاوه، شاه د سنیانو په سرټکونو او شکایاتونو خپل غوږ هم نه ګراوه.

په داسې وخت کې چې په ښکاره حالت آرام ښکارېده، د اهل سنت بلوا او د اهل تشیعو د وژنې پېښه په کابل کې منځته راغله، چې په پای کې د شاه د سلطنت په له منځه تللو تمامه سوه.

لکه څنګه چې پوهیږو، نادر افشار د هرات، کندهار او کابل تر فتحه کولو وروسته د ترکانو، ترکمنو او کردانو یو شمېر قبیلې چې په عمومي توګه د قزلباشو په نامه یاد ېدلې، له خپلو کورنیو سره یې په نومورو ښارونو کې مېشت کړلې، چې په دې توګه د سوق الجیشي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهمو ځایونو څارنه وکړي او د هغه لپاره د هند دروازې پرانیستي وساتي.

احمدشاه بابا د غه کسان د شاهي غلامانو په نامه د دایمي منظم لښکر په توګه په خپل پوځ کي شامل کړل او د هغوي د مشرانو او مخکښانو لپاره يې رتبې او جاګیرونه وټاکل، په (۱۷۹۹ ز) کال کي کله چي زمان شاه هرات ته ولاړ، نو دا يې احساس کړ، چي د هغه ځای قزلباش د هغه ورور (محمود) ته چي په هرات کي يې ډېر وخت تېر کړی و، ژمن او وفاداره دي، نو د دولس زرو په شاوخوا کي د هرات قزلباش يې کندهار، غزني او کابل ته کډه کړل، دوي د پخوانيو قزلباشو او يو شمېر هغو خلکو سره چي په اصل کي پارسيان (ايرانيان) وه او د دولت د کارکوونکو لکه، مُنشي، مستوفي او په نورو نومونو سره يې په دربار کي خدمت کاوه، په کابل، غزني، کندهار او نورو ښارونو کي يې د اهل شيعه و اقليت تشکيل کړ، چي د اهل سنت مذهب د اکثريت په منځ يې په ښو ودانيو او ځايونو کي ژوند کاوه.

د شاه محمود د سلطنت په وخت کي د اهل سني او اهل تشيعو تر منځ يوه ستونزه راولاړه سوه، دلته موږ له تاسو ته د بېلابېلو ليکوالانو نظرونه شريکوو:

د سراج التواريخ ليکوال ليکي:. (څو تنو قزلباشو ځوانانو يو سني مذهبه تنکی ځوان په زور سره خپل کورته داخل کړ او د لواطت ناوړه فعل يې ورسره په جبر اجراء کړ، وروسته له څو ورځو کله چي راخلاص سو، نو موضوع يې له خپل پلار سره شريکه کړه، پلار يې د جمعې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځ په جومات کې له میر واعظ څخه د انصاف غوښتنه وکړه، نومورې میر په همدې غونډه کې د قزلباشو د وژلو امر صادر کړ.)

الفنستن چې فقط شپږ یا اووه کاله له دې پیښې وروسته افغانستان ته راغلی و، دا موضوع په بله بڼه بیانوي:.(د اهل سنتو یو ځوان چې یو قزلباش یې وژلی و، د محکمې په حکم اعدام سو، اهل سنت پدې کار په قهر سول او دا کار یې له قزلباشو څخه د شاه د پلوی له لامله وباله او د هغه په جنازه کې یې په ډبر شمبر کې د خپلو احساساتو په څرګندولو سره ګډون وکړ او خلکو د میر واعظ کور ته مخه کړه او د هغه په فتوا سره یې د قزلباشو په کورنو برید وکړ).

د تاریخ سلطاني لیکوال لیکي: (یوه قزلباش، یو سني مذهبه تنکی ځوان خپل کور ته مبلمه او ورپسې ورسره لواطت وکړ، تنکي ځوان کور ته له ستنېدا وروسته پېښه خپلې کورنۍ ته بیانوي، د ځوان هلک پلار شاه محمود ته خپل ګربوان څیري او د انصاف غوښتنه کوي، پاچا هم قضیه د بنار قاضي ته ور وسپاره، قاضي د جرم د اثبات لپاره شاهدان غواړي چې دا کار د مدعي علیه لپاره ناشونی و، د هلک پلرګنۍ د جمعې په ورځ د پل خشتي جومات ته ځي او له میر واعظ آغا څخه د مرستي غوښتنه کوي، میر واعظ د قزلباشو پر کورنو د یرغل او د هر قزلباش د وژنې بولنه ورکوي، خلک د پل خشتي له جوماته راولاړیږي او پر چنداول، چې د قزلباشو استوګنځی دی، ور اوړي او د چنداول په لارو او کوڅو کې چې هرڅوک یې مخې ته ورځي په توره، چړو او کوتکو وهي، یا یې وژني او کورونو ته یې اور اچوي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیښې علت هر څه چې وي، د قزلباشو د عامه وژنې اقدام چې د هغوي افرادو د وروستۍ پېړۍ په نیمایي کې د سلطنت ځانګړې اردو تشکیلوله او د پاچا د کړنو د نفوذ او د هغه د رقیبانو په ځانګړې توګه د فیوډالانو او سردارانو په مقابل کې مهمه وسیله وه، په حقیقت کې دا اقدام د سلطنت د ځواک د کمزورې کولو او بیا له سره، سردارانو، اشرافو او قبایلي نفوذ لرونکو ته د واک لېږدول و، په همدې علت پر روحانیونو سربېره د درانیانو ستر سرداران لکه مختارالدوله شېر محمد خان، احمدخان نورزی او نواب خان ددې ډلې یعنې د سنې لښکر مخکښان وه او څنګه یې چې نه سوای کولای، قزلباش د شاه او د مرکزي خدمت په نامه له منځه یوسي، نو د کابل له شاوخوا د سنې مذهبه خلکو مذهبي احساسات راوپارول او غټه بلوا یې جوړه کړه، پاچا چې نه یې غوښتل د هغه د اردو افراد قتل عام سي، نو تر خپله وسه یې د قزلباشو حمایت وکړ او انتظار یې درلود، تر څو وزیر فتح خان چې په کندهار کې و، له خپلو ځواکونو سره کابل ته راستون سي او ددې فتنې اور مړ کړي.

مختارالدوله چې په ښکاره د سولې او تقوا خبرې په جامه ملبس و، په اصل کې ډېر کینه ناک او مقام غوښتونکی سړی و او د وزیر فتح خان په رتبه او مقام یې حسد کاوه، په دې هڅه کې سو، چې د خلکو له عامه احساساتو څخه استفاده وکړي او شاه محمود له منځه یوسي او د هغه پر ځای بل پاچا وټاکي او د چارو واګې هغه ته وسپاري، دې موخې ته د رسېدلو لپاره یې شجاع الملک ته مخ وګرځاوه، هغه تردې مهاله شاه محمود ته نه و تسلیم سوی او له څو ناکامو بریدونو وروسته په زرمت کې د فرصت په انتظار کې ناست و، شاه محمود چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مختارالدوله له ارادې څخه خبر سو، نو د هغه د نیولو فرمان یې صادر کړ، مختارالدوله په تېښته له کابل څخه ووت او د شجاع الملک له لښکر سره یو ځای سو او هغه یې پر کابل باندې برید کولو ته په شا وټکاوه، له بلې خوا میرواعظ، شاه یې د قزلباشو سره په لاس یو کولو تورن کړ، سني مذهبه یې د هغه په خلاف راوپارول، چې په پایله کې شاه محمود او قزلباش په بالاحصار کې د خلکو لخوا کلابند سول او شجاع الملک چې په دې وخت کې ډېر شمېر درانې سرداران ورسره یو ځای سوي وه، پرته له کومې جګړې کابل یې ونیو، خو لا هم د هغه بری یقینی نه برېښېده، ځکه وزیر فتح خان له یوې ډلې سره د شاه محمود مرستې لپاره له کندهاره د کابل په لورې په حرکت کې و، کله چې کابل ته رانږدې سو، نو شجاع الملک او امیران د نومورې مقابلې ته راوړاندې سول او دواړو خواوې د قلعه قاضي په سیمه کې مخامخ سوې،[1] د دواړو خواوو تر منځ خونړۍ جګړه ونښتله، دا ننبته له سهاره تر مابنامه روانه وه، داسې برېښېده، چې سوبه د وزیر فتح خان د لښکر په برخې ده، ځکه د جګړې په وروستیو شېبو کې فتح خان له خپلې ځلاندې توري سره راووت او پر دښمن یې یرغل وروړ، دښمن ونه سو کولای ځان ټینګ کړي، نو فتح خان او د هغه بدرګه جنګیالیو ته یې لاره ورکړه او د ښار پر خوا یې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ، خو په همدې لړکې د وزیر فتح خان د لښکر یوه مشر د جبهې له شا د شجاع الملک په پلوۍ د وزیر فتح خان له لیکو ووت او د فتح خان د لښکر شاتینۍ برخه له ګډوډۍ سره مخامخ سوه، کله چې وزیر

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۲۳۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نومړي افسر له خیانته خبر سو، نو دې ته اړ سو چې له خپلو وروڼو او یو شمېر بدرګه ملګرو سره په ګډه د دښمن لیکه د توري په زور ماته او د کندهار پر خوا وخوځیږي.

که څه هم وزیر فتح خان په دې جګړه کې ماته وخوړله مګر دې ماتې ونه سو کولای د هغه پر پیاوړو روحیاتو او تهینګ هوډ باندې کومه ناوړه اغېزه وشیندي، ځکه فتح خان د پیاوړو روحیاتو څښتن و او دې ماتې ونه سو کولای د واکمنۍ په بیا لاسته راوړنه کې یې نا هیلی کړي.

شاه محمود د وزیر فتح خان د توري او تدبیر تر سیوري لاندې د درو کالو لپاره په کابل کې سلطنت وکړ، خو له دې چې نومړی چرچه مار، آرام خوښی او ضعیف النفسه سلطان و، وګړي د وزیر فتح خان په نشتوالي کې د هغه پر وړاندې ولاړ سول او په کال (۱۸۰۳ز) د جولای په میاشت کې شجاع الملک یې د پاچاهۍ پر ګدي کښېناوه.[1]

د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي:

د کابل په بالاحصار کې د شاه محمود په بندیکولو سره شجاع الملک د شاه شجاع په نامه د افغانستان پاچا سو، له هر څه لومړی یې خپل سکه ورور (زمان شاه) چې د محمود لخوا یې سترګې ایستل سوې وې، له بنده را خلاص کړ او بیا وروسته یې ملا عاشق شینواری چې مخکې یې یادونه سوې ده، په دار کړ او د نومړي د کلا څخه یې

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوه نور الماس راوکیښ او بیا یې ټوله کلا د خاوري سره خاوري کړه.

شاه شجاع غوښتل چې شاه محمود په سترګو ړوند کړی، مګر چې څنګه محمود د قرآن کریم سره یو ځای خپله عریضه ورته واستوله او د بلی خوا شېر محمد خان د هغه شفاعت وکړ او داسی هم ویل کیږی، چې زمان شاه، شاه شجاع ته وویل (ماته د ړند بدلو زور معلوم سوی دی، هیله ده چې شاه محمود بندی کړه او ړندوه یې مه)، نو ځکه شاه شجاع هغه ړوند نه کړ، شاه شجاع به په تاریخ کې ډېرې تېروتنې کړې وي، خو د شاه محمود په بخښلو سره یې داسې اشتباه وکړه، چې حتمن به تر مرګه وربانده پښیمانه وي.[1]

د شاه شجاع وزیر (مختارالدوله شېرمحمد خان) غوښتل د بارکزو او سدوزو د دوو سترو کورنیو تر منځ د کینې او حسد پر اور باندې د پای د ټکي په ایښودلو دښمني ورکه کړي، نو په همدې هیله یې د دوست محمد خان خور (وفا بیګم) د شاه شجاع په نکاح کې راوستله، خپلوي رامنځته سوه، شاه شجاع له نواب اسد خان او د خپل د وزیر له ورور (ګل محمد خان) څخه وغوښتل چې کندهار ته ولاړ سي او فتح خان کابل ته راولي او ورته ووایاست چې د شاه شجاع په دربار کې به د خپل پلار په شان له سرلوړۍ او درنښته برخمن واوسي، په دې پلاوي کې شهزاده حیدر، احمد خان نورزي او عطامحمد خان بارکزي هم ګډون درلود، شاه شجاع د وزیر فتح خان د ډاډینې لپاره یو ژمنلیک هم د پلاوي په لاس واستاوه.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۸۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې پلاوی په کندهار کې فتح خان ته ورسېد او د شاه شجاع د درنښت او هیلو سلامونه یې ورته وړاندې کړل نو فتح خان هم کابل ته مخه کړه او د کابل پر لور روان سو، له بلې خوا کامران د وزیر فتح خان دغه ګام د اړیکو د پرېکون په توګه وګاڼه او د هرات پرلور وتښتېد او د هغه پرځای د زمان شاه زوی قیصر د کندهار د حاکم په توګه وټاکل سو.

له دې خوا وزیر شېر محمد خان واوربدل چې وزیر فتح خان کابل ته رارهي سوی دی، نو د هغه مخې ته تر غزني پورې د ښه راغلاست لپاره ورغی او وزیر فتح خان یې په ډېر تاوده هرکلي کابل ته د پاچا دربار ته راووست، خو شاه شجاع له خپلې کړې ژبې او ژمنې پښېمانه او منکر سو، په ځانګړې توګه شاه شجاع هغه مهال له خپلې ژبې واوښت، چې ګوري فتح خان له وزیر شېرمحمد خان سره په یوه کور کې ژوند کوي، اکرم خان چې د شاه شجاع بل وزیر دی، پاچا ته وړاندیز کوي، چې دی دي پېښور ته واستوی، شېر محمد خان او فتح خان به هم له ځان سره بوزي او دوي به یې هلته بندیان وساتي او په دې توګه به شاه د هغوي له سرخوړې خلاص سي، شاه شجاع هم دغه وړاندیز ومانه او پېښور ته د تګ او تاییا امریې ورکړ، خو شېرمحمد خان له هر سوري چې و، خبر سوی و، چې پاچا ورته کوم پخلی په پام کې نیولی دی، شېر محمد خان دغه خبره له وزیر فتح خان سره شریکه کړه او پرېکړه وسوه، چې فتح خان دي په کابل کې د پاته کېدلو لپاره یوه پلمه جوړه کړي او د پاچا د نه شکمنېدلو لپاره به شېرمحمد خان له اکرم خان سره پېښور ته ولاړ سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپر محمد خان له فتح خان سره ژمنه وکړه، چې د وزیر فتح خان دوست به دده دوست او دښمن به یې دده دښمن وي او تل به له یو بل سره په سلا د دښمن پر وړاندي په ګډه جنګیږي، بیا یې وزیر فتح خان ته اویا زره روپۍ ورکړې، چې د خپلو موخو د پلي کولو په لاره کې یې د اړتیا پر مهال ولګوي.

شاه شجاع تیزین ته رسېدلی و، چې د خپل وزیر له دسیسې څخه خبر سو او وبېرېد، چې ښایي یاده دسیسه د وزیر فتح خان له پلوه پلې نه سي، نو هغه و، چې شاه د خپلو سرتیرو یوه ډله په بېړه کابل ته واستوله، چې فتح خان له نورو سردارانو سره په ده پسې د بندي په توګه پېښور ته راولي، خو کله چې فتح خان د پاچا له دغه ګام څخه خبر سو، نو د سترګو په رپ د لوګر له لارې د کندهار پر لور ولاړ.

د وزیر فتح خان (هلمندي) هلي ځلي:

وزیر فتح خان چې کله له شاه شجاع څخه نا هیلی سو، نو پدې لټه کې سو، چې په څه ډول د احمد شاه بابا له کورنۍ څخه یو بل غړی پر پلازکښېنوي، نو کندهار ته چې کله راوسېد لومړی ځل یې د زمان شاه د زوی (قیصر) سره چې دا وخت د کندهار والی و، وکتل او نومورې ته یې ډاډ ورکړ، چې د پلازپه نیولو زه درسره ملاتړی یم، خو قیصر د فتح خان سره پر خپلې ژمنې ونه درېد او فتح خان هم له هغه سره اړیکي پرې کړې، له هغه څخه وروسته بیا قیصر وغوښتل چې د وزیر فتح خان په مرسته د کابل پلازونیسي، خو شاه شجاع چې کله خبر سو، نو کندهار ته راغی، قیصر د کندهار ډالې ته وتښتېد او له هغه ځایه مرکزي غرونو ته ولاړ، شاه شجاع چې د وزیر فتح خان له

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاغیتوب څخه ډېر ستړی سوی و، نو د فتح خان سره یې اړیکه ونیول او نوموړی یې بیا ځلی خوشحال کړ.

شاه شجاع او وزیر فتح خان د پېښور د یاغیانو د ټکولو په تکل د پېښور پر لوریې خوځېدا پیل کړه، د (۱۸۰۵ز) کال په اپرېل کې پېښور ته ورسېدل، په دغه وخت کې شاه شجاع په دېره غازي خان کې میرعلم خان له واکمنۍ ګوښه او پر ځای یې عطا محمد خان نورزی وګومارە، فتح خان د شاه مخې ته ودرېد او ویې غوښتل چې دا کار ونه کړي، خو نوموړي ونه مانه، د پاچا دغه کار وزیر فتح خان یې خفه کړ او په خوابدي زړه هرات ته ولاړ، د هرات والي (حاجي فېروزالدین) داسې سړی نه و، چې په کابل کې د سلطنت د نیولو لپاره ملا وتړي، له دې کبله فتح خان او وروریې دوست محمد خان یو ځل بیا کندهار کې، قیصر ته ورغلل، خو وزیر فتح خان د قیصر لخوا بندي سو، دوست محمد خان په مېړانه خپل وروره له بنده خلاص کړ او خپلې پلرنې ټاټوبي (هلمند) ته ولاړل.

وزیر فتح خان څو ځله له شاه شجاع سره یو ځای سو او بیا یې ورسره پرېکون وکړ، پدې کې هیڅ شک نسته چې له دغو یو ځای کېدنو او پرېکونونو څخه د وزیر موخه د سدوزو په کورنۍ کې د دا سې یوه وړ او پوه سړي موندنه وه، چې د احمد شاه بابا په څېر د هیواد د چارو د پر مخ ببولو لپاره پیاوړې وړتیا پکښې نغښتې وي او دا هغه ځانګړتیاوي وې چې نه د شاه شجاع، نه د کامران، نه د قیصر او نه د حاجي فېروزالدین په ځان کې لیدل کېدلې، له دې کبله د کار چاره یې د شاه شجاع له زندانه د شاه محمود په خلاصون او یو ځل بیا د افغانستان پر پلازد هغه په کښېنولو کې ولیدله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزیر فتح خان هیڅکله ستړیا نه منله او خپلې موخې ته د رسېدلو په لاره کې یې د هر راز ګوابښ په منلو وېره نه درلوده، له همدې کبله د شاه محمود له پرځېدلو وروسته، وزیر په یوه ځای کې نه تم کېده، کله به هلمند، کله کابل، کله کندهار، کله فراه او هرات او کله پېښور، سند او شکارپور ته د آس پرشا لالهانده په تګ راتګ و، د همدغه تګ راتګ په لړ کې به کله له لښکر او کله به له خپلو وروڼو او ملګرو سره د کابل او فراه ترمنځ خندونه د خپلې لارې له سره لیرې کول.

په هغو شپو ورځو کې چې د مختارالدوله شېر محمد خان له لاسه د چارو واګې واخیستل سوې او ګوښه پر کور کښېنول سو او له میرواعظ سره یو ځای د شاه شجاع د راپرځولو لپاره یې هلې ځلې پیل کړې وې، فتح خان خپل ورور شېردل خان ته دنده وسپارله، چې د قزلباشو په مرسته دې د کابل له بالاحصاره د شاه محمود د ژغورنې په لاره کې کوښښ وکړي، څرګنده ده، چې له بالاحصاره د محمود ژغورنه دومره آسانه نه وه، ډېرې چابکۍ او ځیرکۍ ته یې اړتیا درلودله.

د بارکزو وروڼو په منځ کې له وزیر فتح خان څخه وروسته شېردل خان په ډېرې پوهې، پوخوالي او ځیرکتابه سمبالو، هغه وکولای سول د اتو ساعتونو په اوږدو کې د کار پوهو ورهڼګرو (ماهرو کاسبینو) په مرسته، د کابل تر بالاحصار لاندې یو کیندوی (نقب) ووهي او بندي پاچا ورڅخه را خلاص کړي، شاه محمود تر یوې مودې پورې په شهدای صالحین کې د یوې مقبرې تر څنګ تر هغې شېبې پورې پټ سو، چې ښاري ګزمه د هغه له لټون څخه نا امیده سوه، شاه محمود د شپې په تیاره کې پر آس له څو تنو سره یې یو ځای په تېښتې د هرات پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لور ودانګل، شاه محمود ته په هرات کې د هغه ورور فیروزالدین په خوښۍ ښه راغلاست ووایه، خو ورور یې په لنډ وخت کې خپل چلند بدل کړ، ښایي فیروزالدین په ځان وپرېږدلی وي، چې ورور یې هرات دده له منګولو ونه باسي.

شاه محمود د خپل ورور په چلند کې د بدلون په لیدلو له هراته، فراه ته ولاړ، هلته د فتح خان او د هغه د وروڼو د راتلونکي په پام کې نیول سوي ګام پورته کولو ته سترګې په لار کښېناست.

په حقیقت کې بارکزیو وروڼو په کندهار کې د ځواک له راټولولو سره سم شاه محمود ته پیغام واستاوه، چې کندهار ته راسي، بیا یې د کابل پر لور تګ ته ملا وتړله، کابل ته د لاري په اوږدو کې چې کله کلات ته ورسېدل، نو له شاه محمود سره د بدرګه لښکر په منځ کې بېلتون رامنځته سو، نورمحمد خان او عطامحمد خان بامیزی د شاه محمود له لښکره بېل سول، له شاه محمود سره یوازې فتح خان او دوست محمد خان سره له خپلو نورو وروڼو پاته سول، بارکزي وروڼه پوه سول، چې له لښکر پرته نه سي کولای کوم کار تر سره کړي، له دې کبله دوي هم خپله مخه ببرته د هلمند خوا ته تاو او په ګرشک کې دېره سول.

شاه شجاع چې تر کلاته مخته راغلی و، له هغه ځایه ببرته پېښور ته ولاړ، چې د الفنستن تر مشرۍ لاندې انګرېزي پلاوي ته ښه راغلاست ووایي، انګرېز پلاوی د (۱۸۰۹ز) کال د فبروري د میاشتې په (۲۵) نېټه پېښور ته ورسېد او د شاه شجاع له پلوه ورته په تودو ولولو هرکلی وویل سو، پلاوی ځکه راغلی و، چې شاه د روسیې او فرانسې له نوي ګډې ټلوالي څخه خبر کړي، له همدې کبله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د برتانوي هند او د کابل د سلطنت تر منځ لومړنی ګډ دفاعي تړون لاسلیک سو، د تړون تر ټولو مهمه موخه دا وه، چې د کابل له لارې دي هند ته د فرانسویانو د ورتګ مخه ونیول سي، په داسي حال کي چې انګرېزی پلاوی لا په پېښور کي و، شاه شجاع ته د کورنیو جګړو مخه سوه.(۱)

کوم وخت چې شاه شجاع په پېښور کي و، محمود او وزیر فتح خان کندهاریې ونیو او له هغه ځایه د کابل په لوري وخوځېدل، له بلي خوا شاه شجاع چې کوم پوځ د کشمیر د سرغړونکي والي د ټکولو لپاره استولی و، د لښکر په مشرانو کي د اختلاف او بې اتفاقۍ له کبله د ماتي سره مخ سو، شاه شجاع دې ټکي ته متوجه سو، چې د هغه د سلطنت د خوندي ساتلو لپاره د کشمیر او نورو سیمو له سوبولو څخه د کابل او کندهار اهمیت ډېر دی، خو اوس او به له ورخه اوښتي وې، منظمه اردو او د مهماتو ډېره برخه د هغه له لاسه وتلې وه، لاچار په ډېره چټکۍ سره یې د خلیل او مهمند له قبیلو څخه یو نوی پوځ چمتو او د کابل په لور وخوځېد، خو مخکي له دې چې کابل ته ورسېږي، شاه محمود او وزیر فتح خان کابل فتحه کړی و او د پېښور په لوري په حرکت کي وه، دوارې خواوي د نملې سیمي ته نږدې، یو بل ته مخامخ سوې، د شاه شجاع لښکر ماته وخوړه او خزانه یې چې له دوو میلیونو سټرلینګ پونډو څخه زیاته وه، د وزیر فتح خان لاس ته ورغله، په خپله شاه شجاع په ډېره سخته له جګړې څخه نجات وموند، پېښور ته ولاړ او له هغه ځای څخه بیا کندهار ته ولاړ، په هر ځای کي له ماتي

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۵۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مخ سو، په پای کې يې راولپنډۍ کې د رنجیت سنګ تر حمایت لاندې ځای ونیو او شاه محمود د دوهم ځل لپاره د کابل پر پلاز کښېناست.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او د وزیر فتح خان وزارت:

کله چې شاه محمود پاچا سو، نو وزیر فتح خان يې خپل وزیر وټاکه او د هیواد ټولې چارې يې وزیر او د هغه وروڼو ته پرېښودې او خپله په عیاشۍ لګیا و، ځکه نو کولای سو، چې د نومورې دوهمه دوره د وزیر فتح خان د واکمنۍ دوره ونومو و.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي چې له (۱۸۰۹ ز) څخه تر (۱۸۱۸ ز) پورې دوام وکړ، وزیر فتح خان پدې بریالی سو، چې د افغانستان امنیت تأمین کړي، د سندھ او بلوچستان په ګډون د لیرو پرتو ولایتونو واکمنان يې دې ته اړ کړل، چې د مرکز اوامرو منې او له عوایدو څخه د مرکز ونډه ورکړي، څنګه چې وزیر فتح خان د مېړانې او سخاوت دوه خویونه پکښې یو ځای وه، نو د خلکو پاملرنه يې ځانته واړوله، تردې چې تر شاه محمود يې هم ډېر شهرت پیدا کړ او په ټول آسیا کې يې د نامه اوازه خپره سوه.[1]

لوېدیځو تاریخ پوهانو د سردار پائنده خان زامن د بارکزیو وروڼو په نامه یاد کړي دي، د بارکزیو وروڼو په منځ کې وزیر فتح خان د مشرۍ، پوهې، کار، هوښیارۍ، ځیرکۍ، مېړانې، زړورتیا، لوی لاسۍ، ژمنتابه، ټینګښت او غچ اخیستنې له اړخه چې (د افغانانو

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پنځو پېړیو کې، ۲۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه خصیصه ده)، ځانګړې پوهه او وړتیا درلودله او د ټولو وروڼو په منځ کې مخکښ و، فتح خان د فعالو او پیاوړو روحیاتو څښتن و، نوښتګر، له شور و ځوږه ډک هنګامه یې او انقلابي و، دغو ټولو ځانګړتیاو چې په خټه کې یې هیواد پالنه، د هیواد له مځکنۍ بشپړتیا ننګه او د هیواد په کورنیو چارو کې د پردیو د لاسوهنې له منځه وړل اخبنل سوي وه، فتح خان داسي مشخصات درلودل، چې انګریزانو (کینګ میکر ـ King Maker) یا پاچا جوړونکی باله، په دې معنی هر چا ته چې د فتح خان بارکزي زړه غوښت هغه ته به یې تاج وربخښه او چې نه یې غوښتل تاج یې ورڅخه اخیسته.

د هلمند ددغه نومیالي بچي چې د خپلواکۍ غوښتنې، سرلوړۍ او افغاني پرتم وینه یې د هلمند د څپاند سیند د څپو په شان په هر رګ کې خوټېدله او په خټه کې یې مېړانه، زړورتیا او لوی لاسي پروت و، سره له دې چې نومیالیتوب یې هر چیري په درنښت یاد سوی، بیا هم لا تر اوسه هغه په سمه نه دی پېژندل سوی، ددغه پولادي، هوډمن او زغملرونکي نومیالي د برخلیک بیا پېژندنه به زموږ راتلونکو حق پېژاندو نسلونو ته له شک پرته د ستري زده کړې، نوې کړکۍ پرانیزي او پوه به سي چې د هیواد د تاریخ او پرګنو لارښوونکو په څومره مېړاني او ویاړ خپل ژوند تېر کړی دی.[1]

شاه محمود چې د خپل سلطنت دوهم پړاو یې هم د فتح خان او د هغه د وروڼو د هڅو په مټ ګټلی و، د هیواد د اداري ټولې واګې یې وزیر فتح خان او د هغه وروڼو ته چې ورته د ډېر ډاد وړ کسان وه، وسپارلې،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۲۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزیر فتح خان یې د سر وزیر په توګه وټاکه او له درنښت ډک د (اشرف الوزراء) لقب یې ورکړ، د پاچا د همدغه ډاډ له کبله بارکزیو وروڼو هم تر وسي وسي هڅه وکړه، چې د افغانستان د ستر احمد شاه بابا د پرۅ او ځواک، برم و پرتم بېرته راژوندی کړي، دغي موخي ته د رسېدلو لپاره اشرف الوزراء وزیر فتح خان د افغانستان د ګڼ شمېر ولایتونو د ولایتي چاور واګي د خپلو وروڼو په منځ کي چې خپل ټول ژوند یې د شاه محمود د سلطنت د بیا تر لاسه کولو په لاره کي په سرښندنې ډالۍ کړی و وسپارلې، هغوي هم په نه ستړي کېدونکې توګه د هیواد اړوندي چاري په زړورتیا پر مخ بېولې.[1]

اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندی) د هیواد د اداري او پوځي چارو کنټرول په لاس کي درلود، چې د شاه محمود پر ضد د مخالفینو، په ځانګړی ډول د شاه شجاع د بریدونو مخه یې نیوله، په کوهستان کي یې یاغیان آرام کړل، هرات یې حاجي فېروزالدین ته پرېښود، کشمیر یې د مختارالدوله شېر محمد خان د زوی عطا محمد خان له لاسه واخیست او خپل ورور سردار محمد عظیم خان یې د هغه پر ځای وټاکه، په نوموړې حمله کي چې په کال (۱۸۱۲ ز) کي وسوه، رنجیت سنګ هم له هغه سره مرسته وکړه، خو د جګړې په پای کي، وزیر فتح خان نوموړي ته د کشمیر د درېیمي برخي خراج ورکولو څخه مخ واړاوه، چې په پایله کي د افغانانو او سیکانو تر منځ نښته وسوه، که څه هم کشمیر د افغانانو په واک کي پاته سو، خو سیکان په دې بریالي

۱.همدا اثر، ۱۷۲مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سول، چې د سندھ سیند په غاړه د اټک کلا په خپل کنټرول کې راولي او د پېښور امنیت له ګوابښ سره مخ کړي.[1]

وزیر فتح خان په (۱۸۱۳ ز) کال کې د اټک د کلا د تر لاسه کولو لپاره چمتووالی ونیوه، اته زره پوځیان یې راغونډ کړل او د اټک کلا چې دا وخت د سیکانو په لاس کې وه، سخته محاصره کړه، هغه و، چې رنجیت سنګ پوه سو، چې د وزیر فتح خان د زور نه دی، نو یې د کلا قوماندان ته امر وکړ، چې کلا خوشې کړي.

وزیر فتح خان خپل ورور دوست محمد خان د سیکانو پر پوځیانو باندې د حملې لپاره د دوو زرو افغاني عسکرو په مشرۍ وټاکه، هغوي د سیکانو پر قراول باندې برید وکړ، دښمن تښتي ته اړ سو او دوست محمد خان لاس ته ډېرې وسلې ورغلې، افغانان د غنیمت په راټولولو بوخت وه، چې سیکانو بیا له دغې موقعې څخه ګټه واخیستله او افغاني پوځ ته یې ډېر زیان ور ورساوه.

بل کال (۱۸۱۴ ز) کې رنجیت سنګ چې کشمیر ته یې ستر ګې نیولې وې، د مالیاتو یوه برخه تر لاسه کول یې پلمه کړه او د سردار محمد عظیم خان په وړاندې یې لښکر واستاوه، خو د ماتې سره مخ سو او په نوموړې جګړه کې شپږ زره سیکان ووژل سول.

وزیر فتح خان چې د رنجیت سنګ له ناوړه نقشو څخه ښه خبر و، نو له نوموړې سره د جګړې لپاره تر ملتانه ولاړ، هلته یې شاه شجاع ته ماته ورکړه او د هغه څخه وروسته یې له سیکانو څخه د اټک کلا ونیوله،

۱. میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۲۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنجیت سنګ تر څو چې وزیر فتح خان بارکزی ژوندی و، پر اټک او کشمیر یې یرغل ونکړ.

وزیر فتح خان، شاه شجاع ته وړاندیز وکړ، چې شاه محمود ته غاړه کښیږدي او یو ځای دي کابل ته ورسره ولاړ سي، خو بدمرغه (شاه شجاع) د افغان وزیر دغه وړاندیز ونه مانه او د سیکانو له سرتیرو سره یو ځای لاهور ته ولاړ، کله چې شاه شجاع لاهور ته ورسېد، د رنجیت سینګ منګولو ته ورغی او ښه یې وزېښه، چې د عطا محمد خان له زندانه د هغه د ژغورنې په بدل کې دي، د کوه نور الماس[1] نومورې ته ډالۍ کړي، چې تر دغه مهاله د شاه شجاع سره و، خو شجاع د کوه نور د الماسو له ورکړې ډډه وکړه، رنجیت سینګ، شاه شجاع ته د مرګ ګواښ ورکړ او دا یې هم ورته وویل، که چیرې ته

۱.د کوه نور د الماس تاریخي مخینه زرګونو کلونو ته رسیږي، له نن څخه پنځه زره کاله وړاندي د هندوستان یو نامتو پهلوان چې د سوریا د خدایګوتې د لوی معبد څښتن او ساتونکی (ملنګ) و، ده یو جادویي غمی درلود چې د دغه معبد په یوه ځانګړې برخه کې یې په خاص احترام اینبی و، ګڼ پوښونه یې پرې غوړولي وه، د عبادت په خاصو ورځو کې به یې لځاوه، خلګو ته دا موجیزه ښکارېدله او درناوی به یې کاوه، دا د زرګونو کلنو غمی اوس د کوه نور په نامه یادیږي، یاد غمي له معبده غلا سو او بیا وخت پر وخت د دغو واکمنانو لاسونو ته ولوید:

-له ننه ۲۱ سوه کاله مخکې د هند (د اوبه این) نومي پاچا لاس ته ولوېد او د هغه د تاج زینت سو.

-تر ده وروسته د هند د (مالوه) پاچا ته

-په څلورمه هجري پیړۍ کې په هند کې لودي پښتنو پاچاهانو لاس ته ولوېد.

-تر دي وروسته د ظهیرالدین بابر په مشرۍ د هندي مغولي پاچاهانو خزانې ته ورسېد، له ده څخه همایون ته او بیا جلال الدین اکبر ته پاته سو؛ له هغه شاه عالم ته؛ بیا د جهاندار شاه لاس ته ورغی او تر ده وروسته محمد شاه ګورګاني ددې غمی خاوند سو.

-په (۱۱۵۲ هـ) د ایراني نادر افشار لاس ته ولوېد، تر دي وروسته احمد شاه بابا ته ډالۍ سو او دده څخه وروسته، سلیمان شاه، تیمور شاه، زمان شاه، شاه شجاع، رنجیت سنګ او په اخیر کې انګریزانو لندن ته یوړ، چې اوسمهال د انګلستان د لندن د ښار په یو موزیم کې پروت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماته دا الماس راکړي، نو په پنجاب کې به درته جاګیر درکړم او د کابل د سلطنت په لاس ته راوړلو کې به درسره مرسته وکړم، په دې توګه یې د کوه نور الماس ورځخه واخیست.(۱۸۱۶ز).

د هیواد په لوېدیځ کې هم د هرات د حاکم حاجي فېروزالدین او د پارسي (ایراني) چارواکو ترمنځ د غوریانو د کلا پر سر سخت اختلاف پیدا سو، چې په پایله کې په کال (۱۸۱۷ز) پارسیانو هرات کلابند کړ، حاجي فېروزالدین چې یو ډارن سړی و، نو یې پارسیانو ته د سولې وړاندیز وکړ، ویل کیږي، چې نوموړي د پارس لښکرو ته ډېرې پیسې ورکړې، په هرات کې د پارس د پاچا په نامه خطبه وویل سوه او سکه یې هم ووهل سوه، حاجي فېروزالدین چې کله د پارسیانو تر فشار لاندې راغی، نو یې خپل ورور شاه محمود ته خبر واستاوه، چې تر څو نوموړی مرسته ورسره وکړي، هغه و، چې شاه محمود هم د خطر د دفعې لپاره وزیر فتح خان واستاوه.

وزیر فتح خان په لومړي سر کې یې په خپله حاجي فېروزالدین بندي کړ او له خپلې کورنۍ سره یې کابل ته واستاوه او بیا یې د پارسیانو (ایرانیانو) سره مقابله پیل کړه، په کافر کلا[1] نومې ځای کې یې د خراسان له والي شهزاده حسن علی میرزا شجاع السلطنه سره جګړه وکړه، پدې جګړه کې د افغانستان نظامي قواوو پارس ته ماته ورکړه او هغه یې پسې واخیستل، پدې وخت کې داسې پېښه رامنځته سوه، یوه مرمۍ، چې خپل شدت یې له لاسه ورکړی و، د وزیر فتح خان پر خوله ولګېده، چې له لاملې یې نوموړی بې هوښه سو او له آس څخه پر

۱.اوسنۍ اسلام کلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکه راولوېد، ددې خبر په اورېدو افغانانو خپل مورال له لاسه ورکړ او د پارسیانو له تعقیبولو څخه یې چې د لسو زرو تنو په شمېر کې یې تلفات لیدلي وه، لاس واخیست، د پارس پاته عسکر چې له دې پېښې څخه خبر سول، مشهد ته وتښتېدل او افغانی پوځ هرات ته ستون سو، په داسې حال کې چې هري خوا د خپل بریالیتوب دعوه کوله، له مرکزي دولت سره د هرات په یو ځای کولو وزیر فتح خان د قدرت لوړ پوړ ته ورسېد، که څه هم شاه محمود پاچا و، خو په حقیقت کې وزیر فتح خان او د هغه وروڼو هیواد اداره کاوه، دا کار پر نورو سردارانو ډېر ګران تمامېده او تل ددې فرصت په لټه کې وه، چې هغه په یوه پلمه له پښو وغورځوي، له بلې خوا د شاه محمود مشر زوی شهزاده کامران هم د وزیر فتح خان په مقام او شهرت کینه کوله، د هرات د فتحې او له پارس سره د جګړې د خبر په اورېدو سره، شاه محمود او کامران د هرات لاره ونیوله، په لاره کې د حاجي فېروزالدین له خلع کېدو او له هغې دښمنۍ څخه چې د وزیر فتح خان د وروڼو دوست محمد خان او کهندل خان لخوا د ښځو په ګډون د هغه د کورنۍ له غړو سره کېدله، ورته څرګنده سوه، چې دغو سردارانو د نغدو پیسو او جواهراتو د لاسته راوړلو لپاره د حاجي فېروزالدین د حرم له ښځو څخه چې د شاه محمود لور رقیه بېګم هم پکښې وه، له هغوي څخه یې ځاني جواهرات په زور اخیستي.[1]

سیستانی صاحب ددې موضوع په هکله داسې لیکي:ـ(دوست محمد خان او څو تنه خدمتګاران یې چې (جایي سنګ) هم ورسره

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۲۴۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملګری و ، د حاجي فیروزالدین په حرمسرای ننوتل او د حرمسرای ښځي یې لوټ کړلې، له دې کار وروسته، پرته له دې چې له خپلو عملیاتو څخه وزیر فتح خان ته خبر ورکړي، د وزیر له ویرې له خپلو څو تنو خدمتګارانو او له هغو شیانو سره یو ځای چې له حرمسرای څخه یې ترلاسه کړي وه، د کشمیر پر لور وتښتېد ، کله چې وزیر د خپل ورور له ناپوهۍ ډک کار څخه خبر سو ، نو ډېر سخت په قهر سو او خپل بل ورور سردار محمد عظیم ته یې لیک واستاوه، چې دوست محمد خان ونیسئ او زندان ته یې واچوئ، سردار محمد عظیم خان هم همدغسي وکړل او دوست محمد خان یې د کشمیر د ماران په زندان کې بندي کړ).[1]

شاه محمود د دې خبرې په اوریدو سره ډېر سخت په قهر سو ، خپل زوی کامران ته یې چې د هغه د قهر اورهم په لمبو و ، اجازه ورکړه، چې هرات ته ولاړ سي او وزیر فتح خان ته سزا ورکړي.[2]

کله چې شهزاده کامران هرات ته ولاړ، نو وزیر فتح خان په ډېر احترام مخي ته یې راغی او ښه راغلاست یې ورته وویل، خو نومورې ناپوه شهزاده چې مخکي هم د وزیر فتح خان له مقام څخه ناخوښه و ، وزیر یې ونیو ، لومړی یې سترګي ورځخه وکښلې او بیا یې له ځان سره یو ځای له هراته تر غزني او وردګو بوت، نو بیا یې دا نومیالی او د ارمانونو زانګو وزیر فتح خان د وژلو لپاره چمتو کړ، په داسي حال کي چې په سترګو زخمي و ، کامران له لوی وزیر (فتح خان) څخه د پزي،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۹۰ مخ

۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۴۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوږونو، شونډو او لاسونو په پرېکولو پیل وکړ، په ژوندون یې د بدن پوټکی (پوست) وایسته او بیا یې نومورې ټوټې، ټوټې کړ، په بوجۍ کې یې واچاوه او بیا یې د ډېر وخت وروسته د شېخ رضی الدین علی لالا د زیارت تر څنګ ښخ کړ. (۱۸۱۸ ز)

له دې هولناکو ظلمونو څخه کوم حقیقت چې په شهرت راپاته دی، هغه دادی، چې وزیر فتح خان بارکزي له پیل څخه تر پایه پوري، د دې دردونو له املهیو (آه) قدر ډېر تر خولې ونه کیښ او نه یې له شاه محمود څخه د ترحم تمه وکړه، په دې ترتیب سره دا د هلمند بچي له بې مروته شاه محمود سره د لویو لویو سرښندنو (قربانیو) په بدله کې په دې زړه دردونکې توګه شهید کړای سو.[۱]

اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) په مېړانې، زړورتیا او زغم د غو شکنجو او ځورونو ته ځان وسپاره او د مرګ تر دمه یې یوه وړوکې (آه) له خولې ونه وتله او نه یې له چا بخښنه وغوښتله او نه یې په خپلې سزا کې د کمښت غوښتنه وکړه او له سره تر پایه یې خپل وقار او پرتم تر پښو لاندې نه کړ او د خدای له نامه پرته یې بل څه ونه ویل او د ویاړلي مرګ غېږې ته یې ځان وسپاره.[۲]

کوم وخت چې وزیر فتح خان د شاه محمود د زوی شهزاده کامران له خوا ړوند او د غزني په لاره کې د شاه محمود په تحریک ټوکر ټوکر سوی مړ سو، مورته یې چا خبر راوړ، لویه ادې چې خبره سوه تر هر څه

۱. ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۱۱۰ مخ
۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۲۰۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمخه يې دا پوښتنه وکړه، (فتح چې يې واژه- آه او اخ يا نور څه بد حالي خو يې نه کوله؟).

قاصد وويل: نه بيخي بې پروا و.

لويي اډې وويل: اوس مي نو خپلي شيدې ور بخښلي دي، ددې دا جمله د يو لوړ همتۍ نښه ده، چې د خپل زوی مرګ او نيمه خوا کېده يې هېر دي دمخه تر هر څه د نوموړي د آه او واخ پوښتنه کوي.[1]

اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) د هيواد د ځکمنۍ بشپړتيا او د ملي واکمنۍ د ټينګښت لپاره خپل ځان، وروڼه او پلويان له کشميره تر سندھ او له بلوچستانه د هرات تر وروستيو پولو پورې ډال ګرځولي وه، چې هيواد له تباهۍ او د تجزيې له ګوابنه وژغوري او د سدوزي دولت مخالفان او باغيان يې سر پورته کولو ته نه پرېښوول، ان د افغانانو پخوانی دښمن رنجيت سنګ تر هغو چې فتح خان (هلمندی) ژوندی و، دا جرئت نه درلود، چې دُراني قلمرو ته دي د طمعي يا په بدو سترګو وګوري.

وزير فتح خان د خپلي زيرکۍ، زړورتيا او جنګيالي توب له مخي د خپلو ټولو وروڼو او د وخت د سيالانو په سر کې ځای درلود، دده او يو شمېر نورو وروڼو د خاړپوڅو ځای د هلمند د (پشت رود) سيمه يعنې ګرشک دی.[2]

۲.زما (ژمن)، د لويه اډې مقاله

۲.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کې، ۲۱۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پېښور کې وزیر باغ د وزیر فتح خان د لاس نښه ده او هر وخت یې یاد پر نوموړي باغ تازه کیږي، فتح خان خپل ژوند په جګړو کې تېر کړ او په دې باغ کې به د نوموړي پوځیانو د جګړې لپاره تیاري کاوه.

د وزیر فتح خان مرګ د وروڼو لپاره د انقلاب زیګنال و، د وزیر فتح خان وروڼو د غچ اخیستلو لپاره یو ځای سول او په څو میاشتو کې یې شاه محمود او د هغه غافل زوی کامران یې له کابل، غزني او کندهار څخه وشړل، محمود او کامران مجبور سول، چې هرات ته په شا سي، بیا کله کله جګړې وسوې او څو کاله یې دوام وکړ.

له (۱۸۲۶ ز) کال څخه وروسته کله چې اعظم خان مړ سو، دوست محمد خان پدې بریالی سو، چې په کابل کې قوتونه تحکیم کړي او محمود یې په هرات کې محاصره کړ، ډېر کلونه په کار وه، چې کندهار هم تر کنترول لاندې راولي.

رنجیت سنګ هم داسي فرصت ته منتظر و، (۱۸۱۸ ز) کال لا پای ته نه و رسېدلی، چې نوموړي د اټک د پاسه له اباسین څخه تېر سو او تر پېښور پورې ورسېد، دلته د وزیر فتح خان له وروڼو څخه یو تن د یار محمد خان په نامه د پېښور والي و، نوموړي عسکر نه درلودل، ټول منظم عسکر محمد اعظم خان د شاه محمود مقابلې ته بیولي وه، نو ځکه دی مجبور و، چې له پېښور څخه ووځي، مګر رنجیت سنګ ډېر احتیاط کاوه، دی پوهېده چې موقف یې دومره پیاوړی نه دی، نو ځکه یې پېښور ونه نیوه، په خیر آباد کې یې اټک ته مخامخ د کلا په جوړولو پیل وکړ، د خیر آباد نسیم ډېر تازه کوونکی و، اوس د خیر آباد نسیم د سیکانو بیرغ ورپاوه، د اباسین په دواړو غاړو کې له یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلا څخه بلي کلا ته د سکانو زیګنالونه استول کېدل او اخیستل کېدل.

رنجیت سنګ له پېښور څخه په شا سو او غوښتل یې چې هغه هدف ترلاسه کړي، چې ډېره موده یې په زړه کي و، د اعظم خان تګ او د ورور د مړینې غچ اخیستل بله پلمه سوه، چې پخوانۍ هیله تر سره کړي، نو ځکه په (۱۸۱۹ ز) کال کي یې د ګلاب سنګ په مرسته کشمیر ونیو او د اعظم خان ورور جبار خان یې له کشمیر څخه وایسته، درانې حکومت په کشمیر کي اووه شپېته کاله دوام وکړ، احمد شاه بابا کشمیر له مغولو څخه په (۱۷۵۲ ز) کال ونیو، تقریباً دوه سوه کاله کشمیر د مغولو د امپراطورۍ برخه وه او له هغه څخه دمخه د (۱۳۴۱ ز) کال راهیسې د مسلمانانو په لاس کي و، تقریباً پنځه پېړۍ افغانانو په دې هیواد کي برجسته رول درلود، دوي نه یوائي په حکومت کي دندي درلودې، بلکې په ډېر شمېر مېشت سوي هم وه، نو دا د حیرانتیا وړ خبره نه ده، چې د سرحدي قبایلو پښتانه هلته خاصه مینه نښیي، د دغې پښتنې مینې موجودیت به د دغې درې پر راتلونکي بې تاثیره نه وي.

په هر حال، د وزیر فتح خان پر ضد د داسي اقدام له کبله، محمود په کال (۱۸۱۸ ز) کي له قدرت څخه ګوښه سو او د نومورې له ګوښه کېدو سره د سدوزو سلطه پای ته ورسېده له، یوائي کامران پاته سو، چې په هرات کي یې حکومت کولو ته دوام ورکړ، د هیواد نورې سیمې د بارکزو تر منځ ووېشل سوې.

اوس نو انګرېز د افغانستان په اړه د خپل پروګرام د پلي کولو لپاره نوي ګامونه پورته کړل، لومړی ګام یې د پېښور پر خوا واخیست، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېز (وفادار متحد) رنجیت سنګ پر ملتان، دېره جاتو، پېښور او کشمیر تېری وکړ، پېښور د سلطان محمد خان او کشمیر د نواب جبار خان، د دوو بارکزو وروڼو په لاس کې وه، د سیکانو په لاس د پېښور سقوط د افغانستان لپاره ډېره دردناکه پېښه وه، ددې پېښې پایلې خورا درنې وې او د سیک ځواکونو له خوا پر پېښور د ترور او دهشت تیاره خپره سوه، د پېښور بالاحصار، چې د افغانستان د ژمي پلازو، له خاورو سره خاوري کړل سو، پر ولس باندې په ګرځېدو او راګرځېدو بندیز ولګېد، له دې کبله چې د انګرېزانو په ملاتړ ډاډه و، رنجیت سنګ د چا پر سر او مال صرفه نه کوله، پېښور خپلو اوسېدونکو ته د مځکې پر سر دوزخ ګرځېدلی و، خو رنجیت سنګ د افغان ولس په مخامخ محکومولو کې ناهیلیو او ناکامۍ سره لاس و ګرېوان و، لدې کبله د پېښور حکومت یې په طلایي مشهور سلطان محمد خان بارکزي ته وسپاره، نومورې ومنل چې سیکانو ته به کوچنۍ مالیه ورکوي.

انګرېز پدې توګه په سیمه کې د خپل راتلونکي پلان د پلي کولو لپاره یو ستر ګام پورته کړی و او د افغانستان پر لوري یې پرمختګ کاوه، په لومړي پړاو کې هغه وخت چې انګرېزان لا په دفاعي حالت او له افغانستان څخه لرې په ستړیج کې وه، تر هغه پورې یې د خپلو ګوډاګیانو له لارې د افغانستان د کمزورولو هڅه کوله، د انګرېز استازی (سرجان ملکم) او (سرفورد جونز) د قاجار په دربار کې د افغانستان د نسکورولو په نقشه بوخت وه، نومورو فتح علی شاه ته شخصاً دوه د الماسو غمي، چې قیمت یې دوه لکه پنځوس زره روپۍ و، وربخښلی و او درې میلیونه نقدي روپۍ یې د قاجار خزانې ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ ورکړي وې، پردې سربېره يې د برش زره ټوپک او شل توپونه د پارس پوځ ته ورسپارلي وه، د برش تنه انګرېزي انجنيران او تخنيکاران يې د هغه پوځ د روزنې لپاره ور استولي وه او ژمنه يې ورسره کړې وه، چې د افغانستان د خراسان ولايت به بيا د ډالۍ په ډول پارس ته ورکوي.

په افغانستان کې د سدوزو د دورې له زوال سره سم هيواد د نارامیو، بې ثباتيو او کړکېچونو په لوی ګردار کې راښکېل سو، د سياسي واک مدعي ځواکونو تر منځ کورنۍ جګړه تر (۱۸۲۵ز) کال پورې اوږده سوه، سردار يارمحمد خان په پېښور کې حاکم و، نواب جبار خان په کشمير کې، سردار محمد اعظم خان په کابل کې، دوست محمد خان په غزني او سردار پردل خان په کندهار کې واکمن و، د هيواد نور ولايتونه هم د سردار پائنده محمد خان د ګټو زامنو تر ولکې لاندې وه.

په (۱۸۲۶ز) کال کې دوست محمد خان چې په پټه توګه يې د ولس په منځ کې خپل نفوذ خپور کړی و، نو موړې ته څرګنده وه، چې له خپلو وروڼو سره د رقابت په حالت کې په هيواد کې ثبات راوستل شونې نه ده، نو له دې کبله يې د واک نيولو په سيالۍ کې د ټولو بارکزو وروڼو تر منځ د يوه تړون پر لاسليک راضي سوی و، چې د هغه له مخې هيواد عملاً پر څو برخو وېشلی پاته سو او هر ځواک چې په هره سيمه يې تسلط درلود، پر هغې سيمې د حکمرانۍ کولو واک ترلاسه کړ.

کوهاټ، هنګو او د هغه شاوخوا سيمې د نواب عبدالصمد خان تر سلطې لاندې وې، پېښور، اشنغر، خالصو (خالصه جات) او په هغو پورې تړلي نورې سيمې له سردار محمد خان، سلطان محمد خان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردار سید محمد خان سره پاته سوې، د ټرون په یوه ماده کې لیکل سوي وه، چې (پدې ژبه او ژمنه موږ وروڼه او تربرونه یوه بل ته د دوستۍ لاس ورکوو او ترمنځ مو له پخوانیو اختلافونو څخه لاس اخلو).

تر (۱۸۳۲ز) کال پورې د دوست محمد خان ځواک تر ډېره حده پورې پیاوړی سوی و او د هیواد په اوږدو کې یې اقتدار او صلاحیت مخ په ډېرېدو و، نوموړی پدې هڅه کې و، چې په هیواد کې یو پیاوړی مرکزي دولت پر پښو ودروي، مګر له یوې خوا له ده سره ددې وروڼو د مخالفت او په هیواد کې د ملوک الطوایفي له کبله دا تصمیم له خنډونو سره مخامخ و او له بلې خوا انګرېزانو پر پښو درېدلی افغانستان او په هغه کې یو پیاوړی مرکزي حکومت نسو زغملای، هغو په کابل کې یو ګوډاګی حکومت غوښت چې مزي (تارونه یا شترینګ) یې د هند د وایسرای په لاس کې وي او په هر ډول او هر وخت چې وغواړي هغه له خپلو موخو سره سم استعمال کړي، نو ددې موخې د لاسته راوړلو په لور د وسیلو او پلمو موندلو او د دوست محمد خان د راپرزولو په لټه کې سول، ددې لپاره د لندن په لاس کې سمدلاسه پرته وسله هماغه فراري شاه شجاع و، چې له (۱۸۱۳ز) کال څخه راپدېخوا په لودیانه کې د پرنګي ځیره خور پاته سوی و، هغه و چې شاه شجاع او رنجیت سنګ یې دواړه ولمسول، چې د دوست محمد خان پرضد راپورته سي، دا ګوډاګی سردار، چې د لوی احمدشاه بابا د سلسلې یې ځان میراثخور باله، د انګرېزانو له موخو سره ښه برابر و، نو سمدلاسه د شاه شجاع او رنجیت سنګ تر منځ موافقه وسوه، چې د دواړو ګډ ځواکونه به پر افغانستان برید کوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع تخت به، چې قانوني وارث يې و، ورته بېرته په لاس ورکوي، له هغه څخه وروسته چې د افغانانو، هندیانو او د ختیځ هند شرکت (د برتانیا ختیځه هندي کمپنۍ - The British East India Company) د اجیرانو ګډ دوه ویشت زره کسیز پوځ يې ټول کړ، شجاع د (۱۸۳۴ز) کال د جنوري په میاشت کې د خپل تاج و تخت د نیولو لپاره د کندهار په لور وخوځېد، ددې لښکر اداره او قوماندې د آروپایي اجیرانو له ډلې څخه د یو تن (مستر کمبیل Mr.Campbell.) په لاس کې وه، کندهار د بارکزو وروڼو د یوه رقیب ورور کهندل خان سره و، پداسې وخت کې چې دوست محمد خان د شاه شجاع، سیکانو او انګرېزانو سره په جګړه بوخت و، رنجیت سنګ د جنرال هري سنګ په مشرۍ له لس زره پوځ سره پر پېښور یرغل وکړ، له دې سره - سره شاه شجاع په کندهار کې ماته وخوړله او بېرته لودیانې ته وتښتېد، مستر کمبیل په جګړه کې ټپي او له نیول کېدو وروسته مسلمان سو.[1]

د دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي:

له کندهار څخه تر بېرته راستنېدو وروسته، دوست محمد خان (هلمندي) د پېښور د خپلواکولو اعلان وکړ، افغانانو چې کله واورېدل، رنجیت سنګ پر پېښور حمله کړې ده، د هغه پر ضد يې د جهاد کولو هوډ وکړ، دا چې جهاد پرته له امیر نسې کېدلای، نو ځکه دوست محمد خان چې همدې موقعې ته منتظر و، د علماوو، امیرانو

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او وروڼو په خوښه ځان په کابل کي د ډېرو ساده مراسمو په ترڅ کي د امیر په توګه وټاکه.(۱۸۳۵ز).

حاجي میر د میرواعظ زوی د سیاه سنګ په عیدګاه کي د دوست محمد خان په لنګی کي د اوربشو اوږی وټمبه، پدې توګه یې افغاني پیداورد تاج زینت وګرځید، همدارنګه د امیر المؤمنین لقب یې ورته ورکړ.[۱]

وروسته له دې مراسمو څخه دوست محمد خان له پنځوس زره پلیو او لس زره سپرو عسکرو سره یو ځای یې د پېښور په لوري حرکت وکړ، د خیبر درې د شیخانو په سیمه کي یې پوځي قرارګاه ونیوله، د نومورې دا هوډ د ټول ولس له خوا بدرګه سو او تر بل هر وخت له مخي یې د افغانستان د امیر په توګه دریځ خورا پیاوړی سوی و، رنجیت سنګ پدې پوهېده چې په ډګر کي د افغانانو مقابله ورته ګرانه ده، نو سمدلاسه یې یو لوړ رتبه پلاوی د سولې په نامه، چې په هغه کي جنرال هریلال او فقیر عزیزالدین شامل و، دوست محمد خان ته واستاوه، د سکانو هیئت، ددې پر ځای چې یوائي له امیر سره د سولې په خبرو بوخت سي، د دوست محمد خان د (پېښوري بارکزی ورور) سلطان محمد خان طلایي، په اجیر کولو یې لاس پوري کړ، رنجیت سنګ چې د طلایي د شخصیت په کمزورتیاوو خبرو، نومورې ته د غټو بڼو او د پېښور د حکومت وعدې ورکړې، دوست محمد خان په دې دسیسه باندي د پوهېدلو په پایله کي د سلطان محمد خان د نیولو اراده وکړه،

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو پېښوري سردار له لس زره پوځ سره يو ځای د شپې په تياره کي د سيکانو کمپ ته وتښتېد.

دوست محمد خان اړ سو چې بېله جګړې بېرته کابل ته ستون سي، سيکانو طلايي ته د پېښور حکومت ورنکړ، يو څه موده يې د روهتاس حاکم وګماره او بيا وروسته يې په پېښور او کوهاټ کي څه مځکي او جاګير ور وبخښل.

دوست محمد خان يو کال وروسته په هند کي د انګرېزانو نوي وايسراى (لارډ اکلنډ) ته د مبارکي ويلو لپاره يو ليک واستاوه او له هغه څخه يې مشوره غوښتې وه، چې سيکانو سره څه ډول معامله وکړي.

دوست محمد خان له پرنګي څخه په زړه کي د ښېګڼې کلکه تمه درلوده او له همدې کبله يې خپل استازي ته هدايت ورکړ، چې له انګرېزانو څخه وغواړي، ترڅو د پېښور په معامله کي د مُصلح منځګړي په توګه له افغانانو سره مرسته وکړي او که هغوي ورسره دا نيکي وکړي، نو دی (دوست محمد خان) به يې هر خدمت ته تيار وي، مګر دوست محمد خان خو خطا وتلی و، خپل وفادار دوست (رنجيت سنګ) په مقابل کي هيڅکله هم پرنګي له ده سره مرسته کول نه غوښتل او په اصل کي خو د پردې ترشا ټوله لوبه د انګرېزانو په لاس لوبېدله، هماغه و چې لارډ اکلنډ د دوست محمد استازی تش لاس ورواستاوه او ورته يې وويل، چې افغانان دي له سيکانو سره خپله ستونزه پخپله هواره کړي، کله چې د سيکانو زړه ډاډه سو، نو په پېښور کي يې په افغان ولس د استبداد او ناروا توره تياره جوړه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد خان په (۱۸۳۷ ز) کال د مې په میاشت کې خپل زوی (محمد اکبر خان) د سیکانو مقابلې ته واستاوه، افغاني لښکرو خیبر ته نږدې په جمرود کې د سکانو پر پوځونو برید وکړ، دولس ورځې د دواړو خواو تر منځ سخته جګړه روانه وه، په پای کې محمد اکبر خان د سیکانو د ځواکونو جنرال (هري سنګ) چې د پېښور والي هم و، له اسلامیه کالج سره نږدې په جګړه کې ټپي کړ، چې په پایله کې مړ سو او سیکان شاتګ ته اړ سول، پداسي حال کې چې دښمن د پېښور ښار د تخلیه کولو په فکر او افغاني غازیان د لوړګي پر پوځي کلا حملې ته تیاري نیوله، خو امیر دوست محمد خان بېرته کابل ته راوغوښتل.

د هري سنګ په مرګ رنجیت سنګ ډېر زیات ویرجن سو او ددې پیاوړي قوماندان له مړیني سره د سیکانو د مقاومت ملا ماته سوې وه، د هري سنګ پر ځای لومړی جنرال (دهیال سنګ) او بیا له نومورې وروسته یو تن ایټالوی جنرال (اوویټاویلي) وټاکل سو.

پداسي حال کې چې افغاني لښکر د سیکانو پر ضد په جګړه کې بوخت و، په لوېدیځ کې د پارس لښکرو پر هرات یرغل وکړ او ښاریې محاصره کړ، ددې ټولو راپورته سوو ستونزو له کبله او ددې پر ځای چې رنجیت سنګ د افغان ولس په زور او غوښتنه له خپلې خاورې څخه وباسي، دوست محمد خان یو ځل بیا د پرنګیانو په دوستۍ زړه وتاړه او له لارډ اکلنډ څخه یې (چې په ۱۸۳۶ زېږدیز کال کې د لارډ پالمرسټون پر ځای د هند وایسرای ټاکل سوی و)، د یوه لیک په ترڅ کې د افغانانو او سیکانو ترمنځ د منځګړیتوب غوښتنه وکړه.

پدې توګه دوست محمد خان له لارډ اکلنډ څخه د پېښور د بېرته آزادۍ په اړه د مرستې په غوښتنه انګرېزانو ته په افغانستان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخامخ لاسوهني لار پرانیستله، پدې اړه چې دوست محمد خان ولي له لارې اکلنډ څخه د منځګړیتوب غوښتنه وکړه، یو فکتور هم ویل کیږي، دا و چې د برتانیا د بهرنیو چارو وزیر (لارډ پالمرستون) هندوستان ته د فرانسوي ګوابښ پر ضد، چې په هماغه موکه یې د روسي ګوابښ ځای نیولی و، د افغانستان د ملاتړ غوښتنه کړې وه، نو امکان لري چې امیر له پرنګي څخه د بالمثل راکړې ورکړې خوب په سر کي و او لدې کبله د افغاني غازیانو لښکرو ته چې په لوارګي د ورختلو او پېښور ته د ځان رسولو لپاره یې تیاري نیوله، په ناڅاپي ډول له کابله امر ورسېد، چې اوربند وکړئ، بېله دې چې پېښور ونیسئ، امیر دوست محمد خان په سادګۍ سره د لارډ الکنډ په انصاف زړه تړلی منتظر پاته سو.

اکلنډ ته انتظار اوږده موده ونه نیوله، دوست محمد خان ته په یوه ځوابیه لیک کي لارډ اکلنډ وليکل چې:.(ملګرې تاته څرګنده ده چې د برتانیا د حکومت دا دود نه دی، چې د نورو خپلواکو هیوادونو په کورنیو چارو کي لاسوهنه وکړي).

دوست محمد خان هک حیران پاته سو او ښایي خپلي سادګۍ او ناپوهۍ ته یې پام سوی وي، ښایي نوموړی پدې پوه سوی وي، چې لدې سره – سره چې دیپلوماسي د یوه ولس په مبارزه کي خورا غوره رول لوبوي، خو د ډیپلوماسۍ شاته د خپل ملت پر متو باندي د ډاډ د نشتوالي په صورت کي بریالی کېدل او د بري هیله کول، یوائي د ځان غولول دي، د لارډ اکلنډ د یوه لیک په ځواب کي امیر دوست محمد خان ییا لیکي چې:- (په نړۍ کي ډېر کسان د انګرېزانو له نیکیو څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخمن سوي، خو پدې اړه به زمونږ بې برخه تو ب د انګرېزانو د حکومت د نه پېرزويني له کبله نه، بلکې زمونږ خپله بد قسمتي وي).

تر کومه پوري چې د لارډ اکلنډ د نه لاسوهنې په کاذبه ادعا پوري اړه لري، نو راتلونکو پېښو په زغرده داسې ثابته کړه، چې دا ادعا د يوه لړ نابېره تېرايستنو په لړ کې د يوه لړ خورا خندا ور پېښو له ډلې څخه يوه پېښه وه.

له لندن څخه (سري کمپټه) د (۱۸۳۶ز) کال د جون په مياشت کې لارډ اکلنډ ته په يوه يادښت کې لارښوونه کوي، چې (په هر ډول مناسب يا ضروري اقدام چې کولای سئ، بايد په افغانستان کې د حالاتو د انکشاف نږدې څارنه او د روسانو د نفوذ مخنيوی وکړئ).

د دوست محمد خان د ليک په ځواب کې لارډ اکلنډ دا هم ليکلي وه، چې (برتانيا هيله لرله چې د سوداګرۍ د پراختيا له لاري د سيمې د وګړو د ژوند کچه لوړه سي، نومورې يادونه کړې وه، چې (کپتان الګساندر برنس) ته يې ماموريت سپارلی، چې د يوه پلاوي په مشرۍ د (۱۸۳۷ز) کال په سپټمبر کې کابل ته ولاړ سي).

د هغه ليک پر بنسټ د کپتان برنس ښکاره ماموريت دا و، چې له افغانستان سره د دوه اړخيز (سوداګرۍ) د امکاناتو او د اباسين له اوبو څخه د (اباسيند د دواړو غاړو حکومتونو) د ګټې اخيستلو په هکله خبرې وکړي.

وروسته بيا حوادثو ثابته کړله چې د برنس د ماموريت موخه هم په اساس کې پر افغانستان باندې زور اچونه او په سيمه او مرکزي آسيا کې د جاسوسۍ د جال خورول و او د سوداګرۍ نوم يوائې د سرپوښ لپاره ورکړل سوی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرجان کي ليکي:. (که چيري د ستراتيژيکي موخو د لاس ته راوړلو لپاره د سوداګرۍ د ټکي د استعمال اجازه ورکړ سوې نه واى، نو په ختيځ کي به موږ ډيپلوماتانو څه کول).

له انګرېزانو سره د امير دوست محمد خان د راتلونکو خبرو په هکله افواهاتو په هيواد کي دننه دده پرضد، د نوموړي وروڼو کينه او حسد وپارول.

علامه عبدالحق مجددي په خپل اثر (حقيقت التواريخ) کي ليکي:. (کله چي د دوست محمد خان ورور سردار کهندل خان، چي د کندهار والي و، د انګرېزانو او امير تر منځ د خبرو په پروګرام خبر سو، نو هغه يې د خپل حاکميت پر ضد خطر وباله او سمدلاسه يې له پارس څخه د افغانستان په چارو کي د مداخلې غوښتنه وکړه).

په (۱۸۳۷ ز) کال کي افغانستان له لوېديځ څخه يو ځل بيا د پارس له خوا له تيري سره مخامخ و، په دې کال پر هرات باندي د پارسيانو يرغل د انګرېزانو او روسانو ترمنځ اړيکي ترينګلي کړي وې، قاجاري پارس چي له تزاري روسيې سره د ترکمانچې له ټرون څخه وروسته يې له برتانيې څخه مخ اړولى و، د روسانو له خوا هڅېده، چي د افغانستان پر خاوره باندي تېرى وکړي.

آخير هغه و چي د کال په وروستيو مياشتو کي، محمد شاه قاجار پر هرات د يرغل تياري پيل او د هرات له والي (سدوزايي شهزاده کامران) څخه د يرغملو غوښتنه وکړه او ورته يې وويل چي پر هرات باندي دده بشپړي سلطې ته غاړه کښېږدي، مګر د کامران وزير، (يار محمد خان الکوزى) انکار وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر محمد شاه قاجار باندي د وزیر یارمحمد خان دا ځواب ښه ونه لګیده او پربکړه یې وکړه، چې پر هرات به خامخا یرغل کوي، کامران او یار محمد خان خپل پوځونه چمتو کړل، نو هغه و چې د پارس لښکري پر هرات یرغل وکړ، که څه هم د هرات د نیولو لپاره په اعظمي توګه پنځه ویشت ورځي په کار وې، خو د قاجار پوځونه نږدې نهه میاشتي دا ښار په محاصره کي وساته، مګر فتح یې نه کړای سو، وزیر یارمحمد خان الکوزی پر خپله خبره ټینګ ودرېد او د نهه میاشتو کلابندی پر وخت یې له ښار څخه په مېړانه دفاع وکړه.

د افغانستان ددې دورې تاریخ پداسي حساسه موکه کي و، چې په امیر دوست محمد خان باندي له ختیځ څخه د برتانیې فشار په زیاتېدو سو او کپتان الګساندر برنس کابل ته راغی.

افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل:

امیر دوست محمد خان ته د لارډ اکلنډ د (۱۸۳۶ز) کال د اګسټ (۲۲) نېټې په لیک پسې دیارلس میاشتي وروسته، د الګساندر برنس په مشرۍ، یو پنځه کسیز پلاوی په کابل کي د امیر دربار ته ورسېد، له الګساندر برنس سره (بریدمن ووډ، جګرن لیچ، ډاکتر لارډ او موهن لال)، ملګري وه، د (۱۸۳۷ز) کال د مې د میاشتي د (۱۵) نېټې په هغه لیک کي چې برنس د لارډ اکلنډ له لوري د افغانستان امیر ته وړاندي کړ، لیکل سوي وه، چې (زما د ۱۸۳۶ز زېږدیز د اګسټ د (۲۲) نېټې له لیک سره سم، دا دی اوس برنس در استوم، تر څو له تاسو سره پدې خبري وکړي، چې څنګه د افغانستان او هند تر منځ سوداګري په ښه توګه آسان کېدلای سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د امیر دوست محمد خان سره په کتنه کي، چي د (۱۸۳۸ز) کال د سپټمبر پر (۲۱) نېټه وسوه، انګرېز استازي د پروتوکول له مخي د جوړي سوي اجنډا په محتویاتو سترګي پټي کړې او د سیاسي مسائلو په اړه یې په خبرو پیل وکړ،[1] دوست محمد خان د انګرېز استازي (برنس) ته د سیکانو څخه د پېښور د سیمې د بېرته اخیستلو مطالبه مخته کړه، په داسي حال کي چي برنس په کابل کي له امیر دوست محمد خان سره په خبرو بوخت و، د روسیې یو استازی چي (ویتکوویچ) نومېده، کندهار او له هغه ځای څخه کابل ته راغی.

دوست محمد خان چي لا تر دغه مهاله له انګرېز څخه د پېښور په اړه وروستی ځواب نه و ترلاسه کړی، د هغه د هرکلي په باره کي یې له برنس سره سلا وکړه او د هغه په مشوره یې د روسیې د استازي هرکلی وکړ.

له ویتکوویچ سره دوه لیکونه وه، یو د روسیې د قیصر لخوا او بل په تهران کي د دغه هیواد د سفیر لخوا، د دواړو لیکونو سکالو له کابل سره د سوداګري اړیکو د تینګار پر محور څرخېده، د قیصر په لیک کي پر نورو خبرو سربېره دا هم یاده سوې وه چي:ـ (ستاسو والا حضرت سفیر (میرزا حسین) په نېکمرغه وخت کي زموږ د دربار ته راورسېد او ستاسو دوستانه لیک یې راوسپاره، زه د هغه په راتګ ډېر خوښ سوم او ستاسو دوستي د خپل دولت لپاره غنیمت بولم، تل دا غواړم چي د کابل له خلکو سره چي د سوداګرۍ لپاره زما هیواد ته راسي مرسته وکړم).

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څنګه چې د امیر اصلي موخه د انګرېزانو له لاري د پېښور بېرته لاسته راوړل و، نه دا چې له روسیې یا پارس څخه مرسته تر لاسه کول، نو له دې لامله یې نه یوائې دا چې د ویتکوویچ دواړه لیکونه برنس ته وښوول، بلکې د هغه کاپیاني یې هم برنس ته ورکړې او برنس هغه دواړه د هند واکمن ته واستولې.

ډېره موده لا نه وه تېره سوې، چې د لیک او دوست محمد خان د غوښتنو په اړه د برنس د وړاندیز ځواب د هند د عمومي چارواکي لخوا راورسېد، پدې ځواب کې چې نېټه یې د (۱۸۳۸ز) کال د فبروري (۲۱) ده، څرګنده سوې وه، چې د هند عمومي حکمران دې ته چمتو نه دی، چې د پېښور د بېرته ورستنېدو په هکله د دوست محمد خان د غوښتنې په اړه ژمنه وکړي، امیر باید له خپلې دغې غوښتنې څخه تېر سي او ویتکوویچ ډېر ژر له خپل قلمرو څخه وباسي.

د دې ځواب په تر لاسه کولو سره دوست محمد خان له برنس سره خپلې اړیکې وشلولې او انګرېزي پلاوی د اپرېل پر (۲۵) نېټه له کابل څخه د هند پر لوري حرکت وکړ، وروسته له دې چې دوست محمد خان له برتانیې څخه ناهیلی سو، په ځانګړې پاملرنې سره یې د روس له استازي سره خبرې پیل کړې، نومورې استازي امیر ته وعده ورکړه، چې دولت به یې د پېښور د بیا حاصلولو په کار کې مرسته وکړي او په مقابل کې دوست محمد خان هم د هرات پر ضد په عملیاتو کې د پارس له دولت سره د خپلې همکارۍ څرګندونه وکړه.

ویتکوویچ له دې خبرو اترو وروسته بېرته کندهار ته ولاړ، د هغه ځای د چارواکي او د پارس تر منځ یو ترون یې برابر کړ، چې ترمخه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارس ژمن سو، چې د هرات تر فتح کولو وروسته به نوموړی ښار کندهاري ورونو ته وسپاري.

حیرانوونکې خو داده، چې د روسیې سفیر ددغه ټرون لاندې د ګواه په حیث لاسلیک کړی و او په ترڅ کې یې علاوه کړې وه چې: (نوموړی له خپل اړخه، په هرات باندې غوریان ورزیاتوی).

خو له دې څخه هم دا عجیبه ده، کله چې له دې ټولو ټرونونو او فعالیتونو څخه وروسته (سن پترزبورګ) ته ستون سو او د وخت د بهرنیو چارو له وزیر (کنټ نسلروډ) سره یې د ملاقات وړاندیز وکړ، نوموړي ورسره له لیدنې څخه انکار وکړ او څرګنده یې کړه چې: - (زه په دې نامه څوک نه پېژنم، مګر یو تن ماجرا غوښتونکی چې پدې وروستیو کې یې پخپل سر په کابل او کندهار کې توطیو ته لاس غځولی دی).

ویتکوویچ چې یو احساساتي ځوان و او له سیاسي چالونو څخه بې خبره و، دغه چلند وربانډي دومره بده اغېزه وکړه، چې د تومانچې په ګولۍ یې ځان ووژه.

پر افغانستان باندې د انګرېزانو لومړی پوځي یرغل:

د (۱۸۳۸ز) کال په پسرلي کې وروسته له هغه چې د برنس د سفارت ناکامي جوته سوه، د هند عمومي چارواکي (لارډ اکلنډ) په افغانستان کې د پوځي عملیاتو د ترسره کولو هوډ وکړ، که چیرې د هند د حکومت موخه د روسیې او پارس د نفوذ مخه نیول وای، نو ددې کار معقوله او سمه طریقه دا وه، چې له پارس سره یې د جګړې اعلان کړی وای او خپل ځواکونه یې د هرات د مرستې لپاره استولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وای، خو لارډ اکلنډ غوښتل چې په عین حال کې دوست محمد خان او کندهاري سرداران چې د هرات او پېښور په اړه یې د هغه له نقشې سره مخالفت درلود، هم له مخې لیرې کړي او د هغه پرځای یو داسې شخص چې په ټوله معنی د انګرېز دولت ته تابع او امرو ته یې غاړه ایږدي، د سلطنت په ګډې کښېنوي، دا شخص شاه شجاع و، چې له څو کلونو راپدې خوا له خپل وروړ زمان شاه سره په لودیانه کې اوسېده، د هند د وایسرای سلاکارانو د هغه ټرون نقل چې په کال (۱۸۳۳ ز) کې د شاه شجاع او رنجیت سنګ ترمنځ سوی و، راپیدا کړ او دا یې په افغانستان کې د خپلو عملیاتو لپاره سند وګرځاوه، د مې په میاشت کې مګناټن له دغه نقل سره لاهور ته ولاړ او رنجیت سنګ ته یې وړاندیز وکړ، چې دا ټرون د اعتبار وړ وګرځوي او د برتانیا دولت هم پکښې شریک کړي، چلباز رنجیت سنګ په ښکاره خو موافقه وکړه او په پایله کې د سیکانو د دولت، شاه شجاع او د انګرېزي کمپنۍ ترمنځ درې اړخیزه معاهده وسوه، ددې ټرون ترمخه رنجیت سنګ ژمن سو، چې له شاه شجاع سره به د افغانستان د تاج و تخت په بېرته لاسته راوړو کې مرسته کوي.[1]

د نومورې ټرون په لومړي ماده کې داسې لیکل سوي وه:ـ(په افغانستان پورې ټولې ټرلې سیمې به، چې د اباسین په دواړو خواو کې پرتې دي، د رنجیت سنګ تر ولکې لاندې سي).

پدې سیمو کې د افغانستان دا خاوري شاملې وې:ـ(کشمیر، پېښور، دیره اسمعیل خان او ملتان).

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۲۷۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پردې پر شاه شجاع باندې د سندھ او هرات د خپلواکۍ خبره هم منل سوې وه، پدې توګه د افغانستان د ولس او خاوري پرضد د توطئې پلان به بري سره جوړ او پردې سربېره دا ژمنه يې هم وکړه، چې د انګرېزانو او د سيک دولت له اجازې پرته به له هيڅ بهرني دولت سره اړيکي نه ټينګوي او له هر هغه دولت سره به، چې د معاهدې له دوه نورو اړخونو سره مخالفت ولري، دښمني کوي.

انګرېزان د يوه ستر پوځ په برابرولو مصروف سول، اوس يواځنۍ پوښتنه دا وه، چې ددې لوبې د لوبولو لپاره صحنه څنګه جوړه سي، نو پدې ترڅ کې د هند عمومي چارواکي د (۱۸۳۸ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په شيملا[1] کې يوه اعلاميه صادره کړه، چې په هغې کې يې دوست محمد خان د رنجيت سنګ پر ځواکونو باندې چې د برتانيې پخواني متحد ځواکونه وه، پرته له کوم دليل او په ناڅاپي توګه په بريد کولو تورن کړ او د پارس په ملګرتيا يې پداسې غوښتونکو پلانونو او جاه طلبۍ لاس پورې کړ، چې د هند د پولو سولې او امنيت ته خطر دی، لدې کبله د هند حکومت د (دوست محمد خان له نسکورولو پرته بل بديل نه ګوري).

لارډ اکلنډ ويل چې:. (هر کله شاه شجاع د خپل پلار او نيکه پر پلاز باندې مستقر سي او د افغانستان خپلواکي او مځکنۍ بشپړتيا خوندي سي، د انګرېزانو پوځ به له افغانستان څخه ووځي) او داسې يې هم ويل چې:ـ (بارکزي مشران د انګرېزانو ښه ملګري نسوه کېدای، نو له همدې کبله بايد هغوي له ډګر څخه ايستل سوي وای).

۱. د هندوستان په هيماچال پرادش ايالت کې د يو ښار نوم دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه دې څخـه مخکـي چـي انګرېزان خپـل پـوځ د افغانسـتان پـه لـور وخوځـوي، لارډ اکلنډ د بلوچسـتان لـه والـي (محـراب خـان) سـره يـو تړون لاسلیک کړ، چـي د هغـه لـه مخـي بـه د (انـدوس پـوځ) تـه اجـازه ورکړي، چي د بولان په کنډو کندهار ته تېر سي.[1]

کوم پوځ چي انګرېزانو د عملیاتو لپاره افغانسـتان تـه واسـتاوه، د بنګال له پوځي قواو څخه یوه فرقه چي (۷۵۰۰) کسان پکښې وه، بله فرقه د بمبیي له پوځي قواو څخه وه، چي په (۵۵۰۰) تنو مشـتمله وه، چي مجموعاً (۱۳۰۰۰) تنه جنګیالي کېدل، پـردې سـربېره یـو (۶۰۰۰) کسیز پوځ شاه شجاع له هندي مسلمانانو او نیپالیانو (ګورکه- ګوره ګانو) څخـه، چـي د برتـانوي منصـب لرونکـو پـه واسـطه د ځـانګړي ځواک په توګه روزل سوي وه، چي پدې توګه د پوځي جنګیالیو شمېر (۱۹۰۰۰) تنو ته رسېده.

لـدې پـوځ سـره د (۱۵۰۰۰) تنـو پـه شـمېر کـي نـوکران، بـاروړونکي، کسبګر، د مالونو او کالیو سوداګر او د فاحشـه ښـځو پـه ګډون چـي د پوځ تر شا به تللې، هم ملګري وه،[2] وورسته بیا انګرېزي مېرمني هم د هغوي له یو شمېر غلامانو او مینځو سره په ډېر برم، شوکت او دبدبه د افغانستان (مېلمستون) ته ننوتل.

د (۳۰۰۰۰) دېرش زرو پـه شـمېر پـیلان، اوښـان، قچـري او خـره هـم ورسـره وه، چـي د جګـړې سـامان او مهمـات پـرې بـار سـوي وه، پـر افغانستان باندي ددې لوی اردو تېرېدل د ملخو داسي سېل تـه ورتـه

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۳ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۸۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

و، چې په کلیو او باندو باندي ورتوئېدل او د خپلي لارې په اوږدو کې يې خوراک، وانبه او شنه بوټي نه پرېښوول.

د انګرېزانو او شاه شجاع دا پوځ په کال (۱۸۳۹ز) د مارچ په میاشت کې د بولان کنډو له لارې د کندهار په لوري وخوځېد، له (۴۵۰۰۰) تنه مېړو څخه ډېر دا جنګي ځواک، د برید جنرال سر کاټن، برید جنرال سرجان کین، برید جنرال سر ویلیم ناټ، او ډګر جنرال ډنکین تر قوماندانۍ لاندې خوځېده.

له څو اونیو مارش وروسته، چې د لارې په اوږدو کې يې هرڅه له خاورو ایرو سره برابرول، انګرېز پوځ د (۱۸۳۹ز) کال د اپرېل په (۲۵) نېټه د جنرال ناټ په قوماندې له شاه شجاع سره یو ځای د کندهار ښار ته ننوت، سبا يې کندهاري سرداران (کهندل خان، مهردل خان او رحمدل خان) له خپلو لښکرو سره تر ښکارپر دروازې راووتل، مازدیګر ته جګړه ونښتله، د شپې تیارې مخاصمې لښکري سره بیلې کړلې، سرداران چې په ښار ننوتل کلابند سول، شاه شجاع خپل لښکر پر ښار راتاو کړ، کلابندي چې سخته سوله، سردار کهندل خان د محمد حسن خانعلوم په وسیله له سردار دوست محمد خان څخه نظامي مرسته وغوښتله او نومورې هم دا غوښتنه ومنله او له خپلو لښکرو سره يې کندهار ته ځان ورساوه، په دغې جګړه کې له امیر دوست محمد خان سره دده زامن (سردار محمد افضل خان او سردار محمد اکبر خان) ملګري وه، خو د ډېرو جګړو وروسته سرداران مات سول او کندهار د شاه شجاع لاسته ورغی، جنرال ناټ چې خپل هر تن سرتېرې (عسکر) يې له زرتنه افغانانو سره مساوي باله، د کندهار د ګارنیزیون قوماندان سو او له ولس سره يې په بېساري ظلم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استبداد لاس پوري کړ، د سوبمن پرنګي د وحشت او بربریت د یوې بېلګې په توګه (مایکل ایډوارډز) لیکي: (ددې پوځ یو سیاسي اجنټ یو کلی وران او د هغه کلي (۲۳) تنه اوسېدونکي یې لدې کبله قتل عام کړل، چې دده په اند یې ورته په بې احترامي کتل).

د شاه شجاع لپاره د انګرېزانو یوه سلاکاره ډله هم وټاکل سوه، ددې ډلې مشري (ویلیم مګناټن) کوله، چې د زیاتي تجربې خاوند و او د شاه شجاع دربار ته د هند د حکومت استازی وزیر ټاکل سوی و، واقعیت دادی چې د (حقیقت التواریخ) پر استناد (مګناټن لومړی وزیر)، (برنس د کورنیو چارو وزیر) او (موهنلال د استخباراتو مشري) په غاړه درلوده، مګناټن او برتانوی جنرال اوس په افغانستان کې پخپله سوبه باندې بیخي ډاډه وه او د (۱۸۳۹ز) کال د مې د میاشتې په (۷) نېټه یې له شاه شجاع سره یو اووه ماده ییزه تړون لاسلیک کړ، پدې تړون کې افغانستان اجازه نه درلوده، چې د برتانیا له حکومت سره له مشورې او رضایت څخه پرته د هیڅ یو بهرني ځواک سره اړیکه ونیسي.

په کندهار کې له څو اونیو دمې او تمبدو وروسته د اباسین پوځ د (جنرال کین) تر مشرۍ لاندې د کابل پر لور وخوځېد، په کلات او غزني کې له سخت مقاومت سره مخامخ سو او د افغانانو د مخامخ مقاومت بېلګه یې د لومړي ځل لپاره ولیدله، د (۱۸۳۹ز) کال د جولای په (۲۱) نېټه د کلات او غزني دوه زره سپرو غازیانو کړې توري له تیکي وایستلې او په انګرېزي پوځ یې برید وکړ، پدې برید کې د غازیانو اصلي موخه د شاه شجاع د اوسېدو تامبو ته ځان رسول

(c) ketabton.com: The Digital Library

وه، تر څو هغه ته، چې له هیواد او اسلام سره یې خیانت کړی و، پخپله سزا ورکړي، مګر بریالي نه سول.

پدې توګه د پرنګي پوځ چې په پرمخ تللو وسلو سمبال و، دا برید شنډ او تر بېسارو وینو تویولو، ورانۍ او ویري خپرولو وروسته د (۱۸۳۹ ز) کال د اګست په (۶) کابل ته ورسېد، شاه شجاع له خپلو ښځو، ماشومانو او کورنۍ سره چې شمېر یې اته سوه پنځوس تنو ته رسېده، د کابل بالاحصار په ارګ کې ژوند پیل او د پنځه زره انګرېزي عسکرو لخوا یې ساتنه کېدله.

د لارډ اکلنډ سیاستمداري او هوښیارتیا په لندن کې په خورا برم او دبدبه ونمانځل سوه، د برتانیې صدراعظم (پالمرسټون) لیکي چې: (په افغانستان کې د اکلنډ ځلانده بری به اوس ټوله آسیا ولړزوي او زمونږ لپاره به هر څه اسانه سي).

د اکلنډ، مګناټن، جنرال کین او برنس په ګډون په افغانستان کې برتانوي مامورین په لوړو انګرېزي ویاړونو، مډالونو او رتبو وویاړل سول، دوست محمد خان له یوې مودې مقاومت[1] څخه وروسته پارس ته د تګ نیت وکړ، مګر دده ورور (نواب عبدالجبار خان) ډېر ټینګار وکړ او د بخارا تګ ته یې وهڅاوه، امیر هم زړه نا زړه د خپلې کورنۍ سره بخارا ته ولاړ، خو هلته د بخارا د پاچا لخوا بندي سو.

مرحوم غبار لیکي: کله چې په کال (۱۸۳۹ ز) کې انګرېزان د کندهار، غزني بامیانو، پروان، کابل او جلال اباد په سوق الجیشي ځایونو کې خپل ځانونه ټینګ کړل او خپلې توپخانې یې د سپرو او

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیاده سرتېرو د ځای پر ځای کېدو سره لا پیاوړي کړي، نور نو انګرېزان دوستان نه بلکې باداران وه او د افغانستان پوځي حاکمان او اصلي واکمنان سول، مګنا ټن په عملي توګه د افغانستان د صدراعظم او نائب السلطنه په توګه راڅرګند سو، د دولت ټولي چاري د وزیرانو ټاکل او ګوښه کول، افغاني افسرانو ټاکل او شړل، بودجه، مالیات، مجازات او امکانات ټول د انګرېزانو په لاس کي وه.

د انګرېز او شاه شجاع په وړاندي د افغانانو پاڅون

په کال (۱۸۴۰ ز) د مارچ په میاشت کي د افغان ولس غبرګون او پاڅون پیل سو، لومړی دیني عالمانو په منبرونو کي د خطبې څخه د پاچا نوم لیري کړ او د پاچا د سکې په اړه دا بیت د خلکو په خولو کي ولوېد:

سکه زد برسیم ورز شاه شجاع ارمنی
نور چشم لات و برنس خاک پای کمپنی

دا دی بیا د افغانانو د ملي هویت د څرګندولو په اړه غورځنګ د پیلېدو په حال کي و او د پردي دښمن په وړاندي ټول په یوه لیکه کي سره راغونډېدل، د هلمند، د مشرقي، د غزني، خورد کابل او د شمالي سیمو خلکو پاڅون په کال (۱۸۴۰ ز) کي د انګرېزانو په وړاندي پیل سو.

لکه څنګه چې زموږ د بحث موضوع هلمند دی، نو موږ دلته تاسو ته د هلمند یانو د پاڅون په هکله په لنډو ټکو کي معلومات درکوو: (د (۱۸۴۰ ز) کال د ډسمبر په میاشت کي د زمینداور د سیمي او د هلمند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاوخوا سیمو خلکو د اختر محمد خان هلمندي (علیزي) په لارښوونه د انګرېزانو په وړاندي د جهاد اعلان وکړ او جنرال ناټ یې څو موده په جګړه او مبارزه کي بوخت وساته، د انګرېز دوه کنډکه سرتیري او یوه توپخانه له کندهار څخه د اختر محمد خان علیزي د ټکولو لپاره د ګرشک لور ته وخوځېده، مګر دوي ونسو کړای چي پاڅون غلی کړي، دا ځکه چي دا مهال محمد اکرم خان د زرو تنو پوځیانو سره له دغه پاڅون سره یو ځای سو، انګرېزانو نوري تازه قواوي د ناټ تر مشرۍ لاندي سیمي ته ولېږلې او د توپخانې په زور د مبارزینو څخه مخنیوی وکړ او ملي مبارزین یې شاتګ ته اړ کړل، محمد اکرم خان دهراود ته د نویو لښکرو د یو موټي کولو لپاره ولاړ، مګر د انګرېزي جاسوسانو لخوا ونیول سو او په کندهار کي په توپ کي والوزول سو، د نوموړي مېرنۍ مېرمني هم د جهاد بیرغ پورته کړ، خلک به یې جهاد او پاڅون ته هڅول، جنرال ناټ دغه مېرنۍ مېرمنه ونیوله او له څو نورو ښځو سره یې کابل ته ولېږه، مګر د غزني خلکو د انګرېزي ګارډ په وړاندي ودرېدل او هغوي یې له مینځه یووړل او دغه مېرنۍ مېرمنه یې آزاده کړه).

په (۱۸۴۰ ز) کال کي امیر دوست محمد خان، د بخارا د پاچا له بند څخه د لس زرو روپو په مقابل، چي د زندان ساتونکي ته یې ورکړې، په دغه حال کي خپل زوی (محمد اکبر خان بارکزي) ته یې وویل، چي درځه وتښتو، خو نوموړي انکار وکړ او خپل پلار ته یې وویل، چي تر تېښتي زندان غوره او بهتر دی.

امیر دوست محمد خان، افغانستان ته ستون سو او دلته یې د انګرېزانو پر ضد ډېر پوځ ټول کړ، امیر لومړی په بامیانو کي له

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېزانو سره جګړه وکړه، چې په نوموړي جګړه کې يې دښمن ته ډېر زيانونه ور ورسول او يو توپ يې هم تر لاسه کړ، پدغه جګړه کې له دواړو غاړو څخه زر تنه مړه سول، څلور ورځې وروسته بيا امير په خُلم کې پر انګرېزانو برید وکړ او د هغوي څخه يې زيات ووژل، هغوي مجبور سول، چې د باجګاه او سفان پلو ته په شا تګ وکړي.

امير تر دوولسو ورځو چريکي جګړو وروسته د عبدالسبحان کور ته چې د چاريکار د خانانو له جملې څخه و، ورغی، هغه لومړی د مېلمه ښه هر کلی وکړ، خو وروسته يې انګرېزانو ته حال وواستاوه، چې امير يې کور ته دی او که غواړئ چې امير ونيسئ، نو راسئ، انګرېزانو هم د امير د نيولو لپاره پوځ چمتو کړ او د نوموړي خان کور ته يې ځانونه ورساوه، امير چې د انګرېزانو په راتګ خبر سو، نو يې خپله توره راوکښله او عبدالسبحان يې هلته په کور کې ټوټې ټوټې کړ، بيا له هغه ځايه څخه يې ځان خلاص کړ او خپلې قرارګاه ته ولاړ.

بل ځل امير د کوهستان او پروان د مجاهدينو په ملګرتيا پر دښمن برید وکړ، د هغوي ډېر کسان يې ور ووژل او څه يې بنديان له ځانه سره ونيول، انګرېزان شا تګ ته اړ سول، د هغه څخه وروسته انګرېزانو بله لاره خپله کړه، هغه دا چې، خانانو ته يې پيسې ورکړې، تر څو امير ونيسي، خو هغه پلان يې هم بريالی نسو.

کله چې د امير په پوځ کې ماته راغله او خانانو غوښتل چې امير دوست محمد خان لاسترلی انګرېزانو ته په لاس ورکړي، نو پر امير يې هم ډېره بده اغېزه وشيندله، هغه و، چې نوموړي هوډ وکړ چې انګرېزانو ته ځان خپله تسليم کړي، دا خبر يې مير مسجدی خان ته وکړ او سبا ته د کابل په لور راوخوځېد، چې پدې توګه امير دوست

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد خان له (۱۸۳۹ز) کال د اګست څخه تر (۱۸۴۰ز) کال د نوامبر د میاشتي تر پایه پوري له ډېرو ناکامیو، نامردیو سره چې ملګرو یې ورسره کړي وې، مخامخ سو.

امیر دوست محمد خان چې کله کابل ته ورسېد، د پل محمود خان له لارې بالاحصار دروازې ته ور دننه سو، امیر له آس څخه راکښته سو، مګناټن روغبړ ورسره وکړ، اته ورځې وروسته د امیر کورنۍ له غزني څخه چې هلته بندي وه راوغوښتله او هند ته یې تبعید کړل.

د (۱۸۴۱ز) کال په اوږدو کې د شاه شجاع او مګناټن سلطنتي دستګاه فساد پر خلکو فشار راوست، چې د کابل ځینې سرښندونکو او سرتېرو مېړنو لکه، عبدالله خان اچکزی، امین الله خان لوګری، ملامون غلجی، شمس الدین خان بارکزی، ګل محمد خان، عبدالعزیز خان، محمد شاه خان بابکرخېل، اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی او ځینې نور مخور شاه شجاع ته ورغلل او هغه یې خپلو ملي، وطني او افغاني دندو ته ځیر کړ، چې له بده مرغه پاچا د خپل نه اختیار او واک نه لرل پلمه کړل.

تر هغه وروسته عبدالله خان اچکزی او نائب امین الله خان لوګری د پاڅون په فکر کې سول او خپلې نظریې یې د امیر دوست محمد خان له وراره (نواب محمد زمان خان) سره هم شریکې کړې او هغه یې مرستې ته راوبالله، نواب محمد زمان خان دغه خبرې له خپلو نورو ملګرو سره هم شریکې کړې، چې د کابل د هماغه وخت د مشرانو نومونه په دې توګه مورِ ته رارسیدلي دي: (اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی، د مختارالدوله شېر محمد خان زوی غلام احمد خان، د نواب عبدالصمد خان زوی محمد عثمان خان بارکزی، د نواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسدالله خان بارکزي زوی نواب محمد زمان خان شجاع الدوله، میر احمد خان، میر افضل خان، محمد خان، محمد حسین خان عرضبیګي، حاجي علی خان امیر آفتاب خان، میر حاجي د حاجي میر واعظ زوی، میر محبوب خان، میر سید خان، میر غلام قادر، آقا حسین توپچي باشي، ولی محمد خان میراخور، اکبرخان خوابګاهي، عبدالرحمن خان عثمانلو، کپتان دوست محمد خان اسحاقزی، محمد هاشم کاه فروش، نور محمد خان او دلاور خان شاه غاسي او نور...

د دغو کسانو شمېر د اکبر نامې په قول د محمدشاه بابکرخېل او عبدالعزیز خان جبارخان جبارخېل، په ګډون د نواب محمد زمان خان په کور کي او په بل روایت د عبدالله خان اچکزي په کور کي، چي د اوسني کابل د نواب په کوڅه کي دی، سره راغونډ سول او د قران کریم په وړاندي یې ژمنه او لوړه وکړه، چي تر څو انګرېزان له کابل څخه ونه شړو تر هغو په ارامه نه کښینو، مجلس د پاڅون د تمرکز لپاره نواب محمد زمان خان بارکزی د مشر او د هغه مرستیال یې امین الله خان لوګری د مجاهدینو د رهبرانو په توګه وټاکل سو.

حمید کشمیري په اکبر نامه کي لیکلي، چي تردې وروسته د کابل مبارزین بریالي سول، هغوي د رائیو په اتفاق، سردار محمد زمان خان د سردار اسد خان زوی، د سردارپائنده محمد خان لمسی او د حاجي جمال خان بارکزي کوسی، د پاچا په توګه وټاکه او روحانیونو د شاه شجاع د نامه پر ځای د زمان شاه نوم په خطبه کي یاد کړ.

د (۱۲۵۷ هـ ش) کال د روژې د مبارکي میاشتي په (۱۷ مه) چي (۱۸۴۱ ز) کال د نوامبر د دوهمي نېټې سره سمون لري، سهار وختي مهال ملي مبارزین چي چرې، سیلاوه، خنجرونه، توري، غشي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوپکان او لرګي ورسره وه، د اوسني خرابات په سیمه کي چې د برنس د استوګنې ځای و، ځانونه ورسول، برنس په حمام کي په ځان مینځلو بوخت و، چې کوریې محاصره سو، غازیانو برنس لومړی په اور وسوځاوه او بیا یې ټوټې ټوټې کړ، د کپتان جانسن او نورو انګرېزانو منصبلرونکو کورونه هم لوټ سول او هغوي پخپله ووژل سول، وروسته د خلکو غضب د بالاحصار خوا ته متوجه سو، پدغه وخت کي له بالاحصار څخه یو اووه سوه کسیز کنډک د (جنرال کمپل) تر مشرۍ لاندې د پیښې ځای ته راروان سو، څنګه چې د دغو تنګو کوڅو څخه تېرېدل، د کابل د ښار انجونو او پېغلو هم د بامونو له سرو څخه په تودو اوبو او د خښتو په ویشتلو سره له هغوي سره مبارزه کوله.

له هغه څخه وروسته پاڅون کوونکو د انګرېزانو د غلې پر ګدامونو برید وکړ، تر څو د مجاهدینو لپاره خواړه برابر کړي او انګرېزان بې غلې دانې سي، په دغه وخت کي مګناټن یو زر کسیزه پوځ د ګدامونو د ساتنې لپاره ورولېږه، نومورو پوځیانو په پیل کي د ګدامونو په ساتنه بریالي سول، خو څو تنو غلجي غازیانو په یوه خندق کي کمین نیولی و او د یوې برېښنا په شان پر دښمن تورې شپې جوړه کړه او د ګدام یوه برخه یې د باروتو په واسطه منفجر کړه، افغاني اتباعو هجوم پرورو او هر یوه ځانته غله ذخیره کړه.

کله چې په خاورو سپېره عسکرو د مجاهدینو سره په دغو تنګو کوڅو کي مخامخ سول، د دښمن ناریه وسلې له کاره ولوېدلې او هلته یې کار نسو کولای، په دغه جګړه کي چې تن په تن و، د مجاهدینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تبرونو او سپلاوو اووه سوه انګرېزي سرتيري لکه د پسونو په شان تر تيغ تېر کړل.

پدغه ډله کي د بي بي مهرو د غونډې جګړه له لويو او مهمو جګړو څخه شمېرل کيږي، پدغه جګړه کي عبدالله خان اچکزي په ډېره مېړانه له انګرېزانو سره وجنګېده او ډېر پرنګيان يې له خاورو سره خاروي کړ، پدغه جګړه کي غازي عبدالله خان اچکزی د يوه ملي خائن لخوا چي عبدالعزيز نومېده، د شا لخوا وويشتل سو او د نوامبر پر (۲۹) نېټه يې له دغه ټپ څخه شهادت په نصيب سو.

کله چي د کابل پاڅون پيل سو، نو د غازي محمد اکبر خان د راتګ اوازه سوه، چي له بخارا څخه ځُلم ته راغلی دی، نواب زمان خان چي دا وخت د مجاهدينو امير او پاچا تاکل سوی و، سمدستي يې محمد اکبر خان ته ليک واستاوه او بلنه يې ورکړه، نوموړي هم ډېر ژر کابل ته ځان ورساوه، د پاڅون کوونکو سره مل سو او د هغوي رهبري يې په لاس کي ونيوه.

پدغه وخت کي انګرېزان له ماتي سره مخامخ وه، چي مګناتېن د غازيانو مشرانو ته داسي ليکونه واستول، چي په هغو کي دوي تطميع سوي وه، د ببلګې په ډول مګناتېن له غازي محمد اکبر خان څخه د ليدلو غوښتنه وکړه او ده سردار سلطان احمد خان ورواستاوه، مګناتېن نوموړي ته يو ليک ورکړ، چي په هغه کي يې اکبر خان ته ليکلي وه: (له بولانه تر خيبر پوري چي کوم ملک د شاه شجاع په نامه دی، هغه به محمد اکبر خان ته ورکړو، پلار به يې کابل ته راوغواړو، د دوي خوښه چي پلار پاچا کيږي که زوی، وضعه چي ارامه سوه، انګرېزان له افغانستان څخه وځي، اوس به سمدستي دوولس لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

روپی محمد اکبر خان ته ورکړو او تردې وروسته به له کاله دوه لکه روپی ورکوو ، محمد اکبر خان دي نائب امین الله خان ونیسي او مونږ ته دي وسپاري او نور د غازیانو مشران دي له کابل څخه وباسي).

خو د محمد اکبر خان ایمان او وجدان دومره کمزوري نه وه، چې د پرنګي له لاسه خطاء وځي، هغه و چې انګرېزان د پاڅون کوونکو څخه په تنګ سول، مګناټن د جهاد له قایدینو سره د خبرو اترو غوښتنه وکړه، د نوموړي پیشنهاد ومنل سو ، په لومړنۍ غونډه کې مګناټن د غازیانو مشرانو ته دغه شرطونه وړاندي کړل، چې لنډیز یې دا دی:

۱.د انګرېزانو پوځ به له افغانستان څخه وځي.

۲.شاه شجاع به هند ته ځي.

۳ـد غازیانو د مشرانو له ډلي څخه به یو تن د انګرېزانو د پوځ د ضرورت ور د اکمالاتو او موادو د رانیولو څارنه کوي.

۴.بیا به د انګرېزانو پوځ افغانستان ته نه راځي.

د جهاد مشرانو د مګناټن دا پیشنهاد رد کړ، بالمقابل دوي د دوولس فقره ییز ټرون شرطونه ورته وړاندي کړل، چې لنډیز یې دا دی:

۱ـ انګرېزان به له قید او شرط پرته، له کابل، جلال آباد ، غزني او کندهار څخه سمدلاسه وځي.

۲.له نهه میله توپونو او په لاس کي له وسلو څخه پرته، نوره وسله به انګرېزان ټوله غازیانو ته پرېږدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.شپږ کسه انګرېزان به د امیر دوست محمد خان تر بېرته راتګ پورې، غازیانو ته په یرغمل ورکوي.

۴.هند ته د شاه شجاع تلل دده په خوښه پورې اړه لري.

۵.له دې وروسته به انګرېزان بیا په افغانستان باندې تېری نه کوي.

۶.د وسلو او مهماتو په بدله کې افغانان، انګرېزانو ته دومره زېرمې ورکوي، تر څو له کابل څخه د دوي د وتلو پورې ورته بسنه وکړي.

۷ـ که انګرېزان د ټرون د مواد و مطابق عمل وکړي، تر جلال آباد پورې به د دوي امنیت نیول کیږي.

مګناټن د افغانانو له خوا د ټرون مواد ومنل، خو کله چې شاه شجاع د ټرون په مواد و خبر سو، پرې خوابدی سو او د انګرېزانو په مقابله کې یې د پاڅون سپارښتنې وکړې، هغه بېرته هند ته د تللو په هکله خپله ناخوښي وښوولې.

له ټرون سره سم د کارتوسو او وسلو په بدله کې افغانانو، انګرېزانو ته غذایي مواد ورکړل، پر دې سربېره له ټرون سره سم د اوس لپاره دوه تنه انګرېزان (تورن اېرې او تورن کونولي) یې افغانانو ته یرغمل ورکړل.

خو مګناټن د غداری نیت درلود، په حیله او غدر سره یې خپل وخت تېراوه او له افغانستان څخه د انګرېزانو وتل یې په یوه او بله پلمه وځنډول، په پټه یې د موهن لال جاسوس له لارې د افغانانو ترمنځ د بې باوری او دښمنۍ اچولو هڅې پیل کړې وې.

مګناټن غوښتل چې د بې باوری اچولو له دسیسو څخه په استفاده د جهاد مشران د یو بل په مقابل سره ودروي او یا یې لږ تر لږه په خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ کي سره بدګمانه کړي، په همدې منظور مګناټن د يوې ليدنې کتنې په ترڅ کي، له سردار محمد اکبر خان څخه د نائب امين الله خان لوګري د وژلو او يا د هغه د نيولو او انګرېزانو ته د نومورې پېلاس ورکولو غوښتنه وکړه، په بدله کي يې سردار محمد اکبر خان ته د شاه شجاع د وزارت او د امير دوست محمد خان د بېرته راستنېدو ژمنه يې ورسره وکړه، سردار محمد اکبر خان کله چې د مګناټن په غداري پوه سو، نو په ظاهر کي يې ورسره موافقه وکړه او له مګناټن څخه يې ليکلی سند هم ترلاسه کړ.

په همدې شان مګناټن له امين الله خان لوګري سره اړيکي ونيولې او د سردار محمد اکبر خان د وژلو غوښتنه به يې کوله، امين الله خان لوګري هم په بشپړې ځيرکتيا سره له مګناټن څخه ليکلي سند ونه ترلاسه کړل، د جهاد قايدين چې له غرضي خواهشاتو پرته د غدار دښمن په مقابله کي ټول سره يو صف او يو وجود ګرځيدلي وه، د مګناټن لخوا د غداري سند ليکونه يې يوه بل ته سره وښوول، د جاسوسۍ له لاري د جهاد مشرانو د وژلو لپاره د انګرېزانو په دسيسو باندې پخپله يوه انګرېزي داسي اعتراف کړی دی: (کله چې سرداران په دې پوه سول چې د فساد ونو منبع (موهن لال) د دوي پر سرونو باندې بيه ټاکلې وه او د همدې دسيسې په ترڅ کي د دوي (سردارانو) له شمېر څخه تر اوسه پوري دوه تنه (مير مسجدي او عبدالله خان اچکزی) مړه سوي وه، نو په بشپړه توګه راوپاربدل).

په داسي حال کي چې مګناټن له ټولو مشرانو سره څو ورځي دمخه يو ترون لاسليک کړی او د مياشتي په پنځمه نېټه يې له افغانستان څخه د انګرېزانو د وتلو ژمنه کړې وه، خو په پټه يې د ترون خلاف د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غداری تصمیم درلود، له همدې کبله د جهاد مشرانو دا تصمیم ونیو، چې له مګناټن سره به له دې وروسته غوڅه معامله کوي.

سردار محمد اکبر خان وګمارل سو، چې په ځیرکتیا او تدبیر سره به مګناټن لاس ترلی یرغمل نیسي او بنارته به یې راولي، په همدې منظور سردار محمد اکبر خان یو وار بیا له تدبیر څخه په ګټنه، دا ځل د خپل اکا زوی (سردار سلطان احمد خان) په واسطه له مګناټن سره اړیکه ونیوله او داسي څه یې ورته واورول: (ددې ټرون د منظور پدو په سبا به نائب امین الله خان لوګری انګریزانو ته سپاري، د محمود خان قشلې او بالاحصار ته به د انګریزانو یو غوندې راځي، شاه شجاع به پاچا پاته کیږي، خو وزیر به یې محمد اکبر خان جوړیږي، د انګریزانو ځواکونه به ترپسرلي پوري په خپلو چونیو کي پاته کیږي).

مګناټن د محمد اکبر خان لخوا دا ذکر سوی فکر، د خپلو پټو هڅو د کامیابیو لپاره لاس ته ورغلې یوه ښه پایله وبلله، پداسي حال کي چې پخپلو دسیسو ډاډه سو، له خپلې خوا یې همدا فکر د سند په توګه ورته ولیکه او ورته یې لاسلیک کړ او د جدي پر دوهمه نېټه یې په همدې مقصد له سردار محمد اکبر خان هلمندي سره د لیدو کتو ژمنه وکړه.

د مګناټن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه:

مګناټن له محمد اکبر خان سره د لیدو په مقصد له خپلې چونې څخه د ورځې پر (۱۱) یوولسو بجو راووت، له تورن لارنس، تورن تریور او جګړن مېکنزي سره یو ځای د اوسني دولتي مطبعې د سیمې په لوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغی، د بریدمن (لي) په مشری (۱۶) تنه امنیتي ګارډ یې هم تر شا ورپسې رهي و.

سردار محمد اکبر خان هم له خپلو ملګرو سره یو ځای په بی بی مهرو کي د پخواني یوې ویالې په ډزې باندي ورته راروان ښکاره سو، له سردار محمد اکبر خان سره راروان ملګري یې دا کسان وه: (محمد شاه خان جبارخېل او وروریې دوست محمد خان، د سردار محمد اکبر خان د اکا زوی سردار سلطان احمد خان، غلام محی الدین خان، خدابخش خان، آزاد خان غلزایي او اتم کس یې د امین الله خان لوګري وروروو).

مګناټن هم ورته راورسېد، خو کله چې یې د امین الله خان لوګري وروروليد نو پوه سو، چې موضوع هغه څه نه ده، چې فکر یې کاوه.

له معمول ښه راغلاست وروسته له واوري څخه د خلاصي یوې صوفې پر سر باندي پر یوه آس باندي پرته یوه قالینچه وغوړول سوه او وربانديې سره کښېناستل، تورن لارنس د زیاتو غازیانو په موجودیت باندي اعتراض وکړ، سردار محمد اکبر خان ورته وویل، چې دوي ټول په راز کي شریک دي، له هغې وروسته سردار محمد اکبر خان مګناټن مخاطب کړ او ده ته یې له مجاهدینو سره د ټرون خلاف دده د پټو دسیسو او غداریو سندونه وربنکاره کړل.

سردار محمد اکبر خان په ډاګه، انګرېزان او په سر کي یې مګناټن خاینان، غداران او د ټرون ماتوونکي وبلل، ورته ویې ویل، چې اوس موږ مجبور یو چې تا له ځانه سره یرغمل بوزو، تر څو مو له ټرون سره سم وتلو ته مجبور کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردار محمد اکبر خان د مګناټن غداري يې ټولي دده په مخ ورته راویستلې، مګناټن چې څه ځواب نه درلود، نو په غوصه سو، پدې لحظه کې یوه مشر، محمد اکبر خان ته وویل: وخت تیریږي، د پرېښودو نه دی.

دوست محمد خان غلزي په ورځېرمه انګرېزانو باندې په حمله پیل وکړ، سردار سلطان احمد خان او سردار محمد اکبر خان ورپورته سول، مګناټن يې ترمټو راونیو، له صوفې څخه يې راوغورزاوه، د جرګې نورو غازیانو هر یوه پر یوه – یوه انګرېز حملې وکړې، ویې نیول او وسلې يې ورڅخه واخستلې، د انګرېزانو د امنیتي ګارډ او غازیانو تر منځ د ټوپکو ډزې پیل سوې، انګرېزانو د غازیانو د ډزو په مقابله کې مقاومت ونسو کړای، په تېښته يې شروع وکړه او بېرته د چونې پر خوا وتښتېدل.

تورن لارنس د محمد شاه خان د آس په سورلي ژوندی وتښتول سو، په همدې شان مېکنزي هم غازیانو له ځانه سره ژوندی ښار ته ورسره راوست.

مګناټن له رالوېدو سره سم په مقاومت لاس پورې کړ او د کابل ښار ته له راتللو څخه يې منع وکړه، په مځکه کې يې پښې ټینګې کړلې او غوښتل يې چې په کش او ګیر ځان خلاص کړي، خو سردار محمد اکبر خان دی په هماغه توپانچه وویشت، کومه چې مګناټن هغه د امین الله خان لوګرې د وژلو لپاره ورکړې وه، د مګناټن سر يې پرې کړ او کابل ته يې ورسره راوړ، د کابل بازار د چارچنې په چوک کې يې وځړاوه، پدې کار سره یو ځل بیا سردار محمد اکبر خان د زړورتیا، مېړانې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري بړغ د ټولو غازیانو په منځ کي خپور سو او د غازیانو په زړونو کي يې ځای ونیو.[1]

د پېښور الحاج خانمیر خان هلالي په (ننګیالي پښتانه) نومي کتاب کي د غازي محمد اکبر خان په باب یو مضمون خپور کړی دی، چې له (۱۶۳) مخه څخه تر (۲۳۲) مخه پوري اویا مخونه نیولي دي، ددې مضمون عنوان (سکان او پیرنګیان تښتوونکی اکبرخان) دی، مضمون په دې بیتونو پیل کیږی:

چا چې هري سنګه او مګناټن کولمي شلولي دي
چا چې پیرنګیان او سیکان دواړه شرمولي دي
چا چې په زلزل کړلو پنجاب، هند، انګلستان
هغه بریالی غازی پښتون دی اکبر خان[2]

دې پېښې په افغانستان کي د برتانوي ځواکونو راتلونکې وټاکله، د مګناټن په وژلو سره ددغو ځواکونو د مقاومت وروستۍ اراده او ان چې د پوځونو د ساتلو لپاره يې د وروستۍ ټګۍ او خطا ایستلو هڅه هم له منځه ولاړه، پاتینجر چې د سیاسي ماموریت دنده په غاړه واخیستله، نو لومړی يې پوځي افسرانو ته وړاندیز وکړ، چې بالاحصار ته ولاړ سي او ژمی هلته تېر کړي، خو هغوي ییا هم جلال آباد ته په تګ ټینګار درلود، نو په دې اساس له افغاني مشرانو سره خبري په همدې بنسټ له سره پیل سوې، د خبرو اساس هماغه د سردار

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۱۵۶ مخ
۲.ملي غازي وزیر محمد اکبر خان، ۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد اکبر خان وړاندیز و، چې نومورې د مګناټن له وژلو وړاندې لوستلی و، ددغه وړاندیز مسوده پاتینچرته واستول سوه او نومورې د هري فقرې په مقابل کې خپل اند د ځواب په بڼه ولیکل او بېرته یې افغاني قرارګاه ته واستوله، سردار محمد اکبر خان بیا د هر ځواب په مقابل کې یوه تبصره ولیکله، له دې لامله چې اوس د انګرېزانو دریځ ډېر کمزوی سوی و، افغاني مشرانو د خبرو په جریان کې خپلې غوښتنې پراخې کړې او انګرېزان چمتو سول چې هر ډول شرایط چې د هغوي په ښکېلاکي تاریخ کې بېلګه نلري، ومني.

څنګه چې دا خبري په دریځ سربېره، د دواړو خواو د فکر طرز، په ځانګړې توګه د افغاني مشرانو، د بېلابېلو مسائلو په برخه کې روښانه کوي، په لاندې ډول د هغوي مسوده د وروستني قرارداد له مسودې سره رانقلوو، په هره ماده کې لومړی د افغاني لوري وړاندیز، بیا د انګرېزانو ځواب او وروسته بیا د افغانانو نوې تبصره چې زیاته برخه یې د یو هلمندي (۲۵) کلن ځوان محمد اکبر خان بارکزي په قلم ده، وړاندې کوو.

لومړی ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.د انګرېزي عسکرو په حرکت کې باید هیڅ ځنډ رامنځته نسي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافق یو، دوي (۲۴) ساعته وروسته له دې چې یو زر بارووړونکي اوښان یا یابوګان پیدا کړي، حرکت کوي.

تبصره:.په دوي پورې اړه لري، باید کرایه یې چې په وس کې لري تادیه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ افغاني سرداران به له پوځ سره یو ځای وي، چې څوک مخالفت ته پرښږدي، په خوراکي توکو کي دې ورسره مرسته وکړي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ ډېره ښه ده.

تبصره:ـ سردار عثمان خان او شاه دولت خان.

درېیمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ د جلال آباد عسکر دي، د کابل د ځواکونو له حرکت څخه دمخه د پېښور په لوري حرکت وکړي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافقه لرو، آیا څوک ټاکئ، چې له هغوي سره ولاړ سي؟

تبصره:ـ عبدالغفور خان.

څلورمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ د غزني ځواکونه دي د ترتیباتو له نیولو وروسته په ډېره چټکۍ د کابل له لاري پېښور ته وخوځیږي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافقه ده، آیا څوک ټاکئ، چې له هغوي سره ولاړ سي؟

تبصره:ـ یو تن د نائب له خپلوانو څخه یا مهتر موسی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د کندهار او په افغانستان کي نور ټول انګريزي عسکر بايد ډير ژر هند ته ولاړ سي.

د انګريز له لوري ځواب:ـ موافق يو، بايد يو څوک ورسره ولاړ سي.

تبصره:ـ نواب جبار خان.

شپږمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د امير دوست محمد خان ټوله شتمني دي، که د انګريز دولت سره ده او که د شخصي افسرانو په لاس کي، پر ځای دي پرېښوول سي.

د انګريز له لوري ځواب:ـ سمه ده، کومه چي د رسمي مامورينو په واک کي ده، څرګنده ده او کومه چي د شخصي افسرانو په لاس کي ده، په ګوته يې کړئ او وايې خلئ.

اوومه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د انګريزانو هغه شتمني چي نه وړل کيږي، ساتنه به يې کيږي او په لومړي فرصت کي به واستول سي.

د انګريز له لوري ځواب:ـ موافق يو، خو موږ ټول پاته شيان نواب ته ورکوو.

تبصره:ـ توپونه، ټوپکونه او مهمات بايد ماته راکړل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:. که شاه شجاع وغواړي چې په کابل کې پاته سي، نو موږ به د کال یو لک روپۍ تنخواځ ورکړو.

د انګرېز له لوري ځواب:. موافقه ده، څنګه یې چې خوښه وي ودي کړي، هیله من یو چې خپله دوستي موږ ته ثابته کړئ.

نهمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ که د شاه شجاع کورنۍ د بار وړونکو څارویو د کمښت له لامله پاته سي، نو د هندوستان په لوري د حرکت تر وخته پوري د اوسېدو لپاره همغه محل تاکو، چې اوس په بالاحصار کې پکښې اوسیږي.[1]

د انګرېز له لوري ځواب:. د شاه درناوی د درانیو درناوی دی او له تاسو سره ښایي.

لسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ کله چې انګرېزي ځواکونه پېښور ته ورسېدل، نو باید چې امیر دوست محمد خان او د هغه نورو افغانانو له خپلو مالونو او کورنیو سره د حرکت لپاره ترتیبات ونیول سي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موافقه لرو، هغوي به په درناوي او سلامتیا سره راواستول سي.

---

۱. اتمه او نهمه ماده په اصل کې د سردار محمد اکبر خان له خوا وړاندي کړښه وهلې ده، معملومیږي، چې له فکر کولو وروسته یې هغه نه دي خوښي سوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوولسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ کله چې امیر دوست محمد خان او نور په سلامتیا سره پېښور ته ورسېدل، نو د شاه شجاع کورنۍ به د تللو اجازه ولري، د تللو په اړه د هوډ کولو تر مهاله به په هغه محل کې چې ورته ټاکل سوی دی، اوسیږي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موافقه لرو.

دوولسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ څلور تنه نارینه انګرېزان به د برمتې په ډول په کابل کې وي، تر هغه چې امیر دوست محمد خان او نور افغانان پېښور ته راورسیږي، پس له هغه به د انګرېز سړي د تګ اجازه ولري.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موافقه لرو.

تبصره:ـ شپږ تنه باید برمته وي.

دیارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ سردار محمد اکبر خان او سردار عثمان خان به له انګرېزي عسکرو سره تر پېښوره پورې ملګري وي او هغوي به په سلامتیا سره هغه ځای ته رسوي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موافقه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څوارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ د انګرېزانو له وتلو وروسته به دوستانه اړیکي دوام لري، یعنې د افغانستان حکومت به د انګرېز له موافقې او مشورې څخه پرته هیڅ بهرني هیواد سره تړون نه لاسلیک کوي او نه به ورسره اړیکي ټینګوي او که هغوي هر وخت د بهرني دولت د برید پر مهال مرسته وغواړي، نو د برتانیا دولت به د دې اسي مرستي له ورکولو دریغ نه کوي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ تر کومه ځایه چې په موږ پوري اړه لري، موافقه لرو، خو پدې باره کي یوائي د هند عمومي واکمن صلاحیت لري، موږ به هڅه کوو، چې د دواړو دولتونو ترمنځ دوستي ټینګه سي او د خدای په مهربانۍ سره به دا هیله پوره سي او د راتلونکي لپاره به دوستي موجوده وي.

پنځلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ هر چا چې له شاه شجاع او انګرېزانو سره مرسته کړې ده او له هغوي سره د تګ هیله ولري، اجازه ورکول کیږي، موږ د هغوي مزاحم کیږو نه او که هغوي دلته پاته سي، هیڅوک به ورڅخه د خپلو کړنو پوښتنه ونکړي او په هیڅ پلمه به تکلیف او ضرر نه ورسوي، هغوي کولای سي، ددې هیواد د نورو اوسېدونکو په شان ژوند وکړي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موږ یو څو کلیمي شاملي کړي دي، چې عین دوستي به وي، که تاسو ورسره موافقه وکړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپاړسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:. کـه لـه انگرېز څخه څوک د اړتیا له مخي پاته سي، د تگ تر وخته پوري به ورسره په درناوي چلند وسي.
دا شپاړس ماده ییزه ټرون چي د افغاني غازیانو او انگرېزانو تر منځ سوی و، تاسو ته مو وړاندي کړ.

د انگرېزانو تگ او تباهي:

د پورته ذکر سوي ټرون مسوده د (۱۸۴۲ ز) کال د جنورۍ په لومړۍ نېټه د لاسلیک لپاره برتانیا ته واستول سو، وروسته تر هغې چي انگرېزي منصب لرونکو هغه لاسلیک کړ، د جلال آباد په لوري د انگرېزي پوځونو حرکت د بتخاک، جگدلک او نملې له لاري د جنورۍ پر (۶) نېټه پیل سو،[1] د هغه کال په سخت ژمي کي د بتخاک له لاري جلال آباد ته د تگ په اوږدو کي د اندوس پوځ له درندې او بېساري تراژیدي سره مخامخ سو، په کندهار او غزني کي هم د انگرېزانو ډېر پوځیان په قتل ورسېدل، د هغه شپاړس زره پوځ او عملې له ډلي څخه چي جلال آباد ته د تگ په نیت له کابل څخه وتلې وه، یوائي د شاه شجاع د اردو یو طبي افسر (ډاکتر برایډن) نیم ژوندی جلال آباد ته ورسېد، له ټول اندوس پوځ څخه په بند کي ژوندي ټول پاته سوي پرنگیان یو دېرش افسران، لس ښځي، یوولس ماشومان، دوه تنه ملکي مامورین او دوه پنځوس عسکر وه.[2]

۱.میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۳۱۱ مخ
۲.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کهزاد په خپل اثر (بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخي) کي د انګرېزانو د پوځ د وتلو د ورځي داسي یادونه یې کړې:(۶ جنوري سال (۱۸۴۲ م) روزي که برای تخلیه تعین شده بود فرا رسید چون اوایل چله بود، برف باری های زمستان دامنه کوهای آسمائي و شیر دروازه و تپه های بی بی مهرو و مرنجان و روی جلګه های اطراف کابل را ګرفته و تقریباً همه جا سفید میزد و شش انچ برف د پیش روی قشله فرنګي در دشت بی بی مهرو افتاده بود، میزان خنک به اندازه ئی بود که یخ از سم ستوران به چکش کنده نمیشد).[1]

لیډي سیل چي ددې بندیانو په ډله کي وه، له دوي سره د افغانانو په ښه چلند او پاک لمنۍ باندي پخپلو یادښتونو کي په تفصیل سره لیکلي دي، او نومورې د اندوس پوځ د برخلیک په اړه بیا لیکي، چي په ګندمک کي د انګرېزي لښکرو له تباهۍ او جلال آباد ته د ډاکتر برایډن له رسېدو سره، هغه وینا په اثبات ورسېده کومه چي مورخ ته له کابل څخه د وتلو څخه دمخه سوې وه او هغه دا چي سردار محمد اکبر خان بارکزی به ټول پوځ پوښنا کړي او یو تن به پریږدي چي جلال آباد ته ورسیږي او نورو ته کیسه وکړي.

دا لومړی ځل و، چي په ختیځ کي د برتانیا پوځ دومره سپک سوی و او هم له هغو ټولو ځاني او مالي زیانونو سره – سره انګرېزان په خپلو بې ثمره هلو ځلو کي بریالي نه سول، د افغانانو د دوستۍ پرځای، چي په خورا اسانۍ سره یې ترلاسه کولای سوه، تلپاتې دښمني او کرکه ور پر غاړه سول.

۱.احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخی، ۵۱۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پردې سربېره په افغانستان کې د پرنګي د پوځ ماته ممکن په هند کې برتانوي امپراطورۍ ته نه جبیره کېدونکي تاوانونه رسولي وای.

ارنولډ فلیچر لیکي: (هیڅ یوې نښتي هم د هند په تاریخ کې د برتانیا او برتانوي پوځ پرستیژ دومره نه دی ذلیل کړی، چې په پایله کې یې (۲۴) کلن ځوان (سردار محمد اکبر خان هلمندي) د شهرت معراج ته ورسېد، د پلار تخت او تاج یې وګاټه او ټولو هغو نورو ولسونو ته یې هم د امید ډېوه بله کړه، چې په ختیځ کې د انګرېز له برلاسۍ سره په مبارزه کې وه).

پدې توګه له درې کلونو او څلورو میاشتو اشغال، وینو تویولو، دروند لګښت، بربادۍ او ویجاړولو څخه وروسته د هغې زمانې ستر ځواک د وطن مینو افغانانو توري په وړاندې په ګونډه سو او مجبور وه چې په ټیټ سر له افغانستان څخه ووځي.[1]

کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطائي په خپل اثر (د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه) کې د افغان او انګرېز د جګړې په هکله داسي لیکي:. (د جنوري د شپږمي څخه تر دیارلسمي پورې د انګرېز اووه لس زره اردو له کابل څخه جلال آباد ته وخوځېدله، خو له دغه ستر بهیر څخه صرف یو د اردو ډاکتر د برایډن په نامه ژوبل او ناروغه جلال آباد ته ورسېد، نور ټول له یو مخیزه تپ او تباه سول، دا د افغان او انګرېز لومړۍ جګړه وه، چې انګرېز ته یې لویه خساره تکیه کړه، په متفرقو جګړو او د کابل، جلال آباد د لارې د وژل سوي لښکرو په شمول د انګرېز د پرش زره تنه قتل سول او د پیسو خساره یې

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبرش کروړه هندي روپۍ وې، د همدغي پېښې څخه لاړه اکلنډ ګورنر جنرال له دندي ګوښه او حتی په لندن کي حکومت ټکاني سو).

په پای کي د (۱۸۴۲ ز) کال د اپریل پر دوهمه نېټه سهار شاه شجاع په خپله ګاډۍ کي په تېښته د بالاحصار څخه د جلال آباد خوا ته روان سو، په سیاه سنګ کي د یوې زړې ژرندي سره راګیر سو او د سردار زمان خان زوی (شجاع الدوله خان) په ټوپک ډزي پرې وکړې او مړ یې کړ، وایي په دغه وخت کي یې هم نارې وهلې چي (سرکار بې ګناه است).

له دغه وخت څخه چي شاه شجاع ووژل سو، بیا د دوست محمد خان تر راتګ پوري یوه ډراماتیکه صحنه په وطن کي جوړه سوې وه، کله چي شاه شجاع ووژل سو، د کابل د هغه وخت روحاني شخصیت میر حاجي راغی او د ښار په منځ کي یې نارې کړې: لوی لاړه (شاه شجاع) د کوچني لاړه (مګناټن) سره یو ځای سو.

نواب زمان خان د موقع څخه په استفاده غوښتل ځان پاچا کړي، خو نائب امین الله خان لوګري او نورو ملي مشرانو د وضع تر معلومولو په زیاته بیا د سردار محمد اکبر خان تر راتګ پوري د نواب زمان خان مخه پدې ونیوله، چي ورته وې ویل مصلحتاً به د وضع د آرامۍ لپاره د شاه شجاع زوی (فتح جنګ) پاچا کړو، میر حاجي چي د شاه شجاع د د کورنۍ مخالف و، ددې خبري مخالفت یې وکړ او وضع جګړې ته ورسېده، فتح جنګ چي دا بهتره بللې وه، چي د انګرېز لمنې ته وغورزي، خپله پښه وایستله.[1]

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو تاریخ لیکونکی د انګرېزانو د یرغل په اړوند، چې پر افغانستان یې وکړ، لیکلي:. (په برتانوي هند کې د انګلیس دولت ته (۱۵) میلیونه پاونډه تاوان ورسېد او د (۲۰۰۰۰) شل زرو څخه زیات عسکر ووژل سول، ددې تر څنګ هغه بې پایلي کوښښونه چې انګلیسانو غوښتل چې د روسانو په وړاندې افغانستان د یو وسپنیز دېوال په حیث پاته سي، د ناکامۍ سره مخ او په نړیواله کچه یې نظامي شهرت ته تاوان ورسېد.[۱]

د انګرېزانو د وتلو او د شاه شجاع د وژل کېدو وروسته د قوم د مشرانو او سردارانو تر منځ جګړې پیل سوې او دا جګړه تر هغه پورې تاو واخیست چې نائب امین الله خان او محمد نواب زمان خان بارکزي تر منځ د جګړې تیاري ونیول سوه، جګړه پیل سوه، د محمد نواب زمان خان بارکزي ټولټال پوځ شپږ زره او د نائب امین الله خان پوځ اتلس زرو ته رسېده، د دواړو خواوو څخه ډېر زیات مړه او ژوبل سول، د ورځې په غایې کې چې د نائب امین الله خان پوځونه د محمد نواب زمان خان پر ځواکونو برلاسي کیدل، دا وخت سردار محمد اکبر خان او سردار سلطان احمد خان له تیزین څخه کابل ته را ورسېدل، سردار محمد اکبر خان له درو سوو سپرو سره د نواب زمان خان پلویتوب وکړ او د فتح جنګ او نائب امین الله خان ځواکونه یې له مخې ایسته کړل.

مات سوي پوځونه د بالاحصار لورته وتښتېدل، سردار محمد اکبر خان او ملګرو یې هغوي په بالاحصار کې معاصره کړل، نائب امین الله خان چې ددغه کار راتلونکی ناوړه ګانه د محمدشاه خان بابکرخېل

۱.پوهندوی م شېرزاد، افغانستان د نړیوالو سیاستونو محراق، ۵۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره یو ځای سو، د محمد شاه خان بابکرخپل د منځګړیتوب له مخي شخړه حل سوه او داسي پریکړه وسوه، چي فتح جنګ دي پاچا وي او سردار محمد اکبر خان دي وزیر وي، ددغه دښمنۍ د له منځه وړلو لپاره دي نائب امین الله خان لوګری خپله لور سردار محمد اکبر خان ته نکاح کړي، چي لدې نېټې څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د وزیر محمد اکبر خان په نامه شهرت وموند.

له بده مرغه دا روغي جوړي او مصالحې هغه وخت رواني وې، چي جنرال پالک د شلو زرو عسکرو سره د غچ اخیستلو په نیت په جلال آباد کي د یرغل لاره ځارله.

د غچ اخیستلو پوځي یرغل:

په افغانستان کي د انګرېز د ماتي په هکله په هند کي انګازې خپرې سوې، ددې خبر له اوربدو سره د لارډ اکلنډ زړه ولوید او په ککړه کي یې د افغانانو په هکله د ژوري کینې تور توپان خپور سو، خو څنګه چي یې په هند کي ماموریت سرته رسېدلی و او پر ځای یې (لارډ ایلنبوره) د هندوستان د وایسرای په توګه ټاکل سوی و، نو لدې کبله یې پخپله هیڅ ډول تصمیم نسو نیولای او پدې اړه پریکړه اوس د نوي وایسرای پر غاړه وه.

د افغانستان په اړه اوس د انګرېزانو د وړاندي تګ پالیسي (Policy Farwad) ودرول سوه او شا تګ پالیسي (Backward Policy) ته مجبور سوي وه، ایلنبوره په کلکه پتېلې وه، چي له افغانستان څخه د خپل مات سوي پوځ په ایستلو پسې به په هر ډول او هره بیه چي کیږي د برتانوي امپراطورۍ پوځي پرستیژ بېرته خوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او ددې کار د سرته رسولو لپاره يې پر افغانانو باندي د درنې او پرېکوونکي ځپېړي د وارولو لارښوونه وکړه.

په افغانستان کي څلور پنځوس زرېز انګرېزي پوځ د بيخي ورکاوي له ګوابښ سره مخامخ و، په جلال آباد کي د جنرال سيل ژوند له ګوابښ سره مخ و او د خپلو عسکرو د ژغورنې لپاره له پېښور څخه د مرستندويه قوت ور رسېدو ته سترګي په لار و، په کندهار کي جنرال ناټ پداسي حال کي چې اته زره تنه عسکر يې وژل سوي وه، د شاه شجاع د زوی (تېمور) تر بيرغ لاندې په دفاع بوخت و، هماغه و چې د هند وايسرای خپلو جنرالانو ته لارښوونه کړې وه، چې د دوي ژغورلو ته ور ودانګي، په افغانستان کي خپلو پاتو نورو پوځونو ته يې ويلي وه، چې که غواړئ دواړه پوځونه دي د کابل له لاري جلال آباد او بيا پېښور ته ستانه سي، لدې کبله جنرال پالک مخکې د مخه له پېښور څخه يو پوځ خوځولی و، چې په جلال آباد کي له جنرال سيل او په کندهار کي له جنرال ناټ سره مرسته وکړي.

جنرال پالک او جنرال ناټ د (۱۸۴۲ز) کال د سپټمبر پر (۱۷) او (۱۹) نېټه يو په بل پسې کابل ته ورسېدل او له ښار څخه يې د باندې مورچې ونيولې، په هغې پسې وروسته يې بيا په درنو وسلو سمبال پوځي ټولې ښار ته ننه ايستلې او د کابل پر ښار باندې د انتقام او بدل اخيستلو لړۍ پيل سوه، د کابل چهارچته بازار ته يې، کوم ځای چې پکښې غازيانو د مګناټن مړی د وژل کېدو وروسته ځړولی و، اور

(c) ketabton.com: The Digital Library

واچاوه، د ښځو او ماشومانو په ګډون د بې شمېره کسانو وینې یې تویې کړې او د کابل ښار یې له خاورو سره خاوري کړ.[1]

سردار محمد اکبر خان د (۱۸۴۲ز) کال د جنورۍ له (۶) نېټې څخه په هماغه کال په جلال آباد او لغمان کې د انګرېزانو په وړاندې مبارزه کوله، د کابل - جلال آباد پر لار انګرېزانو د اوولس نیم زره پوځ تر نابودۍ وروسته لغمان ته ورسېد، لومړی یې انګرېزي بندیان د لغمان د بدیع آباد په کلا کې ځای پر ځای کړل او وروسته یې د جنرال پالک د پوځ د مخنیوي لپاره د خیبر درې ته پوځ واستاوه او وروسته یې خپله هم په جلال آباد کې انګرېزي ځواکونه چې د جنرال پالک لخوا اداره کېدل او مرستې ته انتظار و، تر فشار لاندې ونیول، مګر وروسته یوه بله مهمه دسیسه د سردار محمد اکبر خان په وړاندې جوړه سو.

انګرېز لومړی د سردار محمد اکبر خان ساتونکي (پائنده محمد) ته یو لک روپۍ ورکړې، چې اکبر خان مړ کړي، کله چې ده یوه ورځ خپل پوځونه معاینه کول، پائنده محمد د شا لخوا په مرمۍ وویشت، له نېکه مرغه هغه مړ نسو او یوائې ټپي سو.

وروسته انګرېزانو پر افغاني غازیانو سهار وختي برید وکړ، اکبر خان چې ټپي هم و، غوښتل یې چې مقاومت وکړي، مګر توان یې نه درلود او د لغمان لورته په شا سو، سردار اکبر خان له کابل څخه مرسته وغوښتله، مګر د کابل لخوا کومه مرسته ورته ونه رسېده، ځکه چې دلته افغاني مجاهدین پر دوو ډلو وېشل سوي وه.

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وخت کې جنرال سیل، سردار محمد اکبر خان ته یو لیک واستاوه، چې په لیک کې یې داسې لیکلي وه: (که چیرې ته د انګرېزانو پرضد د جګړې څخه لاس وانخلې، ستا کورنۍ چې (۱۴۹) تنه ده، ټول به انګلستان ته تبعید کړو، هغه وخت به هیڅ اسلامي شریعت د هغوي د کورنۍ په وړاندې په پام کې ونه نیول سي).

دا لیک سردار محمد اکبر خان ته یو تکان ورکوونکی لیک و، د ننګ او ناموس د ساتنې مسئله، وه، له جګړې څخه یې انصراف ومانه، ځکه وایي (مال تر سر جار، سر تر ناموس جار)، د هغه څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د خپل د ناموس د ساتنې لپاره، بامینانو ته په شاتګ اړ سو.[۱]

د مګناټن د مرګ او د انګرېز د پوځ د ماتې له بدل اخیستلو وروسته، انګرېزي پوځونه پداسې حال کې چې د (سومنات) دروازه، چې سلطان محمود غزنوي له هندستانه راوړې وه، له غزنې څخه یې له ځانه سره یوړه، له افغانستان څخه ووتل او د پنجاب په فېروزپور کې یې فاتحانه جشنونه ونیول، لارډ الن برو د خپلې ترخې ماتې د پټولو لپاره په یوه وینا کې وویل: (د هندوستان خلکو! زمونږ فاتح عسکرو پس له څو کاله دادی د سومنات دروازه له افغانستان څخه راوړه او اوس یې تاسو ته سپارو باید زمونږ اتحاد دایمي سي).[۲]

کله چې جنرال پالک له کابل څخه هند ته روان سو، نو د شاه شجاع یو زوی (شاهپور) یې په کابل کې د پاچا په توګه وټاکه، ددې خبر په

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کې د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۲۱۰ مخ
۲.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربدو سردار محمد اکبر خان چې دا مهال په ځُلم کې و، کابل ته راستون سو، شاهپور یې له دندې څخه ګوښه کړ، خو د هغه سیالانو د نواب زمان خان په مشرۍ پر هغه بریدونه کړل او محمد اکبر خان یې په بالاحصار کې کلابند کړ، دوست محمد خان چې په پنجاب کې له دې موضوع څخه خبر سو، سمدستي یې افضل خان او خپل نور زامن کابل ته واستول، د هغوي په رارسېدو او د دوست محمد خان د بېرته راستنېدو د خبر په اوربدو، زمان خان له مخالفت څخه لاس په سر سو او ټولو په ګډه د امیر هر کلی وکړ.

په کندهار کې د صفدر جنګ په نامه د شاه شجاع یوه بل زوی چې د انګرېزي ځواکونو له وتلو وروسته یې د چارو واګې په لاس کې نیولې وې، د مقاومت توان یې په ځان کې ونه لید، نو هند ته ولاړ، مهردل خان او د هغه وروڼه چې پخوا یې پارس ته پناه وړې وه، له هغه ځایه بېرته راستانه سول او د کندهار د ولایت د چارو اداره یې بیا له سره په خپل لاس کې واخیستله.

کندهاري وروڼو د قلات څخه تر هلمند (ګرشک) پورې او جنوب خواته یې د سندھ تر غاړو او د افغانستان ټول جنوب لوېدیځه حوزه او په شمال کې تر ارزګان پورې سیمې یې په لاس کې وې او د شکارپور حکمراني هم په دوي پورې اړه درلوده.[1]

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي:

په کال (۱۸۴۳ز) کي امیر دوست محمد خان دده د نومیالي زوی (غازي محمد اکبر خان هلمندي) په مشرۍ د افغان ولس د ډېرو سرښندنو (قربانیو) په پای کي د دوهم ځل لپاره پر پلازکښېناست، د افغانستان د سیاسي یوښت (وحدت) ساتل، په هیواد کي د یوه پیاوړي مرکزي حکومت جوړول او خوندي ساتل او د هیواد د لاسه وتلو سیمو بېرته راګرځول هغه اړین کارونه وه، چې په ترسره کولو یې باید لاس پوري سوی وای، ددې دندو د ترسره کولو لپاره پیاوړي او خوځند مشرتابه ته اړتیا وه،[1] خو امیر دوست محمد خان دا ځل تېرو آزموینو خاصه چې هغه په هند کي د انګرېزانو قوه او ځواک لیدلی و، هغه یې تر پخوا ډېر احتیاط کاره (محافظه کار) ګرځولی او دا مسئله یې لامل سوه، چې د کورني اصلاحاتو پلان په سیاسي خپلواکۍ نور هم وړاندي کړي او د خپلو بهرنیو اړیکو په اړوند له ډېر احتیاط څخه کار واخلي، له انګرېزانو سره د خپلو تړونونو په هکله په ډېري ځیرکتیا او ژمنتیا پر مخ ولاړ سي او آن تردې چې کورني سیاست په هکله هم د تېرېدو له لاري پر مخ ولاړ سي او له هیڅا سره په ښکاره ډول د خولې خوند خراب نکړي او د افغانستان د یو کېدو او اتحاد پلان چې د هغه ستر آرمان و، په ډېر احتیاط او کرارۍ تر کړني لاندي راولي، نو د همدې بنسټ له مخه و، چې کندهار پیوستون (۱۵) پنځلس کاله او د هرات پیوستون (۲۰) کاله وخت ونیو او د شمالي

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولایتونو په اړوند پرته له بلخ څخه تقریباً د هغه د پاچاهۍ تر وروستیو ربښتنوې بڼه غوره نکړه.[1]

د امیر دوست محمد خان د دوهم ځل سلطنت په لومړي کال (۱۸۴۳ ز) کې سردار سلطان احمد خان د سردار محمد عظیم خان زوی، چې د امیر زوم هم کېده، د امیر د سلطنت سره یې مخالفت وښود، سردار محمد اکبرخان ورسره پدې هکله څو ځلي خبري وکړې، خو کومه ګټه یې ونکړه، ښایي ددې لامل د امیر لخوا د سردار محمد عظیم خان د کونډې مجبورول وه، چې دده سره واده وکړي، امیر په کابل کې دا کار د خپل قدرت پر مهال د سردار محمد عظیم خان د شتمنیو د ترلاسه کولو په خاطر کړی و.

په هر حال سلطان احمد خان د امیر د دوهم ځل پرتخت کښېناستو څخه څو میاشتي وروسته کابل پرېښود او کندهار ته ولاړ، هلته یې کندهاري سردارانو ته ځان ورساوه چې اکاګان یې وه، هغوي په عزت سره دده تود هرکلی وکړ، سلطان احمد خان په کندهار کې سردارانو د امیر پرضد تحریک کړه، پنځه میاشتي وروسته د پنځه زرو عسکرو سره د سردار مهردل خان او سردار رحمدل خان په ګډون د کابل په لور د امیر دوست محمد خان سره د جګړې په نیت وخوځېدل، امیر چې ددې موضوع څخه خبر سو، په غزني کې یې سردار غلام حیدرخان ته هدایت وکړ، چې مخنیوي ته یې ورودانګي او سردار محمد اکبر خان یې هم د یوه پوځ سره د کابل څخه مرستي ته واستاوه، هغه و چې د مقر د سرچشمه په سیمه کې دواړي خواوي یو د بل سر مخامخ سوې، څو

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۲۶۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځي دواړو خواوو د یوه خونړي جنګ لپاره تیاری ونیوله، نابیره د سردارانو له خوا محمد اکبر خان ته د سولي وړاندیز وسو، نومورې هم وړاندیز ومانه او د سلطان احمد خان هلوځلو ځای ونه نیو.

د کندهاریانو پوځ بېرته د کندهار پرخوا روان سو، سردار مهردل خان د محمد اکبر خان سره کابل ته د امیر حضور ته ورغی او بخښنه یې ورڅخه وغوښته، دواړو خواوو موافقه وکړه چې مقرره د دوي ترمنځ پوله وټاکل سي.[1]

په (۱۸۴۶ ز) کال کي د امیر دوست محمد خان پر ضد په ننګرهار کي یو لړ پاڅونونه پیل سول، د هغه د دفع او تمبولو لپاره غازي محمد اکبر خان وګمارل سو، د خبرو اترو او سلا مشورو په پایله کي پاڅېدلي ځواکونه پدې سلا سول چې د غازي محمد اکبر خان په مشرۍ د پرنګي پرضد د جهاد ناره پورته او د افغانستان د خاوري د بیا لاس ته راوړلو لپاره د اباسین په غاړو برید وکړي، د داسي یوه ملي اقدام په لور د ګام پورته کولو په درشل کي غازي محمد اکبر خان د ملاریا تبي ونیو او د یوه هندي ډاکتر له خوا ورته په نسخه سوو ګولیو (درمل) کي زهر ورکړل سول، چې له څو ساعتونو څخه وروسته مړ او پدې توګه پر اباسین د حملې پلان شنډ پاته سو، پدې ډول یوه خورا لویه سیاسي وژنه، چې په پیاوړي احتمال به یې د موزر پرنګي لاس شاته و، تر سره سوه او افغانستان خپل یو خورا ستراتل بچی له لاسه ورکړ.[2]

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۸۲ مخ

۲. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاضي عطا الله خان د غازي محمد اکبر خان د مرګ په هکله داسي ليکي:(محمد اکبر خان څه معمولي شان ناروغه سو او يو هندو حکيم د نومورې د درملنې لپاره اتفاقاً راغی، دې حکيم سره په دبلي کي ډېرې ګولۍ وې، چې په هغې کي دوې ګولۍ د زهرو وې، د هغه دبلي څخه دوې بې ضرره ګولۍ دې حکيم د محمد اکبر خان په مخ کي د هغه د اعتبار راوستلو لپاره وخوړلې او د زهرو ګولۍ يې اکبر خان ته ورکړې، اکبر خان چې دا ګولۍ وخوړلې، نو په درېيو ساعتونو کي يې ساه ورکړه).[1]

غبار داسي ليکي:(وزیر اکبر خان دچار تب ملاریایی گردید و توسط گولی های زهرآگین یک طبیب هندی مسموم گردید و در ظرف چند ساعتی به نفع دولت انگلیس چشم از جهان پوشید).[2]

عطائي په (د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه) کي د محمد اکبر خان د مرګ په هکله داسي يادونه کوي:.(وزیر محمد اکبر خان په جلال آباد کي ناروغ او مړ سو، داسي افواهات خپاره وه، چې امیر انګرېز ته وعده ورکړې وه، چې اکبر خان به له منځه وړي او د امیر په لارښوونه په اکبرخان د الماس پوډر خوړل سوي دي، دا آوازې وې حقیقت نه دی معلوم، خو امیر کارته اوږه ورکړه).[3]

علت چې هر څه و، خو افغانستان خپل يو ستر قهرمان بچی له لاسه ورکړ، دغه لوی مجاهد او ملي قهرمان د (۱۲۶۳ هـ ق) کال د صفري

۱.قاضي عطاءالله، د پښتنو تاريخ، ۵۷۶ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۵۹۸ مخ
۳.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پریووېشتمه د چهارشنبې په ورځ په جلال آباد کې په شهادت ورسېد، غم اکبر یې د مرګ تاریخي ماده ده، چې (۱۲۶۳) ځینې راوزي.

لوی غازي وزیر اکبر خان (هلمندي) د زکندن په وخت کې یې وصیت وکړ، چې ما د اسدالله الغالب علی ابن ابیطالب رضی الله عنه په زیارت کې ښخ کړئ، امیردوست محمد خان د خپل دغه توریالي غازي او شهید زوی مړی د پیل په انبالۍ کې مزار شریف (بلخ) ته واستاوه او هلته خاورو ته وسپارل سو.[۱]

د یادولو وړ ده، چې وزیر محمد اکبر خان ته د اشرف الوزراء لقب ورکړل سوی و او پدې اړه رشاد بابا داسې وایي:-(د اشرف الوزراء لقب په افغانستان کې لومړی پلا د لوی احمدشاه بابا له خوا څخه شاه ولي خان بامیزي، ته ورکړل سو، دوهمه پلا دغه لقب وزیر فتح خان بارکزي ته د شاه محمود سدوزي له خوا ورکړل سو او په هغو فرمانونو کې چې د امیر دوست محمد خان او نورو سردارانو تر منځ استول سوي او یوه پنډه ټولګه یې د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په کتب خانه کې په (۲۵۹۵) ګڼه خوندي ده، د وزیر اکبر خان غازي سره اشرف الوزراء کښلی دی.[۲]

په کال (۱۸۴۸ز) کې امیر دوست محمد خان یو ځل بیا د پېښور د نیولو خیال را ژوندی کړ، ددې وروسلطان محمد خان له سکانو سره اړیکي پخې کړې وې او خپلې څوکۍ ته راغلی و، دوست محمد خان پرېکړه وکړه، چې له دغه طلایې چانس څخه ګټه واخلي او سکان باید له انګرېزانو سره په جګړه مصروف کړي، امیر په دسمبر کې پېښور ته

۱.علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، ملي اتل غازي وزیر محمد اکبر خان، ۴۷ مخ
۲.همدا اثر، ۴۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولاړ او بالاحصاریې ونیو او د لنډې سیند جنوب ته یې ټوله سیمه ونیوله او هلته یې د وزیر اکبر خان زوی د والي په توګه وټاکه.[1]

په (۱۸۵۳ ز) کال په کندهار کې توخي او هوتک قومونو د کهندل خان پرضد قیام وکړ، امیر دوست محمد خان خپل زوی سردار شېرعلی خان د غزني حاکم په کندهار کې د ښورښ کوونکو ځپلو ته وروا ستاوه، شېرعلی خان د ډېرو تلفاتو په منلو سره چې پخپله هم زخمي سو، د قلات د کلا په نیولو سره وتوانیده، چې د ښورښ کوونکو څخه مالیات راټول او کابل ته یې ولیږي، د شېرعلی خان پدی کار سره کندهاري سرداران په قهر سول او دا یې د خپل حاکمیت پر سیمه باندې تیری وبالله، وروسته یې څلور زره کسیز پوځ د څو عراده توپونو سره د مهردل خان په مشري قلات ته ولېږل، کله چې امیر خبر سو، شېرعلی خان ته یې په غزني کې امر وکړ، چې ولاړ سي قلات ونیسي او مهردل خان له هغه ځایه وشړي، سردار مهردل خان د شېرعلی خان پر خوا د توپ فیر وکړ، څو ورونبیی چې غواړي د قلات څخه دفاع وکړي، ددې خبرې په اوریدلو سره چې مهردل خان غواړي مقاومت وکړي، امیر د خپلو وروڼو (نواب جبارخان، سلطان محمد خان، پیرمحمد خان او سردار سعید خان) سره یې د قلات پر خوا حرکت وکړ، ددغو نوو قوتونو په راتلو سره د نواب جبارخان په منځګړیتوب د دواړو وروڼو تر منځ سوله وسوه او د بېځایه وینې تویولو څخه مخنیوی وسو، د دواړو خواوو قوتونه پر خپلهلاره

۱.سراولف کارو، پښتانه (پټانز)، ۴۸۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولاړل، له دې څخه وروسته د کهندل خان د ژوند تر پایه د وروڼو تر منځ نوري شخړې پېښې نه سوې.[1]

سردار کهندل خان دوه ویشت کاله په دوو پړاونو کې پر کندهار حکومت وکړ، لومړی ځل د (۱۸۳۱ ز) کال د جون څخه د سردار پردل خان له مرګ وروسته د (۱۸۳۹ ز) کال تر اپرېل پورې چې انګریزانو پر کندهار یرغل وکړ، دا پړاو یې ټول نهه کاله و، دوهم ځل د (۱۸۴۳ ز) کال څخه چې د پارس څخه را ستون سو او واګې یې په لاس کې واخیستې، تر (۱۸۵۵ ز) کال پورې ټولټال دیارلس کاله د کندهار واکمن و.

د سردار کهندل خان په حاکمیت کې دده د وخت ټولنیز حالت دده د معاصر شاعر حاجي جمعه بارکزي په لاندې شعر کې په بېله توګه انځور سوی دی:

اوس نوبت د کهندل خان دی
سره وې نغښت کندهار
وداني یې کړې خرابې
عالمونې کړه ناتار
درست وطن یې په حصه کړ
سرې واخیست چار برار
دربدره یې مخلوق کړ
مال و ملک یې کړ سرکار
په وطن کې یې پرې نښوو

۱.محمد معصوم هوتک، کندهاري وروڼه، ۱۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـــــو درم و یـــــو دیـــــنار
ســـرو بـــریـــې ســـره وخـــوړ
لا دوي وړي دي نهـــــــــــار
کـــه بانـــه یـــې ســـوه در پـــوري
نـــور پرېـــږده ملـــک و مـــزار
ســـر تورســـر پښـــې پېلـــي درومـــه
ګـــــوره مـــــه لیـــــل و نهـــــار
کـــه دي خپـــل ســـرځني خـــلاص کـــړ
شکـــر کـــاږه پـــه بـــار بـــار
یـــو خیـــرات هـــم پرځـــان وکـــه
کـــه پـــه پـــور وي کـــه پـــه دار
نـــه اثـــر لـــري پـــه زړو کـــي
نـــه لـــه خدایـــه څـــخه ډار
دا عالـــم بـــه وي خـاونـــده
لا ترکـــومه پـــوري خـــوار
نېـــک و بـــد یـــې دواړه خپـــل دي
ورســـره یـــې خـــپل کـــردار
جمعـــه خپـــل مقصـــود وغـــواړه
څـــه دي کـــار د دوي پـــه کـــار[1]

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۸۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

رائځ اوس به د یو څو دقیقو لپاره له افغانستانه ووځو، هغه دا کله چې رنجیت سنګ مړ سو، نو له عادته مجبوره انګریزانو د رنجیت سنګ د زامنو تر منځ هم شخړه توده وساتله او د هغوي د اختلاف څخه یې ګټه واخستله.

په کال (۱۸۴۸ ز) کې انګریزانو، سیکانو ته هم لاس واچاوه، سیکانو امیر دوست محمد خان ته د مرستې خواست وکړ او دا ژمنه یې هم ورسره وکړه، چې د انګریزانو تر شړلو وروسته به د افغانانو ختیځې سیمې بېرته افغان دولت ته وسپاري، امیر دوست محمد خان د سیکانو د مرستې غوښتنه ومنله او د (۱۸۴۹ ز) کال په فبروري کې یې د انګریزانو خلاف د سیکانو مرسته وکړه، خو د ګجرات په جګړه کې بری د افغانانو او سیکانو نه و، سیکانو ماته وخوړله او د افغاني سیمې یوه برخه هم د انګریزانو په لاس ورغله چې تر اوسه لا د افغانانو له لاسه وتلې ده.

په (۱۸۵۴ ز) کال کې کله چې د کریمیا جګړه پیل سوه، برتانیې یو ځل بیا د افغانستان ملاتړ ته اړتیا وموندله، چې هندوستان ته له لوېدیځ څخه په راغزېدلو لارو خپلې دفاعي لیکې ټینګې کړي، نو د دې لپاره د هند وایسرای (لارډ دالهوزي) امیر دوست محمد خان هند ته د کتنې لپاره وروبالله، په خپله امیر د دې کتنې لپاره نه ولاړ، خو د امیر مشر زوی (غلام حیدر خان) د جمرود نظامي کلا ته واستول سو تر څو د پنجاب له لوی انګریزی کمیشنر (جان لارنس) سره وګوري، د دې کتنې په پایله کې د دواړو خواوو د پلاوو تر منځ د تلپاتي دوستۍ او ملګرتیا یو دري ماده ییزه ټرون لاسلیک سو، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې واړه مادې يې د انګرېز په ګټه د موجوده حالت ساتل و او په بدل کې يې افغانستان ته ډېر لږ څه ورانديز کړي وه.

فریزر تایتلر د جمرود د ټرون په هکله داسې لیکي: (پدې ټرون کې د ډیپلوماتیکو اړیکو تر بیا پیلوني نور زیات څه نه و، خو په هغه کې دا ډاد ورکړل سوی و، چې موږ (انګرېز) د افغانستان د بشپړتیا په هکله د تیري نیت نه درلود او له بلې خوا په هغه کې داسې ژمنه سوې وه، چې امیر به د ختیځ هند شرکت د دوستانو دوست او د دښمنانو دښمن وي).

د جمرود لومړی ټرون د (۱۸۵۵ ز) کال د مارچ پر (۳۰) نېټه، جان لارنس او غلام حیدر خان لاسلیک کړ، پدې پسې د (۱۸۵۷ ز) کال په جنوري کې یو ځل بیا لارډ دالهوزي، امیر دوست محمد خان د خبرو لپاره وروغوښت او دا ځل امیر پخپله پېښور ته ولاړ، چې په پایله کې يې داوړو خواوو یو بل ټرون وکړ، چې د هغه له مخې امیر دوست محمد خان یو ځل بیا اړ ایستل سو، چې په کندهار، کابل او بلخ کې انګرېزي استازي ومني او ددې استازو دنده به دا وي، چې د هغو یو لک روپیو د پرځای لګښت ځارنه وکړي، چې انګرېزانو امیر ته هر کال ورکولې، چې په هغو باندې داسې یو پوځ وساتلای سي، چې له شمال او لوېدیځ څخه د تیري د مخنیویو وړ وي.[1]

بلې خوا ته په کندهاري ورونو کې، سردار مهردل خان او سردار کهندل خان په (۱۲۷۱المریز .۱۸۵۵زېږدیز) کال یوائې د څو میاشتو په واټن یو په بل پسې وفات سول (لومړی یې د جمادی الثاني په

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۱۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۷) او بل یې د همغه کال د ذیحجه په (۸) نېټه)، د کهندل خان مړینې د کندهاري سردارانو ترمنځ درز را پیدا کړ او د حاکمیت ستنې یې سستې سوې.

تر دغو مرګونو وروسته د دغو سردارانو زامنو خپل تر منځ صحنه توده کړه، د کهندل خان زوی (محمدصدیق خان) د خپل اکا (رحمدل خان) سره د کندهار پر حکمرانۍ په جنګ سو او پدې پسې د مهردل خان زوی (خوشدل خان) د کهندل خان زوی (سلطان علي) سره په جنګ سو، خو د پردل خان زوی (میرافضل خان)، امیر دوست محمد خان ته خبر ورکړ، چې دغه فتور ته د پای ټکی کښیږدي، امیر هم ټول وشړل او خپل زوی (شېرعلی خان) یې هلته حکمران کړ او پدې توګه یې د کندهار جنجال پای ته ورساوه.[۱]

اوس نو امیر د هرات تکل وکړ، د دوست محمد خان د مشرورور سردار محمد عظیم خان زوی (سلطان احمد خان) چې امیر خپله لور هم ورکړې وه، ورته یاغی سو، یو لوی لښکر یې تیار او هرات یې په معاصره کړ، د (۱۸۶۳ ز) کال د جون په لومړۍ نېټه یې هرات ونیو.

په هغه وخت کې چې هرات ونیول سو، د امیر په لاس کې دا سیمې وې، (د خیبر د درې څخه تر ترکستان پورې، د بدخشان او کوهستان څخه نیولې تر کندهار او هرات) پورې یې واکمني کوله.

د (۱۸۶۳ ز) کال د جون په میاشت کې له شل کلنۍ اوږدې واکمنۍ وروسته، امیر دوست محمد خان د هرات په ښار کې د نومورې ښار له

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ رول په سدوزي دولت کې، ۲۸۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا نیولو څخه په یوه حساب دوې اونۍ وروسته (حقیقت التواریخ)، او په یوه بل حساب څو میاشتې وروسته (ټایټلر) وفات سو.[۱]

د امیر شېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي:

د امیر دوست محمد خان هلمندي له وفات څخه وروسته د هغه اووه زامن پاته سول، په دوي کې محمد افضل خان تر ټولو مشر و او له هغه پسې د نومورې سکه ورور محمد اعظم خان و، د هغوي دواړو څخه کشر شېرعلي خان او شېرعلي خان پسې د هغه سکه ورونه (شریف خان او امین خان) وه، د دوي څخه علاوه اسلم خان او حسین خان هم د هغه زامن وه، د وزیر محمد اکبر خان د مرګ څخه وروسته امیر دوست محمد خان په خپل ژوندون کې غلام حیدر خان خپل ولیعهد ټاکلی و، مګر هغه هم د امیر په ژوندون کې مړ سو او بیا له هغه څخه وروسته شېرعلي خان یې د خپل ځای ناستي په توګه وټاکه، نومورې هم د یو څلویښت کلنۍ په عمر په کال (۱۸۶۳ز) کې د جون د میاشتې په (۱۲) نېټه پر پلازکښېناست.[۲]

دا وخت د امیر دوست محمد خان ډېر مشران زامن (له شهزاده محمد افضل خان) څخه پرته، چې تر ټولو مشر او د هیواد په شمالي ولایاتو کې یې حکومت درلود، په هرات کې وه، ټولو په ښکاره ښه امیر شېرعلي خان سره بیعت وکړ، یوائې شهزاده محمد اعظم خان چې موکه لټوونکی شخص و او ډېرې غوښتنې یې درلودې، حکومت یې د خپل سکنې ورور محمد افضل خان حق ګانه، غوښتل یې چې له

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۵ مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیعت څخه ډډه وکړي، خو دا چې (سید جمال الدین افغان) دا مهال خپله په هرات کي و او د نوموړي شهزاده د روزنې دنده يې درلوده، د هغه د اقداماتو مخنیوی يې وکړ او نوموړی يې دې ته چمتو کړ، چې ژر تر ژره بیعت وکړي، خو محمد اعظم خان د زړه له کومې په دې بیعت خوښ نه و او يوائې د موکې د ترلاسه کولو لپاره يې وکړ او پدې لټه کي و، چې د بیعت د نه کولو په صورت کي به يې مشر ورور (شهزاده محمد افضل خان) چې هغه ته يې لیک هم لیکلی و، تر څو له بیعت څخه ډډه وکړي او دده د کړنو لپاره موکه چمتو کړي.

امیر شېرعلي خان د خپل مهر په سجع کي دا بیت لیکلی و:

جمال دولت پاینده قسمت ازلی است وصی دوست محمد امیر شیر علی است[1]

امیر شېرعلي خان د خپلې واکمنۍ په لومړي کال (۱۸۶۳ ز) د دسمبر په میاشت کي يې انګرېزانو ته د خپلې پاچاهۍ اعلان وکړ، خو هغوي تر سپرلو میاشتو له ځواب ورکولو ډډه وکړه، وروسته يې د ځینو مجبوریتونو له مخې ومانه.[2]

کوم وخت چې امیر شېرعلي خان د افغانستان پاچا سو، په کندهار کي امین الله خان، په شمالي ولایتونو کي محمد افضل خان، په فراه کي شریف خان، په کرم او خوست کي محمد اعظم خان او په کندهار کي امین الله خان والي و.[3]

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۳۳۳ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۱۴ مخ
۳.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر شېرعلي خان یو خاین وزیر له غلجو څخه درلود، چې محمد رفیق نومېده، دی یې وپونځاوه چې دا نور وروڼه تر خپل لاس لاندې راوله، داسې یې ورته وویل:- (ستا سلطه تر هغو چې دا بې واګو والیان په تېره بیا هغه تر تا مشران دي، موجود وي ټینګار نسي موندلای).

دا خبر ټولو وروڼو ته ورسېد، چې امیر شېرعلي خان غواړي چې دوي بې واکه کړي او ویې نیسي، نو هر یوه په شپه کې مخ تښتي ته کښېښوه، هر والي د خپل ولایت و لور ته ولاړ، شېرعلي خان چې د دوي په تېښته خبر سو، د هرات د ښار په تنظیم اخته او خپل زوی (محمد یعقوب خان) یې د هغه ځای والي مقرر کړ، پخپله بې له دې، چې پر هغو ځایونو چې وروڼو یې استېلا کړې وه تعرض وکړي، د بلخ لارې ونیوله، هوډ یې وکړ، چې خپل مشر ورور (محمد افضل خان) ته چې خلکو په درنه سترګه کتل او هم د لښکر د خوا تر نورو وروڼو غښتلی و، چم وکړي او تر خپل لاس یې لاندې کړي.

کوم وخت چې امیر شېرعلي خان د بلخ شاوخوا ته ورسېده، نو یو لیک یې محمد افضل خان ته واستاوه او داسې هیله یې ورڅرګنده کړه:. ته زموږ لوی او مشر ورور یې دا ښایي چې د وطن په اصلاح کې د فساد په ورکېدو کې او د وروڼو په یووالي کې زیار وباسې، زه ژمنه کوم، چې ستا له امره به سر ونه پېچم او وانښکی د اطاعت به ستا و غاړې ته وانه چوم.

محمد افضل خان چې د لیک د مضمونه خبر سو، په وغولېده ورته راغی، شېرعلي خان زړه پورې سو، دی یې ونیو او بندي یې کړ، د نومورې زوی (عبدالرحمن خان) مخ پر بخارا وتښتېده، بلخ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیرشېرعلي خان په تصرف کي سو، خپل ورور (فیض محمد خان) يې هلته والي مقرر کړ او په خپله مخ پر کابل راوګرځېد.

وروسته يې لښکر غوندې کړ د خپل وزیر (محمد رفیق) تر قیادت لاندې يې د محمد اعظم خان د مقابلې لپاره د کرم پر لور واستاوه، محمد اعظم خان د محمد افضل خان ورور په لومړۍ حمله مات سو او مخ پر هند وتښتېد،[1] بلي خواته د امیر بل ورور (امین الله خان) چې دا وخت په کندهار کي و، په بغاوتونو لاس پورې کړ، امیر د امین الله خان د اړامولو لپاره د کندهار په لوري لښکر کښي وکړه، د پوځ مشري يې خپل زوی (محمد علي خان) ته په لاس ورکړه، د دواړو خواوو لښکري په کلات کي سره مخامخ سوې، اووه ورځې جګړه روانه وه، چې په ترڅ کي يې اته زره کسان ووژل سول، د جګړې په اتمه ورځ له يوې خوا د امیر شېرعلي خان زوی (محمد علي خان) او له بلي خوا يې ورور (محمد امین الله) مړه سول.

امیرشېرعلي خان د خپل زوی او ورور په مرګ د خواشینۍ له کبله ګوښه نشین سو، دده فراري ورور (محمد اعظم خان) چې هند ته يې پناه وړې وه، خبر سو، د چترال له لاري بدخشان ته راستون سو، خپل وراره (عبدالرحمن خان) ته يې چې دا وخت په بخارا کي و، خبر ورکړ، چې افغانستان ته ورستون سي، امیرشېرعلي خان چې د محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان په راتلو خبر سو، نو له يوه لښکر سره د کابل په لوري وخوځېد، خو په کلات کي يې ماته وخوړه او د کندهار په لوري يې شاتګ وکړ او له هغه ځایه هرات ته ولاړ، هلته د پوځ له

۱.سید جمال الدین افغان، تمة البیان في تاریخ الافغان، ۱۲۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیارولو وروسته د میمنې له لارې بلخ ته ولاړ او له هغه ځایه یې غوښتل چې پر کابل حمله وکړي، خو عبدالرحمن خان یې مخې ته ورغی او د بازارک[1] په سیمه کې یې شېرعلي خان ته ماته ورکړه، شېرعلي خان د هغه ځایه تر شا سو، عبدالرحمن خان خپل پلار د غزني له محبسه خلاص او په کال (۱۸۶۶ز) کې یې په کابل کې پاچا اعلان کړ.[2]

د امیر محمد افضل خان پاچاهي:

امیر محمد افضل خان چې مخکې یې هم یادونه وسوه، چې د امیر شېرعلي خان له خوا په غزني کې بندي و، د عبدالرحمن خان له خوا له محبس څخه راووت او په غزني کې تر پنځه ورځو ځنډ وروسته د کابل پر لور روان سو، سردار محمد اعظم خان او وروسته بیا سردار عبدالرحمن خان د کابل په څنډو کې د هغه هر کلی وکړ او د پاچاهۍ د شان او شوکت سره یو ځای کابل ته راغی، بیا بالاحصار ته ننوت او خلکو بیعت ورسره وکړ.

امیر محمد افضل خان یو عادي پاچا و، د هیواد په اړوند یې ځانګړې کړنلاره نه درلوده، د خپل زوی (عبدالرحمن خان) او خپل ورور (محمد اعظم خان) د هلو ځلو په پایله کې یې د پاچاهۍ لپاره یو څو ورځې تر لاسه کړې، دا چې د نوموړي د واکمنۍ موده لنډه وه او په عین حال کې په کندهار کې د امیرشېرعلي خان په شتون سربېره ده پخپله هم خپله واکمني ښه تینګه او مضبوطه نه ګڼله، نو هغه څه چې د

۱.بازارک د پنجشېر ولایت مرکز دی

۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو هیواد د چارو د چلولو لپاره اړین وي، دده لخوا نه دي څرګند سوي، نو له همدې کبله په تاریخ کي د ضبط لپاره پېژندنه ورځخه نده پاته.

د جمعې مبارکي ورځ د محرم د مبارکي میاشتي پیلامه کال (۱۲۸۳ لمریز) د مې د میاشتي پایلیزه کال (۱۸۶۶ ز) د واکمنۍ پر ګډې د هغه له کښېناستلو سره سمون لري، ټول خلک پدې پوهېدل، چې د نوموړي پاچاهي د سردار عبدالرحمن خان په مېړانه ګټل سوې او په حقیقت کي پاچاهي د عبدالرحمن خان سره ښایي خو هغه د وزیر اکبر خان په څېر د خپل زوی توب له مخي خپله ګټل سوې برخه پلار ته سپارلې وه.

امیر محمد افضل خان، میرزا احمد خان چې په مزار شریف کي یې دده د ناظر دنده درلوده، خپل وزیر وټاکه، خپل ورور (محمد یوسف خان) یې د کابل، د محمد اعظم خان زوی (محمد اسحاق خان) یې د کوهستان، د نواب زمان ورور (نصرالله خان) یې د جلال آباد والي وټاکه او قاضي القضات د قاضي عبدالرحمن خان زوی (سعدالدین خان) ته یې د خان علوم لقب ورکړ.

محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان د امیرشېرعلي خان په وړاندي د سرتیرو په مشرتابه وګمارل سول، تر څو امیرشېرعلي خان که له هري خوا راڅرګند سي، د دوي لخوا وځپل سي.

محمد افضل خان د یوه کال او پنځو میاشتو سلطنت وروسته په کال (۱۸۶۷ ز) د اکتوبر پر (۱۷) له دې نړۍ څخه د عمر په څلورپنځوس کلنۍ سترګي پټې کړې او په کابل کي د شهدای صالحینو مزار ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړۍ د حشمت خان کلا (قلعه حشمت خان) کې خاورو ته وسپارل سو.[1]

د محمد اعظم خان پاچاهي:

محمد اعظم خان د امیردوست محمد خان زوی او د سردار پائنده محمد خان لمسی، د خپل مشر ورور (امیر افضل خان) له وفات وروسته په کال (۱۸۶۷ز) د اکتوبر په میاشت کې پاچا سو.

امیر اعظم خان له پاچا کېدلو سره سم خپل ورواره (سردار عبدالرحمن خان) د هیواد شمال لور ته واستاوه، چې امیر شېر علي خان له هغه ځایه وشړي، عبدالرحمن خان د شمال لوري ته ولاړ، د بدخشان ځینې کلاوي یې ونیولې او پر بلخ یې حمله وکړه، امیر شېرعلي خان د دفاع توان په ځان کې ونه لید، نو هرات ته ولاړ، هلته له خپل زوی (سردار یعقوب خان) سره یو ځای سو.

امیر عبدالرحمن خان بلخ په بشپړه توګه ونیو او امیر ته یې احوال واستاوه، چې بلخ نور له مخالفینو څخه پاک دی، خو امیر اعظم خان نه غوښتل چې عبدالرحمن خان پلازمېنې ته راسي او دده لپاره سرخوړی جوړ کړي، نو ځکه یې ورته امر وکړ، چې پر میمنه حمله وکړه، عبدالرحمن خان ورته وویل چې لومړی باید د امیر شېر علي خان خطر دفع کړو او بیا پر میمنه حمله وکړو، خو امیر اعظم خان ونه منله او عبدالرحمن خان یې مجبور کړ، چې پر میمنه حمله وکړي، عبدالرحمن خان میمنه محاصره کړه.

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پیړۍ کې، ۳۵۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلي خواته امیر شېر علي خان چي کله هرات ته ورسېد، هلته يې لښکر راغونډ کړ او پر کندهار يې حمله وکړه، کندهار ښار يې ونيو، هغه يې خپل ورور ته ورکړ او خپله د کابل په لوري پر مخ ولاړ، اعظم خان چي کله د کندهار له نيول کېدلو خبر سو، نو عبدالرحمن خان ته يې احوال واستاوه، چي نيمايي لښکري ده ته راولېږي او په نيم لښکر د ميمنې محاصرې ته دوام ورکړي، عبدالرحمن خان ځواب ورکړ، چي محاصره ډېره سخته ده، لښکر نسم در لېږلی، امیر اعظم خان په کابل کي د نور پوځ په تيارولو بوخت سو، امیر شېر علي خان تر غزني ورسېد، له دې خوا څخه محمد اعظم خان د مقابلې لپاره ميدان وردګو ته ور ودانګل.

په ميمنه کي د ميمنې والي له څه مقاومت وروسته د کال په څلوېښت زره طلايي سکو روغه وکړه، عبدالرحمن خان پوځ دوې برخي کړې، يوه برخه يې د اسماعيل په مشري د امیر اعظم خان مرستي ته واستاوه او بله برخه يې په خپله مشرۍ کي وساته او د پل تخت لوري ته ولاړ، اسماعيل خان بن محمد امين خان چي له مخکي څخه د موقعې په انتظار و، ددې پر ځای چي د امیر اعظم خان مرسته وکړي، له هغه څخه يې کابل ونيو او په کابل کي يې د امیر شېر علي خان په نامه پاچاهي اعلان کړه او خطبه يې وويله.

امیر اعظم خان چي په دې پېښي خبر سو، نو د خپل پوځ نيمه برخه يې د کابل د نيولو لپاره واستاوه او په نيم پوځ سره د امیر شېرعلي خان مقابلي ته ودرېد، خو ماته يې وخوړه او د باميانو پر خوا پر شا سو، هلته ورسره عبدالرحمن خان يو ځای سو او د کابل پر لوري يې حرکت پيل کړ، د امیرشېرعلي خان پوځونه په غزني کي وه، چي دوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورورسېدل، د شش ګاو په سیمه کي يې پرا و وکړ، عبدالرحمن خان د زنه خان کلا د نیولو په موخه ولاړ او اعظم خان په پرا و کي پاته سو.

شېرعلي خان د خپلو دوستانو په وسیله هڅه وکړه، چې د دوي په پرا و کي وېره او پرېشاني واچوي، بریالی سو او خپلو لښکرو يې پرا و او شاهي خیمه چور کړه، عبدالرحمن خان ددې په اوږدو کلا بندي پرېښوده، له اعظم خان سره یو ځای د وزیرستان پر خوا وتښتېد، د هند حاکم ورته د پناه د ورکړي پیغام واستاوه، خو اعظم خان او عبدالرحمن خان پناه رد کړه او مشهد ته ولاړل، هلته د ایران حکومت دوي ته په ایران کي د پاته کېدلو وویل، عبدالرحمن خان ونه منله او بخارا ته روان سو، خو اعظم خان ورسره ومنله او د تهران پر لوري روان سو، د تقدیر پرېکړه بدله وه او په لاره د بسطام په سیمه کي وفات سو. (۱۸۶۸ز).[1]

د امیرشېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي:

د امیر شېرعلي خان د دوهم ځل واکمني پر مهال، د نومورې ډېر مخالفین له منځه تللي وه، محمد اعظم خان پارس ته وتښتېد او هلته مړ سو، عبدالرحمن خان د ډېري ببوسۍ په حالت کي بخارا ته پناه یوړه.

امیرشېرعلي خان د میدان په صافېدلو مدني پرمختګ ته پاملرنه وکړه، پوځ يې تنظیم کړ، د داخلي چارو په سمبالولو لګیا سو، چې لوی مرستندوی يې د ختیځ ستوری (سید جمال الدین افغاني) و،

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمال الدین افغاني تل د افغانانو د یووالي او پرمختګ لپاره هڅي کولې، شېرعلي خان ته یې پلانونه ورکړل او ورڅخه یې وغوښتل چې عملي بڼه ورکړي، سید جمال الدین افغاني چې د انګرېزانو لوی مخالف و، امیرشېرعلي خان یې وهڅاوه، ترڅو افغانان د علم په ګډه سمبال او انګرېزانو سره وجنګیږي.[1]

په دغه وخت کې د هند وایسرای چې پخوا لارډ دالهوزي و، بدل سو او پر ځای یې لارډ مایو د هند نوی وایسرای وټاکل سو، نومورې وایسرای د افغانستان امیر ته بلنه ورکړه، چې هند ته رسمي سفر وکړي، امیرشېرعلي خان د خپل لومړي وزیر سید نور محمد شاه سره د (۱۸۶۹ز) کال د مارچ په (۲۷ مه) له لارډ مایو سره د کتلو په موخه هند ته ولاړ او په امباله[2] کې د دواړو تر منځ کتنه وسوه، له لارډ مایو سره د خبرو په سر کې امیرشېرعلي خان په صراحت څرګنده کړه، چې زه د دې لپاره هند ته نه یم راغلی چې له انګرېزانو سره د خپل پلار د (۱۸۵۵ او ۱۸۵۷) زېړدیز کلونو پر تړونونو د تائید مهر ولګوم، امیرشېرعلي خان ورته وویل چې دی هیله لري د برتانیا حکومت به له شمال څخه د جنوب پر لور د تزاري روسیې د پرمختګ په مخنیوي کې له افغانستان سره مرسته وکړي، چې دا وخت د امو سیند پر برنې غاړه ولاړه وه، خو لارډ مایو نومورې مسوده ردکړه، امیرشېرعلي خان هم ببله ځنډه کابل ته ستون سو، په ټولیزه توګه د امیرشېرعلي خان تلاش

۱.همدا اثر، ۸۹ مخ

۲.دا کتنه او ناسته د هند په امباله کې تر سره سوه، نو ځکه دې غونډې ته د امبالې کنفرانس وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا و، چې افغانستان د تجرید له چوکاټه وباسي، خو دي تلاش نتیجه ورنکړه.[1]

له هغه چې پر هرات د پارس د تجاوز لاس د پاریس د ټرون (۱۸۵۷ ز) په اثر پرې سو، نو دا ځل یې د افغانستان په جنوب لوېدیځ کې سیستان ته لاس راوغزاوه، البته دا په افغانستان کې د امیرشېرعلي خان د مصرفیتونو څخه یو فرصت طلبي وه او دا هم نسي نفي کېدای، چې پدې کې به انګرېز لاس نه درلود.

پارس په غرضي توګه د سیستان یوه برخه د (قاین) په نامه چې د پارس سیمه وه، ضمیمه کړه او لدې سره د پارس او افغانستان ترمنځ جنجال را اوچت سو، څنګه چې د پارس او انګرېز ترمنځ د پاریس د ټرون په اساس په داسي قضایاؤ کې حکمیت باید انګرېز ته سپارل سوی وای، نو پارس مراجعه ورته وکړه او انګرېز هم د ګولډسمت په نامه یو انګرېز دې کار ته وګماره، د افغانستان او پارس پلاوي یې راوغوښتل.

سیستان چې د هلمند د ناوې یوه برخه ده، له پارس څخه د غرونو په یوه ختیځه بیل سوی دی، دا سیمه د لسو پېړیو څخه د زیاتي مودې لپاره د افغانستان تر واک لاندې وه، د خبرو په پای کې د انګرېزانو کمېسیون یوه خورا ناعادلانه پرېکړه وکړه، چې په هغې کې د سیستان ډېره او ښه برخه او هم تر پنځوس میله پوري د هلمند له اوبو څخه د ګټې اخیستني حق پارس ته ورکړ، که څه هم د لومړي وزیر سید نور محمد شاه په مشرۍ د افغانستان پلاوي پر دې پرېکړې سخته نیوکه

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، خو د انګرېز پلاوو غوږونه پرې کانړه واچول او په پای کې افغاني پلاوي دې ته اړ سول، چې په تهران کې اړوند اسناد لاسلیک کړي، امیر چې کله ددې بې عدالتۍ څخه خبر سو، نو د انګرېزانو څخه سخت خفه سو.

په (۱۸۷۲ ز) کال کې د انګرېز حکومت امیرشېرعلي خان ته بلنه ورکړه، چې ددغې مسئلې د حل لپاره هند ته سفر وکړي، خو امیر دا بلنه ونه منله او کابل ته یې ددغې مسئلې د توضیح لپاره د انګرېز د نمائنده له راتګ سره هم موافقه ونه کړه.

انګرېزانو د امیرشېرعلي خان د خوشحالولو لپاره پنځلس زره ټوپکه او لس لکه روپۍ ور واستولې امیر ټوپکان قبول کړل، خو پیسې یې وانخیستلې، دا هم انګرېز ته سخته تمامه سوه، چې امیرشېرعلي خان ولي په دغسي غرور پیسې وانخیستې.

د سیستان مسئله چې د ګولډسمت په غیر عادلانه پرېکړه د افغانستان د خواشینۍ باعث وه، همدغسي لا پخپله راتلونکي ته پاته سوه، چې لا تر اوسه هم د افغانستان او اوسني ایران د دولتونو شخړې نه پرې ارامیږي.[1]

امیرشېرعلي خان خپل د دوهم ځل واکمنۍ په موده کې په افغانستان کې دننه په یو لړ اصلاحي پروګرامونو لاس پورې کړ، نومورې له هر څه دمخه د مشرانو او ديني علماوو یوه جرګه جوړه کړه، چې د دولت په چارو کې مشوره ورکړي تر څو د هیواد د ښو استعدادونو په کار اچولو سره افغانستان د پرمختګ په لوري

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۹۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخوځوي، د نولسمي پېړۍ يو خورا پياوړی، نه يوائي د افغانستان بلکې د ټولي نړۍ اصلاح غوښتونکی استعداد (سید جمال الدین افغاني) هم د امیرشېرعلي خان په دربار کي په فعالیت بوخت و، په (۱۸۷۳ز) کال کي د هیواد د مطبوعاتو لومړنۍ خپروني (شمس النهار) په خپرېدو پیل وکړ، اصلاحي کرهڼي او صنعت ته پام واړول سو، سوداګري او مخابراتو ته شرایط چمتو کړل سول، د وسلې او مهماتو کارخانې جوړي سوې، د وطن د دفاع لپاره د منظم ملي وسلوال ځواک بنسټ کښېښوول سو، پر عصري پرنسیپونو بنأ دولتي تشکیلات جوړ سول، تر ډېره يې پښتو ژبې ته ډېر خدمت وکړ، د کابل ښار يې په نوي سیستم جوړ کړ، عمراني فعالیتونه وسول، چې تر ډېره د سید جمال الدین افغاني رول پکښې د يادولو وړ دی، امیرشېرعلي خان هیواد په پنځو لویو ولایتونو وېشلی و لکه (کابل، کندهار، هرات، افغاني ترکستان او فراه)، خو د امیرشېرعلي خان اصلاحاتي هڅې يو ځل بیا د افغانانو د کینه کښ دښمن (انګرېز) د پلانونو قرباني سول.[۱]

د انګرېز او افغان د لومړي جګړې په ترڅ کي تزاري روسیې په منځنۍ آسیا کي پرمختګ لا پخوا پیل کړی و او امپریالیستي مفکوره يې مخته بیوله، حتا د امیرشېرعلي خان په دوره کي روسان د افغانستان شمالي سیمو ته رارسېدلي وه، دې خبري انګرېزان هم وېرولي وه او مخکې تر دې چې امیرشېرعلي خان په امباله کي دا

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۹۴مخ- کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ يوه لنډه کتنه، ۹۸مخ.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۷مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوع یاده کړي، د انګرېز دولت په منځني آسیا کي د دواړو هیوادونو (انګلستان او تزاري روسیه) د مستعمرو په منځ کي د دوي د ګټو له ټکره د مخنیوي په موخه په اصطلاح د یوې ناپېیلي سیمي د ټاکل کېدو وړاندیز وکړ، د روسیې دولت په (۱۸۶۹ز) کال یعنې امبالې ته د امیرشېرعلي خان د سفر په کال له دغه وړاندیز سره په اصولي توګه موافقه وکړه او دا یې تصدیق کړه، چې افغانستان دي د ناپېیلي سیمي برخه او د روسیې د نفوذ له حوزې څخه دباندي وپېژندل سي.

له دې څخه وروسته انګرېزان پدې هڅه کي سول، چې د افغانستان شمالي پولي د روسانو په مرسته وټاکي، پدې ځای کي د افغانستان او بخارا تر منځ اختلافات موجود وه، چې د دغو اختلافاتو د نه همواري له لاملې دا احتمال موجود و، چې د روسیې او انګلستان ترمنځ هم اختلافات پیدا سي.

افغانستان د روشان او شغنان هغه برخي چې د آمو سیند په ښې غاړه کي پرتې وې، د خپلې خاوري جز باله، په داسي حال کي چې د بخارا دولت، نه یوائي دغه سیمي بلکې بدخشان یې هم چې د آمو سیند په جنوب کي موقعیت لري، د افغانستان له حدودو څخه خارج باله.

د دې موضوع په اړه خبرو ، پرته له دې چې اصلي مدعیان (افغانستان او بخارا) په جریان کي وي، له (۱۸۶۹ز) کال څخه تر (۱۸۷۳ز) کاله پوري په سن پترزبورګ، لندن او ډهلي کي دوام درلود، تر دې چې په (۱۸۷۳ز) کال کي د روسیې قیصر پخپله له دغي موضوع سره علاقه وښوولې او نامتو سیاستوال (کنت

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوالوف) یې لنډن ته واستاوه، دواړو خواو پرېکړه وکړه، چې افغانستان دي له روشان او شغنان څخه او بخارا دي له بدخشان او واخان څخه تېر سي او آمو سیند دي له هغه ځایه څخه چې ځایي اوسېدونکي یې هلته د پنج سیند په نامه نومـوي، په ختیځ کې د سرکول له حده نیولې تر هغه ځایه چې د کوکچې سیند پکښې توئیږي او له هغه ځایه نیولې بیا د بلخ او بخارا د لاري په اوږدو کې د خواجه سالار تر ناحیې پورې، چې هلته نومورې سیند شمال لوېدیځ ته څرخیږي، د دواړو هیوادونو ګډه پوله وپېژندل سي، له خواجه سالار څخه د لوېدیځ پورې بیا دا پرېکړه وسوه، چې د پولې کرښه د پارس (ایران) د پولې په استقامت باید امتداد ومومي، داسي چې اندخوی او میمنه د افغانستان په خاوره کې پاته سي، مرو او د هغې ګاونډی ترکمن مېشته سیمې له افغانستان څخه بهر وي، دا موافقه لیک چې د افغانستان د شمالي پولې په ټاکلو کې یې مهم اغېز درلود، د انګرېز دولت په نامه د روسیې د صدراعظم (پرنس ګورچاکوف) د (۱۸۷۳ ز) کال د جنورۍ د (۳۱) نېټې په پیغام کې ولیکل سو او د هغې له مخې د انګرېزانو دا لاندني دوه مطلبونه تأمین سول.

۱.د افغانستان شمالي حدو یې د روسیې په موافقې سره په داسي ډول وټاکل، ترڅو د پولې د نه څرګندوالي په پلمه په افغانستان باندي د دغه دولت (روسیه) د تېري امکان را کم کړي او په راتلونکو کلونو کې په سیمه کې د پولې د اصلي کرښې لپاره زمینه برابره سي.

۲ .روسیې ومنله چې افغانستان ناپېیلی او د روسیې د نفوذ له ساحې څخه وتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پدې کې شک نسته چې دغه دواړه پورتنۍ مطلبونه په عین حال کې چې د افغانستان په ګټه وه او ددې هیواد په چارو کې یې د روس د امپریالیزم د لاس وهنې کچه راکموله، خو د افغانستان د خپلواکۍ په اړه یوه ستره تېروتنه حسابیږي، دا چې روسیې تصدیق کړه، چې افغانستان د روسیې د نفوذ له ساحې څخه وتلې سیمه ده، په غیر مستقیمه توګه دا مطلب افاده کوي، چې دا هیواد د انګلستان د نفوذ په ساحه کې دی، حق نلري چې د نړۍ له نورو هیوادونو سره مخامخې اړیکې ولري.(۱)

په (۱۸۷۸ ز) کال د جولای په (۲۲) نېټه روسي پلاوی د برید جنرال ستولیتوف په مشرۍ کابل ته راورسېد، له امیر سره یې ولیدل او ستري وعدې یې ورکړې، یو ټرون یې لاسلیک کړ، په ټرون کې یې دا هم وویل چې که چیرې انګرېزانو پر افغانستان حمله وکړه، دوې به مرسته وکړي.

انګرېزانو چې کله دا واورېدل، چې امیر له روسي استازو سره کتلې او ټرون یې لاسلیک کړی، په وېره کې سول، امیرشېرعلي خان ته یې خپل نمائندګان راولېږل، خو پلاوي په داسي وخت کې د افغانستان پولو ته راورسېدل، چې د امیرشېرعلي خان زوی (عبدالله جان) مړ سوی و او امیر د خپل زوی د مرګ غم څلوېښت ورځې اعلان کړی و، افغان سرحد ساتونکو انګرېز پلاوي پرېښنوول چې افغانستان خاوري ته داخل سي او داسي یې ورته وویل، چې موږ به د کابل سره

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۳۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړیکه ونیسو، خو بیا هم انګرېزان خوابدي سول او د ځان بې احترامي يې ووبلله او په ډېر چټکۍ سره يې ځانونه پېښور ته ورسول.

له هغه ځايه يې امیرشېرعلي خان ته خبر ورکړ، چې روسي پلاوي دي له خپلي خاوري وباسي او انګرېزي مامورين په خپله خاوره کي قبول کړي، بهرنی سیاست د انګرېز تر لاربښوونې لاندي اجراء کړي، ددې په بدل کي به انګرېز د کاله دولس لکه روپۍ امیر ته ورکوي.

امیرشېرعلي خان چې کله د زوی له فاتحې څخه خلاص سو، نو یو لیک يې د هند وایسرای ته واستاوه، چې په لومړي سرکي دوستانه ګیلې يې ځینې کړي وې او په اخیره کي يې داسي لیکلي وه، چې موږ نه غواړو له کوم هیواد سره جګړه وکړو، خو که کوم هیواد بې له دلیل او صحبت څخه زموږ له دولت سره دښمني وکړي، هغه وخت زموږ مقدرات د څښتن تعالی په لاس کي دی او څه چې د الله (ج) اراده وي هغې ته تسلیم یو.

د امیرشېرعلي خان دا لیک پر انګرېز داسي بده اغېزه وکړه، لکه پر اور چې تېل توی سي، وایسرای (لارډ لیتن) سمدستي مرکزي حکومت ته خبر ورکړ او ورځخه وې غوښتل چې سمدستي دي افغانستان ته د جګړې اعلان ورکړل سي او انګرېزي لښکري دي افغانستان ته ننوځي، خو مرکزي حکومت د هند وایسرای ته داسي وویل، چې تر اوسه وخت پاته دی، تاسو امیر دې ته اړ کړئ، چې خپل د وروستي لیک له لیکنې څخه رسماً بخښنه وغواړي او د انګرېز سفارت هم په کابل کي ومني او هم پوځي چمتو والی ونیسئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایسرای هم دغسې وکړه، امیر ته یې د نوامبر پر دوهمه نېټه لیک راواستاوه، وایسرای ددې لیک د ځواب لپاره امیر ته اتلس ورځې یعنې د نوامبر له دوهمې څخه د نوامبر تر شلمې وخت ورکړ.

امیرشېرعلي خان ته چې کله لیک راورسېد، نو حیران پاته سو، سمدستي یې غونډه جوړه کړه، چې د انګرېز سره څه ډول خبري وسي، د ډېرو سلا مشورو څخه وروسته پدې تکل کې سو، چې له روسانو څخه مرسته وغواړي، خو د ترکستان حکمران (جنرال کوفمان) په زړو منافقتونو ډاډ ورکړ، چې انګرېز به هیڅکله پر افغانستان یرغل ونه کړي، بالاخره چې مایوسه سو نو د نوامبر پر (۱۷) نېټه د التیماتوم د تاریخ د پورې کېدو څخه درې ورځې مخکې یې نرم ځواب ولیکی او د یو تن په لاس یې ورکړ، خو هغه چې د خیبر درې ته ننوتی، د هاخوا د انګرېز مسلح پوځونه تر پولي راتېر سوي وه او د امیرشېرعلي خان دا وروستی غشی هم خطا سو، امیر دا تاریخي مسئولیت په بشپړه ناپوهي پر غاړه واخیسته، له جلال آباد څخه تر کابله، کندهاره او هراته پورې ټولو مسلح عسکرو ته یې امر صادر کړ، چې د انګرېز مخه ونه نیسي او تر ثاني امر پورې دي منتظر وي.

امیرشېرعلي خان د (۱۸۷۸ ز) کال د دسمبر په (۱۰) نېټه یوه لویه غونډه جوړه کړه، چې په هغې کې یې ډېر قومي مشران او ديني علماء راغونډ ته وه، هغو ته یې وویل، چې زه مزارشریف ته ځم او له هغه ځایه به سن پترزبورګ ته ولاړ سم او هلته به یې له انګرېزانو سره معلومه کړم، خلکو په تعجب دا خبري واورېدې، وروسته د کورنۍ سره مزارشریف ته روان سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېز لښکري د تورخم له لارې د جنرال براون په قوماندانۍ، د پیوړ له لارې د جنرال رابرټس په قوماندانۍ او کندهار ته د چمن له لارې د جنرال سټیوارټ په قوماندانۍ داخلې سوې.

امیرشېرعلي خان د (۱۸۷۹ز) کال د جنورۍ په لومړۍ نېټه مزارشریف ته ورسېد او هلته ناروغ سو، ویل کیږي چې ګانګرین سو، خو د مسموم کېدو آوازې یې هم وې، خو دا هم کېدای سي چې دماغي او عصبي فشارونو وهلی وي، څو ددغه کال د فبروري په (۲۱) نېټه د (۵۶) کالو په عمر له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د مزارشریف په روضه شریفه کې د خپل ورور وزیر محمد اکبر خان غازي د قبر په څنګ کې ښخ سو.[۱]

د امیر یعقوب خان لنډه دوره:

امیر یعقوب خان د امیرشېرعلي خان زوی او د امیردوست محمد خان بارکزي لمسی دی، نومورې د خپل پلار د لومړۍ واکمنۍ پر مهال د هرات د والي په توګه وټاکل سو، خلکو به د غښتلتوب له امله ورته شېربچه ویل.

کله چې امیرشېرعلي خان د عبدالرحمن خان او محمد اعظم خان په لاس ماته وخوړه، نو خپل زوی ته چې دا وخت د هرات والي و، پناه یوړه، یعقوب خان هم خپل پوځونه ورسره یو ځای کړل او کندهار یې له محمد سرور بن محمد اعظم خان څخه ورته ونیو، امیرشېرعلي خان دده په مرسته کابل ونیو او دوهم ځل پاچا سو.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یو لنډه کتنه، ۱۱۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیرشېرعلي خان چې کله پاچا سو ، د خپلې مېرمنې (عائشې) چې ډېره پرګرانه وه، په هڅو یې د هغې له نس څخه سوی زوی (عبدالله جان) د خپل ځایناستي په توګه وټاکه، یعقوب خان پدې خوابدی سو او له کابل څخه وتښتېد ، هرات ته ولاړ، هلته یې فتح خان وواژه، وروسته بېرته پښېمانه سو ، امیرشېرعلي خان نومورې کابل ته وغوښت او هلته یې په محبس کي بندي کړ.

کله چې امیرشېرعلي خان د روسیې پر خوا رهي سو ، په مزارشریف کي ناروغه او هلته لدې نړۍ څخه سترګې پټې کړې، د امیرشېرعلي خان د مرګ څخه یوه اونۍ وروسته، خلکو له یعقوب خان سره بیعت وکړ، نوي امیر سمدستي د خپلې واکمنۍ پیغام د هند وایسرای ته واستاوه.[1]

څنګه چې په لندن کي پر محافظه کار حکومت د لیبرالانو له خوا په پارلمان او مطبوعاتو کي سخت انتقاد ونه روان وه، نو د لندن محافظه کار زعماؤ وایسرای ته لارښوونه وکړه، چې ډېر ژر د جګړې بار له اوږو وغورځوي او کله چې د یعقوب خان لیک هغه ته ورسېد ، نومورې دا د سولې یو لیک وباله او ډېر ژر یې د امیر خسر (یحیی خان) چې په هند کي و ، کابل ته راواستاوه او یو پلاوی یې د منشي (بختیار) تر مشرۍ لاندې موظف کړ، چې په کابل کي له نوي امیر سره خبري وکړي او پر دا ټولو سربېره خپل سکرتر (الفردس لاین) ته لارښوونه وکړه، چې د هغه جال چوکاټ بندي وکړي، چې وروسته به افغانستان پکښې راګیر سي.

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېز پلاوی په کابل کې له امیر یعقوب خان او د هغه له مشاورینو سره خبري وکړې، د سولې شرایط هم هغه وه، چې امیرشېرعلي خان ته یې وړاندي کړي وه، ولې امیرشېرعلي خان سرکښي کوله او نوی امیر یې منلو ته اوږې تېټې کړې.

پر امیر یعقوب خان تر هر چا خپل خسر (یحیی خان) ډېر اغېزمن واقع سو او په دې پسې منشي بختیار هم ډېر ابلیس شخص و، نومورې هم په ټوکو ټکالو کې امیر ته سره او زرغونه باغونه وښوول[1] او غوښتل یې چې په امیر یعقوب خان د ګندمک ترون لاسلیک کړي، چې د خیبر، کُرم او پښین ستراتیژیکي سیمې پکښې شاملې وې، امیریعقوب خان په لومړي سر کې د ګندمک له ترون څخه تر شا سو، خو وروسته یې ډېره تېروتنه وکړه او د مې په اخیره کې د ترون لپاره د ګندمک سیمې (د انګرېز چونې) ته ولاړ او هلته یې په کال (۱۸۷۹ ز) د مې پر (۲۶) نېټه د ګندمک ترون لاسلیک کړ.[2]

انګرېز چې سخت انتقام جویه قوم دی، د ګندمک سیمه یې ځکه دغه کار ته ټاکلې وه، چې تقریباً څلوېښت کاله وړاندي د دوي له شپاړس زرو څخه تر اووه لس زرو اردو دلته له منځه تللې او ویاړونه یې له خاورو سره برابر سوي وه.

د انګرېزانو لویه موخه د ګندمک ترون و، چې هغه یې هم د امیریعقوب خان سره په کال (۱۸۷۹ ز) د مې پر (۲۶) نېټه لاسلیک کړ، چې لنډ متن یې په لاندي ډول دی:

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ

۲.عتیق پاڅون، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، ۱۹۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ ددې ترون د لاسلیک له ورځې څخه د دواړو هیوادونو تر منځ تلپاتې سوله او دوستي ټینګیږي.

۲. ددې ترون له لاسلیک څخه وروسته به د افغانستان امیر د خپلو اتباعو هغه ډله چې د جګړې په وخت کې د انګرېز له دولت سره مکالمه، مراوده او مکاتبه درلوده د رسمي فرمان په اثر وبخښي.

۳ـ د افغانستان امیر مجبوره دی چې وروسته له دې له نورو هیوادونو سره خپل معاملات د انګلستان سره د مذاکرې پر بنسټ او د هغو په خواهش اجراء کړي، د افغانستان امیر حق نه لري له نورو هیوادونو سره سماسمه اړیکه ټینګیه کړي او د انګرېز د دولت له مشورې پرته له کوم بل هیواد سره د جګړې اعلان وکړي، ددې شرط په مقابل کې د برتانیې دولت حاضر دی، چې امیر د پردیو د تېریو په مقابل کې د پیسو، وسلو او عسکرو په وسیله په هر ډول چې د برتانیې دولت وغواړي حمایه کړي او هر وخت چې مناسب وبولي مرسته به یې وکړي، که د برتانیې عسکر د کوم اړتیا په وخت کې د امنیت د برقرارۍ او د بهرني تېریو د دفاع لپاره د افغانستان خاوري ته ننوځي د سولې او امنیت له برقرارۍ څخه وروسته به دمګړی هیواد ته بېرته وګرځي.

۴ـ ددې لپاره چې د دواړو هیوادونو مناسبات لا ټینګ سي او د افغانستان پولي د پردیو له تېریو څخه وساتل سي د انګرېز دولت اړین بولي چې خپل دایمي نمائنده افغانستان ته واستوي، دغه نمائنده به د خپلې رتبې مطابق یوه ټولګی عسکر هم له ځانه سره ولري او هم د برتانیا هیواد حق لري، چې د اړتیا په وخت کې خپل خصوصي نمائندګان له ټاکلو پلاوو سره افغاني پولو ته واستوي، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقابل کي د افغانستان امیر حق لري خپل نمائنده د هند د وایسرای دربار یا نورو هندي مقاماتو ته واستوي.

۵.د افغانستان امیر د انګرېز د نمائندګانو د ساتني لپاره او له دې کبله چي د هغو سره شرافتمندانه رویه وسي، ځان مسئول بولي او د برتانیا دولت په مقابل کي ژمنه کوي، چي هیڅ وخت به د افغانستان په کورني چارو کي لاس وهنه ونکړي او د هغو د نمائندګانو احترام به ساتي.

۶ـ د افغانستان امیر له خپلي خوا او نورو سردارانو له خوا ژمنه کوي، چي له انګرېزي نمائندګانو او نورو وګړو سره چي د سوداګرۍ لپاره افغانستان ته راځي، شرافتمندانه معامله وکړي او د هغو په شخصي معاملاتو کي به لاس وهنه نه کوي.

۷.امیر له انګلستان سره تجارتي اړیکي ټینګوي او د هیواد ترمنځ سړکونه پرانیزي، ترڅو چي دواړه هیوادونه سره آزادانه سوداګري وکړي او هم دواړه هیوادونه اتفاق وکړي، دغه لاري له خطر څخه محفوظي وساتي، دغه تجارتي ټرون به د دواړو هیوادونو ترمنځ د یوه کال لپاره مرعي الاجراء او د هیوادونو ترمنځ به ازادي وي.

۸.له کورمې څخه تر کابله د تلګراف د سیم د غزولو لګښتونه به د انګرېز دولت پر غاړه وي او د هغه ساتنه په امیر پوري اړه لري.

۹.له دې کبله چي د دواړو هیوادونو ترمنځ دوستي برقراره سي او د برتانیا عسکر له ډاډمني سره د افغانستان له خاوري څخه وځي، د سیالکوټ ولایت او د فوشنګ سیمه د کوږک تر غره پوري، د کرم سیمه د جاجي تر پولي پوري، مشرقي ترڅنډي پوري، (هفت چاه) او لنډی کوتل دي انګرېزانو ته ورکړل سي، که څه هم د درېیو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کرم، پښین او سوی) واګذري به په دایمي او قطعي توګه نه وي، دا سیمي به د هغو اراضو په نامه (چي امانت سپارل سوي دي) یادي کړو او بیا به مستردي سي، د دغو سیمو مالیه د اداري ضروري لګښتونو له ورکړي څخه وروسته افغانستان ته ورکول کیږي او یوائي د هغې اداره او حمایه به په برتانیا پوري اړه ولري، سربیره پردې د برتانیې دولت به د خیبر او پیچ د تېرېدګیو اداره او نظم و نسق چې د پښور او جلال آباد ترمنځ واقع دی، د دغو سیمو آزادو قبایلو سره دوستانه مناسباتو سره په لاس ولري.

۱۰.له دې کبله چې د افغانستان امیر وکولای سي، چې خپل اقتدار او قدرت برقرار کړي او هم پورتني شرایط صادقانه اجراء کړي، د برتانیې دولت ژمنه کوي، چې هغه او د هغه ځای ناستو ته به د هیواد د اصلاح لپاره د کاله به شپږ لکه روپۍ ورکوي.

امیر یعقوب خان – سرلوئیس کیوناري[1]

دا و هغه ټرون چې امیر محمد یعقوب خان د خپل جلوس په لومړي سر کي له انګرېز سره وکړ او په دغه ډول د انګرېز ټولي غوښتنې یې په شرف ماتوونکي وضعیت ومنلې او د خپلي خوا څخه یې د راتلونکي لپاره د یو کوچني ضمانت وړاندیز هم ونه کړ، حتی د خپل حکومت د پیاوړي کېدلو او پخپله کورنۍ کي د سلطنت د دوام لپاره یې هم څه هڅه ونه کړه، په داسي حال کي چې په دغه وخت کي سره د دې چې انګلیسي عسکر د افغانستان د ختیځو پولو تېر سول او ځینې

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزونه یې نیولي وه، خو بیا هم وضعیت یې د ډاډ وړ نه و او د افغان ملت د عکس العمل څخه چې تجربه یې لیدلې وه، وېره درلوده او که چیرې امیر یعقوب خان دغه شرف بربادونکی ترون قبول کړی نه وای، حالت دومره نه خرابېده، انګرېزانو افغانستان نه د مادي قوې په لحاظ او نه د سیاست له مخې په دایمي ډول نیولی او په ځان پورې یې ترلی سو.

په هر حال د دغه ترون د کولو ملامتي د مرګ تر وخته پورې د امیر یعقوب خان پر غاړه ده او د افغانستان خاوره او تاریخ یې تر نن ورځې پورې جریحه کړی دی.(۱)

د ګنډمک ترون لکه تور او درونډ زنځیر و، چې په هغه یې د افغانستان د حکومت او ملت لاس و پښه یې وترل، د دې زنځیر حلقې د خیبر له ستونې تېر تر ګُرم او کوږک پورې ورسېدې.(۲)

اوس نو داسې څرګنده ده چې د هند لپاره د علمي پولې ټاکلو په اړه د لیتن خوب رښتیا سوی و، انګرېزانو افغانستان ته د ننوتلو درې ستراتیژیکي لویي لاری (په جنوب کي ګُرم، په ختیځ کي خیبر او په لوېدیځ کي بولان) تر خپلې ولکې لاندې راوستلې وې، نور یې نو د مرکزي آسیا په لوري د خپل تګ په لار کي کوم خنډ یې نه تر ستر ګو کېده، په برتانیا کي جشنونه ونیول سول، مبارکۍ وویل سوې، ډالۍ ووېشل سوې، پوځي افراد وستایل سول، افسرانو او جنرالانو ته

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۵۱۸ مخ
۲.احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پیش آمد هار تاریخي، ۶۰۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مډالونه ورکړل سول او کیونارې ته د (Sir) یعنې (صاحب) لقب ورکړل سو.[۱]

د ګندمک له ترون څخه وروسته امیر یعقوب خان کابل ته راغی او یوه میاشت وروسته سرلوئي کیونارې د انګرېز د سفیر په حیث او د خپلو نورو مرستندویه اشخاصو او پنځه سوه شپېته تنو عسکرو سره د ګرم لهلارې افغانستان ته ننوت او د (۱۸۷۹ز) کال د جولای پر (۲۴) نېټه کابل ته راورسېد، د بالاحصار په یوه عالي عمارت کې ځای ورکړل سو، د هغه څخه وروسته یعقوب خان یوائي تش په نوم واکمن او ټولې چارې د کیونارې په لاس کې وې،[۲] نو موړی د دې پر ځای چې د ترون د روح سره سم د حالاتو د څارنې او مراقبت دنده اجراء کړي او یوائي د امیر د بهرنیو اړیکو څارنه وکړي، په کورنیو چارو کې یې هم په لاس وهلو پیل وکړ، ورځ په ورځ د مداخلې لمن یې پراخېدله، ډېرې ورځې به یې د چارباغ په میدان کې دربار کاوه او د هیواد مشران به یې د لیرې او نږدې ځایونو څخه د خپل ملاقات لپاره غوښتل او د هغوي سره به یې د ښلابېلو مسائلو په اړه خبرې کولې او لارښوونې به یې ورته کولې، ډالۍ به یې ورکولې، معاشونه به یې ورته مقرروول، په عسکري کارونو کې به یې هم لاسوهنه کوله او د معاشونو د اندازې او رتبو په اړه به یې رایې ورکولې، مالي چارې یې په لاس کې ونیولې او د تنخاګانو په ورکولو او ځنډولو، په کمولو او زیاتولو کې به یې تصرف کاوه.[۳]

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۱ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۳۹ مخ
۳.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۵۱۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر یعقوب خان چې کابل ته ورسېد، ایوب خان هلمندی یې د هرات والي وټاکه او له هغه څخه یې غوښتنه وکړه، چې یو پلټن عسکر ورته راواستوي، ایوب خان عسکر ور ولېږل، عسکرو ته په هرات کي ویل سوي وه، چې معاش به په کابل کي تاسو ته درکړل سي، عسکر چې کله کابل ته ورسېدل، له سر لښکر (داود شاه خان) څخه یې غوښتنه وکړه، تر څو معاش ورکړي، داود شاه خان ورته وویل: (ستاسو غوښتني حق دي، خو اوس ټول واک له کیوناري سره دی، هغه ته ورسئ او معاش ورڅخه وغواړئ).

عسکر چې کله د کیوناري کور ته چې په بالاحصار کي و، ورسېدل، نو کیوناري ګمان وکړ، چې ملت پاڅون کړی او عسکر غواړي پر ده حمله وکړي، نو پر خپلو ساتونکو یې امر وکړ، چې پر عسکرو ټکان (ډزي) وکړي، عسکرو هم متقابلي ډزي پیل کړې، امیریعقوب خان ډېره هڅه وکړه، چې ډزي بندي سي، خو عسکرو یې خبرو ته غوږ ونه نیو، په پایله کي د کیوناري په ګډون د سفارت (۱۲۳) غړي ووژل سول.[۱]

ظفر کاکاخیل په خپل اثر (پښتانه د تاریخ په رڼا کي) د پورتني پېښې عوامل داسي لیکي: (د انګرېزي سفیر د راتلو څخه یوه نیمه میاشت وروسته د انګرېزانو په خلاف د پښتنو جذبات راوپارېدل او په هیواد کي یو عام بغاوت پیل سو، د جګړې مړاور بیا تازه سو، د دې بغاوت اصلي حقیقي اسباب نه معلومیږي، د دې یوه وجه دا بیانیږي، چې انګرېزی سفیر خپل ځان حاکم اعلی ګانه، په نظامي معاملاتو کي

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې لاسوهنه کوله، دا کارونو پر پښتنو سردارانو سمه نه لګېدله، دا هم ویل کیږي چې د سردار عبدالرحمن خان مورد پښتون پوځ سالار (داود شاه خان) تـه د رشوت پـه ډول درې زره اشـرفۍ ددې لپـاره ورکړي وې، چې انګرېز سفیر قتل کړي، ځکه چې د سفیر د قتل په وجه به امیریعقوب خان بدنامه او د هیواد څخه به ورک سي او د هغه زوی عبدالرحمن خان ته به د کابل تخت په لاس ورسي.[1]

په هر حال عامل چې هر څه و، خو افغانانو پاڅون وکړ او کیوناري يې په قتل ورساوه، ددې پېښې په سبا د جلال الدین په نامه یوه تن چې د سفیر خبر رسان و، د پېښې خبر يې د ځائیو په علي خېلو کي سیاسي آمر (جنرال رابرتس) ته ورکړ، نومورې جنرال ددې موضوع اطلاع د تلګراف له لارې د هند وایسرای ته ورسوله، هلته غونډه جوړه سوه او سمدستي دا پرېکړه وسوه، چې جنرال رابرتس دي افغانستان ته ولاړ سي، د سفارت د پیاوړتیا او یا د غـچ اخیستلو لپـاره کابـل تـه وخوځیږي، همدا راز هغو نورو انګرېزي ځواکونو ته چې له کندهار او جلال آباد څخه هند تـه پـه لاره وه، امر وسو چې نومورې ښارونه بیا اشغال کړي.[2]

د (۱۸۷۹ ز) کال د سپټمبر په (۶) نېټه د انګرېز پوځ د پیواړ غاښي له لارې افغانستان ته وخوځېد، له پیواړ څخه جنرال رابرتس، چې یوه فرقه عسکر يې تر قوماندانۍ لاندې وه، امیریعقوب خان ته ولیکل چې تاسو د ګندمک د ترون په پلي کولو کي بریالي سوي نه یاست او د برتانیا سفارت له ټولو کارکوونکو سره معدوم او له منځه تللی دی،

۱.پښتانه د تاریخ په رڼا کي، ۸۲۳ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۰۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لدې کبله د برتانیا عسکر اراده لري، چې کابل ته درسي، چې له یوې خوا ستا امارت وساتي او له بلي خوا پر برتانوي سفارت باندي یرغل کوونکو ته سزا ورکړي.(۱)

امیر یعقوب خان چې د رابرتس له حرکت څخه خبر سو، نو مستوفي حبیب الله خان او د بهرنیو چارو وزیر ملا محمد شاه خان یې د عذر غوښتلو لپاره مخي ته ور واستول، چې انګرېزي ځواکونه په هر ځای کي چې ممکن وي تم کړي، خو رابرتس دا ونه منله او د کابل په لوري یې تګ ته ادامه ورکړه، ځکه د وایسرای د حکم د عملي کولو لپاره یې باید ډېر ژر ځان کابل ته رسولای وای.(۲)

د دغه پلاوي له تګ څخه وروسته هغه وخت، چې د انګرېزانو له خوا سمدستي او د قناعت وړ ځواب ونه رسېد، نو د امیر وسواسي طبعي نور صبر او تحمل ونه کړای سو او پخپله هم د سپټمبر په (۲۷) نېټه د انګرېز چونې او اردو ځای ته ولاړ او مجاهد ملت یې د انتقام اخیستونکو انګرېزانو مرحمت ته پرېښود، مګر انګرېزانو چې په پای کي د هغه په نه محبوبیت او بې کفایتۍ باندي خبر سوي وه او یقین یې درلود، چې نور د افغانستان پر پلاز باندي دده کښېناستل ستونزمن او دده له وجود څخه کومه ګټه هم متصوره نه ده، نو امیر یې نظربند کړ او رابرتس کابل ته را روان سو.(۳)

د انتقام د جګړې له اعلان څخه لس میاشتي وروسته د (۱۸۷۹ ز) کال د اکتوبر په (۶) نېټه د جنرال رابرتس پوځ د کابل ښار ختیځ ته د

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۴ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۰۰ مخ
۳.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۵۲۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسنګ په سیمه او مرنجان غونډۍ باندې ستر بریدونه وکړل، امیریعقوب خان د اکتوبر پر (۱۲ مه) نېټه خپل تاج و تخت پرنګیانو ته وسپارلو او د دسمبر په لمړۍ نېټه هند ته وشړل سو، هلته د یوه بې ننګه پرنګي ځیره خوره په توګه پاتې او په (۱۹۲۳ ز) کال کې مړ سو.[۱]

کابل ته په را رسېدو رابرتس دوه هیئتان مؤظف کړل، چې ملکي او نظامي تحقیق او څېړنه وکړي، رابرتس د بالاحصار څخه یوه اعلامیه خپره کړه، چې هیڅوک وسله نسي ګرځولی او بیا یې د کابل لوی نظامي او ملکي مشران اعدام کړل، نور نو په کابل کې آرامي ورکه سوه او انګرېز د کابل په وروستیو شپو او ورځو کې اعلان وکړ، چې له کابله وځو، خو کوم شرایط چې یې ایښي دي هغه باید ومنل سي.[۲]

په دولسم د اکتوبر (۱۸۷۹ ز) کې رابرتس د سردارانو، مامورینو او د کابل د ښاریانو په غونډه کې چې په بالاحصار کې د هغه د بیانیې د اورېدلو لپاره بلنه ورکړل سوې وه، له نخرو ډکه یوه اعلامیه چې د یوه ښکېلاکي دولت د استازي د غرور او کبر حکایت یې کاوه ولوستله، په دې اعلامیه کې نومورې د کابل خلک او د افغانستان اردو د کیوناري د قتل مسئول وګڼل او ویې ویل: (که څه هم د برتانیې دولت حق لري، چې د کابل ښار له خاورو سره خاوري کړي، خو د مهربانۍ او نرمۍ له مخې دا کار نه کوي، یوائې هغه ودانۍ او عمارتونه به چې پوځي ستونزي پیدا کوي ورانې کړي، د کابل اوسېدونکي مکلف دي، چې ډله ییزه جرمانه ادا کړي او ټول هغه کسان چې د سفیر د وژلو په پېښه کې یې لاس درلود، انګرېز ځواکونو ته ور وپېژني).

---

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ورځې په سبا د بالاحصار هستوګنو ته اطلاع ورکړل سوه، چې د اته څلوېښتو ساعتونو په موده کې خپل مال او اسباب واخلي او له بالاحصار څخه ووځي، تردې وروسته بیا انګرېزي ځواکونو د بالاحصار په رنګولو پیل وکړ، د بالاحصار دواړې برخې د رابرتس په امر رنګې سوې او یوائې پاخه دېوالونه یې پر ځای پاته سول.[1]

د دسمبر د میاشتې تر نیمایې پورې، شیرپور چې د پرنګیانو پوځي قرارګاه وه، افغاني غازیانو محاصره کړه، مګر دا ځل جنرال رابرتس د دومره خطر احساس نه کاوه او د شیرپور دننه خوندي و، نومورې د پنځو میاشتو لپاره د خوړو او سون کافي مواد درلودل، د څارویو لپاره یې په پوره اندازه خوراک او له نړولي بالاحصار څخه د خپل ضرورت لرګي اکمال کړي وه او هم د شیرپور کلا له شمال ختیځ لوري د بې بي مهرو له غونډۍ ساتل کېدله.

د دسمبر په (۲۳) نېټه مابنام د کابل ښار جنوب لوېدیځ ته د اسمایي غره په څوکه غازیانو اور بل کړ، چې لمبې یې له خورا لرې واټن څخه لیدل کېدې، دا په شیرپور کې د پرنګې پر قرارګاه باندې یوه غټ برید ته د ولس د رابللو لومړۍ نښه وه، په هغه ورځ، چې د محرم الحرام د میاشتې له وروستۍ نېټې سره مصادفه وه، په برتانوي پوځ باندې د غازیانو برید پیل سو او له یوې درنې خونړۍ جګړې وروسته چې هغه بشپړه ورځ، شپه او د بل سبا ورځې پورې روانه وه، د جنرل رابرتس مرستې ته د جنرال راس تر قوماندانۍ لاندې یوه فرقه مرستندویه

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۰۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوځي کنډکونه هم ورورسېدل، د زیانونو شمېر په چټکۍ په لوړېدو سو.

د مقاومت ددې پړاو په پای کې د (۱۸۸۰ز) کال له پیل سره وضع یو څه ارامه سوه او که څه مؤقتي سوله را وګرځېدله، خو جنرال رابرتس پدې پوهېده، چې دا تصوري او لنډ مهاله ارامتیا ده، نو له دې کبله پدې لټه کې سو، چې د خپلې شومې راتلونکې په هکله څه اقدام وکړي، د جنوري په میاشت کې یې یوه اعلامیه خپره کړه، چې پکښې ژمنه یې کړې وه، چې برتانوي پوځونه له افغان ولس سره دښمنې کول نه غواړي، له افغانستان څخه د وتلو خیال لري او هر هغه څوک به د افغانانو د مشر په توګه وپېژني، چې وکولای سي په هیواد باندې خپل واک ټینګ کړي، دې اعلامیې د ولس پام بلې خوا ته واړاوه او د یوه ملي مشرتابه د راپورته کېدو په فکر کې سو، په حقیقت کې د لندن نیت داسې نه و، کوم چې د رابرتس په اعلامیه کې ښوول سوی و، بلکې د هغې پر خلاف د برتانیا کابینې پرېکړه کړې وه، چې اوس نو کوم بل الترناتیف (بدیل) موجود نه و، مګر دا چې افغانستان باید تجزیه کړای سي، لندن ته جنرال رابرتس د افغانستان د بالکانیزه (پر کوچنیو ټوټو تقسیم) کولو مشوره ورکړې وه، نوموړي پدې خبره زور واچاوه او لیتن یې تائید کاوه، چې که چیرې افغانستان حتی د کوم برتانوي پلوی امیر په مشرۍ هم متحد پاته سي، همېشه ددې خطر سته چې د کومو ظاهري شکایتونو له کبله به بیا هم زموږ پر ضد راپورته کیږي.

که څه هم د لیتن دا هیله چې هندوکش به د برتانوي هند او تزاري روسیې تر منځ سرحدي پوله وي له خاورو سره خاوري سوه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي دا عزم درلود، چې انګرېز بايد افغانستان بيا هم په خپله ولکه کې وساتلای سي، پدې شرط چې هغه وېشلی، ټوټه ټوټه او کمزوری وي، پر همدې بنياد د (لارډ سالسبري) په مشری د برتانيا د بهرنيو چارو وزارت د رابرتس وړاندیز تر څېړني لاندې نيولی و.

انګرېزانو ولي محمد خان د کابل والي وټاکه او کندهار شېرعلي خان ته، چې د ګندمک د تړون پر اساس امیرمحمد یعقوب خان په کندهار کې ټاکلی و، وسپارل سو، دا ولایت د نوموړي (شېرعلي) تر اداري لاندې په خپل سر پرېښوول سوی و او د برتانيې د پوځ د هلې په حيث به ور څخه کار اخيستل کېده، هرات ایران ته وړاندیز سو، لندن د ایران شاه ته وویل چې که غواړې او کولای سې د هرات ولایت اشغال کړې، نو د برتانيې حکومت به کوم اعتراض ونلري، مګر ایران دې کار ته د روسانو په مشوره زړه ښه نکړ او په اخيره کې لندن پدې لټه کې سو، چې په افغانانو باندې داسې څوک وتپي چې د دوي د ګټو ساتندوی وي.

د (۱۸۸۰ز) کال د مارچ په میاشت کې د امیرشېرعلي خان ورواره (سردار عبدالرحمن خان) چې له دولس کاله څخه ډېره موده يې په تاشکند کې په تبعید کې تېره کړې وه، د افغانستان په سیاسي ډګر کې بيا راڅرګند سو، نوموړي له تاشکند څخه د هیواد په اوږدو کې ملي مبارزینو ته لیکونه استولي وه، چې که غواړی د انګرېز پر ضد د جهاد لارښوونه به پر غاړه واخلي، د مبارزینو مشرانو، چې د داسې یوه مشرتابه په لټه کې وه، ببله ځنډه خپل خوښي وښوولې، له هرات څخه د افغانستان د مبارزې یو نامتو مشر (سردار ایوب خان هلمندی) د امیر شېر علي خان زوی چې په انګرېزي پوځ باندې يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

برید کولو تیاري نیوله، خپل د اکا زوی (سردار عبدالرحمن خان) ته ولیکل چي له دښمن سره په جګړه کي خپل ځواکونه له ده سره یو ځای کړي، مګر عبدالرحمن خان له انګرېزانو سره د سولي او مصالحې لاره غوره کړه، سردار محمد ایوب خان ته د یوه لیک په ترڅ کي نومورې پدې دلیل ټینګار کاوه، چي له انګرېزانو سره د مخالفت لاره نیول د افغانستان له ملي ګټو سره سمه نه ده.[1]

غبارد سردار ایوب خان او سردار عبدالرحمن خان د مکاتبې په هکله داسي لیکي: (سردار عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ ز) کال په مارچ کي ټولو افغانانو ته اعلان وکړ، چي زه د روسیې د قلمرو څخه یواځي او یواځي د انګرېز د ښکېلاک څخه د افغان ولس د خلاصېدو لپاره در رهي سوی یم، افغانانو چي داسي رهبري یې غوښتله، نو په ټول هیواد کي سره راټول او د سردار د راتلو په تمه کي سول، په هرات کي خلکو سردار ایوب خان وهڅاوه، چي پر کندهار حمله وکړي او دښمن له هغه ځایه پسې واخلي.

سردار ایوب خان یو لیک سردار عبدالرحمن خان ته واستاوه او هغه ته یې ولیکل، چي باید د انګرېز په مقابل سره یو سو، تر څو انګرېز، افغانستان پرېږدي او افغان ولس خپلواک سي، خو سردار عبدالرحمن خان په ځواب کي ولیکل، چي د انګرېز سره زمونږ دښمني د افغانستان په ګټه نه ده، ځنګه چي امیرشېرعلي خان د دې خطا مرتکب سو او له منځه ولاړ، نو تاسو هم له انګرېز سره د دوستۍ لار خپله کړئ، سردار عبدالرحمن خان لیک هرات ته د کابل له لاري

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

واستاوه، چې انګرېزان يې وويني او د هغوي نظر خپل د ځان لوري ته راوګرځوي).[۱]

پدې ورځو کې يوې خوا ته سردار عبدالرحمن خان د افغانستان تاج و تخت د نيولو لپاره کوښښ کاوه، بلې خوا ته د امير شېرعلي خان کشر زوی (سردار ايوب خان) هم د خپلې پاچهۍ لپاره هڅه کوله.[۲]

د هند وايسرای دا مهال په خورا نا اميدۍ هلي ځلي کولې چې د موږک له دې تلکي څخه ځان وباسي، لدې کبله په همداسي وخت کې د افغانستان په شمال کې د سردار عبدالرحمن خان را څرګندېدل د نوموړي لپاره يوه ارزښتناکه غيبي ډالۍ وه، ليتن هم د دې فرصت څخه د ګټې اخيستنې لپاره خپل يو ځوان ډيپلومات (ليفل ګريفن) ته دنده وسپارله، چې له عبدالرحمن خان سره اړيکه ونيسي، نوموړي هم بې له ځنډه له عبدالرحمن خان سره د يو ليک په ترڅ کې اړيکه ونيوله.[۳]

انګرېزان دې پرېکړې ته ورسېدل، چې د افغانستان حکومت به سردار عبدالرحمن خان ته ورکړي، دوي پدې پوهېدل چې د عبدالرحمن خان په وجود کې د افغانستان حتی سيمې وضع په خپله ګټه څرخولی سي.[۴]

۱.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۵۹ مخ

۲.پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۸۲۵ مخ

۳.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۰ مخ

۴.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیرعبدالرحمن خان پاچاهي:

عبدالرحمن خان د امیر افضل خان زوی او د امیر دوست محمد خان هلمندي لمسی و، چې په (۱۸۳۰ز) کال کې د افضل خان په کور کې وزېږېد.

لکه څنګه چې د عبدالرحمن خان او انګرېزانو د اړیکو څخه مو په مخکنیو پاڼو کې یادونه وکړه، نو عبدالرحمن خان هم دې ته چمتو سو، چې د انګرېزانو سره اړیکه ونیسي او د افغانستان واکمني تر لاسه کړي، نو هغه و، چې خپل اکا (محمد یوسف خان) یې انګرېزانو ته واستاوه، د هغوي تر منځ خبري اتري وسوې او پرېکړه وسوه، چې شیرپور ته نږدې به عبدالرحمن خان خپله له برتانوي جنرالانو سره وینې.

امیر عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ز) کال د جولای په (۳۰) نېټه شیرپور ته ورغی، له ګرېفن سره یې لیدنه وکړه او د هغوي شرایط یې چې د ګندمک د شرایطو لنډیز و، ومنل، پدې ترڅ کې ویل سوي وه، چې د افغانستان واکمن به د انګرېزانو څخه پرته له هیڅ حکومت سره سیاسي اړیکي نه نیسي او په دې توګه افغانستان سیاسي خپلواکي له لاسه ورکړه.

امیر ته د ډېرش ارابې توپونه، یو میلیون او نهه سوه زره روپۍ د جنرال ستوارټ او جنرال رابرټ له خوا ورکړل سوې.

امیر عبدالرحمن خان د جولای په (۲۱) نېټه (۱۸۸۰ز) کال په چاریکار وکې د پاچا په توګه اعلان سو او ددې کال د اګسټ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

میاشتي په (۷) نېټه کابل ته ننوت او په (۳۶) کلنۍ کي په رسمي توګه پر پلازکښېناست.[۱]

په هغه وخت چي امیر عبدالرحمن خان د کابل په شمال کي د افغانستان د امیر په توګه وټاکل سو، نو د سردار محمد ایوب خان لښکر میوند ته ورسېد او د پرنګي د پوځونو په مقابل کي یې چي د جنرال پرایمروز تر قوماندانۍ لاندي وه، په بې اوبو وچه دښته کي سنګر ونیو، له ده څخه دمخه جنرال پرایمروز له خپل دولس زریز پوځ سره هلته یې ځایونه نیولي وه.

سردار ایوب خان (هلمندي) د (۱۸۸۰ز) کال د جون په میاشت کي د پرنګیانو پر ضد د جهاد بیرغ پورته کړ، د نوموړي سره د هلمند[۲] ډېر غازیان ولاړ وه، د میوند په ډګر کي د افغاني غازیانو لښکر او د پرنګي انګرېزانو لښکر سره مخامخ سوه، د جولای پر (۲۰) نېټه د سهار پر لسو بجو د دوبي په سره لمر کي سخته جګړه وسوه، د میوند د شهیدانو شمېر زیات و او د پرنګي لښکر ته هم درانه زیانونه واوښتل، په پایله کي د پرایمروز پوځ په بشپړه توګه مات سو او په زرګونو انګرېز پرنګیان ووژل سول.

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۱۷ مخ

۲.هغه وخت چي سردار ایوب خان د کندهار پر لوري د انګرېزانو سره د جهاد لپاره رارهي سوی و، نو دلته له هرات څخه تر کندهاره ټول قومونه له نوموړي سره یو ځای سول، پدې خلکو کي د هلمند د بارکزو د ناوې غازیان هم ورسره مل وه، په جګړه کي یې د وطن د ساتلو لپاره ځانونه قربان کړل، د غازي ایوب خان تر ماتي وروسته له لښکر سره ځیني راغلي کسان او کورنۍ په کندهار کي پاته سولې او هملته یې د کندهار په جنوب کي د تېموریانو او زنګاوات په کلیو کي ځانته مېنه جوړه کړه او هلته مېشت سول، چي اوس هم ځیني یې د کندهار ښار او ځیني یې بهرنیو هیوادونو ته تللي دي.

د نورو معلوماتو لپاره وګورئ (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اګسټ پر (۸) نېټه د سردار ایوب خان لښکریان پر کندهار برید وکړ، د همـاغي میاشـتي تـر (۱۳) نېټـې پـوري يـې خـورا غـوره ستراتیژیکي نقطې (خیبر آباد او ده خواجه ونیول)، پدې نښته کي درې سوه پرنګیان ووژل سول.

پـدې وخـت کـي لـه کابـل څخـه کنـدهار تـه د جنـرال رابـرتس پـه قوماندانۍ د پرنګي پوځ یوه فرقه روانه سوې وه او پرایمروز تـه يې خبر ورکړ، چي که یوه میاشت مقاومت وکړي، نو هغوي به يې مرستي ته ورورسیږي.

هماغه و، چي له تباهي سره مخامخ جنرال پرایمروز له چالاکۍ څخه کار واخیست، پدې ترڅ کي يې سردار ایوب خان ته خبر ورکړ، چي څلویښت ورځي دي مهلت ورکړي، تر څو ټول پوځونه د هند پر خوا مارش کړي او کندهار پرېږدي، غازي محمد ایوب خان دا خبره ومنله.

له کابل څخه برتانوي پوځ چي د امیر عبدالرحمن خان فرمان يې په لاس کي او د هغه یو استازی (سردار محمد عظیم خان) ورسره و، ښله کومي ستونزي په پنځه ویشت ورځو کي کندهار ته ورسېد او ښله ځنډه يې د شپې لخوا د غازي ایوب خان پر لښکر ناڅاپه برید ونه پیل کړل، په پایله کي غازي ایوب خان مجبور سو، چي د هلمند او هرات په لور شاته ولاړ سي، خو پر کندهار اوس هم غازیان راګرځیدلي وه او ښار کلابند و.

امیر عبدالرحمن خان د کابل ښار په شهرارا سیمه کي په هغه غونډه کي ګډون وکړ، چي د هغې په ترڅ کي د جنرال ستوارټ او جنرال رابرتس له خوا د افغانستان د پرېښېدو اسناد وروسپارل سول، له برتانیا سره د چالچلند په اړه امیر د افغان ولس غوښتنو ته غوږ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیو، چې دده پر شاوخوا راټول سوي او د یرغلګرو انګرېزانو پر ضد یې د جهاد نارې وهلې.

د (۱۸۸۰ز) کال د اګسټ په (۸) نېټه برتانویانو له کابل څخه د غزني او کندهار پرلاره د خپلو پوځونو په ایستلو شروع وکړه، لومړی جنرال رابرټس خپل پوځ روان کړ او دوې ورځې وروسته د اګسټ په (۱۰) نېټه جنرال دونالد سټووارټ د جلال آباد او خیبر په لاره مخه کړه.

انګرېزانو د خپل ځان او خپلو پوځونو د ساتلو لپاره له امیر عبدالرحمن خان څخه فرمان ترلاسه کړ، چې له هغه سره به د پرنګیانو پوځونه د افغاني پوځونو له خوا بدرګه کیږي، دې لښکر ته ویل سوي وه، چې انګرېزان له افغانستان څخه وځي او د هغه ساتنه د امیر المؤمنین په فرمان سره تضمین سوې ده.

انګرېز پوځ په جنوب لوېدیځ کې د اګسټ په (۲۸) نېټه د غازي محمد ایوب خان پر ځواکونو برید وکړ او د کندهار محاصره ماته سوه، ورپسې د امیر عبدالرحمن خان استازي (شمس الدین) د کندهار ښار ترخپلې ولکې لاندې راوست، پدې توګه که څه هم چې افغانانو د خپلو لویو او بېسارو سرښندونو مېوه په هغه څېر چې یې حق کېده، ونه خوړله، خو د نولس میاشتو اوږد مقاومت څخه وروسته افغان ملت یو ځل بیا د برتانیا پوځ په ګونډو کړ او هغې هم خپله ماته ومنله.[۱]

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

درانی په خپل اثر (پښتانه د تهذیب په څپو کي) کي موږ ته د میوند د جګړې په هکله داسي لیکي:. (کوم وخت چي انګرېزانو عبدالرحمن خان ته د افغانستان واکمني ورکړه، پدې مهال د امیر شېرعلي خان زوی ایوب خان چي هغه وخت د هرات والي و او د انګرېزانو سخت مخالف و، د جهاد اعلان وکړ، سردار ایوب خان یو ټینګ غازي و، ځکه د خلکو هم وربانديي اعتماد و، هغه د انګرېزانو چوکیاني ونیولې او د هغوي پوځي چاونې یې هم د ځان کړې، ده د کندهار په لوېدیځه خوا د میوند په میدان کي انګرېزانو ته په آسیا کي تر ټولو لویه ماته ورکړه، په کال (۱۸۸۰ز) د جولای د میاشتي په (۲۷) نېټه پښتنو غازیانو تر مازدیګره د برتانیه په زرګونو پوځیان ووژل، د میوند په جګړه کي د انګرېزي پوځ مشر (برګېډیئر بروس) و، چي د میوند په میدان کي تر ماتي وروسته کندهار ته وتښتېد او په حصار کي پټ سو، وروسته بیا عبدالرحمن خان د انګرېزانو په مرسته سردار ایوب خان ته ماته ورکړه او د افغانستان کورني حالات یې په ډېره سختي سره کنټرول کړل، د میوند دغه مشهوره جګړه هم د دوهم انګلو (انګرېز) او افغان جنګ برخه وه.

دا جګړه هم د لومړي انګلو (انګرېز) او افغان د جګړې په شان د انګرېزي پوځ په تباهۍ تمامه سوه، په میوند کي تر ماتي وروسته انګرېزانو ته یقین سو، چي پر پښتنو حکومت کول د دوي د وس کار نه دی، ځکه یې د جولای له (۳۰) نېټې څخه د اګسټ تر (۱) نېټې پورې د عبدالرحمن خان سره له افغانستان څخه د وتلو په هکله خبري اتري وکړې، چي په ترڅ کي یې د انګلستان آخري پوځ هم د (۱۸۸۱ز) کال د اپرېل په میاشت کي له افغانستان څخه ووت او د هیواد واک یې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بشپړه توګه امیر عبدالرحمن خان ته ورپرېښود، چا چې وروسته بېرته سیاسي یووالی ورته ورکړ، که څه هم له افغانستان څخه د انګرېزانو وتنه یوه لویه بریا وه، خو د عبدالرحمن خان سیاسي مجبوري نومورې ودې ته اړ کړ، چې د پښتنو د تقسیم ناوړه شرط یې د انګلستان سره ومانه).[1]

مخکې مو وویل، چې غازي ایوب خان د هلمند او هرات پر خوا په شا ولاړ، خو په لاره کې خبر ورته راورسېد، چې د هرات ښار د امیر عبدالرحمن خان پلوی (سردار عبدالقدوس خان) نیولی دی، غازي ایوب خان د ایران (پارس) په لور تګ ته دوام ورکړ، له ده سره موجود ډېر کسان له دې امله چې په مشکل سره یې پالنه کېدای سوه، رخصت کړل، یوائې کابو (۱۲۰) تنه پلویان یې ایران ته ورسره ولاړل.

لوی غازي ایوب خان بارکزی په ایران کې له خپلو پلویانو سره اوسېده، په داسې حال کې چې د انګرېزانو سره یې نه پخلا کېدونکې دښمني درلوده، په افغانستان باندې د حملې کولو لپاره د فرصت په لټه په اصطلاح ورته په غرو رغو ګرځېده، انګرېزان هم د نومورې له تصمیم څخه بې خبره نه وه، د انګرېزانو په لمسون د ایران حکومت، په غدر سره وغوښتل، چې غازي محمد ایوب خان ونیسي او هغه بیا انګرېزانو ته وسپاري، پدې منظور په مشهد کې ایراني حکمران د مېلمستیا په پلمه ایوب خان مشهد ته وروغوښت، د مېلمستیا په محفل کې یې ستر غازي ایوب خان او ورسره کسان بې وسلې کړل،

۱.پښتانه د تهذیب په څپو کې، ۳۵۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ذلیلو، بې مروتو او غدارو ایرانیانو غازي ایوب خان ونیو او بندیوان یې انګرېزانو ته وسپاره.

انګرېزانو د غازي محمد ایوب خان له نیولو دوه مقصدونه درلودل:

۱.امیر عبدالرحمن خان ته د غازي ایوب خان غوندي د سلطنت یو دعوه لرونکی په لاس کي لرل، چې امیر عبدالرحمن خان تل د یوه لاس پوڅي په توګه وېرولی وساتي.

۲ـ د غازي ایوب خان په نیولو سره، د امیر عبدالرحمن خان د حکومت یو پیاوړی دښمن د افغانستان له سیاسي صحنې څخه ایستل، تر څو د امیر عبدالرحمن خان د حکومت عمر اوږد پاته سي.

غازي ایوب خان بارکزي هیڅکله د انګرېزانو مرامونو ته ځان تسلیم نکړ، په هندوستان کي ددې د ژوند یو پاته یادګار همدا دی، چې انګرېزانو له دې سره ښه رویه درلوده، خو ملي اتل ایوب خان د هغې کرکي له مخي چې له انګرېزانو سره یې درلوده، په لاس به یې روغبړ نه ورسره کاوه او که کوم انګرېز ته په لاس ورکولو اړ سو، نو سمدلاسه به یې خپل لاس پرېولی.[1]

د افغانستان دا نومیالی بچی د ژوند تر پایه په لاهور او راولپنډۍ کي د جلا وطنۍ په حال شپې ورځې تېرولې، بالاخره دغه نومیالی غازي د (۱۹۱۴ ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه لاهور کي د (۵۷) کلنۍ په عمر وفات او د خپل وصیت له مخي چې ویلي یې وه، د افغان په خاوره کي باید ښخ سي، د پښور ښار د (سید حبیب) په هدیره کي خاورو ته وسپارل سو.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۲۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غازي ايوب خان په ښلا ښلو نومونو ياد سوی دی، لکه انګرېزانو د ميوند فاتح او افغان شهزاده چارلي يادکړی او افغان ولس ورته، د افغانستان ملي اتل، سردار، جنرال، غازي، مجاهد او په نورو ډېرو نومونو تر اوسه د نړۍ په تاريخونو او زمونږ په زړونو کي ځای لري.[1]

امير عبدالرحمن خان د ايوب خان له صحنې څخه د ليري کولو وروسته په هڅه کي سو، چي د افغانستان داخلي امنيت تأمين کړي، نو هغه و، چي د څو مياشتو په موده کي د کابل امنيت تأمين او د افغانستان نورو ښارونو ته يې پاملرنه وکړه، په ډېر لږ وخت کي يې خپل مخالفين له منځه يوړل، هغوي يې بنديان او يا تښتي ته مجبور کړل.

انګرېزانو هم دده سره مرستي کولې، په ډېر ژر ټول ښورښيان لکه د غزني غلجيان او د منځني افغانستان هزاره ګان د ځان تابع کړل، د سپه سالار جنرال غلام حيدر خان چرخي په واسطه يې د هيواد ټولي هغه برخي چي افغاني دولت له لاسه وتلي وې، تر لاسه کړې.

همدارنګه يې ډېر بغاوتونه وځپل، په کافرستان کي يې د اسلام دين خپور کړ او هغه ځای يې د نورستان په نامه وباله.(۹۵ ۱۸۹۶- ز)

۱. http://ps.wikipedia.org/wiki

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر د مهال مهمي جګړې عبارت دي له:

له ایوب خان سره جګړه (۱۸۸۷ز) د تره کو بغاوت (۱۸۸۲ز) د شینوارو پاڅون (۱۸۹۲ز) د محمد اسحق ښورښ (۱۸۸۸ز) د هزاره جاتو نیول (۱۸۹۳.۹۱ز) او داسي نور...

امیر په هیواد کي د جاسوسۍ دایره جوړه او قوي کړه، تکړه قاضیان یې مقرر کړل، د پُستې دفترونه یې خلاص کړل، شرعي محکمې یې بېرته خلاصي کړې، د کابل شاهي مدرسه کي یې دیني عالمان مقرر کړل، د مالیې دفترونه یې خلاص کړل، د لارو غله یې له منځه یووړل، پولي واحد یې غوره کړ، چې په کابل کي به چاپېده.

د بهرنیو هیوادونو څخه یې ځینې ماشینونه راوړل لکه: د مسکوکاتو د ضرب ماشین، د توپک جوړوني ماشین، د مرمۍ جوړوني ماشین، د بوټ او خیمې جوړوني ماشینونه، د بخار دستګاه، د پښې سامان، د صابون جوړوني ماشینونه، د باروتو ماشین، د وربښمو اوبدلو ماشین او مطبوعاتي سامانونه.[۱]

په (۱۸۸۵ز) کال کي هغه مهال چې امیر عبدالرحمن خان د هند د وایسرای سره په راولپنډۍ کي په سیاسي مذاکراتو مصروف و، روسانو پنجده ونیوله او درې سوه افغاني عسکر او د هغو افسر یې قتل کړل او لویه فاجعه یې منځته راوستله، خو د انګرېز نائوانې دا وه، چې افغانستان ته یې وعده ورکړې وه، چې روسان به نوره پېشقدمي ونه کړي، خو کله چې روسانو د پنجده سره پرپل خاتون یرغل وکړ، انګرېزان وتښتېدل او حتی د افغاني عسکرو سره یې هیڅ

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۱۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته ونکړه، څو افغانان قتل عام سول او چا روسانو ته هیڅ ونه ویل.

په همدغو ورځو کي د انګرېز، روس او افغاني پلاوي خبري د شمال لوېدیځي پولي د کرښي ایستلو په هکله خبري روانې وې، چې روسانو د انګرېز د هیئت مشر (جنرال لمزدن) ته چې په سرخس کي اوسېده شکایت وکړ، چې افغانستان ډېري ترخي خبري کوي، هغه قاضي سعدالدین ته خبر ورکړ، خو هغه وویل دا یوه بهانه ده، ښایي روسان د یوې فاجعې په منځته راوستلو لاس پوري کړي.

پدې وخت کي د مرو حاکم (علي خانوف) له (۱۵۰) تنو سپرو سره یو بل روسي افسر هم له (۱۵۰) تنو سپرو سره په سیمه کي صندوق کمپنۍ ته راغلل، همدارنګه شپږ زره روسان مرو ته راوستل سول، دا یو بشپړ تهدید د افغاني قوماندان (جنرال غوث الدین) پر له پسې د وضع د حساسیت په نسبت علي خانوف ته لیکونه واستول، خو هغه غوږونه کاڼه واچول.

د (۱۸۸۵ ز) کال په مارچ کي وضعیت دومره وخیم سو، چې د انګلستان ټولواکمني (ویکتوریا) د روسیې امپراطور (درېیم تزار الکساندر) ته ټلګراف وکړ او ورته یې ولیکل، چې د افغان او روسي عسکرو د جګړې په مخنیوي کي د خپل نفوذ څخه کار واخلي، د مارچ په (۱۶) نېټه د لندن اخبارو او مالفو ګوندونو د (ګلاډستون) حکومت وغنده، چې د روسانو د فاجعې مخه نه نیسي.

د مارچ په (۲۵) نېټه د جنرال (کامیرون) عسکرو په کشک کي افغاني عسکرو ته د سنګرونو د پرېښوولو امر وکړ، خو هغو دا امر ونه مانه او د مارچ په (۳۰) نېټه د روسي او افغاني عسکرو تر منځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه پیښه سوه او انګرېزانو دا یو تجاوز وبالله او د ګلادستون صدراعظم د اپرېل په (۲۷) نېټه پارلمان ته وړاندیز وکړ، چې یوولس میلیونه پونډه کریډټ ورکول سي، چې له دغي جملې څخه شپږ نیم میلیونه د پنجدې د پیښې د لازمه ترتیباتو لپاره خرڅي سي، خو ګلادستون وروسته خبري نرمي کړې او افغانستان یې د روسانو په حواله پرېښود، دا یوه داسي فاجعه وه، چې روسانو په ډېرو نفرو یرغل وکړ او د سترګو په رپ کي یې جنرال غوث الدین او افغاني محدود عسکر ټول قتل کړل، د انګرېزانو نامردي دا وه، چې وتښتېدل او د افغاني عسکرو باروت چې لانده سوي وه، له انګرېزانو څخه یې باروت وغوښتل، خو هغو ور نکړل، اخیر دا چې انګرېزانو هم غوږونه مړه واچول او پنجده د افغانستان له لاسه ووتله.

انګرېزانو په چټکۍ په (۱۸۸۶ز) کال کي ټول پښین او سیوۍ قبضه کړه او د کوږک د ټونل د سوري کولو کار یې پیل کړ، څو په (۱۸۹۱ز) کي تر دغه ټونل اورګاډۍ ووتله، امیر عبدالرحمن خان په خپل فرمان د چمن سیمه انګرېزانو ته وسپارله، څو هغو هلته د اورګاډۍ ستېشن جوړ کړ.

انګرېزانو او روسانو د امیر عبدالرحمن خان په دوره کي د افغانستان پر جنوب او شمال یرغلونه وکړل او د افغانستان ډېري ټوټې یې بېلې کړې، د انګرېز تر څېړې لاندې امیر په دا ټولو حالاتو کي د تجاهل سیاست مخي ته اچولی و او فقط وهلو او شکنجو ته یې ادامه ورکوله.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډیورنډ تړون:

د برتانوي هند د بهرنیو چارو وزیر (مورټایمر ډیورنډ) پداسي حال کي چي شپږ تنه برتانوي افسرانو یې ملګرتیا کوله د (۱۸۹۳ز) کال د اکتوبر د میاشتي په نیمایي کي د خیبر پر لار کابل ته ورسېده، ددې پلاوي له استولو څخه دمخه انګرېزانو د افغانستان په ختیځو سیمو کي حالات د پردې شاته د قومونو د راپارولو او لمسونونو لهلارې دومره کړکېچن کړي وه، چي د قومونو تر منځ البته د پرنګیانو په ګټه، وینو توئېدلو دوام درلود، د دوي په لاس جوړه سوې دې لوبي کي اوس انګرېز غوښتل چي د مصلح رول ولوبوي او پدې لړ کي یې له یوه شمېر محلي (ملکانو، خوانینو او مذهبي) مشرانو څخه کار اخیست، د افغانستان په قبایلي سیمو کي انګرېزانو خپلو سرحدي لاسپوڅو او ځیره خورو ته اعلانونه خپاره کړي وه، چي که څوک د برتانیا حکومت ته د تابعیت لیک واستوي، نو تنخا به یې دوه برابره سي، کله چي امیر عبدالرحمن خان دا اعلانونه ولوستل، په ننګرهار کي یې د خپل اردو قوماندان ته ولیکل: [اګر انګلیس به فسانه و فسون و زرپاشی دربین ملت اسلام نفاق نمی انداخت چګونه میتوانست ممالک اسلامی و کشور هند را ګرفته، از نهر سندهـ که سرحد ذاتی افغانستان است پیش امده پشاور و دیره جات و سندهرا بګیرد و اراضی افغانستان را با دولت افغانستان تقسیم نماید].

په کابل کي د مارټیمر ډیورنډ په مشري له انګرېزي هیئت سره سمدلاسه خبري پیل او څلوېښت ورځي یې دوام وکړ، نومورې، امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرحمن خان ته د څو تنو سرحدي ملکانو له خوا لیکونه او پیغامونه وړاندي کړل، چې پدې توګه یې غوښتل امیر قانع کړي، چې د سوات، بونیر او باجوړ خلک غواړي د برتانیا تر نفوذ لاندي سیمه کې ژوند وکړي، دې ته ورته رشوتونه، دسیسې او جعلي اسناد د ختیځ او جنوبي افغانستان په نورو سیمو کې هم وښل سوي وه، ډیورنډ امیر ته له هندوستان سره د پولي د ټاکلو وړاندیز وکړ، پداسي حال کې چې انګریزي پوځونو جلال آباد ته نږدې سنګرونه نیولي وه.[1]

د امیرعبدالرحمن خان او مارټیمر ډیورنډ تر منځ له ډېرو خبرو او مباحثو وروسته دواړو هغه ټرون لاسلیک کړ، چې د ډیورنډ په نامه یادیږي، انګریزانو پدې معاهده کې د افغانستان موقعیت یوه قاطع بفرته برابر کړ، چې د ټرون لنډیز په لاندي ډول دی:

د ډیورنډ د معاهدې سواد

د سرحد د تجدید په باره کې معاهده:

نېټه: د (۱۸۹۳ ز) کال د نوامبر (۱۲) نېټه چې له (۱۳۱۱) لمریز کال د جمادي الاول له (۲) نېټې سره سمون لري.

دغه معاهده د جناب امیرعبدالرحمن خان (I.S.C.G) د افغانستان او د هغه د ملقاتو امیر له یوې خوا او سر هانري مارټیمر ډیورنډ (I.S.G.E.I.G) د هند د عالیه دولت فارین (بهرنی) سکرتري او د عالیه دولت له خوا نائب او وکیل له بلي خوا لاسلیک کوي.

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، ۲۴۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغه ځایه چې د افغانستان د سرحد په نسبت د هند پر خوا ځینې مسئلې منځته راغلې او څنګه چې جناب امیر صاحب او هم د هند عالیه دولت د دغو مسائلو د انفصال هیله او خواهش د دوستانه اتفاق له لارې لرې او د خپل اقتدار او تسلط د دایرې د حدودو د تعین او تقرب هیله لري، تر څو چې د دواړو هم عهدو او هم پیمانو دولتونو تر منځ په دې امر کې د رایې او خیال هیڅ اختلاف په راتلونکي کې واقع نه سي، نو ددې لپاره وسیله په لاندې ډول ترون کیږي.

۱.د جناب امیر صاحب د هیواد ختیځ او جنوبي حد په اوږدو کې له واخان څخه د ایران تر سرحده پورې په هغه خط کې چې پر نقشه باندې کښل سوی دی او ددې عهد لیک مل دی تاکل کیږي.

۲ـد هند عالیه دولت د افغانستان په لور چې ددې خط په آخوا ملکونو کې واقع دی، هیڅ وخت به د مداخلې لاس ورونه غزوي او امیر صاحب به هم د هندوستان په لور ددې خط په آخوا ملکونو کې هیڅکله لاسوهنه ونه کړي او لاس به وانچوي.

۳.د برتانیا عالي هیواد متعهد کیږي، چې جناب امیر صاحب دي اسمار او د هغه پورته ناوه چنکه (Chanaka) پورې به خپل لاس کې ولري او له بلې خوا امیر صاحب تعهد کوي، چې هیڅکله به سوات، باجوړ او چترال د ارنوي (Arnawai) په ناوې او باشګال (Bashigal) کې مداخله نه کوي او لاس به پکښې نه وهي، د برتانیا دولت هم تعهد کوي، چې د برمل ملک لکه څنګه چې په مفصله نقشه کې کښل سوی او مخکې جناب امیر صاحب ته ورکړل سوی دی، جناب امیر صاحب ته به پرېښوول سي او امیر صاحب د وزیرو او دوړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاته ملک کي له خپل ادعا څخه تېرېږي او هم د جاګی (چغی. Chagah) په نسبت له خپلي ادعا څخه صرف نظر کوي.

۴.د سرحد بندی دغه کرښه به وروسته له دې څخه په تفصیل سره وکښل سي او نښي به يې پر هر ځای کي چي ممکن وي د افغان او برتش د کمشنرانو په وسیله کښېښوول سي او د دغو کمشنرانو مقصد به دا وي، چي د یو او بل په اتفاق پریو سرحد باندي موافقه وکړي او هغه پوله باید حتی الامکان به د هغي حد بندی مطابق وي، چي په دغه نقشه کي د دې ټرون سره ملحقه ده، لیکن پولي ته نږدې د موجود کلیو محلي حقوق دي په نظر کي ونیول سي.

۵ـ د چمن د مسئلې په نسبت د نوي انګرېزي چاونې په باره کي جناب امیر صاحب د خپل اعتراض څخه تېرېږي او د سرکی لیږي (یا سرکی تیږي – Sorkai Taigai) په اوبو کي چي اخیستي يې دي، د برتانیا علیه دولت ته يې تسلیموي، په دې برخه کي د حد بندی سرحد به په لاندي ډول وکښل سي:

د حد بندی خط به (شاه کوتل) ته نږدې د خواجه عمران د غره له سره چي انګرېزي ملک ته نږدې دی داسي ځي، چي (مرغه چمن) او د (شیرو اوبه – Sharo Oba) چینه افغانستان ته پرېږدي او عدل د نوي چمن د کلا او افغاني تهانې تر منځ کیږي او له لښکر ډنډ څخه تېرېږي، وروسته له هغه د عدل دغه کرښه د ریل ستېښن (د اور ګاډي تمځای) له منځه هغه غره ته چي په (میران بولدک) مشهور دی رسیږي او د جنوب خوا ته راګرځي، د خواجه عمران به د غرونو کي شاملیږي او د ګواشی (Gowashi) تهانه په انګرېزي ملک کي پرېږدي او هغه لار چي د ښوراوک او د ګوابنې په لور ورځي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په تعلق کي يې پرېږدي، د برتانيا دولت به په نوموړي لار کي ترنيم ميله پوري هيڅ لاسوهنه ونکړي.

۶.ددغي عهد نامې شرايط د برتانيا د عاليه دولت او د افغانستان جناب امير صاحب داسي بولي، چي دغه عهد ليک د پولي په نسبت د دوي په منځ کي د رايي او خيال درستو اختلافاتو خاطر بشپړه فيصله ده، د هند عاليه دولت او هم جناب امير صاحب دا په خپله غاړه اخلي، چي د جزوي اختلافاتو انفصال مثلاً هغه راز اختلافات چي په راتلونکي کي د پولي د نښه ايښوولو د مقرره افسرانو له خوا پرې غور او فکر کيږي، په دوستانه لاره به فيصله سي، ترڅو چي په راتلونکي کي ددغو دوو دولتونو ترمنځ تروسه.وسه پوري د شک او شبهې او غلط فهمي درست اسباب له منځه ليري کړای سي.

۷ـ څنګه چي د هند عاليه دولت د برتانيا د دولت په نسبت د امير صاحب د نيک نيتې په هکله بشپړه ډاډينه لري او هيله لري، چي افغانستان د خپلواکۍ او خودمختارۍ په حالت کي وويني، نو ځکه د برتاينا دولت به د امير صاب له خوا د جګړې د اسبابو د رانيولو او خپل هيواد ته د هغو راوړلو په هکله هيڅ اعتراض ونه کړي او نوموړی هيواد به خپله د جګړې د اسبابو څه مرسته ورسره وکړي، سربېره پردې ددې لپاره چي د هند عاليه دولت د امير صاحب د هغه دوستانه رويې په نسبت چي په دې خبرو کي يې ښوولي دي، علاوه پر هغه (۱۲) لکه روپو چي کال په کال ورکول کيږي، په کال کي (۶) لکه روپۍ نوري هم زياتي کړي.

دا د ډيورنډ د معاهدې يوه خلاصه وه، خو د بين الدول د حقوقو له نظره په مشکل د معاهدې نوم ورته يادولی سو، د معاهدې يو جانب

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې څخه بشپړ څرګند دی، چې په متن کې پخپله انګریز د امیر په نمائندګۍ خبرې کوي، په هره ماده کې د جناب امیر صاحب جمله استعمالول دا معنی ورکوي، چې د امیر عبدالرحمن خان پر ځای یو بل څوک دده نظر او تعهد بیانوي.

ددغې معاهدې کار پوره دوه کاله وخت ونیو، د افغانستان له خوا (سپه سالار غلام حیدر خان څرخی د ننګرهار ولایت والي او نظامي قوماندان، سردار شیرېندل خان د پکتیا والي، سردار ګل محمد خان د ارګون حاکم او محمد عمر نورزی فراهي) د امیر نمائندګان وه، د انګریز له خوا (مستر اونی کمشنر، مستر داللډ او مستر مکماهن) نمائندګي کوله.

د ډیورنډ کرښې تر لاسلیک وروسته په ټولو قبایلو مخصوصاً وزیرو او مسودو کې سخت بنورښ پیل سو، دوي له امیر څخه غوښتل، چې له انګریز څخه مو خلاص او په افغانستان پورې مو وترې، خو امیر په دې بهانه چې تاسي زما په خوله نه کوی، له دې څخه ډډه کوله، چې دغه قومونه ځانته واخلي.[1]

بلي خواته د ډیورنډ د کرښې له په ننبه کولو څخه د برتانیا بنسټیزه موخه دا وه، چې د ختیځ افغانستان په قبایلي سیمو کې د افغانستان د دولتي نفوذ د شتوالي مخنیوی وکړي، ددې نفوذ د مخنیوي هدف دا نه و، چې د ورځنیو عادي تبادلې او راسه درسه، لکه د سوداګرۍ او ټولنیزو مراسمو په سرته رسولو کې خنډ وګرځي، بلکې مقصد یې دا و، چې له خپل مورني ټاټوبي څخه قبایلي سیمي بېل کړي او پدې

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه د برتانوي حکومت پر ضد د مقاومت او وسلوالو عملیاتو مخه ونیسي، دا سیمه د یوې (نا خاونده سیمې) په توګه د افغانستان او برتانوي هند تر منځ د بیلتون د کرښې (Buffer - حائل) په حیث د استعمال لپاره په نظر کې وه، پدې اړه د تبصرې په ترڅ کې امریکایي لیکوال (لویي دوپري) په خپل کتاب (افغانستان) کې لیکي: (د امیر عبدالرحمن خان له هغو کلماتو څخه چې اظهار کړي یې دي او په خوله یې ویلي دي، کېدای سي سړی دې پایلې ته ورسیږي، چې د افغان امیر لپاره د (۱۸۹۳ز) کال تړون قانع کوونکی و، مګر د نومورې د ژوندلیک او اسنادو له لوستو څخه وروسته داسې څرګندیږي، چې نومورې د (ډیورنډ لاین) د دایمي پولي په توګه نه منې).

امیر عبدالرحمن خان پخپله هم په وار - وار پدې خبره ټینګار کړی دی، چې دا لیکه نړیوالې پولې نه ده، بلکې د دواړو دولتونو (افغانستان او هند) د نفوذ د سیمې د ټاکلو لپاره کښل سوې ده.

ډاکټر حسن کاکړ په مستندو شواهدو سره دا حقیقت څرګند کړی دی، چې امیر په نومورې تړون کې دا جمله چې (له خپلو ادعاګانو څخه تېر یم)، نه ده لیکلې، تاریخي اسناد ددې حقیقت ښکارندوی دي، چې حتی ډیورنډ پخپله هم له هندوستان سره د افغاني سیمو د تړلو خیال نه درلود، بلکې غوښتل یې چې هغه یې د نفوذ ساحه وي.

برتانوي معاصر تاریخپوه (پرسي سایکس) لیکي، چې (انګرېزی دیپلومات "ډیورنډ" داسې وړاندیز نه و کړی، چې ګوندې د هندوستان اداري پولې وړاندې وغځوي، بلکې دا کاریې محض د سیاسي کنترول موندلو لپاره کړی و).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاغذ پر مخ ددې خیالي ناندریزي کرښې د کښلو له نېټې څخه راپدېخوا نوري څېړنې تر سره سوي دي، چې دداسي څېړنو اکثره يې د نړیوالي پولي په حیث ددې کرښې ناقانونیت ثابتوي، ددا سي څېړنو په ډله کې د هولډیچ (۱۹۰۱ - ۱۹۱۰ ز) او بارتین (۱۹۳۹ ز) څېړنې خورا مهمې او د ژور غور وړ دي، چې د لویې دوپري په کتاب (افغانستان) کې يې بشپړه یادونه سوې ده.

لندن هیڅ پدې عقیده نه و، چې د ډیورنډ تړون یو نړیوال منل سوی سند و او یا دا چې د ډیورنډ لاین د افغانستان او هند تر منځ بین المللي پوله وه، د ډیورنډ موافقه یوه داسي موافقه وه، چې د هغې په توګه د برتانیا د حکومت او امیر تر منځ د نفوذ سیمې ېېلي کړي.

اولف کیرو په خپل کتاب پټهان کې لیکي: (دا رښتیا ده، چې د ډیورنډ تړون کې، دې کرښې ته د هندوستان پوله نه ده ویل سوې، مګر د امیر د ډومینیون کرښه ده، چې د هغې شا ته به هیڅ لوری د لاسوهنې حق نه لري).

په همدې ډول فریزر ټایټلر یادونه کوي، چې د ډیورنډ کرښه له ایتنوګرافي، ستراتیژي او جغرافیایي نظره بې منطقه کرښه ده، هغه د اباسین د اوبه خور اساسي کاسه پرېکوي، یو ملت په دوو برخو وېشي او حتی قومونه سره ېېلوي.

پدې توګه د ډیورنډ لاین د افغانانو پر ضد او مقابل کې د پرنګي انګرېز د کرکې څلی دی، د کاغذ پر مخ باندې د هغې د کښلو څخه راپدېخوا دا کرښه یو واهي مفهوم پاته سوې او په عمل کې يې هیڅ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت دا ولس چې په تاریخ، دین، ژبه او دودونو کې سره یو او د یوه بابا اولاد دی، له یوه بل څخه بېل کړی نه دی او نه به یې بېل کړي.[1]

د ډیورنډ له تړون څخه یو کال وروسته (۱۸۹۴ز) کې د انګرېز مشهور سیاست مدار (لارډ کرزن) د انګلیس د پارلمان د وکیل په حیث د یوې عریضې له لارې له امیر عبدالرحمن خان سره اړیکه ونیوله او اجازه یې وغوښتل چې افغانستان ته راسي، امیر هم اجازه ورکړه، کرزن د نومورې کال د نوامبر د میاشتې په (۴) نېټه کابل ته راورسېد، دلته یې له امیر سره خبرې وکړې او له امیر څخه یې وغوښتل، چې د چمن له لارې د کندهار تر داخل پورې او په مشرقي کې تر ډکې پورې د اورګاډي د لین او ټلګراف د لین سره موافقه وکړي، خو امیر د کرزن ټولې غوښتنې ور رد کړې، کرزن د روسیې سره د افغانستان د مخامخ کېدو په صورت کې د قوا و راستول پېشنهاد کړل، مګر امیر ورته وویل، چې په جګړه کې مورږ عسکرو ته اړتیا نه لرو، خو د پیسو او وسلو مرستې قبلوو.

پدې پسې په دا بل کال (۱۸۹۵ز) کې د برتانیا ټولواکمنې (ویکتوریا) په نامه د انګرېز دولت، امیر عبدالرحمن خان ته بلنه ورکړه، چې لندن ته ورسي، مګر امیر تمارض وکړ او خپل پر ځای یې زوی (سردار نصرالله خان) وروا ستاوه، امیر هیله درلوده، چې د افغانستان سفارت د هند پر ځای په لندن کې وي.

امیر عبدالرحمن خان خپل زوی ته یو لارښود لیک (هدایتنامه) ورکړ، چې د هغه په ډېرشمه ماده کې یې لیکلي وه: (کله چې د انګرېز

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ملکې څخه رارخصتېږي، نو ملکې ته ووایه، چې حضرت قبله مې یوه غوښتنه کړې، چې د سرکار والا له خوا یو تن په لندن کې مقرر سي، چې هر وخت د ملکې او شهزادګانو په سترګو لیدلې احوال می پلار ته ولېږي او د هغه لیکونه دلته راورسوي).

سردار نصرالله خان په (۱۸۹۵ ز - ۱۳۱۲ لمریز) لندن ته ولاړ او د (۲۱) توپونو په فیر سره یې تود هرکلی وسو، له ملکې سره یې وکتل، نوموړي په رسمي بلنو کې ګډون وکړ او ملکې ته وویل، پلار مې غوښتل چې راسي، مګر صحت یې نه و جوړ، ملکې د امیر د صحت په هکله وپوښتل، مګر د امیر هغه غوښتنه یې ونه منله، چې د نوموړي یو نمائنده دي په لندن کې وي.[۱]

سردار نصرالله خان خالي لاس افغانستان ته راستون سو او پلار ته یې ټول جریان ووایه، تر هغه وروسته امیر پوه سو، چې د انګرېز پر دوستۍ یې باید باور نه وای کړی، نوموړي پر انګرېز دا ملامتي ویله، چې هغوي ځوانمردي نه لري او د خپل قول پابنده نه دي، خو پدې نه پوهېده، چې د استعمار په قاموس کې دا هسي کلمې ځای نه لري.

د امیر د ژوند د وروستیو کلونو سیاسي تلاشونه ټول بې پایلې وه، نو د ژوند وروستي ورځې یې په ناراضۍ کې تېرې سوې.

امیر عبدالرحمن خان پس له تقریباً (۲۱) کالو پاچهۍ څخه وروسته د (۷۱) کالو په عمر د (۱۹۰۱ ز) کال د اکتوبر په لومړۍ ورځ د نقرس په ناروغۍ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې.[۲]

۱.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۲۶ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۴۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر حبیب الله خان پاچاهي:

د امیر عبدالرحمن خان هلمندي له مړیني وروسته دده مشر زوی سردار حبیب الله خان د افغانستان د واکمن په حیث وټاکل سو،[1] د پخواني دستور پر خلاف له امیر عبدالرحمن خان بارکزي څخه د هغه مشر زوی سردار حبیب الله خان ته د سلطنت او واکمنۍ لېږد، ډېر خاموشه او پرته له ډغو ډوغ تر سره سو، ځکه له یوې خوا تېر سوی امیر د خپلي واکمنۍ په دوره کي خپل مشر زوی یې د هیواد په چارو کي شریک کړی او روزلی و او بې له دې چې په رسمي توګه یې د ولیعهدۍ اعلان وکړي د دولت ارکانو او مشرانو ته یې ورپېژندلی و، له بلي خوا هغه د تېرو امیرانو له دود څخه چې د ولایتونو حکومتونه یې خپلو زامنو ته سپارل، چې دا په غیر مستقیمه بڼه د هیواد یو ډول وېشل وه او کورنۍ جګړو ته یې لاره هواروله، ځان ژغورلی و.

لکه چې مخکي وویل سول امیر د (۱۹۰۱ ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په کابل کي وفات سو او وروسته له دې چې شهزادګانو، د دولت لوړپوړو چارواکو او پوځي مشرانو د هغه د مشر زوی په ځایناستي توافق سره وکړ، نو د پخواني امیر مړینه یې د نوي امیر له امارت سره یو ځای اعلان کړه، ځنګه چې کومه شخړه او اختلاف رامنځته نسو، نو ځکه په لومړي ځل د افغانستان په دولتي تاریخ کي دا کار پرته له جګړې او وینې توئېدو تر سره سو.

---

۱. ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر حبیب الله خان د (۱۸۷۲ ز) کال د جولای په (۲) نېټه په سمرقند کې زېږېدلی، لیک، لوست او د زمانې رایج علوم یې له تکړه او لایقو استادانو زده کړي وه او لکه چې د هغه له قلمي یادښتونو څرګندیږي د خپلې زمانې د عمومي کچې د علم په تناسب د ښه سواد خاوند شمېرل کېده.(۱)

حبیب الله خان د خپل پلار د خاصیت برعکس یو معتدل شخص و، دده په وخت کې نسبي امنیت موجود و، نومورې د افغانستان د ټولو لویو ښارونو لیدنه وکړه، ده به خپل ځان ته د خپلواک پاچا خطاب کاوه، خو په سیاسي پالیسۍ کې د خپل پلار د ټرونونو له مخې د انګلیس سیاست ملاتړ و.(۲)

امیر حبیب الله خان د خپلې واکمنۍ په لومړي سر کې انګرېزانو ته خبر ورکړ، چې دی د امیر مرحوم پر ځای د افغانستان واکدار سو، انګرېزانو هم مبارکي ورته وویله او ورته یې ولیکل چې اجازه راکړئ، چې یو انګرېزی پلاوی کابل ته درسي، تر څو پخواني ټرونونه تائید کړي، ځوان امیر د هند د وایسرای (لارډ کرزن) لیک ته لنډ ځواب ورکړ او د پلاوي له رالېږلو څخه یې اغماض وکړ، صرف ورته وې لیکل چې هغه ټرون چې زما مرحوم پلار د انګرېزانو سره کړی دی، تر کله چې انګرېز ته محترم وي، زه به هم ورته وفادار وي.

کرزن د لیکونو دا لړۍ اوږده کړه او په شپږم لیک کې یې امیر ته بلنه ورکړه، چې هند ته ورسي، خو امیر تمارض وکړ او په بل ځل کې کرزن اخطار ورکړ، چې که د پخوانیو ټرونونو تجدید نظر ته حاضر نسي، نو

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۹۱ مخ
۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزانو مستعمرې به هم بندي سي، امیر په دغه خبره دومره په غوصه سو، چې تر کله کرزن په هند کي و، ده هلته سفر ونه کړ.[۱]

امیر حبیب الله خان په کورني چارو کي چې لومړی ګام واخیست، د هغو بې شمېره بندیانو په حال ځان خبرول وه، چې د هغه د پلار د سلطنت په دوره کي ورباندي زندانونه ډک سوي وه، ځوان امیر فرمان صادر کړ، ددې فرمان په اساس کوم بندیان چې ناحقه په محابسو کي دي، باید خوشي سي او د نورو بندیانو قضیه دي په هغه غونډه کي چې په خپله ده یې ریاست په غاړه درلود، مطرح سي، په پایله کي په زرګونو کسان چې زیات یې بې ګناه وه خوشي سول.

د امیر حبیب الله خان په دوره کي ړندول او د غوږونو پرېکول (پرته له شرعي مواردو) څخه ممنوع وګرځېدل او ددې پر ځای یې د بند بېلا بېلي سزاګاني وټاکلې او خپلو ځاینا ستو ته یې هم سپارښتنه وکړه، چې دغو غیر انساني او وحشیانه کړنو ته له بیا راګرځېدو څخه ډډه وکړي.[۲]

حبیب الله خان هم د پلار په شان یو مطلق العنان پاچا و، ټولې دولتي او حکومتي چاري د نومورې په واک کي وې، د خپلو کورنۍ او قبیلې کسانو ته په هر وصف او کیفیت به چې وه، په قدر قایل و، دده په وخت کي ډېر هغه کسان چې د امیر عبدالرحمن خان په دوره کي له وطن څخه په وتلو مجبور سوي وه، بېرته ستانه سول، د نومورې په وخت کي د نوي معارف لومړنی بنسټ د (حبیبیه) د ښوونځي په نوم کښېوول سو، شاهي مدرسه او حربي ښوونځی یې جوړه کړه، د سراج

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۴۵ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۹۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

الاخبار په نوم یوې خپرونې په خپرېدو پیل وکړ، پدې وخت کې د خپلواکۍ په لور د ولسونو راهڅونکي لیکوالان پیدا سول، په سراج الاخبار کې به یې مضمونونه خپرول او د نړۍ حالت به یې پکښې نشر ته سپارل،[1] همدارنګه د مېرمن اسماء له لورې د ارشاد النسوان اخبار او سراج الاطفال جریده هم د یادونې وړ ده.

امیر حبیب الله خان د (۱۹۰۵ ز) کال د مارچ په (۲۱) نېټه له انګرېزانو سره د پلار (امیر عبدالرحمن خان) له خوا سوی ترون دوباره لاسلیک کړ، په (۱۹۰۶ ز) کال د دسمبر په میاشت کې د انګرېزانو په دوهم ځل بلنه هند ته ولاړ او له دوو میاشتو او پنځو ورځو سفر وروسته بېرته وطن ته را ستون سو.

د امیر د واکمنۍ په دوره کې لومړۍ نړیواله جګړه په (۱۹۱۴ ز) کال کې پیل سوه، انګرېزانو ددې لپاره چې افغانستان ناپېیلی پاته سي، حبیب الله خان ته یو استازی راواستاوه او د تېرو ژمنو په وریادولو سره یې د بې طرفۍ غوښتنه ورڅخه وکړه، امیر یې غوښتنه ومنله او د عام دربار په وړاندې افغانستان یې ناپېیلی اعلان کړ.

د جرمنې او ترکیې د حکومتونو له خوا د امیر څخه وغوښتل سول، چې پدې جګړه کې د انګرېزانو پر ضد د دوې سره ملګرې سي، خو امیر د دوې نمائندګان لومړی ښه ونازول او بیا یې هغوي ته خپله بې طرفي وښوولە.

نصرالله خان د امیر ورور او عنایت الله خان د امیر مشر زوی د ترکیې د حکومت او استازو ډېره پلوي کوله، هغوي غوښتل چې

۱. ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله خان له دې موقعې څخه ګټه واخلي او افغانستان خپلواک اعلان کړي، خو حبیب الله خان په دې تمه چې له جګړې وروسته به د ناپیلو او خپلواکي بخښونکي مجلس غړی سي، له ژمنې ماتولو څخه ډډه وکړه.[1]

د امیر حبیب اللّٰه خان په دوره کي لاندي مهم کارونه وسول:

۱.په (۱۹۰۷ ز) کال د جبل السراج فابریکه ودان کړ او په همدغه کال یو تن جیولوجسټ له بهر څخه راوغوښتل سو، چې د قیمتي ډبرو، سروزرو، مسو، اوسپنې او د ډبرو سکرو معدنونه ولټوي

۲.په (۱۹۰۹ ز) کال د ملر کمپنۍ څخه په ممبۍ کي موټر اخیستل، ددې موټرانو تر راتګ مخکې د کابل د ښار د سړکانو ترمیم او له کابل سره د ننګرهار، لغمان، پروان، لوګر او غزني ښارونو نښلول

۳.په (۱۹۰۹ - ۱۹۱۰ ز) کلونو کې د د کابل ښار ټولو اداري څانګو ته د ټلیفون مزي غزول او له هغه وروسته تر جلال آباد پورې وغزول سوې

۴.په (۱۹۱۰ ز) کال د کابل د یتیم خانې جوړول

۵.په (۱۹۱۱ ز) کال د کابل ملکي روغتون نوی جوړول

۶ـ په (۱۹۱۳ ز) کال د لومړي ځل لپاره د وړین ټوکرانو د اوبدلو فابریکې بنسټ ایښوول.

همدارنګه یې د ځینو ودانو د بنسټ ډبرې هم ایښې دي، لکه په کابل کي د لکشاه مانۍ، ستوري مانۍ، قصر عین الامارت مانۍ، په

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۲۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغمان کي قلع سراج، په جلال آباد کي سراج العمارات، په جبل سراج کي سراج الامصار او په هلمند کي نهر سراج.[۱]

د امیر حبیب الله خان د واکمنۍ په وخت کي رونړ اندو نهضت (مشروطي نهضت) جوړ سو، ددې نهضت مشر مولوی محمد سرور واصف و، ددې ډلي هیله دا وه، چي افغانستان دي یو خپلواک هیواد سي، امیر په لومړي کي ددې ډلي سره مخالفت ونه ښود، خو د دربار چاپلوسانو او متملقینو هغه ته چوغلي کولې، څو امیر عصبي سو او د (۱۹۰۹ز) کال په مارچ کي یې په جلال آباد کي د توپ او زندان امر صادر کړ، چي په هغه کي مولوی واصف د هغه ورور سعدالله او اکا عبدالقیوم یو ځای په توپ کي ورسره والوزول سول، همدارنګه کابلی لعل محمد خان، غوربندی جوهر شاه خان او محمد ایوب خان کندهاری هم هغه کسان وه، چي د توپ الوزولو مجازات ورکړل سول، خو بیا هم نهضت غلی نه سو او نوره یې هم وده وکړه، تردې چي د امیر حبیب الله خان ځوان زوی (امان الله خان) هم ددې ډلي غړی سو.[۲]

حبیب الله خان هم د امیر عبدالرحمن خان په شان د انګرېزانو د ګټو ساتونکی و او د انګرېزانو لخوا حمایه کېده، دا مهال د خلکو له خوا د خپلواکۍ اخیستلو شعارونه پورته سول او د امیر له پالیسۍ سره یې د مخالفت څرګندونه کوله، همغه و، چي په (۱۹۱۹ز) کال د فبروري پر (۲۰) نېټه د لغمان ولایت په کله ګوش سیمه کي وویشتل سو او ځای پر ځای مړ سو.

۱.پوهندوی جان محمد پیغام، د شلمي پېړۍ لومړیو درېیو لسیزو کي افغانستان د سیاسي او فرهنګي بهیر څېړنه، ۵۲ مخ

۲.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۵۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ستر غازي امان الله خان پاچاهي:

امان الله خان بارکزی (هلمندی) په کال (۱۸۹۲ز) د جون پر (۲) نېټه د کابل په پغمان کي وزېږېد، لومړنۍ زده کړي يې په شاهي دربار او نوري زده کړي په حربيه مدرسه (حربيه ښوونځی) کي تر سره کړې، په پوځي زده کړه کي يې ځانګړی استاد درلود، په (۱۲) کلنۍ کي عين الدوله ونومول سو، نومورې ډېر زغم درلود، په ډېره صربحه او څرګنده لهجه يې خبري کولې او کله به يې چې وينا کوله مقابل لوری به يې تر اغېز لاندې راووست، کله چې د امير حبيب الله خان د پاچاهۍ په دوران کي رونړاندو د مشروطيت غورځنګ جوړ کړ، نو امان الله خان د همدې غورځنګ په فعاليتونو کي هم بشپړه ونډه واخيسته.[1]

امان الله خان د پلار په دربار کي زيات محبوبيت او مينه وال درلودل، کله به چې امير چيري په سفر ولاړ، نو د خپل عادت له مخي به يې خپل مشران زامن په نوبت سره ځاينا ستي ګرځول او کله به چې امان الله خان ته نوبت ورسېد، نو له درباريانو سره به يې خورا غوره او نېک چلند کاوه، له بندیانو سره به يې ډېره نرمي کوله او ان کله به يې پټ ليده کاته هم ورسره کول او پر پوځيانو به يې ځانګړی پام و، همدا لامل و، چې کله يې خپله پاچاهي اعلان کړه، نو په دربار کي له کومي ځانګړي ستونزي سره مخ نه سو.

په (۱۹۱۹ز) کال کي د فبروری پر (۲۰) نېټه امير حبيب الله خان د لغمان په کله ګوش کي ووژل سو، هغه وخت امان الله خان د پلار له

۱.بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۲۵ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوا په کابل کې د والي په حیث دنده اجرا کوله، د کابل د پوځ او خزانې ټول واک دده په لاس کې و.

کوم وخت چې امیر حبیب الله خان وفات سو، نو ورور یې (نصرالله خان) او نور شهزادګان په جلال آباد کې د نصرالله خان په پلوی ودرېدل او د نوموړي امارت یې اعلان کړ، خو په اخیر کې اړ کړل سول، چې له امان الله خان سره بیعت وکړي.

امان الله خان بارکزی د پلار له مړینې وروسته په اوومه ورځ د فبروری (۲۷) نېټه د عمر په (۲۷) کلنۍ د افغانستان پاچا وټاکل سو، نوموړی یو ځوان هیواد پال شخصیت و، چې د افغانستان د سمسورتیا او پرمختیا لپاره یې ډېرې هلې ځلې وکړې، خو له بده مرغه چې د پرمختیا او سمسورتیا په لار کې ورته یوه مکار دښمن (انګرېز) کمین نیولی و او امان الله خان یې په دغه لار وړاندې تګ ته پرېنښود.

امان الله خان د خپل پلار د مرګ پر اوومه ورځ ملت ته په وینا کې داسې وویل:- (اې د افغانستان معظم ملته! ما د پلار د شهادت پر وخت د سلطنت وکالت په کابل کې پر غاړه درلود او اوس په هغه اصالت د امانت دروند بار متوکلاً او متعصماً پر غاړه اخلم، کله چې ستر ملت زما پر سر د پاچاهۍ جوغه کښېښوله، ما عهد وکړ، چې د افغانستان دولت به د نړۍ د نورو خپلواکو هیوادونو په څېر خپلواک او مستقل وي، د افغانستان خلک به د قانون تابع وي، بېګار او نور جبري کارونه به بند وي، دلته به ډېر اصلاحات راځي، چې هیواد په نړۍ کې خپل مناسب ځای ومومي، زه به د (شاورهم فی الامر) پر اساس د هیواد چاري اجراء کوم، تاسي به د خپل دین او هیواد په چارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ډېر هوښيار اوسئ او په بيداري، به وطن ساتئ، زه تاسو ټول اهل السلام او ټول بني نوع انسان ته خير او سعادت غواړم).[1]

امان الله خان په هم هغو ورځو کي چي پاچاهي يې اعلان کړه، سمدستي يې د ارګ له زندان څخه هغه ځوان رادیکال روښانفکران (رونړ اندي) آزاد کړل، چي د امیر حبیب الله خان پر موټر د فیر په قضیه کي بندیان سوي وه او دوي ته يې مهم اداري پوستونه ورو سپارل.

هغه ځوان عناصر چي د عصري تعليم او تعلم له پلوه مجهز وه او د دوهمي مشروطي غړي بلل سوي دي، د کارونو په رأس کي ودرېدل او امان الله خان هم آزادي زمينې ورته برابري کړې، امان الله خان پخپله يو زړور او وطن دوسته شخصيت و، ده د افغانستان د ودانۍ او پرمختيا لپاره ډېر فعاليتونه وکړل خو بدبختانه چي د هيواد په اړخ کي يې يو محيل دښمن انګريز خنډونه ورته پيدا کول.

امان الله خان ته د پاچاهۍ په لاسته راوړلو او د هغه څخه وروسته ډېر خنډونه مخي ته راغلل، خو نو موړي په ډېره حوصله حل و فصل يې کړل، خپل د پلار (امیر حبیب الله خان) قاتلانو ته يې سزا ورکړه او په اخره کي يې د خپلواکۍ قصد وکړ.

وروسته تر هغه چي ځوان پاچا د ملت په نامه په خپله لومړۍ وينا کي افغانستان آزاد او خپلواک اعلان کړی و، نو د (۱۹۱۹ز) کال د مارچ پر (۳) نېټه يې برتانوي هند د وايسرای (لارډ چلمسفورډ) په نامه يو ليک واستاوه او په هغه کي يې نو موړي وايسرای ته د خپل شهيد پلار د مړيني او د خپلي پاچاهۍ خبر ورکړ او د ليک په پای کي

۱. http://ps.wikipedia.org/

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې دې کلماتو انګرېزان فکر جن کړل :...نه باید د هغه ملګري څخه پټه وي چې د افغانستان مستقیل او آزاد حکومت ځان تیار بولي، چې هر وخت او هر موسم د دوستۍ د ایجاباتو سره ټړونونه د انګرېز د حکومت سره عقد کړي، داسي کارونه به د سوداګري ګټو په لار کي زمونږ حکومت او ستاسو حکومت ته په ګټه وي...[1]

د (۱۹۱۹ز) کال د اپرېل د میاشتي (۱۳) نېټه چې د (۱۲۹۸ لمریز) کال د اسد له (۲۸) نېټې سره سمون لري، د افغانانو لپاره یوه ډېره تاریخي او له ارزښته ډکه ورځ ده، امان الله خان پدې ورځ د کابل په دربار کي یو مجلس راوغوښت، چې بهرنۍ دیپلومات، مشران، ملکي او نظامي اشخاصو پکښې ګډون درلود، په یادي نېټې د افغانستان نوی پاچا (شاه امان الله خان) افغانستان خپلواک اعلان کړ او پخپلي وینا کي یې داسي وویل: (زه ځان او خپل هیواد د کورني او بهرني لحاظه په بشپړه توګه آزاد او خپلواک اعلانوم، تر دې وروسته به زما مملکت لکه د نړۍ نور ممالک او قدرتونه خپلواک وي.

هیڅ یو قدرت ته به د سر د یو ویښته په اندازه اجازه ورنکړم، چې د افغانستان په کورني او بهرني چارو کي لاسوهنه او مداخله وکړي او که دغسي اقدام یې وکړ، سر به یې په همدغه توره ور غوڅ کړم (په دغه وخت کي امیر لوڅه توره په کمربند پوري تړلې وه او د دغي جملې پر وخت یې هغه په لاس کي پورته کړه)، وروسته امان الله خان په دغه مجلس کي د انګرېز نمائنده (نجف علي) ته اشاره وکړه او وې ویل

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ته پوه سوې؟ نمائنده په ډېر احترام او عزت سره په ځواب کې ورته وویل: هو زه پوه سوم).[1]

امان الله خان خپلې دا خبرې په عمل پسې تعقیب کړې، بخارا ته یې سفیر مقرر کړ، د شوروي اتحاد سره یې اړیکې ونیولې او ایران ته یې د سفیر مقررولو لارښوونې صادر کړې.

د برتانوي هند وایسرای د ځوان امیر مکتوب ته یو سرسري ځواب ورکړ، ده په خپل مکتوب کې د حبیب الله خان مرګ هغه ته د یو دوست ضایعه وبلله او امان الله خان ته یې مبارکي وویل او بس.

امان الله خان دې ته ونه کتل، سمدستي د اداري اصلاحانو په لړ کې کابینه تشکیل کړه، چې په هغه کې یې محمود طرزي هلمندی بهرنیو چارو وزیر، عبدالقدوس خان یې صدراعظم او نور وزیران یې هم وټاکل.

د (۱۹۱۹ ز) کال د مې له پیل څخه امان الله خان په جنګي سوقیاتو پیل وکړ، ختیځي خوا ته یې جنرال صالح محمد خان، جنوبي خوا ته یې جنرال محمد نادر خان هلمندی او کندهار ته یې عبدلقدوس خان د وسله بندو قواو په مشرۍ واستول.

امیر د مې په لومړیو کې په یوه لویه غونډه کې د جهاد اعلان وکړ، چې که جهاد ته تیار یاست وسلې راواخلئ او خلکو هم امین پر ووایه.[2]

د مې د میاشتې له (۴) څخه بیا تر (۲۴) نېټې پورې ګډوډ جنګونه شروع وه، چې وروسته تر متفرقو جګړو د مې پر (۲۶) نېټه جنرال

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، دفاع از استقلال و شاه امان الله وجیبه ملی است، ۴۲مخ
۲.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۲مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد نادر خان هلمندی د لس زره ولسي او درې زره منظمو عسکرو او محدودو توپو سره د ټل پر نظامي کلا برید وکړ، انګرېزي عسکر کلک جنګېدل او هوايي بمبارد هم روان و، خو د انګرېز د قوا و پښه هغه وخت وښوئېدله، چې قومي ملېشې ورځخه ببلي سوې او څنګه چې د جګړې توان ورته پاته نه و، ځانونه يې تسليم کړل او د انګرېز دې تسلمۍ يوه ولوله وپاڅوله، افغاني قوا و د ټل کلا فتح کړه او د هغې له برج څخه يې د انګرېز بيرغ لاندې راوغورځاوه او د افغانستان بيرغ يې هلته پورته کړ، د ټل په فتح کوهاټ او پېښور هم تر تهديد لاندې سول، دا د افغان او انګرېز درېيمه جګړه وه.

پدې وخت کې انګرېز د متارکې غوښتنه وکړه او کابل هم ورسره ومنله، امير امان الله خان افغاني قوا و ته امر وکړ، چې د ډيورنډ د کرښې دې خواته راسي، کله چې هغه راپرشا سول، انګرېزي قوا و بېرته هغه ځايونه ټول ونيول، چې افغاني قوا و نيولي وه او پدې کې ټل هم شامل و، دا د کابل د حاکميت يوه غټه اشتباه وه، البته پدې توګه يې په وروستيو خبرو کې چې د سولې لپاره کېدلې د انګرېز لاس اوچت کړ.

د هغه څخه وروسته چې انګرېزانو د سولې غوښتنه وکړه، پدغه لړ کې دوه واره مختلف افغاني پلاوي په راولپنډۍ او موسوري کې او يو ځل انګرېزي پلاوي په کابل کې ډېري اوږدې خبرې سرته ورسولې، لومړۍ خبرې د والي علي احمد خان په رياست د (۱۹۱۹ ز) کال په جولای کې په راولپنډۍ کې پيل سوې، دوهم ځل خبرې د محمود طرزي هلمندي په مشرۍ د (۱۹۲۰ ز) او بل په (۱۴) په ميسوري کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوې او درېیم ځل د انګرېز سیاسي سکرتر بېرته کابل ته راغی او دا خبري د (۱۹۲۱ ز) کال د جنورۍ په پنځم پیل سوې.

د برتانوي هند څخه د (۱۹۲۱ ز) کال د جنوري پر (۵) نېټه یو پلاوی د دابس په مشرۍ افغانستان ته راغی او د جنورۍ له (۲۰) نېټې څخه د دغه کال د دسمبر تر (۱) نېټې پورې ډېرې اوږدې او ستړي خبرې وسوې.

دلته یو ځل بیا غازي امان الله خان هلمندي او محمود طرزي هلمندي د ډیپلوماسۍ یو بل شهکار پاملرنه جلبوي، هغه دا چې د انګرېز هیئت و دې ته حاضر کړي، چې د زړه له کومې د افغانستان خپلواکي ومني، نو د همدغه وخت سره چې د دابس خبرې د افغاني هیئت سره په کابل کي روانې وې، هلته یې په ماسکو کي د فبرورۍ په (۲۸) نېټه د روسانو له نوي حکومت سره د دوستۍ تړون لاسلیک کړ، دا هم یو بل فشار و، چې پر انګرېز وارد سو او هغو په خپلو شرایطو کي دا خبره پسې زیاته کړه، چې که د افغانستان او برتانیا ترمنځ د دوستۍ معاهده کیږي، افغانستان به د روسیې سره د دوستۍ معاهده باطلوي، خو افغاني دیپلوماتانو پرې وخندل.

په نوامبر کي دابس له امان الله خان سره په پغمان کي وکتل، امیر په جدي لهجه ورته وویل: (مهرباني وکړئ هغه څه چې موږ غواړو او حق یې هم لرو تاسي یې راکړئ موږ به سمدستي له روسیې سره په ټولو اړیکو باندي نظر وکړو، خو تاسي تر اوسه لا افغانستان هغه د نولسمي پېړۍ په سترګو ګورئ).

د افغان او انګلیس تر منځ د افغانستان د خپلواکۍ معاهده څو ځلي معطله سوه، بالاخره په (۱۴) مادو، د نوامبر پر (۲۲) نېټه په کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۹۲۱ز) کي د محمود طرزي هلمندي او دابس له خوا لاسلیک سوه او هم دابس په همدغه نېټه د سرحدي قبایلو په باب یو مکتوب د محمود طرزي هلمندي په عنوان صادر کړ.

په دې معاهده کي د افغانستان خپلواکي په رسمیت پېژندل سوې وه، خو د ستونزو د حل لپاره یې لاري لا پوره نه وې خلاصي کړي او همدا وجه وه چي کله د (۱۹۲۱ز) کال د دسمبر په (۱) نېټه اعلیحضرت امیرامان الله خان دغه معاهده د انګرېزی هیئت په وړاندي لاسلیک کوله په وینا کي یې وویل:(دا ترون د افغانستان او انګرېز تر منځ د دوستۍ ترون نه دی، بلکې د حسن همجواری ترون دی).[1]

دا وه د یو مېرنې هلمندي افغان غازي کارنامه چې د وطن د خپلواکۍ لپاره یې سر او مال د دښمن تر چپاو لاندي راوست، مګر هیواد یې خپلواک کړ، له خپلواکۍ وروسته غازي امان الله خان د افغانستان په کورنیو چارو کي د اصلاحاتو لړۍ راپیل کړه.

د افغانستان د خپلواکۍ له لاسته راوړلو څخه وروسته سمدلاسه یې دیپلوماتیکي چاري جوړي کړې، له هر څه لومړی له ګاونډیانو او بیا د نړۍ له نورو هیوادونو سره د سفارتونو په سویه د اړیکو ټینګول یې وپتېیل، په همدې مناسبت د ولي محمد خان په مشرۍ پلاوی د شوروي اتحاد ته واستول سو، هلته له روسانو سره په سیاسي اړیکو سربېره د ایران او ترکیې له سفارتونو سره د اړیکو له لاري په دې موافقه وسوه، چې ذکر سوي هیوادونه په افغانستان کي سفارتونه وپرانیزي او افغانستان هم په بالمقابل عمل اقدام وکړي، یاد پلاوی

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروپایي هیوادونو ته په سفر ووت، تردې چې تر امریکا پورې ورسېد، ددغو لویو وچو د سترو دولتونو په وړاندې یې د افغانستان خپلواکي تفهیم کړه او له اروپایي هیوادونو سره یې د سفارتونو د پرانیستلو په سویه موافقې ترلاسه کړې، پر دې سربېره تجارتي او فرهنګي موافقې هم له ځینو هیوادونو سره لاسلیک سولې، پدې ترتیب سره افغانستان کابو دیوې پېړۍ د انزوا له کنج راووت او د نړۍ د هیوادونو په کاروان پسې رهي سو.[1]

غازي امان الله خان د پاچاهۍ له پیل څخه د هغو ټولو کارونو اجراء ترلاس لاندې ونیوله، چې په خپله لومړۍ وینا کې یې ملت ته وعده ورکړې وه، د پاچا لوی مشاور او همکار (محمود طرزی هلمندی) رفورمونه په ډېر بصیرت فورمولبندي کړل او بیا یې په ترتیب سره پاچا پر هغه لار روان کړ، چې د هغه عصر رښتیانۍ غوښتنه وه، که څه هم د خپلواکۍ داعیه او د هغې کامیابه نتیجې د سیاسي رفورم سریزه برخه وه، خو فرهنګي رفورم د امان افغان د اخبار له خپرېدو سره چې د سراج الاخبار پر ځای یې لومړۍ ګڼه د (۱۹۱۹ز) کال د اپرېل پر (۱۲) د عبدالهادي داوي په مدیریت خپره سوه، دا د فرهنګ او عصري مطبوعاتو یوه هینداره وه، چې د ځوان افغان د دولت غوښتني او کړنې یې منعکسولې، ددغه اخبار خپرونو په خلکو کې د معارف غوښتنې یوه داسي ولوله راوپاروله، چې خلکو داوطلبانه اعانه دولت ته ورکوله او د نوو نځي تأسیس او معارف یې پخپله پر غاړه اخیستل.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د انګرېز سره د حساب تصفیه وسوه او افغانستان د هغې ورځې دوو ښکېلاکګرو (انګرېز او روسیه) په رسمیت وپېژاند او دا د رسمیت پېژندنې لړۍ په اروپا او اسیا کې پسې تعقیب سوه، نو د ځوان افغان دولت دې ته فارغه سو، چې د ټولنیز ژوندانه د نوې کولو لپاره په ېلا ېلو برخو او ساحو کې اصلاح راولي، د رفوم یا اصلاح ډېر مهم اړخ د قوانینو طرح او تطبیق و، چې د قانون تر حاکمیت لاندې یو قانونمند دولت منځته راسي.

د (۱۹۲۳ ز) کال د فبروري پر (۲۹) نېټه په جلال آباد کې د ملت د (۸۷۲) نمائندګانو په ګډون په لویه جرګه کې د افغانستان لومړی اساسي قانون تصویب او بیا د پغمان په لویه جرګه کې تائید سو، تر دغه اساسي قانون وړاندې چې یو شمیر قوانین تدوین سوي وه، هغه د اساسي قانون سره همرغې او ورپسې په مختلفو چارو کې د قوانینو د تدوین لړۍ په چټکۍ روانه سوه.

د فرهنګ په سطح کې معارف دومره پراختیا وموندله، چې حتی د پکتیا او خوست خلکو هم (۷) سوه زره افغانۍ اعانه دولت ته ورکړې، چې ښوونځۍ ور تأسیس کړي او په همدغه وخت کې په ګډ پر، خوست، زرمت او څمکنیو کې څلور ښوونځي جوړ او زده کوونکو په زده کړه شروع وکړه.

په نورو ولایتونو کې هم د معارف سره مینه په څپو کې وه، په کندهار او کابل کې هندوانو هم ښوونځي جوړ کړل او په وروستیو کې د مستوراتو ښوونځۍ هم تأسیس سوه، بهر ته د لوړو زده کړو لپاره هلکان او انجونې واستول سول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطبوعاتو په برخه کې په لس ګونو جریدې او مجلې او د ارشاد النسوان په نامه هم یوه جریده خپرېده او په هر ولایت کې یوې جریدې خپرونې کولې.

په اقتصادي برخه کې اصلاح په صنایعو له انکشاف سره پیوند سو او په بهرنې سوداګري کې افغاني پیسو اوارد نړۍ مارکېټونو ته لاره پیدا کړه.

په عمراني برخه کې نوي ښارونه جوړ سول، د کابل ښار له پخوا څخه څو چنده پراخ سو، د ولایتونو تر منځ لاري او سړکونه له سره جوړ سول او په لاره کې د مسافرینو د هوسایني لپاره هوټلونه په کار ولوېدل.

د ټلیفون او ټلیګراف لین د کابل او ولایاتو تر منځ وغزول سو او د یوې فرانسوي کمپنۍ سره د یوه قرارداد توافق وسو، چې د جنوب، شمال او کابل د اورګاډي لین وټړي، ددې اصلاحاتو په وړاندې انګرېز ډېر خنډونه وخورځول، په (۱۹۲۴ ز) کال کې یو سړی، چې عبدالکریم نومېده او ځان یې د پخواني پاچا (یعقوب خان) زوی باله، په خوست کې خلک تحریک کړل څو حکومت او خلکو هغه وشاړه.

په همدې توګه پخپله په خلکو کې هم نارضایتي وه، لکه چې ملا عبدالله او ملا عبدالرشید په پکتیا کې راپورته سول او رفورم یې بدعت وباله، خو دا ټوله د هغه ځای د حاکم چې یو هندی او د انګرېز جاسوس و، خلک خطا ایستل او د حکومت پر ضد یې راولاړ کړل، رفورمونه خلکو ښه هر کلی کړل، خو په دربار کې د فتنې او فتور عناصرو فضا مسمومه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یو ډېر دقیق او د جدي احتیاط مستلزم بحث دی، احساساتو او شخصي علاقمندیو ته باید ځای ورنه کړل سي، د سالمو او غیر سالمو رفورمونو (اصلاحاتو) تر منځ باید په تفکیک (بېلتون) کي د قضایاو مختلف ابعاد په نظر کي ونیول سي.

امیر امان الله خان چي د (۱۹۲۶ ز) کال د جون له (۷) نېټې څخه شاه امان الله سو، واقعاً یو وطن دوست پاچا و، خو د شهزادګي غرور هغه ته ډېره لږ اجازه ورکوله، چي د سالمو او په مسائلو کي د آګاه شخصیتونو مشورو ته غوږ ونیسي.

امان الله خان چي دا رفورمونه پیل کړل ټول خلک ورته خوشحاله وه، خو د دربار محافظه کار عناصر پدې خوښ نه وه، ځکه په دغو رفورمونو کي د دوي ګټې له خطر سره مخامخ کېدې.

د رفورم څخه د بدي استفادې زمینې ډېري زیاتي دي او حتی په یوه ساده او بې آزاره مسئله کي چي هغه ښوونځی وه، هم بده ګټنه کېدله، داسي چي د ښوونځی څخه (۳) یا (۴) کروه لیري هلکان به یې ښوونځي ته جلبول، چي هغوي به هلته د رسېدو توان نه درلود، نو ددغو هلکانو د معافولو په بدل کي به سرمعلم رشوت اخیست، یا به یې ځوان هلکان چي د کور، باغ او مځکي کار به ورپه غاړه و، د ښوونځي په نامه راکشول کېدل او بیا به یې په رشوت خوشي کول، پدې توګه یې خلک له معارف څخه خوا توري کړل.

د مثبتو رفورمونو په اړخ کي د غیر ضروري او حتی ځینو مضرو کارونو رواج هغه عوامل وه، چي رفورم او اماني دوره یې له بن بست سره مخامخ کړه، پدې کي شک نسته چي د کدرونو د روزنې لپاره په بهر کي د محصلینو روزل یو ضروري کار و، خو د اروپا سره دومره په

(c) ketabton.com: The Digital Library

افراط عشق یوه لویه غلطي وه او دا یوه لوړه آرزو وه، چي خپله ټولنه په ظاهره د اروپا په شان جوړه کړي، خلک یې مجبورول چي دریشي واغوندي او شپو پر سر کړي، د ښځو له سره په زوره چادري غورځول دا یو غیر ضروري او مضر عمل و، که څه هم د پاچا آرزو به دا نه وه، چي په دغسي رسوایي دا کارونه وسي، خو پخپله په دربار کي د پاچا حریفانو دا کار کاوه، چي د پاچا موقف کمزوره سي.

دا خو په داخل کي د رفورم د سقوط عوامل وه، په خارج کي وضع تردې ډېره درنه او خطرناکه وه، انګرېز یو منظم پلان طرح او تر تطبیق لاندي یې نیولی و، هغه هندیان (پنجاپیان) چي له پخوا څخه د انګرېز پټ رپورټچیان وه، په اماني دوره کي یې بیا هم پر کارونو حاکمیت او لویه تخریبي برخه درلوده، کله چي د اساسي قانون د انفاذ امر صادر سو، په پکتیا کي والي امیرالدین پنجاپی چي هندی و، په لوی محفل کي وویل اوس د شریعت وخت تېر سو، اوس د قانون وخت دی.

په مقابل کي انګرېز ورو ورو خپله نقشه ترکار لاندي ونیوله، ډاکټر غني پنجاپی او د هغه ورور مولوی نجف علي او نور هندوستاني ملایانو او په پای کي کرنیل لارنس د رفورم او شاه امان الله د سقوط سناریو تر عمل لاندي ونیوله، په عامه اذهانو کي یې امان الله خان کافر او د وطن رسم و رواج ته د یو دښمن په توګه معرفي کړ.[1]

د (۱۹۲۴ ز) کال په لومړیو کي منګلو پاڅون وکړ، سربېره پر دې قبیلې د جنوبي ځینو نورو قبیلو لکه احمدزیو، ځاځیو او سلیمانخېلو

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۸۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم ګډون درلود، چې ددغه کال تر پایه یې دوام وکړ، ددغه پاڅون بنسټګر (ملا عبدالله) چې په ګوډ ملا مشهور و او د هغه ملګری (ملا عبدالرشید) و، دوي د شاه پر خلاف د خلکو د راپارولو لپاره دیني موضوع، په ځانګړې توګه د جزا قانون چې نوی په محاکمو کې تر تطبیق لاندې نیول سوی و، پلمه کړ، په داسې حال کې چې په یوه لاس کې یې قرآن مجید او په بل لاس کې د جزا قانون نیولی و، له خلکو یې پوښتنه کوله، چې کوم یو منئ، څرګنده خبره ده، چې ده چې په دوي (نه یواځې په دوي پورې تړلو کسانو بلکې د افغانستان ټول ولس د قرآن کریم د منلو څرګندونه کوله، ځکه چې مسلمانان وه) د قرآن کریم د منلو څرګندونه کوله او بیا به دغه ملایانو، خلک د امان الله خان او د هغه د اصلاحاتو پر خلاف پاڅون ته راوبلل.[1]

غازي امان الله خان د جنوبي ولایتونو د آرامولو لپاره یوه لوا د (سور جنرال) په مشرۍ واستاوه، پاڅون کوونکي له ګردېز څخه ور تېر او د لوګر د بېدا ګ په دښته کې یې د جهان پناه په نوم لوا له تلفاتو سره مخامخ کړه، خو په پای کې شاه امان الله خان ملا عبدالله ونیو، هغه ته یې د مرګ سزا ورکړه او د پکتیا د قومونو سره یې د تفاهم له لارې روغه او جوړه راغله.[2]

د امان الله خان په دوره کې له (۱۹۲۱ ز) څخه تر (۱۹۲۴ ز) کال پورې د اصلاحاتو لومړۍ پړاو و، چې په ښه ډول عملي سو، خو د اصلاحاتو دوهم پړاو چې د اروپایي هیوادونو د سفر څخه وروسته په (۱۹۲۸ ز) کال کې پیل سو، خو عملي نسو او حتی د امان الله خان په سقوط او د

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۵۷۵ مخ
۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانانو په ستره تاریخي بدبختۍ ختم سو، چې په راتلونکو پاڼو کې به پرې بحث وکړو.[1]

امان الله خان په کال (۱۹۲۵ز) کې کندهار ته سفر وکړ، د خپل (۳۵) ورځني سفر په ترڅ کې پخپله ښوونځیو ته ولاړ، د ښوونکو تعلیمي سویه یې وکتله، له شاګردانو څخه یې پوښتنې وکړې، د حاضرۍ کتابونه یې وکتل، د دایمي غیر حاضرانو په باره کې، چې شمېر یې (۱۸۹) تنو ته رسېده، له حکومتي مامورینو څخه تحقیقات وکړل، شاګردان او د هغوي مشران یې ورو ورو غوښتل او د شاګردانو مشران یې پنځه – پنځه افغانۍ جریمه کړل، هغوي ته یې د ښوونځیو د تأسیسولو او عصري تعلیم و تربیې د موخو او ګټو په هکله مفصله وینا وکړه او دا یې هم ورته وویل، چې که په راتلونکي کې د هغوي اولادونه ښوونځیو ته حاضر نسي، نو دوي ته به سختې سزاوي ورکړي.

شاه امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کې تقریباً هره ورځ له سلګونو او حتی زرګونو خلکو سره ناستي درلودې، د جمعې د لمونځونو امامت یې پخپله کاوه او په وینا کې یې د نورو ملي مسائلو تر څنګ پر عصري ښوونې او روزنې باندې، چې د هري ټولنې د پرمختګ اساس دی، هر وخت ټینګار کاوه، هغه په خپله یوه وینا کې وویل، چې ځینې ملایان او سپین ږیري په پټو سترګو او پرته له دې چې زموږ د ښوونځیو په پروګرام ځانونه خبر کړي وي، هغه چټې او بې ځایه بولي.

۱.عتیق پاڅون، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، ۲۲۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعلیحضرت امان الله خان د هیواد د سختو مالي ستونزو سره – سره د ښوونې او روزنې خواته ډېره زیاته توجه واړوله، ځکه نو موږ پدې پوهېده، چې د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعلیم یافته کسانو ته ضرورت لري، هغه ښوونه او روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کې یې اعلانونه وکړل، چې ټول خلک مجبور دي، چې خپل ماشومان ښوونځي ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یې خبرداری ورکړ، چې که خپل ماشومان په ښوونځي کې داخل نه کړي، نو ښایي جریمه سي او هم له دندي څخه به ګوښه کړای سي.

امان الله خان د ملایانو او حضرتانو د پروپاګنډو او تبلیغاتو په خلاف، چې ویل یې امیر د هغوي ماشومان بهر ته استوي او هغوي په بهرنیو هیوادونو کې کافران کوي، بهر ته د لېږل کېدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارنې لاندي نیول، کله چې به شاګردان بهر ته استول کېدل، هغوي مجبور وه، دا ژمنه وکړي، چې روژه به نیسي، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کې به برخه اخلي، کله چې عیسوي شاګردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لګیا سي، نو افغاني شاګردان باید د خپلې عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي، شاګردانو ته ویل کېدل، چې د خوراک او څښاک په وخت کې د قرآن کریم احکام په کلکه رعایت کړي، شاګردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د نندارې کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه، که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای، هغه بېرته هیواد ته راغوښتل کېده، د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هرې وړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډلګۍ سره یو تن استول کېده او هغه به وخت په وخت مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه.[۱]

په (۱۹۲۶ز) کال کې شاه امان الله خان یوه نوې نوښت ته مخه کړه، هغه دا چې د افغاني روپۍ پر ځای یې نوې پیسه چې افغانۍ نومېده راویسته.[۲]

د (۱۹۲۷ز) کال په وروستیو میاشتو کې چې د هیواد سیاسي فضا کافي اندازه مکدره او د دولت د اداري فساد څخه غمجن حالت د هر کور دروازه وړ ټکولې وه، نهضت غوښتونکی پاچا اراده وکړه، چې بهر ته سفر وکړي، امان الله خان د خپلو سفري ملګرو په برخه کې ښه انتخاب کړی و، ملکه ثریا (شاه خاتمه) یې هم له ځینو ښځو سره ببولې وه، ده البته دا کار د احتیاط له مخې کړی و، چې دلته بیا متعصب قشرونه پسې ونه وایي چې د پرنګیانو ښځو سره یې مېلې کولې، خو محیل د ښمن چې ورته په کمین کې و، د ملکې له تګ څخه یې دده پر ضد ډېر خطرناک کار واخیست.

د امان الله خان دا سفر د (۱۹۲۷ز) کال په دسمبر کې پیل او د (۱۹۲۸ز) کال تر جولای پورې یې دوام وکړ، نوموړی هند، مصر، ایټالیا، فرانسه، بلجیم، آلمان، انګلستان، شوروي اتحاد (روسیه)، ترکیه او ایران ته ولاړ، چې پدې هر هیواد کې یې ډېر درونده هر کلی وسو، ده په خپل دغه سفر کې نه یوائې د افغانستان لپاره تبلیغات وکړل، بلکې استعماریې هر ځای وټکاوه.

۱.عبدالباري جهاني مقاله، د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین، ۲ مخ

۲.لوډویک اډامیک، د شلمې پېړۍ تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ۲۵۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ترکیه کې د مصطفی کمال اتاتُرک او په ایران کې یې د رضا شاه سره ډېرې اوږدې خبرې وکړې، شاه امان الله په دغه سفر کې د افغانستان لپاره خورا ډېرې فابریکې او د صنعت سامان رانیول او کوربه هیوادونو ددغه ځوان او اتل پاچا چې په آسیا کې د انګرېز سر ورتېټ کړی و، خورا زیات عزت کاوه او ډېر امتیازات یې ورکول، خو انګرېز سخت پرله تاوبده او په هم هغه وخت کې چې پاچا لا په خارج کې و، دلته یې په داخل کې د اور پیلوزی ورته کښېښوول.

امان الله خان خاین او بې حسابه پاچا نه و، دی لومړی پاچا و، چې ملت ته یې د خپل سفر د مصرف راپور ورکړ.

پدې سفر کې مصرف او عواید داسې وه:

لومړی. مصرف: مېلمستیاوې، اعانې ښاروالیو او روغتونونو ته، د غریبو افغانانو سره مرسته، ډالۍ، د هوټل خرڅونه، د هوټل کرایه او نور ټوله جیب خرڅونه نولس لکه او یو پنځوس زره افغانۍ.

دوهم. عاید ات: سوغاتونه، ډالۍ او بخششونه، یو سلو اته ویشت لکه او اته اتیا زره افغانۍ.

امان الله خان په سلګونو ماشینونه، فابریکې، عمراني، طبي او نظامي سامانونه فرمایش کړل چې ځینې د امانې دوړې تر سقوط وروسته ورک یا د بدرګه افغانانو تر استفادې لاندې راغلل.

انګرېز خپل قوي جاسوسان قبایلو او حتی ښارونو ته ننه ایستلي وه، دا آوازې هره ورځ خپرېدې چې پاچا په بهر کې مسلماني پرې اینبې او هره ورځ کلیسا ته ورځي.

په خاینانه طریقه د ملکې مونتاژ سوي عکسونه په قبایلو کې تیتېدل، سر به د ملکې و او هغه به د یوې اروپایي لوڅې ښځې په بدن

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري نصب سوی و او یو قبیلوي سړی په مشکل پوهولی سوای چې دا ساختګي دی.

اعلیحضرت امان الله شاه د (۱۹۲۸ز) کال په جون کې د اوږده سفر څخه وطن ته راوګرځېد او ددې سره سم یې د یوې بلې لوییې جرګې د جوړېدو فرمان صادر کړ او حتی دومره چې د کندهار نائب الحکومه ته یې وویل، چې شپږ تنه نښځي هم دغه مجلس ته راولېږه.

دا جرګه چې د امانې دورې درېیمه لویه جرګه وه، د (۱۹۲۸ز) کال د اګسټ پر (۲۸) نېټه په پغمان کې جوړه سوه، اعلیحضرت د خپل سفر ګزارش هم ورکړ او وروسته یې دغه شل فقرې تصویب کړې.

۱.شورای دولت په شورای ملي تبدیل سو.

۲.د مجازاتو عفوه یوائي د پاچا حق دی.

۳.د تفتیش عمومي دېوان تأسیس سو.

۴.هر وزارت به د تفتیش یوه دایره ولري.

۵.د مساکینو او مجانینو لپاره دي ځایونه جوړ سي.

۶.د عسکري مکلفیت دوره درې کاله ده.

۷.د عسکري مکلفیت نقد بدل ممنوع سو.

۸.ټول نښانونه لغو سول.

۹.ملکي رتبې لغو سوې.

۱۰.ټول رسمي القاب لغو سول، یوائي د عزیز کلمه به د نومونو سره لیکل کیږي.

۱۱.په نظامنامو کي دي د هر جرم سزا وټاکل سي.

۱۲.نقدي جریمه دي هم د نظامنامې سره سمه اخیستل کیږي.

۱۳.تجارتي او نوري عصري محکمې دي جوړې سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴ـ تدریس او وعظ په شهادتنامه پوري مربوط دی او د دیوبند ملایان افغانستان ته نسي راتلای.

۱۵.د افغانستان پنځلس کلني سالم خلک دي هر کال پنځه افغانی او مامورین دي د یوې میاشتي تنخوا د عسکرو د وسلو د رانیولو لپاره ورکوي، ددې بسپنې لایحه دي شورای ملي جوړه کړي.

۱۶.ملي شورا دي د رشوت د بندولو لپاره لایحې جوړې کړي.

۱۷.که مجرم محکمې ته حاضر نسي دده په غیاب کي دي سزا ورته وټاکل سي او د قانون جوړوني مرجع ملي شورا ده.

۱۸.شهزاده رحمت الله ولیعهد سو.

۱۹.د افغانستان د بیرغ رنګ تور، سور او زرغون وټاکل سو، چې پر غرونو د لمر ختو منظر ولري او شاوخوا یې د غنمو وږي وي، لوړ (الله ج.محمد ص) پر لیکلي وي.

۲۰.پس له هر پنځو کلنو څخه دي لویه جرګه جوړیږي.

دا جرګه تر یوه جبر لاندي جرګه وه، پاچا په ډېر غرور د مسائلو سره برخورد کاوه، څه چې تصویب سوه، د هغو سره اکثریتو موافقه نه درلوده، خو (۱۱) او (۱۴) مادې د یوه لوی رسوب او عکس العمل باعث سوې، په جرګه کي ترمخه ټولو وکیلانو ته ویل سوي وه، چې هیڅوک انتقاد نسي کولای، که کوم مطلب لري، نو هغه دي په لیکلې بڼه د شورا رئیس (سردار شېراحمد خان) ته ورکړي.

په دې جرګه پسې د ستوری د مانۍ په چمن کي یوه جلسه جوړه سوه، هلته لومړی عبدالرحمن خان لودین پر شاه انتقاد وکړ، چې لس کاله یې د صدارت چاري پخپله په لاس کي نیولي دي او مسئول معلوم نه دی، ددغو څرګندونو څخه لودین مجبور کړای سو، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعفاء ورکړي، همدارنګه نور ټول پخواني رفورمستان (اصلاح غوښتونکي) یو په بل پسې له میدانه ووتل.

بلې خواته انګرېز هم په منفي تبلیغاتو زور ولګاوه او مذهبي قشرونو دا ډول نغاره سخته درباوه، چې اسلام په خطر کی دی او امان الله خان کافر سوی دی، له شاه امان الله خان څخه لاروکه سوه، نوموړي چې د سفر څخه د تازه راتګ په وخت کې د ښار پر څلورو لارو لوحې نصب کړي وې، چې دلته بقره داره ښځه نسي تېرېدلای، اوس یې د شپې په پټه یوه – یوه ټوله کړه.

امان الله خان چې سبل اخیستی و، هر ځګ ته یې لاس وراچاوه او وضع دومره ورته بحراني سوه، چې د (۱۹۲۹ز) کال د دسمبر په (۲۰) نېټه یو ګام نور هم شاته ولاړ او یوه اتلس فقره ییزه اعلامیه یې صادره کړه، چې لنډیز یې په لاندې ډول دی:

(د اعیانو مجلس په تشکیل، ثارنوالي (مدعی العموم) په مقرری افغاني محصلین به له ترکیې څخه راغوښتل کیږي، د دیوبند ملایان افغانستان ته راتلای سي، ښځې به خپل لاسونه او مخ پټوي او د سرویښتان به نه لنډوي، د ملایانو په تدریس کې به له هغوي شهادتنامه نه غوښتل کیږي، د نفوسو د تذکرې توزیع منع او د شرابو څښل به مجازات کیږي، په هري ولسوالۍ کې به یو محتسب ملا مقرریږي، د رخصتۍ ورځ به له پنجشنبې څخه جمعې ته تبدلیږي، ښځې به اروپایي جامې نه اغوندي او چادري به پر سر کوي، نظامیان مرید کېدای سي او مرشد نیولای سي، د ښځو د حمایې انجمن به د اعیانو د مجلس تر تأسیس پوري معطل وي، د پور اخیستل آزاد دی او د کالیو په اغوستلو کې به کوم قید نه وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه امان الله له ډېرو درنو ټولنیزو مسائلو سره په احساساتو برخورد کاوه او دده د هر فعل او حرکت څخه محیل کمین نشینه دښمن استفاده کوله.

د مرکز اداره چې د بې کفایته او فاسدو اشخاصو په لاس کې لوېدلې وه، نو په ولایاتو کې اداري فساد تر مرکز په څو چنده زیات او خطرناک و، د اغتشاش لومړی شعله د ننګرهار له شینوارو څخه راپورته سوه، څو یې ټول ولایت په خپله لمن کې راونغاړه.[1]

د (۱۹۲۹ز) کال د دسمبر په (۲۲) نېټه غازي امان الله خان ولیکل، چې یو ځل بیا د جګړې تور لوګی راپورته کېدونکی دی، افغان له افغان سره جنګیږي، مسلمان د مسلمان پر وړاندې درېدلی او دا یوائې د څو کسو غرضي شیطانانو کار دی.[2]

د (۱۹۲۸ز) کال د اکتوبر په میاشت کې د شینوارو د سنګرخېلو د قبیلې له کسانو سره د لارویو کوچیانو یوه کوچنۍ نښته رامنځته سوه، چې د ځایي حاکم د بې پروایي په نتیجه کې دلته د بغاوت اور بل سو، شینوارو په دې دلیل، چې ځایي حکومت د هغوي عریضې ته هیڅ اعتنا نه ده کړې، حکومتي مرکز اچین یې چور کړ، خزانه او د ساتونکو وسله یې لوټ او تالان کړه، وروسته یې ډکه هم په خپل کنټرول کې راوستله، د کابل او پېښور لارې غوڅه کړه او د جلال آباد په لوري روان سول.

شاه د عمومي تفتیش رئیس (شېر احمد خان) د تنظیمه رئیس په توګه جلال آباد ته واستاوه، نومورې د خوګیانو (خوږیانو) او د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۸۴ مخ
۲.لوډویک اډامیک، د شلمې پېړۍ تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ۲۶۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حصارک د غلجیو له مشرانو سره خبري پیل کړې او هغوي ته یې یو شمېر ټوپکان او یوه اندازه مهمات ورکړل، چې د پاڅونوالو مقابله وکړي، خو دغه ناسم سیاست، یو ځل بیا منفي پایله ورکړه، چا چې وسله اخیستې وه، ځینې خپلو کورونو ته ولاړل او ځینې له پاڅون کوونکو سره یو ځای سول او په ګډه یې تنظیمه رئیس په جلال آباد کي کلابند کړ، په ده پسې د بهرنیو چارو وزیر (غلام صدیق خان) په الوتکه کي جلال آباد ته ولاړ، نوموړي، رئیس تنظیمه له محاصرې څخه خلاص کړ او له هغه وروسته د بهرنیو چارو وزیر غلام صدیق خان له ننګرهاري اقوامو سره د ستونزي د حل لپاره خبري پیل کړې، خو هغوي په هیڅ ډول نه راضي کېدل او پاڅون لا جریان درلود.

دغه مهال چې د هیواد په ختیځه سیمه کي دغو پېښو داوم درلود، یو بل مخالف د (تګاب اخندزاده) چې پلازمېنې ته یې نږدې موقعیت درلود، دولت ته یې یو بل خطر پیدا کړ، دا روحاني شخص هم له هغو کسانو څخه و، چې په لومړي سر کي یې له امان الله خان سره همکاري کړې وه او له هغه څخه یې د (فخرالمشایخ) لقب اخیستی و، خو وروسته بیا د نورو روحاني او ديني مشرانو په څېر د امانې اصلاحاتو مخالف سو او پدې وخت کي یې چې دولتي دستګاه د کمزورۍ په حال کي وه، نو هغې په خلاف یې خپل مخالفت په ډاګه کړ او پر ضد یې تبلیغات پیل کړل، نوموړي کابل ته د راتګ لپاره د شاه د امر څخه سرغړونه وکړه او هغه پوځي ډله چې د هغه د راوستلو لپاره وراستول سوې وه، د یوه ناڅاپه برید په واسطه له منځه یووړل سوه، دا ناڅاپي برید د کوهدامن او کوهستان د هغو لار شکوونکو غلو له خوا ترسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوه، چې مشري يې حبيب الله چې په بچه سقاو (د سقاو زوی) سره يې شهرت درلود، کوله.

حبيب الله پخوا د نمونې په قطعه کې چې د امان الله خان د روزل سوي تعليمي نظام له غوره قطعو څخه وه، ګډون درلود، نوموړی وروسته بيا د ناخرګندو دلايلو له کبله برتانوي هند ته تښته وکړه او بيرته د راستنېدو پر مهال د يوه بل مشهور غل (سيد حسين) په ملګرتيا چې د چاريکارو اوسېدونکی و، د غلو او لوټمارانو د ډلې مشر سو، چې دنده يې د کابل په شمال کې د مسافرو او قافلو لوټل وه.

کله چې د اروپا له سفر څخه د شاه له راستنېدو وروسته له هغه څخه د خلکو د خواشيني کېدو په وجه امنيت ګډوډ سو، نو د غل حبيب الله کار هم د دولت د نورو مخالفينو په شان ترقي وکړه، د تګاب اخندزاده د دولتي ځواکونو پر خلاف له هغه څخه د مرستې غوښتنه وکړه، په دې وخت کې د تېتې درجې يو شمېر فيوډالانو، لکه د کلکان د کلي ملک محسن، خواجه بابو او خواجه مير علم له خوا يې چې د نورو فيوډالانو په ځېر د دولت په مخالفه ليکه کې وه، مرسته او ملاتړ کېده.[1]

د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندې حملې پيل کړې او يوه ورځ يې پر هغه حکومتي خزانه چې له مزار شريف څخه کابل ته وړل کېدله حمله وکړه او ټوله خزانه يې غرونو ته پورته کړه، حکومتي پوځيان د هغه په نيولو بريالي نه سول، بالاخره خبره دې ځای

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۵۸۶ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ورسېدله، چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو، حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمه هیئت د رئیس (احمد علي خان) سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه، پدې موافقتنامه کې راغلي وه، چې حبیب الله کلکانی به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي، حکومت به د هغه او د هغه د ملګرو ټول ګناهونه بخښي، حبیب الله او سید حسین ته به د جنرالۍ رتبه ورکوي، هغوي ته به (۸۲) میله ټوپکان او مرمۍ ورکوي، نوموړو هریوه ته به د کاله دپرش زره افغانۍ او د هغوي سره ملګرو ته به د میاشتي دپرش افغاني تنخوا ورکوي.

د سقاو له زوی سره تردې موافقتنامې وروسته د کابل خلک یو څه ببغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه، چې د یوه جنرال په حیث د مشرقي د ښورښ په ځپلو کې برخه واخلي او خپلي قواوي د والي (علی احمد خان) سره یو ځای کړي.

پاچا غوښتل چې پدې توګه یو د ښمن په بل ووهي، خو د سقاو زوی پوره هوښیار و او له دې فرصت څخه یې بشپړه ګټه واخیسته، هغه پوه سو، چې مرکزي حکومت دومره کمزوری دی، چې د ښورښ په ځپلو کې له ده څخه مرسته غواړي، نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په وېشلو پیل وکړ، کله چې ښه یې خپل قواوي په وسله سمبال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي، نو خپلي پالیسۍ ته يې تغیر ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پیل کړ.[1]

د خیرخانې له کوتل څخه راواوښت او د کابل په شمال لوېدیځه سیمه کي يې په جګړې پیل وکړ، کابل ته د دوي په راتلو سره دولتي چارواکي زړه نا زړه سول، جنرال ولي محمد خان چي په وکیل باندي يې شهرت درلود، په کابل کي د پاته سوي پوځ په ور سوق کولو سره يې بچه سقاو ته ماته ورکړه او د خیرخانې تر کوتل پورې يې پسې واخیستل.[2]

حبیب الله خان ددې ماتي سره – سره بیا هم په کراره کښېننا ست او د (۱۹۲۹ ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه د شپې له تیارې څخه په ګټه اخیستلو سره د خیرخانې په کوتل کي يو ځل بیا د دولت پر مدافع ځواکونو یرغل وکړ، ویل کیږي، چي ددې برید سره یو ځای د جبهې له شا څخه هم ډزي واورېدل سوې او د پوځ په کسانو کي دا آوازه خپره سوه، چي د جنوبي او مشرقي سمت د باغي قبیلو خلک کابل ته رارسېدلي او د کابل په لوټ او تالان بوخت دي، ددې افواه او آوازې په خپرېدو، بلکې د مدافع پوځ د افسرانو د اداري او ارادې د کمزورۍ له لامله پوځ د خیرخانې په کوتل کي خپل مزبوت موقعیت پرېښود، ځیني افراد نېغ خپلو کورو ته ولاړل او ځینو خپل موقعیت له خیرخانې کوتل څخه ده کیپک ته بدل کړ، کله چي دا خبر په ارګ کي شا ته ورسېد، پرته له ځنډه يې هغه تصمیم چي ښایي له مخکي څخه

۱.عبدالباري جهاني مقاله، د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین، ۱۵ مخ

۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۴۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې نيولی و، عملي کړ، شاه د بچه سقاو له لومړي حملې څخه وروسته د خپلي کورنۍ غړي کندهار ته استولي وه، د نوي برید د خبر له اوربدو څخه وروسته، په داسي حال کي چي د خپل استعفاء لیک په واسطه يې خپل ورور (سردار عنایت الله خان) د راتلونکي شاه په توګه ټاکلی و، په خپله د يو شمېر همکارانو لکه، محمود طرزي هلمندی، غلام صدیق خان او د دربار د وزیر محمد یعقوب خان په ملګرتیا د موټر په واسطه د کندهار په لور روان سو او د لاري د ویجاړتیا او د شپې د یخنۍ او نورو ستونزو له ګاللو وروسته نومورې ښار ته ورسېد.[1]

امان الله خان چي کندهار ته ورسېد، هلته کندهاریانو تشویق کړ، چي بېرته پلازونیسي، نومورې هم له يو لښکر سره د کابل په لور روان سو، پر غزني د سقاو الوتکو بمبارد وکړ، امان الله خان د کامیابۍ چانس درلود، ځکه وردګ او هزاره جات يې همکارۍ ته چمتو وه.[2]

دلته د مقر او غزني تر منځ داسي خلک ونیول سول، چي د انګرېز د سیاسي جاسوسۍ (پولېټېکل ایجنټ) اسناد ورسره وه او غوښتل يې چي غلجي او درانې پښتانه سره واچوي، دغو سیاسي جاسوسانو د فراه شل تنه درانې يې نیولي او بیا يې وژلي او د ټلیفون ستنو ته يې خېږولي او لیکلي يې وه، (دا د غلجو مېلمستیا ده درانو ته).

امان الله خان چي دا حالت ولید، نو کندهاریان او دوستان يې راټول کړل او داسي وینا يې وکړه:ـ(زما ګرانو هیوادوالو وروڼو! تاسو یقین ولرئ، چي داسي صحنې کتلی نه سم او نه غواړم، چي زما د پاچا

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۵۹۰ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدو لپاره داسي زړه ماتوونکي کارونه ووینم، زه بویه ستاسو له ډلي ووځم، چې په داسي وژنو کي زما لاس او موجب نه وي، زما ګران ملت به ژوندی او افغانستان به تل پاته وي، زه نه غواړم د تل لپاره مخ توری او ددا سي ناوړه حالاتو مسئول و اوسم او نه غواړم داسي حالات زما په نامه ثبت سي، په داسي حال کي چې د خپلي پاچهۍ په لومړۍ ورځ مي ژمنه کړې وه، چې زه به د خپلواکۍ د ساتلو لپاره ستاسو د یووالي او نېکمرغۍ لپاره خدمت وکړم، تاسي وګورئ، زمونږ د خلکو بدمرغي د تاریخ په دورو کي دا وه، چې شهزادګان د شاهي مقام د لاسته راوړلو لپاره یو له بل سره په جګړه اخته وه او ددې مطلب دا پیره یې تاسي خلک دښمنۍ ته رابللي، چې قوم په قوم سره ووژنئ، زه غواړم داسي پاچهۍ ونه کړم او نه مي داسي غوښتل، چې خلک یو له بله جګړې ته وبولم، زما غوښتنه افغان ولس ته نېکمرغي، یووالی او دوستي ده.

اوس زه وینم، چې کورنۍ او قبیلوي جګړې پیل کیږي، دا دی، چې افغانستان خپلو دوستانو او مخالفینو ته پرېږدم، چې زما لپاره په جګړه نه وي، تاسو په خپلو کي جوړ سئ، زه واکمني نه غواړم او د هغه لپاره کورنۍ جګړې ته نسم کتلای، زما وینا تاسو ته داده، چې خپل هیواد بهرنیو غلیمانو ته مه سپارئ، زه ستاسو یو فرد یم که تاسو نېکمرغه و اوسئ، زه نېکمرغه او خوشحاله یم، که تاسي داسي په وینو کي ولامبۍ، زه به د تل لپاره خواشینی او غمجن یم).

امان الله خان په داسي حال کي چې اونکي یې بهېدلې د لاهوري واقف دغه دوه بیتونه یې ولوستل او د خدای په امانی یې وکړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنگ تو صلح و صلح تو جنگ است
من بقربان این چه نیرنگ است؟
می روم تا تو نشنوی نامم
اگر از نام من ترا ننگ است[1]

امان الله خان له دې وروسته کندهار ته ستون سو، د (۱۹۲۹ ز) کال په مې کې یې افغانستان د تل لپاره پرېښود او ایټالیا ته ولاړ، هلته یې د (۱۹۶۰ ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د دوشنبې په ورځ د زورېخ په ښار کې له دې نړۍ سترګې پټې کړې، د وصیت له مخې یې جنازه افغانستان ته راوړل سوه او په جلال آباد کې د پلار د قبر تر څنګ خاورو ته وسپارل سو.

د عنایت الله خان پاچاهي:

عنایت الله خان د حبیب الله خان مشر زوی، د عبدالرحمن خان لمسی او د امیر محمد افضل خان هلمندي کوسی و، نومورې په مشاورتوب کې له هغو ښوونکو څخه، چې د نیکه له خوا ورته مقرر سوي وه، زده کړې وکړې.

کله چې حبیب الله خان پاچا سو، نو هغه مهال دی ځوان و، د هند وایسرای حبیب الله خان ته بلنه ورکړه، تر څو هندوستان ته ورسي، خو حبیب الله خان د دې پر ځای چې خپله ورسي، خپل مشر زوی (عنایت الله خان) یې د یوه پلاوي په مشري هند او بیا انګلستان ته واستاوه،

۱. قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، دوهم ټوک، ۶۱۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله خان خپل زوی ته سپارښتنه وکړه، چې د هر څه په وړاندې چوپ اوسه (یعنې موخه یې دا وه، چې ترون مه ورسره کوه).

عنایت الله خان انګلستان ته ولاړ، هلته یې ملکې (ویکټوریا) او د هغې افسرانو په ښه توګه هرکلی وکړ، خو په دې سفر کې چې د دواړو لورو کومه موخه وه، هغه پوره نه سوه.(۱)

لکه څنګه چې په مخکنیو پاڼو کې مو یادونه وکړه، چې له حبیب الله خان وروسته د افغانستان واکمني امان الله خان ته ورسېده، نومورې هیواد له بهرنیو یرغلګرو (انګریز) څخه خپلواک کړ، خو په وطن کې دننه نومورې ته ډېر خنډونه پېښ سول او په پایله کې شاه امان الله په (۱۹۲۹ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه له خپلې واکمنۍ څخه استعفاء ورکړه او عنایت الله خان یې د راتلونکې پاچا په توګه معرفي کړ، له عنایت الله خان سره په لومړۍ ورځ په دربار کې بیعت وسو او د پاچا په توګه وټاکل سو، ده له واکمنۍ سره سم د محمد صادق مجددي او محمد عثمان خان په مشرۍ یو پلاوی حبیب الله (بچه سقاو) ته د سولې لپاره ورواستاوه، نومورې پلاوي ددې پرځای چې لومړی حبیب الله ته ورسي، پوځیانو ته ورغلل او هغوي ته یې د امان الله خان د مستعفي کېدلو او عنایت الله خان د پاچا کېدلو وویل، پوځیان چې تر اوسه پورې د امان الله خان لپاره جنګېدل، تیت و پرک سول.

محمد صادق مجددي او عثمان خان، حبیب الله ته ورغلل، نومورې ته یې وویل، چې امان الله خان له واکمنۍ څخه لاس پر سر سوی دی او خلکو عنایت خان ټاکلی، نو تاسو له هغه سره بیعت وکړئ، خو په دې

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۳۱مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجلس کې محمد حسین د کلکاني د دفاع وزیر هم ناست و، هغه چیغې کړې، او داسې یې وویل: (دا چې د بیعت خبره ده، نو ولي یې له خپل امیر (حبیب الله) سره ونه کړو).

پدې توګه د حبیب الله خان لپاره بیعت وسو او محمد صادق مجددي ناکام راستون سو،[1] عنایت الله خان درې ورځې هم مقاومت ونکړای سو او د حبیب الله کلکاني لښکري له شمالي څخه د کابل پر ښار راښکته سوې.

دا د بدوي کلتور نمائندګانو په ډېر هول او سخته بې رحمۍ د کابل ښاریان وټکول او په چور و چپاو یې لاس پورې کړ، درې کسانو (د حبیب الله ورور (حمید الله)، د کابل والي (ملک محسن) او پردل) چې وروسته سپه سالار سو، په کابل کې دولتي دایرې او د خلکو کورونه چور کړل او خال ـ خال یې عفتیو ته یې هم لاس وراچاوه، خو په کلي صورت یې دا کار نه کاوه، ځکه په بدوي کلتور کې دغسې کار هم ښه نه ګڼل کیږي.

حبیب الله هم دا د چور او چپاو کار چندان بد نه باله، بلکې ویل به یې، دا د ښار شتمني زمونږ د اوږې محصول دی، بچه سقاو کابل ته په داخلېدو، د جنورۍ په (۱۶) نېټه پخپله د مهمانخانې قصر ته (چې اوس آرشیف ملي دی) ولاړ او هلته یې خپله تاریخي وینا کې داسې وویل:ـ (ما د پخواني حکومت لاټې ګرې، کفر او بې دینۍ اوضاع ولېدله او د رسول الله (ص) د دین د خدمت لپاره مې د جهاد ملا وټړله، تر څو تاسې وروڼه له کفر او لاټې ګرۍ څخه وژغورم، وروسته

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۳۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې به زه د بیت المال پیسې په تعمیراتو او مدرسو (مکتبونو) ونه لګوم او دا پیسې به خپلو عسکرو ته ورکړم، چې چای، قند او پلو ووهي او ملایانو ته به یې ورکړم، چې عبادت وکړي، اوس نو ولاړ سئ وروسته له دې همیشه خپل ساعت تېر کړئ، چرګان وجنګوئ، مړزان وجنګوئ او ساعت تیری وګرئ).[1]

حبیب الله ګردی، سخوټ، توربخن سړی و او لنډۍ ږیره یې درلوده، کلیوال کالی یې اغوستل او پر واسکټ یې د مرمیو لوی کتارونه راپېچلي وه، د حبیب الله قدرت هم تر ډېره دوام ونه کړ، نادر خان له فرانسې څخه راغی، د قبیلو د مشرانو او خپلو وروڼو په ملګرتوب نوموړي ته د لوګر په سیمه کي ماته ورکړه، چې نور به د نادر خان په دوره کي تر بحث لاندي ونیسو.

د محمد نادر شاه پاچاهي:

محمد نادر خان هلمندی د یوسف خان زوی، د یحیی خان لمسی، د سلطان محمد خان کړوسی او د سردار پائنده محمد خان بارکزي (هلمندي) کوسی و، چې په (۱۸۸۳ ز) کال د اپرېل په (۹) نېټه د هند په دېرون کي زېږېدلی دی او زده کړي یې هم په هند کي د اردو او انګرېزي ژبو له زده کړي سره وکړل.

په (۱۹۰۱ ز) کال کي د نادر خان کورنۍ بیرته کابل ته راغله، نوموړی د هغه پوهي په سبب چې په نظامي چاور کي یې درلوده، په (۱۹۰۸ ز) کال د جنرالۍ رتبې ته ورسېد، په پکتیا کي د منګلو د پاڅون له غلي کولو وروسته په (۱۹۱۱ ز) کال د نائب سالار دنده

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکړل سوه، په (۱۹۱۳ز) کال کې د حبیب الله خان لخوا د دفاع د وزیر (سپه سالار) په توګه وټاکل سو.

د امیر حبیب الله خان تر مرګ وروسته چې کله د غازي امان الله خان له خوا د خپلواکۍ اعلان وسو، یو مهم کس یې نادر خان هم و، چې په جنوبي جبهه کې یې جګړه وکړه، پدې جګړه کې یې په ډېره مېړانه د ټل کلا ونیوله او د فاتح په توګه د خپلواکۍ له تر لاسه کولو او د سولې وروسته کابل ته راوګرځېد.

سردار محمد نادر خان په (۱۹۲۴ز) کال په فرانسه کې د افغانستان د سفیر په توګه وټاکل سو، په (۱۹۲۵ز) کال کې یې د سفارت څخه استعفاء ورکړه او هلته د نیس په ښار کې پاته سو.

کوم وخت چې امان الله غازي ته د نا ارامۍ اور بل سو او حبیب الله کلکاني ته د هیواد چاري ورسپدلې، نادر خان له فرانسې څخه هیواد ته راغی او لښکر یې برابر کړ، د حبیب الله کلکاني له ملګرو سره په لوګر کې د خپلو وروڼو (شاه ولي خان، شاه محمود او محمد هاشم) په مرسته جګړه وکړه، له نادر خان سره قبایل هم ملګري وه، چې د نادر خان په کامیابۍ کې یې غوره رول ولوباوه.[1]

نادر خان د لوګر له لارې کابل محاصره کړ، حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) کوهدامن ته وتښتېد، نادر خان په (۱۹۲۹ز) د اکتوبر د میاشتې په (۱۵) نېټه کابل ته ننوت او سیده د سلامخانې ودانۍ ته ولاړ، د جنوبي او وزیرو د لښکر د مشرانو، د کابل ښار او د شاوخوا سیمو د مخورو، سپین ږیرو او د امانې حکومت د غړو په وړاندې یې

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۲مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې رابلل سوي وه، وینا وکړه، نومورې په دې وینا کې د نورو موضوعاتو په لړ کې څرګنده کړه، چې هیواد ته ددې د بېرته راستنېدو موخه، له غلو څخه د هیواد ژغورل و، اوس چې دغه موخه تر سره سوې ده، پخپله د پاچهۍ ادعا نلرم، غواړم چې د هیواد د نوي پاچا د ټاکنې لپاره لویه جرګه راوبلل سي، تر څو د هیواد راتلونکی واکمن د ملت د استازو لخوا وټاکل سي.

د قبایلو مشرانو او وګړو ځواب ورکړ، چې د لوییي جرګې جوړولو ته هیڅ اړتیا نسته، ځکه ته پخپله پاچا یې او ټول در سره موافق دي، محمد نادر خان له لږ څه فکر او سوچ وروسته دغه وړاندیز ومانه او د سلطنت درونده بار ته یې اوږه ورکړه.[1]

محمد نادر خان چې پر وران ویجاړ کابل پاچهي پیل کړه، نو پدې ښه پوهېده، چې دده په وړاندې ساده چاري نه دي پرتې، بلکې غرونه. غرونه کار باید وکړي او هر قدم باید په ډېر احتیاط کښېږدي.

محمد نادر خان د امان الله خان نږدې همکار او د رفورمستانو سرحلقه عبدالرحمن خان لودین چې په اخیره کې د امان الله خان څخه خوابدی و، د کابل ښارروال په حیث مقرر کړ، دغه مهال چې پر کابل د سقاویانو غلو لنډه واکمني تېره سوې وه، نومورې ښار په یو داسي حالت کې قرار درلود، چې دغو غلو دولتي دفترونه لوټ کړي وه، غالۍ یې وړي وې، چوکۍ او نور سامانونه یې یا وړي وه او یا یې تخریب کړي وه، د کابل ښکلی ښار په کثافت دانۍ اوښتی و.

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۶۵۵مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرحمن خان لودین هم په لږه موده کي کابل یو ځل بیا وبرېښاوه، د ښار سړکان او کوڅې ورغول سوې، د ارګ ودانۍ هم ترمیم سوه، چې تر هغه وروسته پاچا د خپلې کورنۍ سره هلته استوګنه غوره کړه.

د نادر خان د دولت په سر کي پخپله نادر شاه او په هغه پسې یې ورور سردار محمد هاشم خان ډېر با انضباط او په اداره کي ډېر سختګیر خلک وه، ورپسې نور دولتي اراکین یې هم ساده خلک نه وه او هر یو یې په خپل چوکاټ کي د صلاحیت خاوند و، ده کله څه هم د خپل ورور محمد هاشم خان په صدارت حکومت جوړ کړ، خو د کار ټولې جدي کیلۍ یې په خپل جېب کي ساتلې.[1]

محمد نادر شاه له حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) څخه وغوښتل چې حکومت ته ځان وسپاري او دا وعده یې هم ورسره وکړه، چې که کابل ته ورسي نو وبه بخښل سي، حبیب الله هم له خپلو ملګرو سره کابل ته ورغی، محمد نادر خان په خپله ژمنه وفا ونکړه او بچه سقاو یې له څو تنو ملګرو سره په دار را وځړاوه.[2]

د هغه څخه وروسته یې د اماني اصلاحاتو په برخه کي منفي چلند غوره کړ او په دې برخه کي یې د خپل دولت کړنلاره په یوولس فقره ییزه ابلاغیه کي اعلان کړه، که څه هم نوموړي په دې سند کي د ولسي شورا د جوړېدو ژمنه وکړه، خو د (۱۹۲۳ز) کال اساسي قانون او د اماني دوړې نور قوانین یې شاته وغورځول، د محکمو واک یې بېرته دیني عالمانو ته وسپاره.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۱۶ مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۴ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوې منظمې اردو د رامنځته کولو لپاره یې متې راونغښتې، په بالاحصار کې یې د حربیې نوې ښوونځی جوړه کړه، په داسې حال کې چې د جنوبي قبایل، د کندهار او مشرقي د یو شمېر قبیلو خلک یې له عسکرۍ خدمت څخه معاف کړل، خو په نورو خلکو یې د قرعې له لارې په ټینګه د عسکرۍ خدمت کول عملي کړل، په ډېره لږه موده کې یې د امان الله خان له اردو څخه ډېره پیاوړې، ځواکمنه او منظمه اردو رامنځته کړه او دغه اردو یې په عصري وسلو سمبال کړه.

په اداري برخه کې نوي دولت مرکزي اداره او د ولایاتو اداري نږدې هماغه د اماني دورې په بڼه فعالي او را ژوندۍ کړې، په دې ترڅ کې سره له دې چې د پوهنې وزارت یې بیا تشکیل کړ، خو د انجونو د زده کړو مخه یې ونیوله او د هلکانو زده کړې یې هم په لومړي سر کې په مرکز او په یو څو سترو ښارونو پورې محدودې کړې.

په کال (۱۹۳۰ز) په سپتمبر کې د قومونو او قبایلو له مشرانو، د سیمو او ښارونو له مخورو سپین ږیرو څخه یوه لویه جرګه په کابل کې جوړه کړه، د نومورې جرګې څخه یې (۱۰۵) تنه غړي د نوي اساسي قانون د تصویبولو لپاره وټاکل، دغه (۱۰۵) کسیز پلاوی چې په ولسي جرګه ونومول سو، د (۱۹۳۱ز) کال د اکتوبر په میاشت کې یې نوی اساسي قانون د (اصول اساسي دولت عالیه افغانستان) په نامه په (۱۱۰) مادو کې تصویب کړ، دا اساسي قانون که څه هم د ترکیې او ایران له اساسي قوانینو څخه په استفاده کولو او د (۱۹۳۲ز) کال په اساسي قانون کې د اړینو لاس وهنو په نتیجه کې تسوید سوی و، په څرګنده داسې برېښېده، چې په هیواد کې مشروطه نظام ټینګوي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقیقت کي دغه اساسي قانون مطلق واک د شاه او د ديني علماو او روحانيونو د کړيو تر منځ وېشه.

د اساسي قانون له تصويب څخه لږ وخت وروسته د مشرانو شورا جوړه سوه، چې (۲۷) تنو پکښې ګډون درلود، دا ټول د شاه لخوا انتخاب سوي وه او په دې پسې په (۱۹۳۲ز) کال کي نوې شورا رامنځته سوه، چې د مرکز او ولایاتو څخه پکښې يو ـ يو تن او د کابل ښار دوه تنو پکښې د څرګنده او شفاهي رايي ورکولو پر بنسټ ونډه درلوده.[۱]

د محمد نادر خان د واکمنۍ په دوران کي ځينې پاڅونونه هم وسول، چې ده بيا ژر غلي کړل، لکه د شمالي قومونو بغاوت، د خوست پاڅون او نور.[۲]

نادر خان او وروڼه يې د سياست په رمز اګاه وه، ځکه په اماني دوره کي په بهر کي يې ديپلوماتيک ماموريتونه سرته رسولي وه، خو تر ټولو مهم اصل چې دغه وروڼو هغه ته جدي معتقد وه، هغه د محمد نادر شاه قيادت او رهبري وه.

محمد نادر خان د انګرېزانو سره ډېري ښې اړيکي درلودې، له شوروي څخه هم بې تشويشه نه و، خو په ډېر ځراکت يې هغوي په خپل وجود قانع کړل، له ترکيې او ايران سره يې د نږدې دوستۍ لپاره ډېر دقيق او سياستمدارانه پلانونه عملي کړل.

محمد نادر خان پخپله يو با فرهنګه شخص و، نو ځکه يې د سقاوي په دوره کي چې فرهنګ ته کومه صدمه رسېدلې وه، د هغې د جبيرې

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۶۵۹مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۵مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ډېره پاملرنه وکړه، د اماني دورې هغه يو شمېر روڼ اندي (روشن فکران) چې له زندان څخه دباندي پاته وه، هغه يې په يوه ټولنه کي راټول کړل، د کابل ادبي ټولنه يې جوړه کړه، دې انجمن د کابل په نامه يوه مجله هم خپره کړه او په تاريخ و ادبياتو کي يې د يادونې وړ کارونه سرته ورسول.

نادر خان فرهنګي کارونو ته پخپله توجه کوله، په علی آباد کي چې د استقلال د لمر نښان څخه پنځه سوه جريبه مځکه ورکول سوې وه، هغه يې روغتون او پوهنتون ته وقف کړه، دده په امر ډېرې ښوونځۍ فعاله سولې او په کندهار کي وزير محمد ګل خان د کندهار ادبي ټولنه جوړه کړه، چې د هغه ځای ليکوالان او روڼ اندي پکښې راټول وه او د پښتو په نامه يې يوه مجله هم خپروله.

نادر خان د هري حرفې او شغل خلک په خپل کار کي په کار درول او ده به ويل ډېر بد حالت هغه دی، چې خلک بې کاره سي او د بې کاره سړي کله (سر) د شيطان کارخانه ده.

اعليحضرت محمد نادر شاه په ظاهره ډېر آرام او خاموش سړی و، خبرې يې ډېرې نه کولې، خو په دننه کي سخت انتقام جويه شخص و، دا بله خبره ده، چې دی هوښيار او مدبر سړی و او وطن ته هم دغسي جدي سړی په کار و، ولي په ځينو مواردو کي يې خپل قهر هيڅ تېرولی نسوای او لکه افعی مار پر خپل ښکار به يې حمله کوله، لکه د عبدالرحمن خان لودين سره پر ډوډۍ ناست و، خبره يې سره واوښته، ده هغه ته غدار وويل، چې د امان الله خان سره يې غدر کړی دی، خو هغه هم عصبي سړی و، ده ته په ځواب کي د غاصب خطاب ورکړ او نادر خان هم نارې کړې، چې دغه سړی لاندی تير باران کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز د څرخي غلام نبي خان وژل هم یو انتقام جویانه حرکت و، کېدای سوای چې دغه کورنۍ یې له ځانه راضي ساتلې وای، پدې ډول نور هم عصیبتونه او فشارونه زیاتېدل او هري خوا ته د انتقام دو جانبه اور بل و، څو دا و، چې د (۱۹۳۳ز) کال د نوامبر پر (۸) نېټه عبدالخالق نومی د نجات د لپسې شاګرډ اعلیحضرت محمد نادر شاه د تفنګچې په مرمۍ مړ کړ.

د محمد نادر شاه لخوا د فرهنګ د قدر دانۍ یوه نښه یې پخپله دغه ده، چې ده پخپله د معارف مډال د یوه شاګرد پر ځیګر وتومبه، خو هغه د لاندې لخوا د تفنګچې مرمۍ پرې ور خوشې کړې).

پدې توګه محمد نادر شاه د افغانستان په واکمنانو کې ځای لري، نومړي بې له پیسو په داسې حال کې چې د ناروغۍ رنځ هم په پوري و، صرف په خپل شخصیت او خپل شهادت هیواد ته نجات ورکړ، چې د یو غاصب او ظالم (بچه سقاو کلکاني) د استبداد تر لغتو لاندې زهیرېده، نادر خان هیواد له یوې دورې انارشي څخه چې ښایي یو نسل یې په غېږ کې نیولی وای، نجات ورکړ، نومړي له هغه وخته چې پر تخت یې تکیه وکړه د ملي یووالي لپاره زمینې برابرې کړې.

د اعلیحضرت محمد نادر شاه تر وفات وروسته هغسې چې انتظار کېده په انتقام کې به یې ډېرې وینې توی سي، د پاچا ورونو او د دولت امنیتي مقاماتو لاس لنډ وساته، خو د نادر شاه نه شتون واقعاً یوه غټه ضایعه وه.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۲۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمد ظاهر شاه پاچاهي:

محمد ظاهر خان هلمندی د (۱۲۹۳) لمریز کال د تلي په (۲۲) نېټه په کابل کي زېږېدلی دی، په وړکتوب کي يې د کابل د حبيبيې او استقلال په لېسو کي يې زده کړې وکړې، په (۱۳۰۲ل) کال د پلار (نادر خان) سره فرانسې ته ولاړ او هلته يې په زده کړو پيل وکړ، په (۱۳۰۹ل) کال بېرته د فرانسې څخه هيواد ته راغی او په عسکري څانګه کي يې خپلو تعليماتو ته دوام ورکړ.[۱]

محمد نادر شاه پدې پوهېده، چي محمد ظاهر خان دده تر حضور لاندي بايد دلته په افغانستان کي زده کړه وکړي، چي د وطن په خوی او بوی بلد سي، يو کال وروسته يې د خپل اکا د زوی (سردار احمد شاه خان) لور حميرا و شهزاده محمد ظاهر خان ته په نکاح کړه او پدې پسې يې په نظامي اکاډمۍ کي داخل کړ، چي هغه يې هم عاجل ولوستله او په دا بل کال د حربيې د وزارت مرستيال سو.

محمد نادر شاه يوائي خشک عسکري مسلک ته نه ورخوشي کاوه، بلکې د پوهني د چارو سره يې هم آشنا کړ او يو ځل هم د پوهني د وزارت مرستيال سو، دی د يوې لويې حوصلې خاوند و او په دنده کي هم نه ستړی کېده.

د اعليحضرت محمد نادر شاه تر وژل کېدو وروسته چي محمد ظاهر شاه پاچا سو، هغه سمدستي خپل اکا (پخوانی صدراعظم محمد هاشم خان) بيا په صدارت وګماره او هغه هم د (۱۹۳۳ز) کال د نوامبر په (۱۲) نېټه خپله کابينه په دې توګه پاچا ته معرفي کړه:

۱.بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۴۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

– سردار شاه محمود خان حربیه وزیر
– فیض محمد خان بهرنیو چارو وزیر
– محمد گل خان کورنیو چارو وزیر
– فضل احمد خان مجددي عدلیه وزیر
– احمد علی خان د پوهنې وزیر
– میرزا محمد خان د سوداګریزو چارو وزیر او د مالیې د وزارت کفیل
– الله نواز خان د فواید عامې وزیر
– محمد اکبر خان د طب خپلواک مدیر
– رحیم الله خان د پُست، تلګراف او ټیلفون خپلواک مدیر

پورتنۍ کابینې به په اونۍ کې یوه ورځ د صدراعظم په مشرۍ غونډه کوله او په هغه کې به هر وزیر د خپلې اداري د کړنو په باب صدراعظم ته ګزارش ورکاوه او د کار په مربوطه ساحه کې به یې د یوه نوي انکشاف په باب نظر څرګنداوه، صدراعظم سخت دقیق شخص و، ده د مجلس جریانات پخپله دیکته کول او بیا به د مجلس مُنشي هغه د تصویباتو کتاب ته رسول.

د ظاهر شاه د پاچهي په دوران کې دوهمه نړیواله جګړه، په کال (۱۹۳۹ز) کې پیل سوه او وروسته په کال (۱۹۴۵ز) کې پای ته ورسېده، ددې جګړې لمبې چې له اروپا څخه پورته سوې وې ډېر ژر آسیا او د نړۍ نورو برخو ته ورسېدې.

د یادې جګړې دوې لوري د محور او متفقینو په نامه یادېدې، چې په محور کې (آلمان، ایټالیا، جاپان او د ختیځې اروپا کوچني هیوادونه) پکښې شامل وه او په متفقینو کې (انګلستان، فرانسه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوروي اتحاد، د امریکا متحده ایالتونه او یو شمېر نور اروپایي هیوادونه) شامل وه، دا یوه خطرناکه جګړه وه، هغه هیوادونه چې مستقیماً پکښې ښکېل وه، ډېر مالي او ځاني زیانونه ور ورسېدل او چې شامل نه وه هغه هم بې زخمه پاته نه سول.

د دې جګړې په دوران کې چې د افغانستان په شمال کې شوروي، په لوېدیځ کې ایران او په جنوب او ختیځ کې برتانوی هند پکښې رانسکور سول، په افغانستان کې محمد ظاهر شاه پاچا او سردار محمد هاشم خان صدراعظم و، محمد هاشم خان په ډېر لوی تدبیر نه یوائې افغانستان د جګړې له لمبو څخه وژغوره او وطن ته زیان ونه رسېده، بلکې د اقتصاد د ننګیو سره - سره یې حتی د سپما څخه کافي ډالر هم ذخیره کړل، چې وروسته په پراختیایي پروژو کې کار ورځخه واخیستل سو.

د دوهمي نړیوالي جګړې وروسته په کال (۱۹۴۶ز) کې محمد هاشم خان د صدارت څخه استعفاء وکړه او پر ځای یې کشر ورور (شاه محمود خان) د صدراعظم په توګه وټاکل سو، د نومورې د صدراعظمۍ په لومړي کال افغانستان د ملګرو ملتونو د سازمان غړی سو.

صدراعظم شاه محمود خان چې په افغانستان کې د دیموکراسۍ پلار ورته ویل کیږي، لومړی یو شمېر هغه سیاسي بندیان له محبسونو خوشي کړل، چې د نادر خان او یا هم محمد هاشم خان له خوا بندیان سوي وه، هغوي یې په لوړو پوسټونو مقرر کړل.

له هغه څخه وروسته د ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د پوهنتون د محصلینو اتحادیه جوړه سوه، آزاد مطبوعات منځته راغلل، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاروالیو د قانون سالم تطبیق پیل سو او ملي کلوپ منځته راغی، چې د کابل د لویو دولتي اراکینو، سردارانو او اشرافو یوه ټولنه وه، چې د دیموکراسۍ تر عنوان لاندې راووتله او سردار محمد داود خان هلمندی یې مشر و، پدغه وخت کې سردار محمد داود خان د ملي دفاع او کورنیو چارو وزارت سرګروپ هم و.

په (۱۹۴۷ ز) کال کې صدراعظم شاه محمود خان امریکا ته سفر وکړ، مخکې تردې چې صدراعظم دا تاریخي سفر پیل کړي، امریکا یې وپوهوله، چې په افغانستان کې پانګه اچونه لوی ګټور کار دی او افغانستان تر هرچا په امریکا خوښ دی، چې دلته په افغانستان کې پانګه په کار واچوي.(۱)

په (۱۹۴۷ ز) کال چې کله انګرېزان د هندوستان واک پرېښوولو ته اړ سول، نو افغانستان د پښتنو مسئله را پورته کړه، د خان عبدالغفار خان سره یې په دې غوښتنه کې ملاتړ وکړ، چې د هندوستان د وېش په وخت دې پښتنو ته خوښه ورکړل سي، چې دوي د هند یا پاکستان سره پاته کیږي، آزاد اوسېدل غواړي او که له افغانستان سره ېوځای ګډون طلبي، له کومه چې په کال (۱۸۹۳ ز) کې د ډیورنډ په کرښه انګرېزانو رابېل کړي وه، خو انګرېزانو دا لویه پړه وکړه، چې پښتنو ته یې خوښه ورنکړه.(۲)

په دا بل کال (۱۹۴۸ ز) کې صدراعظم خپل وراره (سردار محمد نعیم) چې د افغانستان په بهرنیو چارو وزارت کې د پوره مطالعې

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ باندې یو لنډه کتنه، ۲۳۲ مخ

۲.ډاکټر باقي درانی، پښتانه د تهذیب په څپو کې، ۳۸۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوند و، امریکا ته د سفیر په توګه وپیژاند، نومورې سردار امریکایي مؤسساتو ته دا ور وفهموله، چې د دوي لپاره د بندونو، ویالو او سړکانو جوړولو لپاره خورا ډېر کار سته، نو دا و، چې امریکایانو لومړی د خپلو متخصصانو په وسیله سیمه مطالعه کړه او کله چې ډاډمن سول، نو په (۱۹۴۹ز) کال کې یې یوویشت میلیونه ډالره لومړی پور (قرضه) د بندونو د جوړولو لپاره ورکړل او د موریسن نودسن په نامه کمپنۍ په کندهار کې کار پیل کړ، د نومورې کمپنۍ د انجنیرانو په وسیله د کندهار د بنار شمال ختیځ په (۴۰) کیلو متری کې د ارغنداب پر سیند یو بند جوړ سو، چې کار یې د (۱۹۵۰ز) کال د جون څخه د (۱۹۵۲ز) کال تر اپرېل پورې دوام وکړ.

د ارغنداب د بند څخه وروسته په دوهم پور اتلس نیم میلیونه ډالر د امریکا څخه واخیستل سو، دا ځل د هلمند پر سیند یو بند جوړ سو، چې په کال (۱۹۵۳ز) کې افتتاح سو.

د امریکایانو امریکن هوایي کمپنۍ د (۱۹۵۶ز) کال په سپتمبر کې (۱۴) میلیونه ډالره افغانستان ته پور ورکړ، چې په هغه د کندهار هوایي ډګر او د دیپلوماټانو د روزنې چارې سرته ورسېدې.

د (۱۹۵۷ز) کال د جون په (۳۰) نېټه امریکا پنځه میلیونه اووه سوه پنځوس زره ډالر د هلمند وادي د پراختیا او دوه میلیونه اته سوه شپېته زره ډالره یې د پرسونل د روزنې لپاره پور ورکړ.

همدارنګه د (۱۹۵۸ز) کال د جون په (۳۰) نېټه یې اووه میلیونه اووه سوه اته زره ډالره یې د سپین بولدک، کندهار، کندهار او کابل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسفالت لپاره پور ورکړ او دا ټول کارونه د امریکایي انجنیراتو په لارښوونه سرته ورسېدل.[1]

په (۱۹۵۳ز) کال د سپتمبر پر (۷) نېټه سردار محمد داود خان د صدراعظم په توګه وټاکل سو، نوموړي د هیواد د پرمختګ لپاره غوره کارونه پیل کړل، د سالنګ لوی سړک، له کابل څخه تر کندهاره لویه لار او بیا له کندهار څخه تر هراته لوی سړک، درونټي، نغلو، د ننګرهار کښنال او د هلمند ودانۍ ټولي په همدغه وخت کي وسوې.

داود خان غوښتل چې په هیواد کي بدلون راولي، په دې لړ کي له روس څخه پوځي او اقتصادي مرسته هم وغوښته، د پاکستان سره سیاسي مسئلې افغانستان ودې ته اړ کړ، چې په نظامي توګه پر روس تکیه وکړي، خو دغه پریکړه وروسته د افغانانو په لوی زیان تمامه سوه او شوروي ته د افغانستان په پوځ کي د لاسوهنې موقعه په لاس ورغله.

په کال (۱۹۵۵ز) کي افغانستان د دواد خان په مشرۍ دا پالیسي خپله کړه، چې پښتنو ته دي یو آزاد ټاټوبی د پښتونستان په نامه ورکړل سي، خو ظاهر شاه د پاکستان سره د اړیکو د خرابولو په حق کي نه و او نه یې په افغانستان کي د روس لاسوهنه خوښه وه، ځکه محمد داود خان په (۱۹۶۳ز) کي له خپله منصبه استعفاء ورکړه.[2]

داود خان د (۱۹۶۳ز) کال په مارچ کي له صدارت څخه استعفاء وکړه، ظاهر شاه ډاکټر یوسف د صدراعظم په توګه وټاکه او هغه په (۱۹۶۳ز) کال د مارچ په (۱۳) نېټه خپله کابینه اعلان کړه.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۳۸ مخ
۲.ډاکټر باقي درانی، پښتانه د تهذیب په رڼا کي، ۳۸۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر یوسف په (۱۹۶۵ ز) کال د اکتوبر په (۲۴) نېټه د دوهم ځل لپاره ولسي جرګې ته د کابینې او کړنلاري د لوستلو لپاره وغوښتل سو، خو هلته بې بندو باري او د نندارچیانو د ډېر بیروبار له املهیې کابینه سبا ته وځنډوله، سبا یې ترځانګړي حفاظت لاندې کابینه اعلان کړه، ولس پدې ډېر خفه سو او مظاهریې وکړه، خو د سردار ولي خان په امر پر مظاهرچیانو فیرونه وسول، چې له املهیې څو تنه ژوبل سول، ملت په دې نور هم په قهر سو، ظاهر شاه ددې لپاره چې د ملت قهر غلی کړي، ډاکټر یوسف یې د اکتوبر په (۲۹) نېټه له دندې ګوښه کړ.

د (۱۹۶۷ ز) کال د نوامبر په میاشت کې نور احمد اعتمادي صدراعظم وټاکل سو او په (۱۹۷۱ ز) کال یې استعفاء وکړه، له ده وروسته ډاکټر عبدالظاهر په (۱۹۷۱ ز) د مې پر (۱۶) نېټه صدراعظم سو او په (۱۹۷۲ ز) کال د دسمبر په میاشت کې استعفاء ورکړه، ظاهر شاه سمدستي موسی شفیق ته چې د بهرنیو چارو وزیر او د مصر په الازهر، د امریکا په کولمبیا او هارورد پوهنتونونو کې یې زده کړې وه، د دسمبر په (۷) نېټه صدارت ورکړ، تر څو د داود خان په کودتا سره پای ته ورسېد.

ظاهر شاه په (۱۹۶۴ ز) کال کې د افغانستان نوی اساسي قانون جوړ او توشیح کړ، ددغه اساسي قانون له مخې سیاسي فعالیتونه په هیواد کې ازاد سول، چې په پایله کې یې یو زیات شمېر سیاسي ګوندونه منځته راغلل، خلکو تر یوې اندازې پورې د خبرو او لیکنو ازادي پیدا کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په وخت کي له شوروي اتحاد سره د افغانستان اړیکي د پخوا په شان سړې او رسمي، خو له دښمنۍ او تاوتریخوالي څخه پرته وې، په ځینو برخو کي د دواړو هیوادونو تر منځ یو شمېر معاهدې هم وسوې، چې په دې لړ کي په (۱۹۴۶ او ۱۹۴۸ ز) کلونو کي د دواړو هیوادونو تر منځ د سرحدي اوبو پر سر تړونونه لاسلیک سول، چې د لومړني قرارداد له مخي د آمو د سیند پر غاړه د اوبو تر ټولو ژوره لیکه د دواړو هیوادونو د ریښتیني پوله په توګه وپېژندل سوه او د دوهم قرارداد پر بنسټ افغانستان د کشک د سیند په اوبو کي د شوروي دولت د حق درلودلو تصدیق وکړ، له دې وروسته د دواړو هیوادونو تر منځ د څلورو کالو لپاره سوداګریز تړون لاسلیک سو او موافقه وسوه، چې شورویان د اومو موادو لکه (پنبې او وړۍ) په بدل کي (تېل، بوره او نور) شیان افغانستان ته ورکوي.

له انګلستان سره د اړیکو په باب باید ووایو، چې د هند او پاکستان له خپلواکۍ وروسته تر ډېره وخته، د افغانستان سیاسي چارواکو ددې نظر له مخي چې د نړۍ د ټولو چارو د مزي سر د برتانیا د دولت په لاس کي دی، د هیواد د ستونزو حل یې په لندن کي لټوله او د برتانیا له دولت څخه یې تمه درلوده، چې له پاکستان سره به د پښتونستان مسئله هم د افغانستان په خوښه حل کړي، خو انګرېزانو له دې کار څخه ډډه وکړه، نو د افغانستان چارواکي په ځانګړې توګه د شاهي کورنۍ غړي له نومورې دولت سره سخت مخالف سول، ځکه دوي چې ډېر کلونه د برتانیا سره دوستي درلوده، احساس کړه چې نومورې دولت ورسره ژمنه ماته کړې او په یوه حساس تاریخي پړاو کي یې یوائي پرېښي دي او په مقابل کي په هره کچه چې له پاکستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره د افغانستان اړیکي سړې او خرابېدلې، په هماغه کچه یې د پاکستان له سیال هیواد (هندوستان) سره اړیکي تودې او ځلانده کېدې.

په همدې دوره کې د چین د جمهوریت له خلکو سره سیاسي مناسبات ټینګ سول، خو نوموړي دولت تر دغه مهاله په افغانستان کې کوم فعال رول نه درلود.[1]

د (۱۹۷۳ز) کال د جولای په (۱۷) چې د (۱۳۵۲ل) کال له (۲۶) نېټې سره سمون لري، پخواني صدراعظم (داود خان) چې د (۱۹۶۳ز) کال د صدارت څخه مستعفی سوی او دا لس کاله یې په ګمنامۍ کې ژوند کاوه یوه کودتا سرته ورسوله، چې په دې توګه یې په افغانستان کې د شاهي نظام کمبله تړله او جمهوریت یې اعلان کړ، ظاهر شاه چې د داود خان د کودتا په وخت کې په ایټالیا کې و، د (۱۳۵۲ل) کال د اسد پر (۲۱) نېټه یې داود خان ته یو لیک راواستاوه او نوی رژیم ته یې بیعت ورکړ.

په (۱۳۸۰ل) کال چې له (۲۰۰۱ز) کال سره سمون لري، د امریکایې پوځیانو په ملاتړ جوړې سوې اداړې ظاهر شاه ته بلنه ورکړه، چې افغانستان ته راسي، هغه هم راغی او دلته ورته د (ملت بابا) لقب ورکړل سو، نوموړی د (۱۳۸۶ل) کال د اسد په (۱) نېټه په کابل کې مړ او د مرنجان د غونډۍ په هدیره کې ښخ کړای سو.

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۷۳۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمد داود خان جمهوریت:

محمد داود خان هلمندی د سردار محمد عزیز خان بارکزي زوی، په (۱۹۰۸ز) کال د جولای په (۸) نېټه په کابل ښار کي وزېږېد، نوموړي خپل منځني تحصیلات په اماني لېسه کي سرته ورسولې، په فرانسه کي یې د کور جوړوني (مهندسۍ) په څانګه کي تحصیل وکړ او د کابل په حربي پوهنتون کي یې نظامي زده کړه وکړه.

داود خان په (۱۹۳۴ز) کال د مشرقي ولایت نائب الحکومه، له (۱۹۳۹ز) کال څخه تر (۱۹۴۷ز) کال پورې د مرکزي قواوو قوماندان، په (۱۹۴۸ز) کال د کورنیو چارو وزیر، د څه مودې لپاره په پاریس کي افغان سفیر، له (۱۹۴۹ز) کال څخه تر (۱۹۵۳ز) کال پورې د صدراعظم شاه محمود خان په کابینه کي د دفاع وزیر، په (۱۹۵۳ز) کال د کندهار د ولایت د نائب الحکومه او په همدغه کال د محمد ظاهر شاه صدراعظم وټاکل سو، چې په (۱۹۶۳ز) کال کي یې له صدراعظمۍ څخه استعفاء ورکړه.[۱]

د (۱۹۷۳ز) کال د جولای په (۱۷) نېټه، چې د کابل ښار سهار تود او شائسته و، د افغانستان ولس د محمد داود خان په اشنا ږغ، له خوبه راپاڅېده، د سهار په اووه بجو او شلو دقیقو د افغانستان راډیو د افغانستان د پخواني صدراعظم پیغام، چې یوه لسیزه یې په (۱۹۶۳ز) کال کي له خپلي استعفاء څخه وروسته په هیواد کي د حوادثو بهیر څاره، د خلکو غوږونو ته ورساوه، د پېژندني په خاطر د راډیو خبریال، محمد داود خان د وروستي ځل لپاره د سردار محمد داود خان په نامه

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۱مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاد کړ او داود خان د راډیو په څپو کې د خپل پیغام په لوستلو پیل وکړ، نومورې د خپلې اوږدې وینا په یوه برخه کې د راتلونکي کړنلارې د لویو ټکو د توضیع په هکله وویل:

((خپل هیواد ته د خدمت لپاره د بېلابېلو مسؤلیتونو د پرغاړه اخیستلو په لار کې زه د یوې موخې په لټون کې وم، چې په هغه سره به د افغان ولس او په خاصه توګه د محرومو طبقو او د هیواد ځوان نسل لپاره د مادي او معنوي ژوند رښتنې او مثبته فضا رامنځته سي، د وطن د نېکمرغۍ لپاره ما کوم بل بدیل نه لید او نه یې لیدلی سم، بېله دې چې صادقانه دیموکراسي پلې سي، چې د هغه بنسټ د افغانستان د خلکو اکثریت ته د خدمت په اساس ولاړ وي، د افغانستان د جمهوریت بهرني اړیکي به په ناپېلتوب او پوځي ډلو کې په نه ګډون او په نړیوالو قضایاوو کې د افغانستان د ولس په ازاد قضاوت باندي ولاړ وي.

د دې لپاره چې خپلو موخو ته ورسیږو، موږ ته تر هر څه نړیواله سولمنه فضا ضروري ده، هیڅ هیواد هم بېله نړیوالي سولي خپل ملي ارمانونه تر سره کولای نسي، پداسي حال کې چې په افغانستان کې به پدې هڅه بوخت یو، چې خپل هیواد وداني کړو، موږ د نړیولي سولي او سلم لپاره تودې هیلې لرو، لدې کبله د افغانستان د بهرنۍ کړنلارې لومړۍ ستنه به د نړۍ له ټولو هیوادونو او ملتونو سره له هر هیواد او ولس سره کې کوچنی وي او کې لوی، کې نږدې وي او کې لیرې، بېله توپیر او تبعیضه په سوله او دوستي ولاړه وي، له پاکستان سره زموږ د اړیکو په هکله به، چې یوائنی هیواد دی، چې ورسره موږ د پښتونستان د مسئلې په اړه یو سیاسي اختلاف لرو او تر اوسه د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر حلولو نه یو بریالي سوي، موږ به ددې مسئلې د حل موندلو پر لور خپلو هڅو ته دوام ورکړو)).

له دې وینا سره د افغانستان په سیاسي تاریخ کي یو نوی څپرکی پرانیستل سو او د افغانانو غوڅ اکثریت، چې د زاړه سوي شاهي رژیم څخه په تنګ او پزي ته راغلي وه، په ربښتني توګه خوښ او د راتلونکي هوسا او ښېرازه هیواد هیلي یې غوړېدلي وې.

د سرطان د کودتا په لومړۍ ورځ د (۱۹۶۴ ز) کال اساسي قانون ملغا اعلام سو او یوه مرکزي کمېټه وټاکل سوه، چې په خپل واریې محمد داود خان د افغانستان د جمهوریت د لومړي جمهور رئیس او مؤسس په توګه انتخاب کړ.

په افغانستان کي ددې بدلون په اړه نړیوال غبرګون په تېره بیا د پاکستان لخوا ګړندی و، د داود خان د حکومت پر ضد د کږو تبلیغاتو ژرندي، چې هدف یې د افغانستان بې ثباتي وه، په څرخېدو سوې، اسلام آباد د افواهاتو په خپرولو پیل وکړ، چې داود خان کمونیست دی او په افغانستان کي د اسلام دین له خطر سره مخامخ دی، په لندن کي د لندن ټایمز ورځپاڼې ولیکل، چې د پښتونستان مسئلې ته په اشاره سره داود خان یو زوړ زخم بیا راسپښولی دی، پدې پسې د فرانس پریس اژانس راپور ورکړ، چې د افغانستان نوی رژیم له افغانستان څخه د ټولو پاکستانیانو د سمدلاسه ایستلو امر ورکړی دی، پاکستاني چارواکو پدې بحث لاس پوري کړی و، چې په (۱۹۷۱ ز) کال کي هندوستان له پاکستان څخه بنګله دېش غوڅ کړ او افغانستان غواړي چې د روسانو په مرسته پاکستان تجزیه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د جمهوریت له جوړېدو سره سم پاکستاني مشرانو تل خپل هیواد د یوه کوچني او سوله خوښوونکي هیواد په توګه نړۍ ته معرفي کاوه، چې د غلیمي نړۍ لخوا احاطه او د بربادولو نیت یې درلود، د پاکستان د مشرانو پدې ساندو کي له صدراعظم ذوالفقار علی بوټهو څخه نور دمخه کېدای نه سوه، نوموړي پدې اړه، چې بهرنۍ نړۍ ته، پاکستان د یوه محاصره سوي او مظلوم هیواد په توګه معرفي کړي، ماسټرو.

بوټهو د (۱۹۷۳ز) کال په نوامبر کي د یوې اعلامیې په ترڅ کي افغانستان د پاکستان په کورنیو چارو کي په لاسوهنې تورن کړ او اخطاریې ورکړ، چې ځینې کسان ده ته سلا ورکوي، چې د افغانستان پخوانی پاچا (محمد ظاهر شاه) ته بلنه ورکړي، چې د پاکستان قبایلي سیمو ته سفر وکړي.

دې پارونکې اعلامیې د افغانستان د حکومت سخته غوصه وپاروله او د هغې په ځواب کي د (۱۹۷۴ز) کال د فبروري په پیل کي د افغانستان جمهور رئیس محمد داود خان، فرانسوي ورځپاڼې (لومند) ته وویل، چې په اصطلاح د پاکستان شمالي صوبه سرحد تل د افغانستان د خاوري نه ببلېدونکې برخه وه او برتانویانو د نامساوي تړونونو په تحمیلولو باندې، چې دده حکومت ته د اعتبار وړ نه دي، هغه سیمې د افغانانو له حاکمیت څخه ببلي کړې.[1]

داود خان سمدلاسه داخل په هیواد کي دولتي تشکلیلات جوړ کړل، چې په لاندې ډول وه:

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۳۲۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد داود خان رئیس، ډاکټر حسن شرق مُنشي او غړي يې دا کسان وه: جنرال غلام حیدر رسولي، ډګروال سرور نورستانی، ډګرمن عبدالقدیر نورستانی (د ترافیکو افسر)، ډګرمن محمد یوسف، جګړن مولاداد، جګړن خلیل الله، ډګروال خلیل الله، ډګروال غوث الدین فایق، جګړن فیض محمد، جګړن پاچا ګل وفادار، جګتورن ضیا مجید، جګتورن عبدالحمید محتاط او سید عبدالله.

همدارنګه حکومت او کابینه په دې توګه وټاکل سوه:

محمد داود خان علاوه پر رئیس دولت، صدراعظم، دفاع وزیر او د بهرنیو چارو وزیر هم سو، ډاکټر حسن شرق د صدراعظم مرستیال، فیض محمد خان د کورنیو چارو وزیر، عبدالله د مالیې وزیر، غوث الدین فایق د فواید عامې وزیر، پاچا ګل وفادار د سرحداتو وزیر، عبدالحمید محتاط د مخابراتو وزیر، عبدالقدیر نورستانی د پولیسو او ژاندارم عمومي قوماندان او په نظامي برخه کي مهمي قوماندانۍ هغو کسانو ته ووېشل سوې، چې په کودتا کي يې برخه درلوده.

داود خان په (۱۹۷۳ ز) کال د جمهوریت بیرغ د جمهوري ارګ د مانۍ مخ ته پورته کړ او د کابل په لس ګونو زرو خلکو په دغه وخت کي لاسونه ورته وټکول.

د بیرغ رنګ هم هغه تور، سور او زرغون و، خو په نښان کي يې بدلون راغلی و، په نښان کي د محراب او منبر پر ځای د یو عقاب تصویر ځای سوی و، چې په خلاصو وزرونو هوا ته د الوتلو په حال کي معلومېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داود خان د هیواد مشهور شاعر، ادیب او لیکوال عبدالرؤف بینوا (هلمندي) ته دنده ورکړه، چې د جمهوریت لپاره ملي سرود جوړ کړي او دلته د هغه ملي سرود بشپړ متن لیکل کیږي:

څو چې دا مځکه آسمان وي
څو چې دا جهان ودان وي
څو چې ژوند په دې جهان وي
څو چې پاته یو افغان وي
تل به دا افغانستان وي
تل دي وي افغان ملت
تل دي وي جمهوریت
تل دي وي ملي وحدت
تل دي وي افغان ملت، جمهوریت
تل دي وي افغان ملت، جمهوریت
ملي وحدت. ملي وحدت

دا ملي سرود په دسته جمعي ویل کېده، د اردو په موزیک کي هم ځای سوی و او په ټولو تشریفاتو کي که په کور کي وه او که په بهر کي د داود خان د ورتګ او یا راتګ په وخت کي ورته ویل کېده.[1]

د داود خان په دوره کي ډېر قوانین نافذ سول، لکه په (۱۳۵۵ل) کال کي نوی اساسي قانون، د جزا قانون، مدني قانون، د ارضي اصلاحاتو قانون، د بانکونو قانون، د مځکو (ارضې) د سروې، تصفیې او ثبت قانون، د کورنۍ او بهرنۍ پانګې اچونې قانون، د

۱. کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۸۱ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوپراتیف قانون، د سوداګرۍ او صنایعو د اطاقونو قانون، د استهلاکي موادو د مالیې قانون، د سیاحت قانون، د ټرانسپورټ او د جادې د ټرانزیټ قانون او د بېسیم دستګاه قانون.[1]

د ولسمشر محمد داود خان په دوره کي د برېښنا لپاره لاندي پروژې عملي سوې:

۱.د کونړ په ولایت کي پر سیند د اوبو برېښنا دستګاه.

۲.د هرات په ولایت کي د چشت شریف سره نږدې د هریرود پر سیند د برېښنا بند، چې کار یې د هلمند د ساختماني دستګاه له خوا په مخ روان و.

۳.د هلمند پر سیند د کمال خان د برېښنا بند، چې د جوړېدو کار یې د هلمند د ساختماني دستګاه له خوا تر سره کېده.

۴.د بامیانو د اوبو برېښنا دستګاه، چې د بامیان په ولایت کي یې د اوبو او برېښنا د وزارت له خوا د جوړېدو چاري پر مخ بېول کېدې.

سربېره پردې دا لاندي پروژې تر طرح ریزۍ او فني مطالعاتو لاندي وې:

۱.د پنجشېر د تنګي پروژه.

۲.په تالقانو کي د فرخار پر سیند د ورسېج بالا پروژه.

۳.د کوکچې پر سیند د کوکچه علیا پروژه او د کوکچه سفلي پروژه او نور.[2]

۱.بشیر احمد ریان، د افغانی پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۷ مخ

۲.اورنګزېب ارشاد، افغانستان پېژندنه، ۴۲۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد داود خان د واکمنۍ په لومړیو کې د کمونیستي افسرانو او لوړ رتبه چارواکو په مرسته حکومت کاوه، خو وروسته متوجې سو، چې ملت کمونیست او کمونیست پلوه حکومت نه غواړي، له همدې امله یې په حکومت کې تصفیه پیل کړه، هغه اشخاص چې د روسیې سره یې اړیکي درلودې، له حکومتي دستګاه څخه وایستل.[1]

محمد داود خان په (۱۹۷۴ ز) کال په کابل کې د امریکا د سفیر په وسیله د هغه هیواد څخه د مرستې غوښتنه وکړه، چې دده له اقتصادي پلانونو سره همکاري وسي، خو امریکا چندان علاقه ونه ښوده له بهانې یې وکړې، خو اصل حقیقت دا و، چې امریکا، افغانستان د شوروي یوه سپوږمۍ بلله او د پاکستان سره د اختلاف په وجه یې افغانستان ښه نه لیده.

لکه څنګه چې مخکې داود خان په خپله وینا کې د پښتونستان چې د ډیورنډ ها غاړې ته د افغانستان پرته خاوره ده، یادونه وکړه، چې دا نوی جمهوري حکومت به د هغې په هکله او د هغې سیمې د لاسته راوړلو لپاره اقدامات وکړي، بلې خواته ذوالفقار علی بوټهو په داود خان پسې پروپاګند شروع کړ، چې دی د روس د لاس سړی دی او هغه څه کوي، چې روس یې غواړي.

ذوالفقار علی بوټهو په افغانستان کې د جمهوري نظام د نسکورولو لپاره په یوه لړ عملي ګامونو پورته کولو لاس پورې کړ، د مجید کلکاني په مشرۍ یوې ډلې د (ستم ملي) په نامه له یوې بلې ډلې سره په ګډه، چې د (سازمان ملي مردم افغانستان) نوم ورکړل

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۸ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی و، په پاکستان کي د بوټهو حکومت تر خپل وزر لاندي نیولې وه او د افغانستان پر ضد په فعالیت بوخته وه، بوټهو ددې ډلې په راټولولو او منظم کولو لاس پوري کړ او ورته یې په پاکستان کي د پوځي روزني کمپونه پرانیزل، په (اخوان المسلمین) مشهوره یوه بله ډله هم بوټهو په غیږ کي ونیوله، دا ډله چې په سر کي د (جوانان مسلمان) او د (اسلامي نهضت) په نامه یادیده، د کابل پوهنتون د شرعیاتو پوهنځي د رئیس (غلام محمد نیازي) په مشري د کمونستانو پر ضد په ځرګند فعالیت لاس پوري کړ.

د جوانان مسلمان ګوند په (۱۹۷۴ ز) کال کي که څه هم د کمیت له خوا دومره پیاوړی نه و، د محمد داود خان د حکومت پر ضد په یوه پاڅون کي برخه درلوده، خو مقاومت یې ژر وځپل سو او د هماغه کال د جون تر میاشتي پوري ددې ګوند مشر (پوهاند نیازی) او څه نا څه دوه سوه نور غړي یې ونیول سول، د برهان الدین رباني، احمد شاه مسعود او ګلبدین حکمتیار په شمول د هغه ځیني فعالین پاکستان ته وتښتېدل.[1]

داود خان د ایران له پاچا څخه د افغانستان په اقتصادي پلان کي د همکاری هیله وکړه او هغه هم ومنله، ایران د یو کل په توګه دوه ملیارده ډالره ومنل او په (۱۹۷۶ ز) کال کي قرارداد وسو، نومورې پیسې د اوسپني د لاري د جوړولو لپاره تخصیص سوي وې او (۱۸۱۰) کیلو متره لاره په دې توګه سروې سوه: د اسلام کلا هرات، هرات، فراه، لښکرګاه د ایران تر سرحد پوري، کندهار، سپین

۱. غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۳۲۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بولدک، کندهار، کلات، مقر، غزنی، لوګر (مس عینک)، کابل، حاجي ګک (د اوسپني کان) کار تکمیل سوی و، دا کار د اووه کلن اقتصادي پلان په لومړي کال پیل کېده او په (۱۹۸۴ ز) کال کي پای ته رسېده.

دا یوه لویه پروژه وه، چي داود خان زیات ورته هوسېده، خو شوروي په ډېر تشویش ورته کتل او په کابل کي پرچمیانو په داود خان پسې ډېر بد تبلیغات کول، چي لوېدیځ ته یې ځان ورنږدي کړی.

د (۱۹۷۷ ز) کال په اپرېل کي د شوري په بلنه داود خان مسکو ته سفر وکړ او دا د داود خان وروستی سفر و، د داود خان اصلي موخه دا وه، چي ځانته معلومه کړي، چي آیا په دغو روانو ګډوډیو کي (مطلب یې د خلق او پرچم تخریبونه وه) روسیه لاس لري او که نه.

داود خان په مسکو کي په یوه غونډه کي له برژنیف سره وکتل، خو د دواړو تر منځ خبرو زور واخیست، برژنیف داود خان ته وویل، چي د افغانستان په شمال کي د امپریالیزم[1] جاسوسان رائي، پخوا دغسي مسائلو ته پاملرنه کېدله، خو اوس چندانې توجه نه ورته کیږي، د دغي خبري په اورېدو داود خان سخت عصبي سو او وې ویل: افغانستان د شوروي دوستي ته لوی ارزښت ورکوي، خو دا د دې معنی نه لري چي افغانستان باید خپله آزادي له لاسه ورکړي، دا د افغانستان انحصاري حق دی، چي پخپله خاوره کي څوک پریږدي او څوک نه پریږدي او په دې برخه کي د نېه ګاونډیتوب ټول شرایط په نظر کي نیول سوي دي، له دې سره یې قلم پر کتابچه کښېښود او ولاړ

۱. Imperialism

(c) ketabton.com: The Digital Library

سو، د سر په اشاره يې رخصت واخيست او روان سو، برژنيف تر شا په پسې و، په دراوزه کې وحيد الله، داود خان ته وويل، چې د ديپلوماسۍ له مخې بايد په ښه طريقه رخصت واخيستل سي، داود خان ودرېد او کله چې برژنيف ورته راورسېد، نو په خندا يې ورته وويل: تا زما څخه د يوه شخصي دوه په دوه ملاقات غوښتنه کړې وه، دا وخت ستا په لاس کې دی، چې هر وخت لازم بولې زه په خدمت کې يم.

داود خان هم هغسې تريو و او ځواب يې ورکړ: نور هغسې ملاقات ته ضرورت نسته مسائل حل سول او له دې سره راووت او په هغه پسې له مسکو څخه را رخصت سو، د داود خان دا ملاقات ډېر ترخه عواقب درلودل، شوروي چې پخوا د دواد خان د چپه کولو کوم پلان درلود، هغه يې دستي تر لاس لاندې ونيو، دا ټکر شوروي په دې قانع کړ، چې داود خان نور د شوروي په کړۍ کې ځان نه مقيدوي.

د مسکو تر سفر او د برژنيف سره تر ټکر دړې مياشتې وروسته شوروي په کابل کې د خلق او پرچم اتحاد راوست او دا د داود خان له منځه وړلو يو مقدماتي حرکت و، په اردو کې د شوروي درې سوه مشاورين د دغه پلان د پلي کولو لپاره په کار ولوېدل، داود خان په دې پوهېده چې شوروي نور دده د منځه وړلو لپاره د هيڅ عمل څخه دريغ نه کوي.

د (۱۹۷۸ ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه مير اکبر خيبر په قتل ورسېد او دا مرګ د ډېرو تباه کوونکو پېښو سرآغاز سو، نوموړی د خلق ديموکراتيک ګوند د پرچم د ښاخ يو ډېر مهم غړی او يو سر سخت کمونيست و، د خلق او پرچم ډلو يې جنازه په سترو مراسمو خاورو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسپارله او د دولت پر ضد يې ويناوي وکړې، داود خان يې متهم کړ، نوموړی هم عصبي سو، د خلق او پرچم د مشرانو د نيولو امريې صادر کړ.

د داود خان په شاوخوا چې يا د (کي.جي.بي) غړي يا مغروره بې عقلان راتاو سوي وه، هغو داود خان دې ته وهڅاوه، چې شديد عکس العمل وکړي او دغسي يو کار پر اور د تېلو د تويولو حکم درلود، د خيبر مرګ هولناک عواقب درلودل.

د خيبر قتل او په ناحقه د هغه په قتل د داود خان متهمول او د خيبر پر جنازه او فاتحه د دولت پر ضد جنايت کارانه شعارونو ورکولو، محمد داود خان سخت عصبي کړ، د (۱۹۷۸ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د شپې په کابل کي راډيو اعلان وکړ، چې د خاينو عناصرو اووه تنه په دې شهرت ونيول سول: نور محمد ترکی، ببرک کارمل، ډاکټر شاه ولي، دستګير پنجشېری، عبدالکريم شرعي جوزجاني، ضمير ساپی، حفيظ الله امين (چې په سبا ونيول سو)، پر دې کسانو د وطن په وړاندي د خيانت تور لګول سوی و، دوي په محبس کي واچول سول او په دا بله ورځ د هيواد په مرکز او ولايا تو کي جشنونه ونيول سول، چې وطن د کمونيستو خاينانو څخه پاک سو، دا شعارونه شوروي اورېدل، خو پلان يې د تطبيق په حال کي و.

د اپرېل په (۲۷) ورځ سهار وختي د حفيظ الله امين په اطلاع د (۴ او ۱۵) زغره لرونکي قوا او هوايي قوتونو له خوا د داود خان پر مقرارګ حمله وسوه، لومړنی ټانک د اسلم وطنجار و، چې پر ارګ او دفاع وزارت يې فيرونه وکړل، داود خان په دغه وخت کي د کابينې غونډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغوښتې وه، چې د نیول سوو کسانو په هکله تصمیم ونیسي، البته د دوي لپاره اعدام په نظر کې نیول سوی و، د زغره لرونکي قوې ټانکونو پر ښار هم حمله وکړه، خو ډېر زوریې پر ارګ و، داود خان کابینه رخصت کړه او د خپلې کورنۍ سره د ارګ په یوه زېرخانه کې کښېناست.

وزیر دفاع رسولي او دده لوی درستیز عبدالعزیز د صحنې څخه وتښتېدل او د قرغې فرقې ته ولاړل، چې هغه راوبولي، خو هلته هم وضع بدله وه، څو ریشخور ته راوخوځېدل بیا په لارکې ونیول سول او ووژل سول.

د ورځې پر (۱۱) بجو لومړی فیر د دفاع پر وزارت وسو، په دې پسې په ارګ کې د ساعت برج والوزول سو او بیا پر ګارډ فیرونه پیل سول، پنځلس دقیقې نه وې تیري سوې، چې له ارګ څخه دودونه آسمان ته پورته سول.

د ورځې پر (۴) بجو د هوایي قواو افسر قادر پس له ډېر قتل و قتال څخه له بګرامه په میګ جېټانو پر ارګ حمله وکړه، دا حملې تر مابنامه جاري وې، د شپې د ګارډ مقاومت ختم سو او هغه قوماندان (صاحب جان) ونیول سو او ووژل سو او بیا وطنجار او قادر د جمهوریت خاتمه اعلان کړه.

په سبا یې د امام الدین په نامه یو افسر ډګرمن ګل آقا د دوو نورو افسرانو سره هغه صالون ته ورننوتل، چې هلته محمد داود خان د خپلې کورنۍ سره پکښې ناست و، امام الدین داود خان ته وویل، چې وسله کښېږده او تسلیم سه، داود خان پر هغه د تفنګچې فیر وکړ، چې امام الدین پر لاس زخمي سو، په دې پسې د غو افسرانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاشنکوفونو داود خان او کورنۍ یې قتل کړل، په دې کې محمد داود خان د هغه دوه ځوان زامن عمر او خالد، میرمنه یې، د داود خان ورور محمد نعیم خان، د داود خان مرسته ندي او د هغو اطفال، سردار نظام الدین غازي او عبدالله ټوله (۱۷) تنه په قتل ورسېدل، په دې فاجعه کې د ارګ په سلګونو خلک ووژل سول، همداسي په نور کابل کې په زرګونو خلک په شهادت ورسېدل.[۱]

د شهید سردار محمد داود خان او د هغه د کورنۍ د مړو موندلو لپاره په (۱۳۸۷ لمریز) کال کې د افغانستان نوي ولسمشر (حامد کرزي) یو فرمان صادر کړ او یو کمېسیون یې موظف کړ، چې د محمد داود خان مړی ولټوي، د کمېسیون غړو د ځلورمي زغره والي لوا شاته کار پیل کړ، هلته له سهار څخه تر مازدیګر پورې پنځوس، شپېته تنه کارګرانو د کمېسیون تر نظر لاندې کار کاوه، هر کارګر ته د ورځې درې سوه افغانۍ ورکول کېدې، خو په کومه ورځ چې د شهید محمد داود خان او د هغه د کورنۍ مړي وموندل سول، پر یاد مزد سل افغانۍ نوري هم د انعام په توګه ورزیاتې سوې، کمېسیون اعلان وکړ، که هر چاته د پخواني ولسمشر (داود خان) د ښخېدو ځای معلوم وي، دوي ته دي خبر ورکړي، کمېسیون د پخواني رژیم له لوړ پوړو چارواکو څخه پوښتنې وکړې، خو ګټه یې ونکړه، ځکه هغو ویل نه پوهېږو او خبر نه یو، ځینو افغانانو له بهر څخه ټلیفونونه کول یو ځای او بل ځای یې ښوول او کمېسیون به هم ځایونه پلټل، یوه اونۍ وروسته سردار نادر نعیم خبر ورکړ، چې له پکتیا څخه د پخواني

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۹۲ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورمي لوا یو افسر (پادشاه میر) ټلیفون کړی او ادعا کوي، چې د ښخېدو اصلی ځای ور معلوم دی.

پادشاه میر یوه اونۍ وروسته کابل ته راغی، د کیندلو ځای چې یې ولید، ویې ویل چې خطا وتلي یاست، تقریباً درې کیلو متره وړاندې د صافي غره لمنه یې وروښوول، چې د څلورمي لوا شمال کیږي، کله چې د کمېسیون غړي ور ورسېدل، نو پادشاه میر ورته وویل چې دغه ځای دی، خو تر لږ شېبې وروسته داسي وبرېښېده، چې هغه هم ځای نه پېژني، هري خواته یې کتل، بیا یې په عاجزۍ وویل، ورونو دېرش کاله تېر سوي د مځکي مخ اوښتی، نو ځکه پوره نه پوهیږم، چې قبرونه به چیري وي، همدغه مهال یو لاروي د کمېسیون له غړو څخه پوښتنه وکړه، چې په څه بوخت یاست؟ کله چې وپوهېده، په منډه ولاړ او د نږدې کلي څخه دوه کسان (حمید الله او مولا ګل) یې خبر کړل، دې دواړو کسانو سره کره معلومات وه، مولا ګل تقریباً شپېته متره شاته ولاړ، پریو ځای ودرېد او ویې ویل: قبرونه دادي، نږدې سل متره ها خواته ولاړ او په ګوته یې اشاره وکړه، دوهم قبر دا دی، معنی دا چې دا مړي په دوو ډله ییزو قبرونو کي په جلا ډول ښخ سوي دي، تر کیندو وروسته په یو قبر کي (۱۳) مړي او په بل کي (۱۶) مړي ټول (۲۹) تنه مړي، ښځي، کوچنیان او نارینه وموندل سول.

د شهید سردار داود خان او د هغه د کورنۍ مړي د کابل په پلچرخي کي له موندلو وروسته (۲۰۰۹ ز) کال د مارچ په (۱۷) نېټه د سکاټ په غونډۍ کي، چې د داود خان په نوم ونومول سوه، خاورو ته وسپارل سول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داود خان د واکمنۍ پای ته رسېدل او د یوه نوي سیاسي نظام مینځ ته راتګ سره د هیواد سیاسي وضع بدله سوه، په دې موده کې د اختلافونو په وجه نړیوالو قدرتونو ته د مستقیم تېري لپاره زمینه برابره سوه او تر اوسه پوري زمونږ هیواد د یوه قوي مرکزي سیاسي نظام خاوند نه سو، ددې پېښو او حوادثو لاملونه د داود خان د واکمنۍ سره تړلي اړیکي لري.[1]

محمد داود خان یو ربښتنی وطن دوسته شخص و، چې د وطن لپاره یې سر، کورنۍ او مال قربان کړ، د داود خان په قتل سره د هلمندیانو واکمني خاتمه وموندله، چې په (۱۸۳۵ ز) کال کې په لومړي ځل امیردوست محمد خان د لرغوني هلمند یو بچي د افغانستان پلازمېنه لاس کې ونیو، له (۱۷۴۷ ز) کال څخه تر (۱۹۷۸ ز) کال پورې هلمندیانو د افغانستان په معاصر تاریخ کې ډېر رول درلود، په یادو کلونو کې د هلمند د لرغوني سیمې (۱۲) تنه پاچاهان، په لسګونو وزیران، سفیران، جنرالان، سلاکاران، دولتي مامورین، معلمان، استادان، روڼاندي، والیان، ښاروالان، رئیسان او نور ډېر لویو لویو دولتي چارواکو او ستر عالمانو د افغانستان په دولتي تشکیلاتو کې ځای درلود او پر ټول افغانستان یې واکمني کوله.

۱.پوهندوی مستعلي نیازي، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سیاسي ستونزي، ۲۵۷ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلمند (هیتومنت)

درپیمه برخه

کلتوري دودونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

دود (عرف او عادات)

دود او دستور، رسم او رواج د یوه ولس په ژوندانه کې ډېر دخل لري او هیڅوک یې له تاثیره بیخي نسي وتلای، کوم تغیر او تحول چې په عرف او عاداتو کې پېښیږي، هغه ډېر ځنډنی دی او زمونږ د نن ورځې دودونه او رواجونه له ډېرې زړې زمانې یادګار دي، چې نسل په نسل مونږ ته رارسېدلي دي.

ځیني پخواني دودونه اوس هم په ځینو متمدنو او مترقي ملتونو کې سته، چې څه مادي یا معنوي کټه پکښې سړی نه وینې، مګر ددې له املـه چـې د خُلـق او عـادت ځـای یـې نیـولی دی، څـوک یـې نسـي پرېښوولای.

د یـوه ملت ذهنـي او روحـي پېژنـدګلوی لـه دود او دسـتور سره ډېره ټینګه اړیکه لري او همدغه شی یو ملت له بل ملت څخه په معنوي او کلتوري لحاظ بېلوي.

د انسـان ناسـته ولاړه، تـګ راتـګ، خنـدا او ژړا، غـم او ښـادي، دوسـتي او دښـمني په هر ځـای کـي یـو څه مخصـوص اداب او رسـوم لري، چې څوک ورسره مخالفت نسي کولای او ښه سړی یا بد سړی په همدغه هنداره کي لیدل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څوک چې د یوه ملت حال مطالعه کوي او غواړي، چې معنوي او حقیقي څېره یې ځانته معلومه کړي، نو د هغه ملت په دود او دستور کې دي ژوره مطالعه پیل کړي.

په یوه ملت کې هغه کسان په نورو باندې ډېر تاثیر او نفوذ پیدا کولای سي، چې د قوم عادات، اخلاق، دودونه او رواجونه ورته ښه معلوم وي او له دغې لارې څخه د خلکو له روحیاتو او نفسیاتو سره ښه اشنا سوي دي.[1]

نو پدغه منظور موږ هم تاسو ته د هلمند د لرغوني سیمې هغه مهم دودونه وړاندي کوو:

د کورنۍ جوړښت:

هلمندیان عموماً کورنۍ په نړۍ کې تربرو کي تشکیلوي، یعنې د اکا زوی باید لومړی د اکا لور وغواړي او که هغه نه وي، نو د عمه لور غواړي او د پلار په سلسله کې د ښځې غوښتل د کورنۍ پخوالی بولي، تردې را وروسته که د پلار په خوا کې ښځه ونه غواړي، نو د مور له خپلوانو څخه ښځه ټاکي او داسې ببرته هغه پلرنۍ اړیکه ټینګوي، چې مور او پلار ییا سره د اکا لور او زوی وي.

تردې چې راتېر سو، نو په دغه ترتیب سره نورو تربرو کې ښځه غواړي او ډېر لږ داسې پېښیږي، چې له بل قوم څخه ښځه وغواړي.

دا سلسله په هغو کورنیو کې پاللکیږي، چې اقتصادي وضعیت یې ښه وي او هلته چې فقر او مسکنت غلبه کړې وي، نو لږ داسې

۱.پښتني دودونه، ا مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسوماتو پیروي کیږي، د کورنۍ په جوړښت کي مور او پلار لوی غړي دي، مشر زوی د پلار اوږه او مشره لور د مور د لاس لکړه ده.

د کورنۍ غړي:

مور او پلار د کورنۍ مشران دي، پلار د دې مسئول دی، چي خرڅ برابر کړي، ستونزي وګالي او د کورنۍ لپاره ډوډۍ پیدا کړي، مور به د کور انتظام برابروي، ډوډۍ به پخوي، اولادونه به روزي.

مشر زوی او مشره لور ترپلار او مور لاندي د کور مشران ګڼل کیږي، مشر زوی له پلار سره یو ځای کار کوي او په عمومي ډول یې د پلرني کورنۍ سره تر هغه وخته اړیکه ټینګه وي، چي ترڅو واده کوي، همدا ډول لور د مېړه تر کور پوري له پلار او مور سره اړیکه لري.

کلیوالي یا وطنوال خلک عموماً د اقتصادي شرایطو د کمزورۍ په وجه لویي کورنۍ نه سي تشکیلولای، دا سبب دی، چي نیکه او انا یا اکا، عمه، خاله او ماما یوائي د هغو کورنیو د غړو په شمېر کي داخلیږي، چي اقتصادي وضعیت یې ښه وي، یعنې ماړه وي.

د هلمندیانو کورونه:

وطنوال هلمندیان ډېر مختصر کورونه جوړوي، اکثره په خټینو او لرګینو کورونو کي ژوند کوي، چېرۍ دروي او پر سر یې نلان وراچوي، خو ماړه خلک یې په کلاوو کي اوسیږي، د دوي کورونه داسي جوړ سوي وي، چي په یوه برخه کي پخپله ژوند کوي، په بلي برخي کي حیوانات دروي او له بلي برخي څخه د تحویلخانې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخلي، دا کورونه غولی (صحن) نه لري او که ځيني کورونه يې هم ولري، نو هغه پر کوډلو د کېږو دېوالونه راګرځوي، خو اوس مهال د ګچ، سمينټ، ډبرو او سيخو کورونه په ښار کي او څه هم په اطرافو کي رواج دي.

هغه اطاق يا خونه چې دوي ژوند پکښې کوي پر سر (چت) يو کولک لري، چې دود تر وزي، اور د خوني په يوه کونج کي بلوي يا يې د خوني په منځ کي نغری جوړ کړی وي، د خوني پر دېوال موږی ټکوهي پر هغه باندي د ضرورت وړ شيان لکه د غوړو من او داسي نور شيان ځړوي.

ماړه خلک په کلاوو کي اوسيږي او هر يو تر خپل وس پوري پخې او کلکي کلاوي جوړوي، کلاوي برجونه لري او دېوالونه يې خورا جګ وي، په منځ کي يې پر لوی غولي شاوخوا خوني راګرځېدلي وي، د کلاوو خوني په ضربې د اومو خښتو څخه جوړيږي، د کلاوو خلک يا په کلاوو کي دننه حيوانات دروي او يا د کلا د اړخ سره ځای ورته لري، خو په عمومي ډول د حيواناتو د درېدلو ځای د کلا بيت الخلا هم وي او دوي يې د (شاخونه) بولي، د اوسېدلو په خونه کي د (تنبې) په نامه يو ځای جوړوي، چې پر هغه د کور ټولي کمبلي او نور شيان وډي او هغه ته کور هم وايي.

اوس مهال په لښکرګاه ښار کي پاخه تعميرونه زيات جوړيږي او خلک پکښې اوسيږي، دا تعميرات په ښو وسائلو سمبال وي، د کور اطاقونه دننه په تعمير کي وي، ځيني خلکو په کور کي دننه آشپزخانه او حتی بيت الخلا وي هم جوړ کړي وي، د مېلمنو سرايچه جلا وي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه داسي کور په هلمند کي نسته، چي هر وخت مېلمه ونه لري او هلمندي ولس ډېر مېلمه پاله خلک دي.

د هلمندیانو کالي:

د وطنوالو بڼګران چي ددې سیمي لوی اکثریت تشکیلوي، کالي یې عبارت له یوه کمیس، پرتوګ او لنګوټې څخه وي، کوسی هغه د کراستي څخه جوړ سوی لباس دی، چي هم په ګرځېدلو کي پر اوږو کیږي او هم د شپې د بڼستني کار ورکوي، ځینې بڼګران سدرې (واسکټ) اغوندي او د کرباس پټووان پر اوږو کوي، کمیس یې تر زنګنو لا تېر وي، اوږده او لوی خلاص خولې لستونې لري، پرتګان یې ډېر چوڼ لري، پایڅې یې تر زنګنو څلور ګوټې را لاندې وي او د پایڅو خولې یې ډېري لوییي وي، اکثراً د کمیس د لمنې څوکه او د پایڅو خوله سره یو ځای وي.

د بڼګرانو ښځي اوږد تور کمیس اغوندي او پرتوګ یې د سره الوان وي، لور تور پوړنی پر سر کوي او پر هغه سربېره یوه توره ریښکې څو وله پر سر پېچي چي لکه لنګوټه داسي ایسي، سپین سري ښځي یې ملا هم په یوه بل ټوکر تړي، د کالو په جوړښت کي مهمه داده، چي کمیس او پرتوګ چي هر څومره ډېر چوڼ ولري، په هغه اندازه په زړه برابر کالي بلل کیږي، د بڼګرانو نر او ښځي تر هغو بله جوړه کالي نه کوي، تر څو یې هغه مکنځې جوړه پر ځان نه وي توی سوې، دوي کالو ته د پینو په ایښوولو کي د رنګ توپیر ته اهمیت نه ورکوي، هلک چي واده وکړي او زوم سي، د هغه د کمیس غاړه او لستونې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(چکن کوي)، که د کمیس ټوکر تور وي، نو سپین خامک پر کوي او که ټوکر سپین وي، نو تور خامک پر کوي.

سدرۍ عموماً له ښار څخه رانیسي او ډېري غوټې پرتکوهي، همدا ډول انجلۍ چې ناوې سي، هغې ته خامکي کالي ورکوي او د کمیس پر ځګر سپیني روپۍ تکوهي، د وطنوالو ماړه خلک سپین کالي اغوندي، پټووان پر اوږو کوي او موچنې په پښو کوي، د لنګوټې سره خولۍ پر سر کوي او د سدرۍ په سربېره جېب کي ساعت یا مسواک اچوي، د خانانو خلکو ښځي هم تور کالي اغوندي، خو پورنی چې پر سر کوي هغه سپین وي، د پرېوتلو کالي یې ډېر مختصر وي، بزګران خلک په کوسي کي بیدیږي او ښځي ټولي په یوه تلتک (برستن) کي د خپلو کوچنیانو سره پرېوزي.

د هلمندیانو خوراک:

د وطنوالو خلکو د طبقاتي اختلاف په وجه د دوي خوراکونه هم یو له بله توپیر سره لري، مثلاً بزګران عموماً جورینه ډوډۍ، غوړي او داسي نور څه خوري، په عمومي ډول د دوي خواړه په لاندي ډول دي:

کورت او غوړي:

دا غذا داسي تیاریږي، چې کورت وزدویي، بیا یې وایشوي، ډوډۍ په کاسه کي وړه کړي، دا تاوده کورت پر توی کړي، سربېره سره کړي غوړي پر واچوي، دې ته (کله جوش) هم وایي، مسکینان خلک بې غوړو کورت خوري، د کلیوالو خلکو کورت او غوړي ډېر خوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، نو ځکه وايي: کورت دي وي غوړي دي وي په غم او په سوتې دي وي.

نخړي:

دا خواړه کليوال يا وطنوال خلک په هغه ورځ خوري چې کوچې ويلي کوي، نخړی داسې پخيږي، چې کوچې په غوړو اړوي، نو کوچې سره کړي او کله چې ويلي سوه، کوچې صاف کړي، نو د دېګ په تل کې د کوچو څخه د شلومبو او مستو غټري پاته سي، په هغو لانده اوړه ولړي، چې غواړي ښه يې خوشمزه راولي نو څه نوي مستې هم په ولړي بيا يې نو خوري.

خرپړی:

د غوا يا مېږو د لنګون په وخت کې وطنوال خلک د شيدو څخه ډول. ډول خواړه جوړوي، چې يو يې خرپړی دی، دا خواړه له شيدو او مستو څخه جوړيږي، خټه مستې په دکې کې واچوي، سرېره غوا پر ولوشي د شيدو او مستو ګډ شي ته خرپړی وايي.

شيدې او غوړي:

د غوا خټه شيدې وايشوي، سره کړي غوړي ورسره ګډ کړي، بيا ميده کړي ډوډۍ پر توی کړي او خوري يې، دا نو شيدې او غوړي بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربه:

د تازه لنګي سوي غوا کنډياتي شيدې اخلي او ګوړه ورسره ګډوي دې ته اوربه وايي.

لاندی:

د پسه يا د غوايي وچي کړي غوښي چي ښوروا ورځخه جوړوي لاندی نومیږي او په ژمي خوړل کیږي، نور نو لیږی، د شلومبو شکنه او داسي نور د وطنوالو خلکو خواړه دي.

ښوروا (شوربا):

اوس مهال هلمندیان هم د نورو ولایاتو په څیر ځیني نور خواړه هم پخوي او خوري، لکه، پلو، غورمه، کباب، بینډی، ښوروا، منتو، سبزي جات او داسي نور...

د هلمندیانو واده:

مرکه:

یو ځوان ته باید ښځه په لومړي سر کي د مور او پلار لخوا انتخاب سي او که هغه نه وي، نو نور خپلوان مشران یې ښځه ورته غواړي، د ولور تعین د زوم او ناوي د خپلوانو تر منځ کیږي او د هغه درپیمه برخه باید د دسمال په ورځ د ناوي پلار ته ورکړل سي، دلته د ناوي د کور له خوا هغو خلکو ته کالي ورکول کیږي، چي په دغه مرکه کي ګډون لري، د ولور دوه نور ثلثه چي کله د زوم له خوا تادیه سي، نو زوم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلاصه پښه د خسر کره ورتلای سي، یو شی چي په هلمند کي رواج لري، هغه بابړی دی، دا هغه مبلغ پیسې دي، چي د ټاکل سوي مهر یا ولور څخه ماسېوا یې د انجلۍ پلار د خپلي خوراکې په نامه غوښتونکی سي.

اکثره وګړي د ولور د دوهم او درېیم قسط په وخت کي ودریږي او طاقت یې نه لري چي ټول ورسوي، دا نو هغه مرحله ده، چي کلونه نیسي او ځینې. ځینې بیخي له ښځي څخه محروم کیږي، د بزګرانو پیش خوري چي د دوي د غلامۍ او بند سبب ګرځي په دغه وخت کي منځته راځي.

هلمندي ولس کي د پښه خلاص او بازو اصطلاح ډېره کاریږي، دا په دې معنی ده، چي کله زوم د ولور پیسې ژر نسي ادا کولای نو د زوم قریبان د ناوي پر دوستانو مرکه سي او د ناوي په کور کي د زوم او ناوي د ګډ ژوند پر پیل سره راضي سي، خو تر واده او ولور ادا کولو پورې ناوې د زوم کور ته د ورتلو اجازه نه لري، یوائې زوم اجازه لري، چي د ناوي کور ته ولاړ سي.

واده:

په هلمند کي د ښار او کلیو د خلکو رسوم هم څه نا څه تو پیر کوي، مورد دلته لومړی کلیوالي واده او وروسته ښاري واده تر بحث لاندي نیسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلیوالي واده:

په کلیو کي تر هغه وروسته چي خسر ته ټول ولور تادیه سي، نو زوم تر واده دمخه د ناوي کره ځي او شپه د ناوي سره تېروي، دې ته ولسي خلک (بازۍ یا پښه خلاص) وایي، کله چي زوم بازیو ته ځي، نو خلک له ځان سره بیایي په دغه شپه هم خرڅ په زوم پوري اړه لري، زوم چي د بازیو په اوله شپه هر څومره ډېر خلک پخپل مصرف د خسر پر کور مېلمانه کړي دوي یې سر لوړی بولي.

له هغه وروسته د واده په شپه د زوم ټول خپلوان، د کلي مشران او ملا او د هغوي ښځي د ناوي کره ورځي او دا شپه چي د ناوي کره تېره کړي، نو ناوې سهار د زوم کور ته راولي، د واده په شپه ښځي د ناوي سره او نارینه د خسر سره ناست وي.

په دې مجلس کي د مځکو خاوندان په کوټه کي لوړیو ځای ناست وي د ناوي او زوم د کلیو ملایان د هغو خبرو ته غوږ نیسي یا پخپله د کتابو خبري کوي، د کلي مزدوران او بزګران په مجلس سره اخته وي، زوم چي د هر څومره کښتي طبقې وي د واده په شپه د خانانو خلکو په منځ کي پر تخت کښېني، همدا ډول ښځي د ناوي په کور کي پر ناوي راګرځېدلي وي، ناوې پر تخ ناسته او په پوړونو کي پېچلې وي، څوک دریې وهي، څوک مجلس کوي، خو د مورا (د ملا ماینه) ځای د ناوي د تخت تر څنګ وي، د دریو دربی، د ښځو غالمغال او د کوچنیانو کړکچو یوه لویه ولوله جوړه کړې وي، چي آوازیې کله کله د ډېر لیري څخه اوریدل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د واده په شپه عموماً شوربا (ښوروا) او د غنمو ډوډۍ خوري، غوښي د پسه یا غوایي پخوي، د لوی مجلس په منځ کي یو پوخ خوا ته د کمبلو سترخانونه او بلي خوا ته بیخي هیڅ شی نه هواروي، چي ډوډۍ خلکو ته ووېشي، د مړو خلکو په ودو کي خانانو او ملایانو ته د ډوډۍ سره وریجي هم ورکول کیږي.

د ډوډۍ وروسته د ناوي سره چي زوم یو ځای کیږي هغه خاص مراسم لري، اکثراً چي د بازیو په شپه د ناوي سره نه وي یو ځای سوی، نو د واده په مابنام د خسر په کور کي د ناوي سره یو ځای کیږي.

هغه وخت چي د زوم د لاس پرېږولو په لوښي کي خپلوان او دوستان سیالداري[1] پر ځای کړي، نو زوم د نارینه وو له مجلس څخه د ناوي کور ته وروستل سي او هلته تر آینه مصحف وروسته په خاصه خونه کي پرېږوزي، سهار چي د ناوي څخه راولاړېږي، باید د هغې په پلو پوري یو څو پیسې ورغوته کړي.

سهار چي لمر راوخیژي د ناوي کلنګ (د زوم او ناوي د کور نوي کالي) راباسي او پر بودګانو باندي یې ټړي، ناوې له کور څخه راباسي او دلته زوم ته په ننبان هګۍ یا بل شی ایږدي، زوم باید هغه وولي او که نه تر خسر خپلو پوري یې سر کښته کیږي.

دا مهال د سیالداري پیسو څخه ملا ته یو څه ورکړي، بیا ناوې او زوم پر یوه آس یا اوښ زوم تر مخه او ناوې تر شا سپره سي، دا وخت ښځي په دریو کي دا بدله وایي:

۱.سیالداري هغه رسم دی، چي کله زوم د واده په شپه په یو لوښي کي تر ډوډۍ وروسته لاس پرېمنځي نو د هغه لوښي څخه اوبه توی کړي او بیا یې میدان ته راوړي، دلته خپلوان هر یو، یو څو پیسې پکښې اچوي او په دې پیسو ناوې د خپلوانو څخه هر یوه ته یو یو شی جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــوږ واده پـــر ګرمســـېل دی
نـــــاوې ژر ژر جوړویـــــــه
راســـــره د ســـــپرو ســـــیل دی
د کـــور ســـره ګـــوره نړیـــږي
نـــاوکی مـــو ځنـــي بوتلـــه
اوس بـــه څـــوک ورولاړیـــږي

په دې وخت کي چې زوم خسر ته ورتېر سي او لاس يې ورمچوي، نو ښځي دا وايي:

د ســـهار چرګـــو کـــل کـــل کـــی
زمـــا جـــان دغـــه دی راغـــی
پـــر خســـریـــې تـــوکل کـــی

ناوې چې د آس خوا ته راتېروي نو هغه د مور په غاړه کي لاس ور واچوي، ښځي په دريو کي دا مسرې واخلي:

لـــور او مـــور ســـره ولاړي
د لـــور اوښـــکي يـــې را تـــوی ســـوې
ددې مـــور پـــر ګـــرېوان بانـــدي

کله چې ناوې د مور څخه راخلاصه سي او آس ته خيژي خلک پټوان ونيسي او په دريو کي دا بدله ويل کيږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــپورو ونیســـــئ لـــــــنګیه
د لالـــــــي نـــــــاوې رابـــــــاسو
مـــخ یـــې لمـــر شـــا یـــې ســـپورمیه

ناوې چې پر آس سپره کړي او زوم هم ورسره سپور سو، نو دا وروستۍ مسرۍ پسې ووایي:

لمـــر راوخـــوت اوره ســـره ســـوه
کـــه ورابـــانې زمـــا د جـــان وه
د برېښنـــا پـــه دود یـــې تـــله ســـوه

د ناوي د تګ په وخت کي د پلرګنۍ له خوا یو دسمال ناوي ته ورکول کیږي، چې دا لاندي شیان یې په کونجو پوري غوټه وي:

یوه دانه ستن: د ناوي د کارنده توب په شګون
یو غټی مسري: د ناوي د خوږوالي او شیرینۍ په شګون
درې دانې غنم: د ناوي مړتوب او رزق مینۍ په شګون
یو غټی سرپ: د ناوي د دروندوالي په شګون
یوه دانه وڅکه: د ناوي د نورو په نظر کي د محبوبیت په شګون
اووه دانې لونګ: د ناوي د خوشبویه په شګون
یوه دانه د پسه پچه: د ناوي د مالداره کېدو په شګون

ناوې چې د زوم کور ته ورسي، نو د هغه عام دود په حکم چې د ډېر پخوا څخه د هیواد په ټولو مناطقو کي یو عام شکل لري، نغري یا تنور ته ور وستل کیږي، په درېیمه ورځ ناوې جوال یا کنډو یا د اوړو ښانک ته ولاړه وي، کله چې ناوې ډوډۍ پخه کړي، نو ماړه خلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړي (غوړه ډوډۍ) او مسکینان وچه ډوډۍ یا د جوارو سوړسک په کلي وېشي او خوشحالي کوي.[1]

ښاري واده:

د کوزدې خبري اتري په هلمند یا نو کي زیاتره د هلک د مور او پلار لخوا شروع کیږي او که د هلک مور او پلار نه وي ژوندي، نو د هغه د کورنۍ د نورو مشرانو لخوا تر بحث لاندې نیول کیږي.

د کوزدې لپاره په عمومي ډول وارد واره د مرکې په نامه څو ښځې له کوره وځي، پر شاوخوا او نږدې کورو کي ګرځي، په کورو کي چې پېغله یا پېغلي پکښې وي ګوري، د یوه کوره بل کور ته ورځي، څو په هر کور کي چې یې خپله مطلوبه پیدا کړه، یعنې د کور پېغله چې یې خوښه سوه د ځانه سره یې وټاکي، په سبا یا څو ورځې وروسته په دې شرط که د انجلۍ کورنۍ هم راضي وه او دوي یې خوښ وه، بیا هغه ښځې چې دمخه ورغلي وې، څو ښځې نوري هم ورسره ملګري سي او د انجلۍ کره ورسي، دا ورتګ د مرکې په ډول نه وي، بلکې فقط د انجلۍ د کړو وړو، قد، قوارې، خوی او اخلاق د کتنې لپاره وي، څو یې ورښکاره کړي او په پخو ستړګو یې وویني.

په سبا د هلک د کورنۍ لخوا دوه یا درې تنه د انجلۍ کور ته ورځي، د انجلۍ د پلار یا د هغې د یو بل مشر سره د دوستۍ خبري کوي، که د انجلۍ د کورنۍ غړو سل په سله کي رضایت ښکاره کړ، نو د هلک خپلوان بلي ورځي ته راغواړي، دوي په دغه اونۍ کي بېرته د

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۹۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجلۍ کور ته ورځي، یو شمېر د هلک د کورنۍ لخوا او یو شمېر د انجلۍ د خپلوانو څخه د انجلۍ کور ته ځي، هلته وروسته د چای تر چښلو نکاح ترڅ کیږي او تر نکاح وروسته د مجلس هر غړي ته یوه جوړه کالي او د شرینۍ یو – یو دسمال چي یو څه چاکلېټ او خوارې پکښې وي ورکول کیږي، د زوم د کور لپاره په یوه لوی پتنوس کي چي خوارې پکښې وي، مجلس ته راوړل کیږي، د مجلس په خلکو چي شیرینې ووېشل سي، د پتنوس شیرینې په یوه دسمال کي د زوم د کور او کهول لپاره ترڅ کیږي، هغه کورنۍ چي اقتصادي حالت یې سم وي، د نوي زوم لپاره په یو پتنوس کي کالي او نور سامان هم ورکوي، په دغه حال کي د زوم او ناوي د کورنۍ د مشرانو تر منځ ولور هم تاکل کیږي.

دسمال چي د انجلۍ د کور څخه د زوم کور ته راوړي، پرلاري به د زوم د کوچنۍ ورور یا د یوه بل کشر پر اوږه وهل کیږي، هغه به پرلاري په مخ او نور به تر شا پسې روان وي، چي کور ته دسمال راوړي، د دسمال په لیدلو سره د کور ښځې د دریو په وهلو شروع کوي.

د دسمال له راوړلو سره نو د زوم او ناوي د کورنیو تر منځ ځینې رسومات اجراء کیږي، لکه د زوم د کورنۍ لخوا ناوي ته او د ناوي د کورنۍ لخوا زوم ته ډوډۍ وراستول، ډول .ډول کالي یو بل ته استوي، په هلمند کي دغه وخت چي ناوې لا د پلار په کور کي وي، تر هغه چي واده کیږي، نو زوم ته ګنډونه[1] وراستوي او ځینې کورنۍ د واده وروسته تر هغه چي د ناوي مور ژوندۍ وي، خپل زومانو ته

۱.ګنډ یا غاړه هغه خامکي کالي دي، چي پر ځګرېې په ورېښمو کار سوی وي، په نورو ولایاتو کي کندهارۍ غاړه بلل کیږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګنډونه او کالي ور استوي او دغسي په روژه کي د ناوي او زوم له کورونو څخه یو بل ته روژه مات استوي، د ډول .ډول مېوو لېږل او داسي نور، خو د یادولو وړ ده، چي دا دودونه چي هر څومره ډېر اجراء کیږي، دا د کورنیو په اقتصادي وضعي پوري اړه لري او الزامي جنبه نه لري.

د هغه څخه وروسته د واده لپاره تیاری شروع کیږي، د واده د ورځي او شپې تر تاکلو وروسته یوه شپه مخکي له واده څخه د زوم د کورنۍ غړي سره له زوم، د ناوي کور ته په داسي حال کي ورځي، چي د مانښام ډوډۍ خوړل سوې وي، دې شپې ته د نکریزو شپه وایي.

نکریزي د زوم د کور له خوا په یو پتنوس کي وړل کیږي، د نکریزو پر پتنوس د ښایست لپاره ډول .ډول ګلان او شمان پکښې لګوي، پداسي حال کي، ښځي او انجوني ډول.ډول سندري او بدلي وایي.

په لومړي سر کي زوم او نور نارینه د انجلۍ د کور په مېلمستون کي کښیني، د مېلمنو لپاره ډول.ډول، وچي او لندې مېوې د چای سره پر ستر خان پرتې وي، یو څه وخت وروسته د کور له داخل څخه د زوم کشر اخښیان رائي او زوم د کور داخل ته بیایي.

کله چي زوم کور ته داخلیږي، نو دلته د انجونو لخوا بدلي ویل کیږي او دریي ټکول کیږي، د زوم او ناوي لپاره په یو مخصوص ځای کي، کوچ او یا هم نالی ایښوول سوې وي، زوم او ناوې څنګ پر څنګ سره کښېنوي، د دوي پر شاوخوا نوري ښځي، لکه د زوم خویندي، د زوم د اکا ښځي، د ماما ښځي، عمه ګاني، خاله ګاني او نور خپلوانې ښځي سره د ناوي له خپلوانو سره راټولي سوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زوم او ناوي لاسونه دلته په نکریزو ورسره کوي، تر هغه وروسته د مجلس ټولي ښځي او ماشومان له هغه پتنوس څخه چې د زوم له کوره د ناوي کور ته راوړل سوی دی، نکریزي اخلي او خپل لاسونه په سره کوي، دا محفل تر ډېره دوام کوي او بیا چې ښه ناوخته سو، بیا نو زوم او د کورنۍ غړي یې خپل کور ته ځي.

ددې شپې په سهار چې د واده ورځ ده، د ډوډۍ تیاری شروع کیږي، که واده د غرمې لخوا وي، نو مېلمانه معمولاً پریوولسو (۱۱) بجو راغونډ کیږي او که د شپې لخوا وي، معمولاً د مانښام تر لمانځه وروسته د مېلمنو ډوډۍ شروع کیږي.

اوس مهال که په ښار کي ودونه کیږي او که په ولسوالیو کي، تر ډېره حده د زوم د کورنۍ لخوا کوښښ کیږي، چې ښه خواړه، لکه، غوښي، وریجي، سلاته، کوک، پیپسي او داسي نور شیان د واده په شپه او یا د واده په غرمه مېلمنو ته ورکړي، په لنبکرګاه ښار کي اوسمهال دوه، درې د واده صالونونه جوړ سوي دي، هغه خلک چې اقتصادي وضع یې څه نا څه جوړه وي، په هغو هوټلونو کي خپل ودونه نیسي.

د واده د شپې د ډوډۍ وروسته یو څه خلک کورونو ته ځي، د زوم خپلوان نارینه په کوټه او یا دباندي ځای ورته جوړ سوی وي، ناست وي، په کور کي دننه د ښځو د بدلو ډغونه تر ډېرو لیرو سیمو اوربدل کیږي، پدې ترڅ کي زوم کور ته دننه راوستل کیږي او د آینه مسپ (آینه مصحف) په نامه مراسم اجراء کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کور کي دننه د زوم او ناوي خپلوان (ښځي) ناستي وي، پدې وخت کي زوم هم راوغوښتل سي او ددې په څنګه کي، چي مخصوص د ناوي او زوم لپاره جوړ سوی دی، کښېنول کیږي.

لومړی د کور د یوې غړي لخوا قرآن کریم ورته پرانیزي، زوم او ناوې دواړه پکښې ګوري او یو څه ځني لولي، پدغه وخت کي د ناوي مخ لږ وي او پلو یې له مخ څخه پورته وي، خو سترګي یې بیا هم پټې وي، په قرآن کریم پسې زوم او ناوې په هنداره کي سره ګوري.

په پرمختللو کورنیو کي دا رواج دی، چي د واده د شپې لپاره کیک جوړیږي، چي وروسته یې د زوم او ناوې په لاس په یو چاقو پر منځ ماتیږي او وروسته یې زوم د ناوي او ناوې یې د زوم په خوله ورکوي.

دلته مالیده هم جوړه سوې وي، چي له کیک سره ټولو ښځو ته ور وېشل کیږي، د واده د شپې رسومات تر همدغه ځایه پوري وي، وروسته نو هر څوک آزاد او اختیار یې خپل وي، ناوې او زوم په خپله خونه کي سره یوائي کیږي، خو په ولسوالیو کي رسومات بل ډول دي، ډېر وخت زوم د واده په لومړۍ شپه دباندي له خپلوانو سره وي او حتا هلته دباندي بیدیږي.

د واده تر شپې وروسته د واده پر درېیمه ورځ چي د تخت جمې (تخت ټولوني) ورځ ده، د زوم خپلواني ښځي د زوم کور ته تشریف راوړي، هلته د ناوي د کور لخوا چي څه سامان راوړل سوی وي، ټولو ته ښکاره کیږي، پدې سامان کي د زوم د نږدو خپلوانو لپاره کالي او نور سامان آلات ایښوول سوي وي، چي وروسته ټولو ته د تحفې په شکل ورکول کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د واده د ورځي په لسمه یا پنځلسمه د زوم خپلوانی ښځي د زوم کور ته ورځي، تر څو نوې ناوې د کور کار ته له تخته راولاړه کړي، پدې وخت کې ناوې نغري یا تنور او یا آشپزخانې ته ور وستل کیږي او هلته یوه څه په پخوي.

په دې پسې ناوې د خپل خسر کنې پر نر او ښځو، لوی او کوچني د خسر څخه نیولې بیا د کور تر دوه کلن هلک او انجلۍ پورې نومونه ایږدي او د خسرکنۍ لخوا پر ناوې نوم ایښوول کیږي او بیا یې ټوله پدې نامه بولي.

له واده څخه چې څو ورځي تېري سي، نو د زوم خوا ښې خپل زوم او لور په مېلمستیا راغواړي، د هغې څخه نو د مېلمستیاوو لړۍ پیل کیږي او هر نږدې خپلوان زوم او ناوې خپل کور ته د مېلمستیا لپاره راغواړي.

د کوچیانو واده:

په عمومي صورت کوچیان یوه ښادي لري، چې هغه عبارت له واده څخه ده، نوري هغه ښادۍ لکه په وطنوالو کې چې رواج دي، په دوي کې چندانې نسته.

کوچیان عموماً په هغه موسم کې ودونه کوي، چې د وړیو پیسې واخلي او دا واده پریخه مځکه کیږي، په واده کې د دوي او کلیوالو چندانې توپیر نسته هلک چې ځوان سي، ښځه د مور او پلار له خوا ورته انتخاب کیږي، په واده کې ورسره وي، ډوډۍ په ښانکو[1] کې

۱.ښانک هغه لویه کاسه ده، چې له لرګي څخه جوړه سوې وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوري تر اوو شپو پوري زوم او ناوې د کار څخه استراحت لري، خو د دوي ملاقات يوائي د شپې له خوا سره کيږي، د پېغلي ولور په وطني ډول د (واج) په ترتيب تادیه کيږي.[1]

جرګه او مرکه:

جرګه او مرکه په افغاني دودونو او عنعنو کي ډېر ارزښت، لوړ ځای او لرغونی تاریخ لري، د ټبرنو له مخي لرغونو آریایانو هم دا ډول دود درلود، چي له نیکه مرغه تر اوسه په افغاني ټولنه کي تر سترګو کيږي.

په هلمند کي چي کله هلمندي ولس د لویو ستونزو سره مخامخ سي، نو د همدغو جرګو له مخي يې حلوي، جرګه په هلمند کي ډېر ارزښت لري، د جرګې پرېکړه د قانون حکم لري، هر کله که یو جانب د جرګې له پرېکړي سر وغړاوه، هغه کس پر بلل کيږي او لازمه سزا هم ورکول کيږي.

په هلمند کي اکثراً سیمه ییزي جرګې کيږي، چي هغه د خاصو مشرانو له خوا جوړيږي او همدا مشرانيې پرېکړه هم کوي، چي داوړو جانبو ته يې پرېکړي د منلو وړ دي.

د مرکې د غړیو د شمېرې په اړه باید ووایو، چي د غړیو شمېر يې له پنځو څخه تر لسو تنو ته رسيږي او دوي ډېر وختونه د کورنیو شخړو او خپل منځي اختلافاتو د له منځه وړلو او یا له یو تن څخه بل تن ته د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۱۳ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خور او لورد غوښتلو لپاره هلته ورځي، چې دا هم د جرګې یو ډول دی.

پدې اړه خوشحال بابا وایي:

کــه خــبر وي د جرګــې پــه بر کـــت
بې جرګې نه به هیڅ کار په لاس وانخلي

مېلمه پالنه:

مېلمه پالنه په هلمندي دود کې یو غوره دستور دی، چې د سخاوت یوه ښه بېلګه شمېرل کیږي، هلمندیان مېلمه ته د هر کلي لپاره ډېري ښکلي او خوږې کلمې لري، لکه مېلمه ته د هر کلي په وخت کې وایي، (خدای دي راوله) او په ځواب کې باید داسي ورته وویل سي، (خدای دي مي په ښه درولي او یا خدای دي ښه درولي).

هلمندي ولس مېلمه په ورین تندي منې او ډېر عزت یې کوي او په ځانګړې توګه د مسافرو، بېوزلو او محرومو کسانو سره له هر ډول مرستې څخه دریغ نه کوي.

د هلمندیانو کوټې (حجرې)، دېرې او جوماتونه د مېلمنو ځانګړې مرکزونه دي، چې له خپل توان سره سم یې پالنه په ورین تندي تر سره کوي او که مېلمه د کومې ورپېښې ستونزې له امله ورته پناه راوړي، نو د سر په بیه یې ساتنه او پالنه تر سره کوي او د بېرته تلو په وخت کې ورسره د خطر په ځایونو کې ملګرتیا هم کوي، چې بدرګه ورته وایي، تر څو چې دده له سیمې څخه په سلامتي تېر سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننواتي:

ننواتي د هلمندیانو یو منلی دود دی، چې د یوې ګناه د بخښلو لپاره د جانب مقابل لوري کور ته ورتللو ته وایي، کله چې د دوه قبیلو او یا کورنیو تر منځ یوه شخړه پېښه سي، نو د دې شخړې د پای ته رسېدو او له منځه وړلو په خاطر د مقابل لوري عذر کوي او عفوه غواړي، چې دا عذر په دې لاندې بڼو تر سره کیږي.

لومړی: دا چې میا، ملا او سپین ږیري د مقابل لوري کور ته د عذر لپاره استوي، تر څو یې عذر ومنل سي.

دوهمه: دا چې ښځمني (تور سري) یې کور ته استوي او پسونه یې د کور په دروازه کې حلاولوي.

درېیمه: دا چې پخپله مجرم د جانب مقابل کور ته ورسي او بخښنه ورڅخه وغواړي او د راتلونکي بدی د ختمېدلو هیله وکړي.

ننواتي په هلمند کې د بدیو د له منځه وړلو تر ټولو ستره او اغېزمنه وسیله ده او کله چې ننواتي صورت ونیسي، ضروري خبره ده، چې مقابل لوری به یې مني او که چیرې یې ونه مني، نو ټول خلک پرې بد وایي او ډېر شمېر دوستان یې د همدې بدی په تر سره کولو کې مرسته ورسره نه کوي او په تېره بیا چې د ښځمنو ننواتي رد کړي.

د مسافرت دودونه:

هلمندي وګړي د سفر تر پیل مخکې، یو ډول دود لري، چې د سفر او مسافرت پر وخت تر قرآن کریم ځان باسي، دا دود په داسي ترتیب کیږي، چې قرآن مجید په څادر کې ایږدي او څادر د دوو تنو له خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یو د شمال خوا ته او بل د جنوب خوا ته ولاړ وي، قرآن کریم چې په څادر کې پروت وي، مسافر یې په دواړو لاسو نیسي او د ړې ځلي یې موچوي، په سترګو پورې یې موږي او لاندې تر تېریږي، چې تر تېر سي، له هغې خوا بیا مخ پر راوګرځوي او بیا یې موچ کړي، چې دغه عمل د ړې ځله تکرار سي، نو له کوره وځي.

مسافر چې له کور څخه ووځي او د خپل کور تر دروازې پښه واړوي، سمدستي یې کور والا تر دروازې دباندې اوبه ورپسې پاشي، دا ددې لپاره کوي، چې اوبه د پښتنو مېرمنو په نظر رنا ده، نو د رنا په خیال اوبه پسې پاشي.

د مړيني دودونه:

په هلمند کې مړي ته یا په خپل کور او یا په مسجد کې د ملا صاحب له خوا غسل ورکول کیږي، د مړي د تجهیز او تکفین څخه وروسته، مړی یو ځل کور ته دننه وروړي، چې نږدې خپلوان یې ووینې، نو جنازه دننه کور ته د محرمو اقرباوو پر اوږو وروړي، د کور ښځې پر راټولې سي، مخ یې په کفن کې ورښکاره کړي، دلته د ټولې کورنۍ غلبلې او ناړې ولاړیږي، سمدم د قیامت ورځ وي، اوښکې پرې توی کړي، پدې وخت کې ځینې خلک په هدیره کې د قبر په کښلو لګیا وي، مړی چې هدیرې ته د کور او کلي د خلکو او نورو دوستانو په ګډون راوړل سي، بس سمدستي د جنازې لمونځ شروع کوي، د لمانځه وروسته یو مقدار پیسې چې د اسقاط په نامه یادیږي، پر خلکو یې ګرځوی، د پیسو ورکوونکی د پیسو اخیستونکي ته وایي، چې دا پیسې دي قبولې دي، نومورې وایي، هو قبولې مي دي، څو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واره پر ټولو دا پیسې ګرځي، تر څو چې یې حساب پوره سي، له هغه وروسته مړی له چارپایي څخه پورته او قبر ته یې کښته کوي، چې ښخ سو او خاوري یې پر راواړولې، نو د ملایانو له خوا دعاوي ورته کیږي او د هغه څخه پس ګډون کوونکي له هدیرې څخه کورونو ته ځي.

په وطنوالو کي تر ټولو غمجن هغه مړی دی، چې کورنۍ په نړیږي په ترتیب سره د ځوانانو مرګ د زړه زخم پرېږدي، د زړو او لوړدلو خلکو مرګ د (خدای دي ښه ورسره وکړي) په جمله خلاصیږي.

په هر کور کي چې تر (مړاني) وروسته کوم څوک مړ سي په هغه پسې خیرات کیږي او هغه عبارت د هغې (سري) څخه دی چې پسه یا غویی باید حلال سي، کله چې مړی هدیرې ته واخیستل سي د غوښو تر دېګو اور لاندي سي او خلک چې له هدیرې څخه راوګرځي باید ټوله د هغو غوښو ښوروا وخوري چې د مړه د سر په صدقه پخه سوې وي، له دغو غوښو سره (څپټې) هم خلکو ته ورکوي.

دلته اکثره خلک د ښځي فاتحه نه اخلي او په عمومي صورت د هغه چا فاتحه رواج نه لري، چې عمر یې تر (۱۵) کاله لږ وي، د فاتحې مراسم خورا ډېر په دروندوالي پر ځای کیږي، ملایان، کلیوال او شاوخوا نږدې او لیري دوستان باید دوې یا درې ورځې د هغه چا سره غم شریکي وکړي چې په کور کي یې مړی سوی وي.

دا غمشریکي عبارت له دې څخه ده، چې د کور د خاوند سره یو ځای اوسي او د هغه ډوډۍ خوري، مړی لویه اقتصادي واقعه ده او که څوک دا مراسم پر ځای نه کړي نو وایي چې های .های یوه زرد که وه په مځکه یې چخ کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوومه یا څلوېښتمه ورځ که مړی شتمن وي، په مړي پسې (ختمه) پوخ خیرات کیږي، طالبان او ملایان رابلل کیږي، کله چې ختمونه وسي، نو وروسته تر هغه د ډوډۍ ترتیبات نیول کیږي، که ختمه پراخه وي، نو ټولو ښوزلو او خوارانو ته هم په مارۀ نس ډوډۍ ورکوي.

د مړي کورنۍ ته وروسته تر فاتحو د خپلوانو او اقرباوو لخوا دعوتونه ورکول کیږي، که د مړي خپلوان ډېر وي، نو مېلمستیاوي هم ډېري وي او که لږ وي، نو مېلمستیاوي هم لږي وي، خو داسي هم وي، چې ټوله میاشت په دغه قسم مېلمستیاوو تېروي.

همدارنګه پر کوچیانو لوی غم د کورنۍ د ځوان غړي مرګ دی، د مرګ غم کوچیانو ته لویه حادثه ده، مخصوصاً چې د کورنۍ د کار غړی یې له لاسه ورکړی وي، دوي خپل مړی پر هغه ځای ښخوي چیرې چې یې مېنه کړې وي، د مړي په کفن کې بند وبست نه لري، د هر ډول ټوکر څخه چې کفن ورکړي هغه درست دی.

میراث:

په کلیوالي ژوند کې د لویو شخړو او حوادثو منبع د میراث وېش ده، اکثره وختونه چې بروز کوي د هغو علت میراث دی، سړی چې مړ سي، دده میراث د وروسته پاته کلو (زوی، لور، ماینه او نورو تربرو) ته رسیږي، که زوی ځوان وي، نو میراث په هغه پوري تعلق نیسي (دا وجه ده، چې کلیوال خلک په اولاد کې تر لور زوی ته ترجیح ورکوي)، لور چې د زوی نیمایي حق لري ډېر کم ورکول کیږي او د ماینې په حق کې نو د کونډې موضوع منځته راځي او تربرونه کوښښ کوي، چې پر کونډه نکاح وتړي، تر څو میراث بلي کورنۍ ته نقل نه سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مړيني په وخت د وصيت کول يو اړين امر دی، چې د مړه په ټول پټ او ښکاره خپلوان خبر سي او د (وصي) ټاکل هم دغومره ضروري کار دی، هر څوک چې وصي سي، د ميراث ساتونکی هغه بلل کيږي، د يتيمانو او کونډې ساتنه هم د هغه پر غاړه ده، خو اکثراً يا وصي پخپله کونډه کوي يا چې تر اختيار يې وتلې وي بايد کونډه نورو تربرو ته خوشي کړي، څو هغه نکاح پر وتړي.

ناجوړي او علاج:

دلته په وطنوالو کي ټوله ناجوړي پخپل تصنيف کي تر دوو نومو لاندي کيږي، چې هغه ژړی او باد دی، د نو وتل، ټوخ او نور داسي امراض دي چې وطنوال خلک په اخته کيږي.

ځوانان اکثراً يا په ژړي (ملاريا) يا ټوخ (سيل) اخته کيږي، يا ځيني خلک د باد (روماتيزم) څخه شکايت لري، خو باد دوه ډوله دی، يو مړ باد او بل ژوندی باد، مړ باد هغه دی، کله اوږه، کله زنګون، څنګل يا ټوله بدن او بندونه درد کوي او ژوندی باد هغه مرض دی، چې اکثراً پر پزه کښيني او د يو لوی زخم په شکل راپورته کيږي، څو پزه ګرده وخوري.

د نس درد مخصوصاً چې (کرينک ملاريا) غلبه وکړي، نو دوي وايي، چې (نو) مي وتلی دی، باقي نوري ناجوړی ټول د اثر[1] څخه بولي، بل نو د سپي داړل يا د مار چيچل او داسي نوري ناروغۍ چې

۱.(اثر) يوه کليوالي اصطلاح ده، کليوال خلک داسي نابلده ناجوړي ټوله د پريانانو څخه بولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلیوال خلک په اخته سي، پخپل کلیوالي ترتیب د هغو سره مجادله کوي.

د ناروغ معالجه په کلي کي یا په وحشي دبنتي بوټو یا زیارتو او یا خاصو ټوټکو کیږي، (ترخه) یو وحشي دبنتي بوټی دی، چي د هغه تخم ډېر تریخ خوند لري، د نس د درد لپاره دغه تخم په اوبو کي خیشتوي او مابنام یې ستورو ته ایږدي او سهار یې اوبه تریو ټوکره صافي کوي، دغه ترخي اوبه نو درې ورځي په نهاره چښي، د ژړي لپاره پر زیارتو هم ګرځي او ځینې خاص خلک ژړی پرې کوي، ژړی په ژړ پیاز هم پرې کیږي.

د لښکرګاه پر شمالي سر د (ولي کرم .لېونې کرم) زیارت دی، چي خورده یې پرهېز نه لري، نور نو د ټولو زیارتونو خورده چي ناجوړ یې خوري باید تر ټولو د مخه له مالګي څخه پرهېز وکړي، په ژوندي باد کي د زیارتو خورده څلو ښښت ورځي پرهېز لري، د هلمند په شمالي برخه کي خلک خپل ناروغان دغو زیارتونو ته وړولي:

خواجه خالد بابا، ملا سکندر نیکه، ملا جانو نیکه، خواجه روښنایي اخندزاده صاحب، کشمش خان، سید شېر بابا، سیر میر قند شاه آغا، خواجه غیب بابا، امام یحیی صاحب، سید ګلزار شاه آغا او داسي نور.

د هلمند په جنوبي برخه کي لاندي زیارتونه مشهور دي:

جیلدګ بابا، ملا کبلی صاحب، امیر بلند آغا، میر سالم بابا، خواجه ماش بابا، فقیر سرتور بابا، صالح جان آغا، شېخ حسن نیکه او داسي نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هلمند په منځنۍ برخه کې د سید تاج دار آغا، سید سیاه پوش آغا او میر داود په ګرشک کې مشهور زیارتونه دي، چې په زنانه امراضو مبتلا ښځې هلته وروستل کیږي، د مړه باد لپاره په سنګین کې د (کرماب - ګرماو . ګرم آب) چینې ته هم خلک ځي او هلته لمبیږي، دا یې نسبتاً سمه معالجه ده.

د کوچنیانو ناروغي په عمومي صورت د (اثر) څخه بولي، دوي وایي چې د بلاوو کوچنیان ډېر خوښ دي، هغوي چې کوچني ته وګوري، نو ناجوړي ورپېښیږي، بل دا چې کوچنی سترګه اخلي د هر چا تر نظر چې ښه وایسي نو کوچنی ناروغه سي، نو ددې ناروغۍ لپاره ټوټکه په کوي، دوي د هغه سړي پرتوګانې اخلي او بیا چې کوچنی ناروغه سي، نو ورته دود یې کړي، په یخ کې چې کوچني ته زکام پېښ سي او پزه یې بنده سي، نو پلار یې باید یوه وڅکه له بل ځایه څخه غلا کړي او هغه چې کور ته راوړي نو د کوچني پر پزه یې ومښلوي.

کوچیان خلک ژړی (ملاریا) بیخي نه پېژني او د دوي لویي ناجوړۍ لویه تبه (محرقه) او ټوخ (سینه بغل) دی، ددې ناروغیو سره د غرو په بوټو او تخمو تداوي کوي، ډېر لږ ټوټکې او تاویزات کوي.

په تبه کې ناجوړه په پوست کې اچوي، کله چې د تازه پسه یا وزګړي پوست وګاړي په هغه کې میده لوانده وپاشي او د ناجوړه څخه کالي وکاږي، دا پوست پر را وپیچي، تر دې وروسته کله کله داسي پېښیږي، چې د ناروغه بدن لکه تنها کې داسي دانې پورته کړي، دوي هغه دانو ته پوست دانې وایي، په اکثرو مواردو کې چې د نس ناروغۍ ورپېښې سي، ویلي کړي غوړي چښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو اوس مهال په لښکرګاه ښار او لیري پرتو سیمو کي ډاکټران او طبیبان پیدا سوي دي، تر ډېره حده د ناروغانو تداوي کیږي او د معالجې لپاره درمل ورکوي، په ولسوالیو کي هم همدا شان ډاکټران یا نرسان کار کوي، د کومي کورنۍ چې اقتصادي وضع جوړه وي، کوښښ کوي چې یو ښه ډاکټر ته خپل ناروغ ورولي او که په هلمند کي یې درملنه ونسوه، نو تر کندهار، کابل، کوټې، هرات او نورو بهرنیو هیوادونو ته ییایي، تر ډېره خلک دلته په اقتصادي ستونزو کي راګیر دي، هغه اشخاص چې اقتصاد یې نه وي سم، نو په کور کي یې درملنه په هغه پخواني شکل صورت نیسي، زیارتونو ته ییول کیږي، تر څو الله (ج) شفاء ورکوي.

د کوچنیانو او ځوانانو لوبي:

د هلمند ځوانان او هلکان د کال په هر موسم کي ډول ډول لوبي کوي، دا لوبي له ډېر پخوا څخه رواج لري، په عمومي صورت د دوي لوبي عبارت له (پټ پټاني، دُره، د بابو صاحب لمبه، غټه، ډبره اچول، خوسی، کبډي، غرچ، الاداد، چناغ ماتول، اړوونکی، جفت او طاق، تر لنګوټه غورځېدل، مردکي یا شتلې، جوغ جوغ، بجلي، د هاګیو جنګول، خرې په خري یا شا په شا، کتار (قطار) او نورو) لوبو څخه دي، چې خلک یې د خوشحالۍ په وختو کي کوي، مخصوصاً د پسرلي په موسم کي داسي لوبي ډېري کیږي، هغه ځایونه چې سیند ته ورنږدې وي، لامبو (آب بازي) د هغه ځای د خلکو لویه لوبه ده او اکثره د سیند په اوبو کي د (نیونکي) لوبي کوي، داسي چې کالي وکاږي سیند ته ورولویږي، نو د مسابقې په ډول یو مخ ته لوېږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور په آب بازی په اوبو کې پسې ځغلي هر ځای چې یې ونیوی باید هغه سړی یې تر ساحله په شا راوړي.

هلکان د پسرلي په موسم کې هغه وخت چې کال وچ وي، باران نه وي اوربدلی او وطن د احتکار تر چپاو لاندې راځي، نو کله چې اوریځ پر آسمان پیدا سي، د کلي هلکان د (باران بو) په نامه یوه لوبه لري، داسي چې یو تر مخه سي او نور په پسې وي، پر کورو ګرځي باران بو کوي، د کورو ښځې دوي ته لرګي، غنم او خوړې ورکوي، دا چې یې ټول کړه، نو پر یوه میدان لمبه وکړي او پر راټول سي دا بدله وایي:

بـــــارانې بـــــاران بـــــو
شـــــپلې ډکـــــې د اوبـــــو
د حاجـــــې غنـــــم لانـــــده کـــــې
خـــــرواریـــــې پـــــه ایـــــکې کـــــې
ایکـــــې بانـــــدې نښتـــــې کـــــې
بارانـــــې بـــــاران بـــــو
هـلـمنـــــد دې ډک بـــــهیږي
وطـــــن دې پـــــه اوبـــــیږي
حـاجـــــې دې نـــــه ښادیـــــږي
بـــــارانې بـــــاران بـــــو
اوریـــــځ چـــــې پـــــر ښـــــکاره کـــــې
کـــــندویـــــې غـــــراره کـــــې
غـــــنم تـــــرې را ایـــــله کـــــې
بـــــارانې بـــــاران بـــــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حاجي پر کور غوبل کې
ډوډۍ ورپوري شول کې
په لاس او پښو يې شل کې
باراني باران بو
باران دي را ايله سي
حاجي دي په سپېره سي
غنم دي تور سکاره سي
بارانې باران بو

همدا ډول هغه کوچني واړه چي له کور څخه نه سي راوتلای، په کورو کي کوچنۍ لوبي لري، چي مشهوريې هغه (اکوبکو دمبالکو) ده، چي په ټولو پښتني مناطقو کي رواج ده.

په هلمند کي د خلکو احترام او اصلي نومونه:

د هلمند هلکان او ځوانان پلار ته د نورو پښتني سيمو د خلکو په ډول بابا وايي، که پلار حج کړی وي، نو د حاجي لقب هم د بابا د نامه مخ ته وراچوي، ځيني کاکو هم ورته وايي، مور ته ادې يا دادا وايي، مشري خور ته دادا يا بي بي وايي، مشر ورور ته لالا وايي، خو په ځينو ځايونو کي پلار ته هم لالا ويل کيږي، انا او نيکه په قطعي ډول ادې او بابا بولي.

اکا ته کاکو وايي، په کشر او مشر اکا کي د لومړي د نامه د مخي سره (نانې) او د دوهم د نامه تر مخ (لوی) زياتيږي، د ورور ماينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورېنداره، د خور مېړه اخښی بولي، مېړه او ماینه پخپلو نومونو یو د بله خطاب سره کوي، زړې ښځې ځوانانو ښځو ته (ژړی یا ژړو) وایي، د ښځو نومونه اکثر په لاندې ډول دي:

ملاله، خماره، رنګینه، بادامه، مستانه، مسته شېرینه، سپینه، ژړو، پسته، ګله، ګلانه ښایسته، مرغلره، ګل بشره، زلیخا، جمالـه، چنـاره، بله نسته او داسي نور.[1]

د نارینه وو نومونه هغه چې په عربی وي په تلفظ کي یې د پښتو تابع ګرځولي، لکه نور محمد (نورماد)، عبدالله (اودلا)، محمد عیسی (ماد عیسی)، عبدالروف (ابدروپ) بولي او تر ډېره ځایـه پـه خطاب کي نوم خلصوي، مثلاً محمد یو ځي (ماد) بولي.

د اخترونو دودونه:

لکه څنګه چې ټول پوهیږو، چې مسلمانان په کال کي دوه اخترونه لري، چې یو د کوچني اختر او بل د لوی اختر په نامه یادیږي، دا دوه اخترونه په کال کي یو ځل راځي، ډېر وګړي کوچني اختر ته د روژې اختر او لوی اختر ته د قربانۍ اختر هم وایي، کوچنی اختر ځکه پدې نامه بولي، چې د روژې مبارکي میاشت تر ختم وروسته نومورې اختر لمانځل کیږي او لوی اختر ته ځکه د قربانۍ اختر وایي، چې پدې اختر کي الله (ج) په ټولو مسلمانانو د پسه او یا غویي د قربانۍ امر کړی دی او مسلمانان هم پدې اختر کي صدقې او قربانۍ کوي.

---

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۰۰ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دوه اخترونه مذهبي دي، خو په افغانستان کي يې دودیزه او کلتوري بڼه خپله کړې ده، که څه هم چې په ټول هیواد کي د وګړو دودونه یو شان دي، خو د سیمې په لحاظ یو څه توپیر سره کوي.

زمونږ بحث چې خاص هلمند ته ځانګړی سوی دی، نو دلته لومړی مونږ تاسو ته د کوچني اختر دودونه او وروسته د لوی اختر دودونه وړاندي کوو:

د کوچني اختر دودونه:

لومړی پر ټولو مسلمانانو دا فرض ده، چې د روژې ټوله میاشت به روژه نیسي، د روژې په وروستیو شپو کي چې اووه ویشتمه یا اته ویشتمه وي، نو تراویح ختمیږي، د تراویح د ختم په شپه کي ټول هلمندیان مسجدونو ته خواږه او نور خوراکي توکي لکه کشمش، چاکلیټ، خورما، بادام، نخود او لندي مېوې له ځانه سره وړي، د تراویح په ختم سره، دا ټولي توکي سره ګډیږي او پر ټولو ګډون کوونکو وېشل کیږي، ملا صاحب اوږدې اوږدې دوعاوي کوي، خلک ډېر خوشحاله وي، چې روژه او تراویح په ختمېدو دي، نو د اختر په مېلو کي به ښه مزې او چرچې وکړو.

کوم وخت چې اعلان وسي، چې سبا اختر دی، نو په هر کور کي نکریزي کیږي، ماشومان او ښځي خپل لاسونه سره کوي، زیاتره هلمندي وګړي، سهار په مسجد کي سره یو ځای کیږي، ددې سیمې د خلکو دا رواج دی، چې سهار وریجي پخوي او پر هغه بوره پاشي او یا د شیدو وریجي (شیربرنج) مسجد ته وړي، چې دا د اختر کاسه بولي او تر لمانځه وروسته ټول پر راټولیږي او هلته یې خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اختر په سهار وختي نوي کالي اغوستل کيږي، هري خواته چي ګورې د خلکو نوي جامي په تن وي، ځيني خلک د خپلو خپلوانو قبرو ته د زيارت لپاره ځي، مړو ته دوعاوي کوي او د مړو پر قبرو اوبه پاشي.

د هغه څخه وروسته ټول خلک چمتو والی نيسي، چي عيدګاه لمانځه ته ولاړ سي، په کوڅو او سړکانو چي ګورې خلک عيدګاه لمانځه ته په ډله ډله رائي، د هلمند په مرکز (لښکرګاه) کي له ډېر وخت راهيسي، د اختر لمونځ د فوټبال په ميدان کي کېده، چي دا لوبغالی د (کرزي سټډيوم) په نامه يادېږي، خو په دا اخيرو کي د اخترونو د لمنځونو لپاره د عيدګاه جامع جومات جوړ سوی دی، چي په زرو تنه پکښې ځايږي، اوس يو دوه کاله کيږي، چي په يادي سوي جامع کي د اخترونو لمونځونه کيږي.

د اختر له لمانځه وروسته ټول خلک دعاوي کوي او له هغه وروسته ټول يو له بل سره روغبړونه او ستړی مسي کوي.

د اختر تر لمانځه وروسته ټول خپلو کورونو ته ځي، کله چي خپلو کورونو ته ولاړل، نو هلته د کورني له ټولو غړو سره اختر مبارکي کوي، له هغه وروسته نو مېلې شروع دي، ماشومان مېلو ته ځي، مشران او نور ځوانان د خپلوانو پوښتني لپاره د يو او بل کورونو ته ورځي.

عموماً په هلمند کي په ټولو کورونو کي وچه مېوه او چای د مېلمنو لپاره تياريږي، په ځينو کورونو کي له وچو مېوو سره لانده مېوې هم مېلمنو ته راوړل کيږي، دا تګ راتګ تر درو ورځو پوري دوام کوي، خو د ښځو رفت و آمد تر ډېره دوام پيدا کوي او ځيني وخت تر يوې مياشتي پوري ښځي د خپلو خپلوانو کورونو ته د اختر د مبارکۍ لپاره ورځي.

د لوی اختر دودونه:

د لوی اختر دودونه هم همدا شان لکه د کوچني اختر دي، خو په کوم شي کي چي توپير کوي، هغه داسي، چي د کوچني اختر تر مخه يوه مياشت روژه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیول کیږي، خو د لوی اختر لپاره کومه روژه نسته، په لوی اختر کي قربانۍ کیږي، چې په ټول افغانستان کي یو شان وي، هره کورنۍ چې اختری کوي، یا به پسه خیراتوي او یا به په غوایي شریکیږي، پسه په انفرادي ډول د یوه تن لپاره او غوایي د اووه تنو لپاره خیراتیږي.

هلمندیان قرباني ته اختری وایي، ډېر وګړي یې د اختر تر لمانځه وروسته چې خپلو کورونو ته راسي، نو د اختر قرباني کوي، د اختر دا لومړۍ ورځ په هر کور کي چې وګورې یا به پسه حلال سوی وي او یا به غوایی، تر قربانۍ وروسته دا غوښي پر غریبانو او خپلوانو ویشي، نور نو بیا هم د خپلوانو د اختر مبارکۍ لپاره د یو او بل کور ته ورځي.

خامک دوزي:

خامک دوزي په هلمند کي له ډېرې پخوا زمانې څخه دود دی او په ښځینه طبقه کي د ډېرې پاملرني او توجه وړ صنعت ګڼل کیږي او د عنعناتو له مخي کوچنۍ انجلۍ ته په ډېر کوچنیوالي کي ستن او تار په لاس ورکوي، چې په دستمالونو باندي ګلان وګڼي او یا خو د رنجو کڅوړې او یا نورڅه پرې وګڼي، تر څو وسي کولای، چې ښه ګڼل او دوخت زده کړي.

هلمندي میندي هڅه کوي، چې لوریې باید خامخا په دوخت او ګڼه جوړولو کي پوره مهارت ولري، ګڼه او خامک دوزي چې په کور کي څومره ارزښت لري، هغومره د ښځي په ژوند کي هم اهمیت یې ډېر دی او د ددې کسب او کار له لاري هلمندي ښځي پیسې او سرمایه لاسته راوړي.

په هلمند کي د وګړو کارونه او ټولنیز طبقات:

د هلمند هغه وګړي، چې په کلیو کي ژوند کوي، د دوي کار په عمومي ډول بزګري ده، دا خلک کښتونه کري او د هغو له حاصل څخه د مځکي مالک او بزګر د وطنوالو نور طبقات ژوند کوي، دا وطنوال خلک په اکثرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځایو کي باغواني کوي، ځینې ژرندي ګرځوي، ځینې کارپزونه کاږي او ددې قبیلې نور کارونه کوي، د وطنوالو هغه طبقات چې په عنعنوي ډول په هلمند کي اوسیږي په لاندې ډول دي:

بزګران:

کومه طبقه چې ډېر زحمت باسي او زښته ډېر کار کوي هغه بزګران دي، دوي مځکي کري او د حاصلو پر وخت خپله پنځمه برخه اخلي او څلور برخي مالک ته ورکوي، د مځکي د کښت او کرلپاره وسائل پخپله مالک دوي ته برابروي، بزګران تقریباً د (چنګول) په اندازه پر مځکه یو خروار تخم پاشي او په اوسط ډول د هغه څخه ډېرش خروارە حاصل اخیستل کیږي، چې د ملا تر لسمي وروسته پنځه نیم خروارە بزګر ته رسیږي او له دې څخه بزګر باید ټوله کال د خپل کور اعاشه وکړي.

کښتګران:

کښتګران دوه ډوله دي، یو هغه چې د کښت وسائل پخپله ولري او بل دا چې د کښت وسائل د مځکي د مالک یا بل چا څخه اخلي، دا خلک د مځکو د خاوندانو څخه مځکه په کښتګري اخلي او د حاصل اخیستلو پر وخت نیم ځانته ګرځوي او نیم د مځکي مالک ته ورکوي، د تخم برخه د وېش پر وخت د اصل حاصل څخه جلا کیږي.

کښتګران هلته پیدا کیږي چیرې چې ډېرې مځکي د محدودو مالکانو په لاس کي وي او د بزګرو د وسائلو د چمتو او کار لپاره رسیدګي نه سي کولای.

مزدوران:

مزدوران عموماً هغه لوبدلي بزګران دي، چې د (لو) یا (درمند) کوټلو پر وخت د بزګرانو سره کار کوي او مزد اخلي، دوي هغه بلوڅ کوچي مالدار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي يو څو مېرۍ لري او سياه بند ته نه ځي، په دوبي خپلي مېرۍ نورو خلکو ته د رېګو پر څهانو پرېږدي او پخپله لاندي وطنو ته راشوه سي او مزدوري کوي، مزدوران د ګرمسېل په سيمه کي ډېر دي.

د مزدور مزد هم د حاصل پر وخت ښله هغه چي د ملا لسمه جلا سي بيا ورکول کيږي، مزدوران د عرف له مخي د هغو وړو (خوشه) مستحق هم دي کوم چي دوي ټول کړي دي.

ملا:

ملايان په کليو کي جماتونه لري، د دوي کار د الله تعالى ﷻ عبادت، طالبانو ته درس ويل او مقتديانو ته لمونځ ورکول دي، هر څومره حاصل چي د کښت پر وخت راوزي پخپله حوزه کي ملا د لسمي برخي مستحق دی، د هلمند په سيمه کي د (تاغز) ملايان ډېر آبات دي او داسي ملايان پکښې سته چي په يوه کال کي له (۵۰) څخه تر (۱۰۰) خروارە پوري عشر (لسمه) اخلي.

د مځکي خاوندان:

کومي مځکي چي يو مالک ته د پلار او نيکه څخه په ميراث رسېدلي يا يې پخپله رانيولې وي، د هغو خاوند بلل کيږي، د هلمند په جنوبي برخه کي داسي مالکان سته، چي تر پنځه او شپږ سوه پوري بزګران لري او د خپلي مځکي سر او پای يې هم نه وي ليدلی.

د کار وسائل:

خپله موټه او غويي هغه لومړني وسائل دي، چي بزګر يې د توليد په برخه کي کار ورڅخه اخلي، هلته چي مځکي لږ وي، بزګران د موټ څخه کار اخلي او د غوايي کار هم پخپله کوي، خو په هلمند کي داسي بزګران چندانې نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هلمند کي چې پخوا هم د کرهڼي شرایط برابر وه او اوس هم زراعت مخته تللی، نو د بزګرو د کار وسائل مترقي سوي دي، د موټه په کار کي (یوم) او (بېلچه) هغه آلات دي، چې بزګران ورته اړتیا لري، (چاربناخه- چهارشاخ) یعنې د لرګي هغه لو پنجه چې (بادي) په کوي، هم د موټ د آلاتو له جملې څخه شمېرل کیږي.

د غوایي په ذریعه په کښت کي دا لاندي آلات اړین دي:

د یوې لپاره (رخت، تېش، جغ، چرمینه، زمبر او ماله) لوی وسائل دي او د غوبل په وخت کي (څپر) هغه مهمه آله ده، چې غنم په کوټې او میده کوي، (چوغل او غلبېل) د دانو د پاکولو او (ژرنده) د اوړه کولو لپاره د کلیوالو خلکو لومړني او اړین وسائل دي، (غویي) د مځکي د څېړولو، مالې او غوبل لپاره په کار لویږي، په دې پسې له (خر) څخه د غوایي او نورو حیواناتو د خوراکې راوړلو او مځکي ته د امبار چلولو کار اخیستل کیږي، د حیواناتو لپاره (وابنکی او وندر) او نور لوی او کوچني شیان سته، چې د بزګرانو په کار وړي.

د ټکټر په ذریعه په کښت کي دا لاندي آلات اړین دي:

په دې وروستیو کي د هلمند بزګران د نورو پخوانیو وسائلو له کارولو سره - سره له نوو وسائلو څخه هم کار اخلي، لکه ماشین آلات او هغه ماشینونه چې په تېلو چلیږي.

له ټکټر (تراکتور) سره د مځکي د کار لپاره دا وسائل لکه (د اوبو واړېمپ، د بار لپاره ټېله، د مځکي د ماتولو لپاره دوپال او نوپال، د مځکي د اوارکارۍ لپاره زمبر او دغه رنګه جوه کښ او د پنډلو جوړولو لپاره په کار وړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هلمند کي د ملکیت رواجي مقیاس:

د هلمند په ولسي خلکو کي د مځکو اندازه او د کښت او کر د ملکیت مقیاس په غولبه، پایګاو، چنګول او پنجسېره رواج لري او په لاندي ډول سره جلا کیږي.

غولبه (قلبه):

غولبه دوه ډوله ده، یو یې احمد شاهي ده، چې په شل بزګرو کرل کیږي او اوس له رواجه لوېدلې ده، بل دفتري غولبه بولي، چې په څلورو بزګرو کرل کیږي او په عمومي ډول څلور خروراره تخم پرې پاشل کیږي.

پایګاو:

د غولبې نیمایي پایګاو بولي.

چنګول:

د غولبې څلورمه چنګول دی.

پنجسېره:

د غولبې اتمه یا د چنګول نیمایي ته پنجسېره وایي.

هلمند سیند دودیزه مشاعره:

هلمند سیند مشاعره هغه دودیزه او کلتوري مشاعره ده، چې په (۱۳۸۴ ل) کال کي یې بنسټ کښېښوول سو، د یاد کال د ثور د میاشتي په (۱۱) نېټه په هلمند کي د مشاعرې غونډه د لومړي ځل لپاره جوړه سوه، چې په دې غونډه کي د هیواد وتلی شاعر (عبدالباري جهاني) هم ګډون درلود.

مشاعره د یادي نېټې د مازدیګر پر (۵) بجو پیل سوه، د هیواد له ګوټ ګوټ څخه شاعرانو تشریف راوړی و، د غونډې په لړ کي ډېرو شاعرانو، لیکوالانو او فرهنګپالو شعرونه وویل او وینا وي وکړې، له هغه وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالباري جهاني ته نوبت ورسېد، نوموړي څه د پاسه یو ساعت داسي شعرونه وویل، چې ټولو خلکو په چکچکو، واوا او بیا یې ووایه بدرګه کول.

له هغه وروسته د بُست فرهنګي ټولنې مشر (بریالی هلمند) وویل، چې هر کال به په همدې مهال د هلمند سیند تر سر لیک لاندې یوه لویه مشاعره جوړیږي.[1]

له هغې نېټې څخه وروسته د هلمند سیند مشاعرې دودیزه بڼه خپله کړې، چې په هر کال په همدې یادې نېټې لویه مشاعره جوړیږي او له ټول افغانستان څخه شاعران دعوت کیږي.

اوس د هلمند سیند د مشاعرې له لومړي ورځې څخه نهه کاله کیږي، چې بنسټ یې ایښوول سوی دی، خو ددې معنی دا نه چې په هلمند کې مخکې له دې څخه بل وخت مشاعرې نه دي سوي، بلکې د غوریانو او غزنویانو پر مهال دلته ډېر شاعران اوسېدل، چې دوي به وخت پر وخت مشاعرې کولې، په باغ ارم کې غوري شاهانو مشاعرې جوړولې او د شاعرانو مسابقې هلته وهل کېدې، همدارنګ به بُست کې غزنویانو ډېر وخت د ادب او شعر په اړخ کې ډېر کار کړی دی او هر مهال به یې مشاعرې جوړولې.

ملي اتڼ:

اتڼ یو ډول دودیزه ګډا او د خوښۍ لوبه ده، چې له ډېرې زمانې راهیسې په هلمند کې دود دی او تاریخي لرغونتیا یې آریایي ټولنې ته رسیږي، چې د هغه مهال له مذهبي عنعنو څخه سرچینه اخلي، په هلمندیانو کې له ډېر پخوا څخه تر ننه اتڼ د رزم او بزم د یو غوره سمبول په توګه سته.

۱.بګړی، د بُست فرهنګي ټولنې دریمه میاشتنۍ خپرونه، شېرآقا صافی، ۶۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ملي او ولسي ګډا معمولاً له ډهول او سورنی سره ترسره کیږي او پکښې د اجراء کوونکي د وجود ټول غړي په ځانګړې توګه لاسونه، پښې، سر، غاړه، اوږې، سینه او نور په منظم ډول حرکت کوي، د بدن د بېلابېلو غړو دا حرکتونه، که له یوې خوا د ټول وجود او په ځانګړې توګه د دغو غړو د قوت او پیاوړتیا سبب ګرځي، نو له بلې خوا د یو ځانګړي جګړه ییز مهارت په توګه له دوښمن سره مقابلې پر وخت ورځخه کار اخیستل کیږي، له تاریخي ثبړنو څخه داسي څرګندیږي، چي د دغه هنر، ورزش او لوبې بنسټ په لومړیو کي د دې لپاره کښېښوول سو، چي ځوانان د جګړې پر مهال د وسلې په ځانګړي توګه د توري، کوتک او ټوپک چلول زده کړي او د دوي بدن چُست، چالاک او غښتلی وروزي، چي د دوښمن مقابلې ته ښه چمتو وي.

د وخت په تېرېدو ورو ورو د ملي ورزش د افغاني موسیقۍ او هنر یو په زړه پورې برخه سوه، په ځوانانو کي د شور، جذبې او احساساتو د پیدا کولو لپاره به یې دا ورزش د موسیقي له آلو، په ځانګړې توګه د ډهول او سورني له ساز او سُرود سره یو ځای ترسره کاوه.

د دې لپاره ځانګړي سندرې، ږغونه، سروکي او لنډۍ هم جوړې سوې، په را وروسته زمانو کي سربېره پر نارینوو په ښځو کي هم د دغې ګډې ډله ییزې نڅا او هنر زده کړه رواج سوې او ترننه د دوی او نورو خوښیو زیاتره محفلونه پرې تاوده ساتل سوي دي.

د وخت په تېرېدو سره ورو ورو د دغه ورزش د ډله ییزې نڅا یا ګډا بڼه خپله کړې او نن سبا په همدې مفهوم ترسره کیږي، ورزشي اهمیت یې کم دی، که څه هم په عامه توګه ورته اوس لدې ارخه خلک نه ګوري، خو پر هنر سربېره اتڼ خپل ځانګړی ورزشي ارزښت او روغتیایي ګټې هم لري، خو هیڅکله د روغتیایي ګټو لپاره پکار ندی اچول سوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هلمند کي اتڼ له ډېر پخوا راهيسي دود دی، په ودونو، محفلونو او نورو د خوشحالیو په پروګرامونو کي ځوانان دا ملي نڅا ترسره کوي، هیڅ واده، عنعنوي مېله، ملي جشنونه او د خوښۍ نور مراسم بې اتڼه نه ترسره کیږي.

د اتڼ طریقه داسي ده، چي دوه تنه ډول او سورنی وهي، نور د اتڼ ګډونوال په دایروي شکل سره راغونډیږي، اتڼ معمولاً په شریکه او ډله ییزه توګه ترسره کیږي، په پیل کي د اتڼ کوونکو شمېر لږ وي او حرکتونه ورو او په منظمه توګه ترسره کیږي، ورو ورو چټکتیا مومي او ځانګړې احساساتي بڼه خپلوي، د اتڼ کوونکو شمېر هم زیاتیږي او د ننداره کوونکو له ډلي څخه د ذوق خاوندان هم په اتڼ ورګډیږي.

په اتڼ کي مشر هغه تن ټاکل کیږي، چي تر نورو یې بڼه اتڼ زده وي او نومورې له نورو مخته کیږي، نور دده حرکاتو له مخي اتڼ سر ته رسوي.

هلمندي کوچیان او د هغوي دودونه:

د هلمند کوچیان د هیواد د نورو کوچیانو په څېر همېشه په نبورکي وي، تل په موسم پسې رهي وي، د کوچیانو تودې ورځې په سیاه بند کي وي او په ژمي کي د شمال لوېدیځ خوا څخه (پشت رود) یعنې د هلمند حوزې ته راکډه سي، هغه کوچیان چي د ژمي مېنه په هلمند کي کوي، هغوي پشتي رودي کوچیان بلل کیږي، د دوي لوی تولید وړی ده او د هغه د خرڅلاو مرکزونه په هلمند کي دي، خو که کال وچ وي، نو دوي وړی د مېړو پر شا د سیاه بند یخو مځکو ته خېژوي او په هغه کال نو د سکول مرکز په لیرو پرله پېچلو غرونو کي وي، د هلمند کوچیان د خپلو سوداوو لپاره هم په هلمند کي ښاري مرکزونو ته ورځي، هغه کوچیان چي د هلمند څخه سیاه بند ته ورخېژي، ډېره برخه یې نورزي دي، نور نو ساکزي او ځینې کوچني کوچني قومونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بلوڅو کوچیان چې د هلمند په جنوبي برخه کې پر ریګ اوسي په ژمي کې د ریګ په منځ کې پر (تلو) باندې اوسي او په دوبي کې د ریګو څاګانو ته ځانونه رسوي او اکثره یې مالونه هلته پریږدي او پخپله د خواړو لپاره وطنو ته راشوه کیږي.

د هلمندي کوچیانو نر او ښځې د نورو ځایو د کوچیانو په څېر د ګډ ژوند لپاره فعالیت کوي او خپل تولیدات د هلمند ښارونو ته رارسوي او بیا یې خرڅوي.

د هلمند کوچیان د ژمي په وروستیو ورځو کې د تودو سیمو څخه د سیاه بند خوا ته حرکت کوي او کډې په دسته جمعې د نوزاد پر تنګي سیاه بنده ته ورځېژوي، سیاه بند ته د دوي پورته کېدل د کال په موسم پورې اړه لري، هغه کال چې بارانې وي او د تودو مځکو وانښه د دوي د مالونس مړولای سي، نو یو څه معطلي کوي او که کال وچ وي، نو ډېر وخت حرکت کوي.

هغه وخت چې د دوي مېړۍ پر تودو سیمو لنګي سي، نو د وریو د ساتلو لپاره دوي ډېر کوښښ کوي او همدا وجه ده، چې مېړۍ په یخه هوا کې سیاه بند ته نه پورته کوي، چې د یخ وهلو خطر ورسره وي، کوچیان پخپل بدوي ترتیب کې په موسم بلد خلک دي او د خپل کوچ او بار وختونه پر ټاپي[1] ګوري، حتی د مېړو د لنګون وخت د باران موسم او د کال وچ والی تر ډېره ځایه پېشګویي کولای هم سي.

د مني په منځ کې دوي له سیاه بند څخه راشوه کیږي او د هلمند پر دښتو سره خپاره سي، دا ورځې چې دوي په تودو مځکو کې تېروي د دوي خوښي نه دي.

کوچیان خپل د تګ راتګ حساب پر ستورو کوي، په ستورو کې پېرونې (پروین) او سپوږمۍ او د هغو فاصلې دوی په نظر کې نیسي، د لومړي

۱.ټاپي هغه وختونه دي، چې کوچیان یې د ستورو او سپوږمۍ په حساب پېشګویي کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانښام په وخت کي د سپوږمۍ او پېرونې يو ځايوالی دوي ته د حرکت يو خبر دی.

پر سپوږمۍ شپول د باران زېری بولي او دوه هغه غټ ستوري چې د شارحه عالمي په ډول په ژمي کي د غروب پر وخت تر لمر شا ته سي، نو دوي بايد مېنه بدله کړي.

د توري څيلې څلوېښت ورځې دوي د لويو خطرونو او تاوانونو موسم بولي او د خپلو مالونو سره ډېر احتياط کوي، تر توري څيلې وروسته چې هوا توده سي، نو دوي د (زار خنډ) غير مترقبه يخ خطر هم نه هېروي، زار خنډ يخ د دوي سپرليان وژني، هغه سپرلي چې تر توري څيلې وتلي وي، نو مستي کوي دوي ورته وايي: (سپرليه! هوس دي نيمه خوا دی، چې زار خنډ دي لا په خوا دی).

سره څيله هغه وخت دی، چې دوي بايد د سياه بند خوا ته روان وي، اکثره مسکينان کوچيان چې وابس او غوزی يې سره شلېدلي وي، نو په سره څيله کي حرکت کوي او وايي: (راباندي سره غرمه سوه).

د هلمندي کوچيانو لوی تولید په عمومي صورت وړی ده او په دې پسې غوړي، کورت، جولونه، تاګی او نور کوچني شيان دي، ماړه مالدار کوچيان يوائي وړی تولیدوي او نور غوړي يا بل شی صرف دومره بازار ته عرضه کوي، چې د دوي تر ضرورت اضافه وي.

د هلمند کوچيان چې څومره وړی تولیدوي، په هغه اندازه وړی او نور شيان هم بازار ته د تجارت لپاره عرضه کوي او د خپل خوراک لپاره ډېر لږ دځان سره ساتي، په عمومي ډول د هلمندي کوچيانو د وړيو تولید د کاله (۳۰۰۰۰۰) منو ته رسيږي.

د کوچيانو د کار وخت د پسرلي څخه شروع کيږي او تر دوبي پورې ډېر سخت کار کوي، د وړيو پرې کول (سکول) مهم کار دی، هر کله چې کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبات وي، نو کوچیان د وري (حمل) په وروستیو لسو ورځو کي سکول شروع کوي او د غبرګولي (ثور) په (۱۰) نېټه يې پای ته رسوي، دا کار دوي په وطن کي کوي او که کال وچ وي، نو د سکول کار په سیاه بند کي کوي او په ګرشک کي د وړیو د شرکت له نمائندګۍ څخه وړی د مېړي پر شا سیاه بند ته خېژوي.

کوچیان د کور او کالو په لحاظ ډېر مختصر او ساده ژوند لري، کېږدی هغه لویه توره او ژغونجنه خیمه ده، چې دوي پکښې اوسیږي، د لوی مالدار د کور فرش کراسته ده، چې له وړیو څخه جوړیږي، د خوراک لپاره یو لوښی لري، چې ښانګ ورته وایي، نور نو ځینې لوی او کوچني دېګونه ساتي، چې د غوړو د ایستلو په وخت کي کار ورځخه اخلي.

د کوچیانو نارینه د وطنوالو په ډول کالي اغوندي او د کوسي څخه د بستر کار هم اخلي، اوږد چوڼ داره کمیس، خړیا رنګه لیکداره پرتوګ اغوندي، لنګوټه ول. ول تړي او چاروغي په پښو کوي، ښځي يې تور کالي اغوندي، اکثره کمیس د یوې لمنې څخه د پورني کار هم اخلي.

ــ تمت بالخیر ــ

په ګران وطن کي د تلپاتي سولي او ثبات په هیله

لښکرګاه ـ هلمند ـ افغانستان

۲۳/۱۰/۱۳۹۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځلیکونه:

۱ـ عطایي، کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۳۸۹ لمریز، کندهار، د اطلاعاتو او کلتور ریاست

۲ـ رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، د کندهار یادابنتونه (لومړی او دوهم ټوک)، ۱۳۸۶ لمریز، جرمني، د افغانستان د کتلوري ودي ټولنه

۳. سیستانی، کاندید اکاډمیسین محمد اعظم، سیستان سرزمین حاسه ها و هماسه ها، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۶۹ لمریز، اکاډمی علموم جمهوري افغانستان مرکز علوم اجتماعی

۴. کهزاد، احمد علي، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۴۳ لمریز، کابل، انجمن تاریخ افغانستان

۵ـ هوتک، محمد معصوم، کندهاري وروڼه، ۱۳۸۷ لمریز، کندهار، علامه رشاد خپرندویه ټولنه

۶. سیستانی، کاندید اکادمیسین محمد اعظم، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیملند، لومړی چاپ، ۱۳۹۲ لمریز، افغان جرمن آنلاید او دانش خپرندویه مؤسسه

۷. لسترنج، گی، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، محمود عرفان، درپیم چاپ، ۱۳۷۷ لمریز، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

۸. سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، پوهنمل حاجي محمد نوزادي او رحمت الله، ۱۳۹۲ لمریز، هلمند ادبي بهیر

۹ـ صدقی، محمدعثمان، جغرافیای مختصر تاریخی شهرهای آریانا، دوهم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، کابل، انتشارات امیری

۱۰ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۳۸۳ لمریز، میوند خپرندویه ټولنه

۱۱ـ حبیبي، پوهاند عبدالحی، امیر کروړ و دودمان او، ۱۳۶۱ لمریز، اکادمی علوم افغانستان

۱۲. رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، جغرافیایي یادابنتونه (لومړی او دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ لمریز، کندهار، علامه رشاد اکاډمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳ـ فرهاد، قدرت الله حداد، د افغان ملي تاریخ، لومړی ټوک(۱۳۹۰هـ ش) دوهم ټوک(۱۳۸۶ هـ ش)، د ساپي د پښتو ټولنو او پراختیا مرکز
۱۴ـ کهزاد، احمد علی، افغانستان در پرتو تاریخ، ۱۳۸۷ هـ ش، کابل، دانش خپرندویه ټولنه
۱۵.غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ (جلد اول و دوم)، ۱۳۸۸ لمریز، پیښور، خاور انټرپرائزیز
۱۶.افغان، سید جمال الدین، تمة البیان في تاریخ الافغان، محمد رفیق حبیبي، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، کندهار، د اطلاعاتو او فرهنګ ریاست
۱۷ـ کارو، سراولف، پښتانه (پټانز)، الحاج شېر محمد کریمي، دوهم چاپ، ۱۳۸۳ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه

۱۸.رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، ملي اتل غازي وزیر محمد اکبر خان، ۱۳۸۵ لمریز، کندهار – افغانستان، علامه رشاد خپرندویه ټولنه
۱۹.عطایي، کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۸۳ لمریز، میوند خپرندویه ټولنه
۲۰.الفنسټن، مونټ ستوارټ، د کابل سلطنت بیان (لومړی او دوهم ټوک)، پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ او نصرالله سوبمن، دوهم چاپ، ۱۳۸۷ لمریز، پیښور، دانش خپرندویه ټولنه
۲۱ـ کهزاد، احمد علی، بالاحصار کابل و پیش آمدهای تاریخی آن، جلد اول و دوم، ۱۳۸۷ لمریز، بنګاه انتشارات میوند
۲۲ـ سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، بیست مقاله تاریخی – تحقیقی، ناچاپ اثر، پورتال افغان – جرمن آنلاین
۲۳ـ اتلس قریه های افغانستان، معرفي واحد های اداري محلي، جلد سوم، پروژه مطالعات دیموګرافي، اداره مرکز احصائیه صدارت اعظمي، ۱۳۵۳ هجري، کابل – افغانستان
۲۴ـ هوتک، محمد معصوم، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱ لمریز، کندهار – افغانستان، علامه رشاد خپرندویه ټولنه
۲۵ـ نجیب، عبدالقدوس، اراکوزیا (کندهار)، ۱۳۸۸ لمریز، کندهار، علامه رشاد خپرندویه ټولنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۶ـ سیستانی، کاندید اکاډمیسین محمد اعظم، دفاع از استقلال و شاه امان الله وجیبه ملی ماست، ۲۰۱۲ز، کابل، دانش خپرندویه ټولنه
۲۷.ځلمی، محمد ولی، کندهار، دوهم چاپ، ۱۳۹۲لمریز، صدیقي خپرندویه ټولنه
۲۸ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۶لمریز، کابل، میوند خپرندویه ټولنه
۲۹.حبیبي، عبدالحی، د افغانستان لنډ تاریخ، ژباړن، عبدالرؤف بینوا، دوهم چاپ، ۱۳۸۲لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۳۰ـ مرغُزی، حافظ، احمد شاهي شهنامه، ۱۳۸۷لمریز، کندهار، علامه رشاد اکاډیمي
۳۱ـ کهزاد، احمد علی، افغان مېړني او تاریخي پیښي، محمد اصف صمیم، ۱۳۸۰ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۳۲.عبدالغفور، زمینداور او علیزي، ۱۳۸۳لمریز
۳۳.خان، قاضي عطا الله، د پښتنو تاریخ، درېیم چاپ، ۲۰۱۲ز، پېښور، یونیورسټي بُک ایجنسي
۳۴ـ جهاني، عبدالباري، هرات، پښتانه او ستره لوبه، دوهم چاپ، ۱۳۸۰لمریز، لیکوال
۳۵.اډامیک، لوډویک، د شلمي پېړۍ تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ډاکټر نثار احمد صمد، دوهم چاپ، ۱۳۸۳لمریز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه
۳۶.کاکاخېل، سید بهادر شاه ظفر، پښتانه د تاریخ په رڼا کښې، شپږم چاپ، ۲۰۰۶ز، پېښور، یونیورسټي بک ایجنسي
۳۷.سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، د نولسمي میلادي پیړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ژباړه، سرمحقق نعمت الله اندړ، ۱۳۸۶لمریز، کابل افغانستان، داد محمد پښتون او محمد صدیق سیملزی
۳۸ـ کهزاد، احمد علي، آریانا، څېړنیار ملکه مشتري، لومړی چاپ، ۱۳۹۱لمریز، جلال آباد، همدرد کتاپلورنئی
۳۹.نړیوال، پوهاند رازقي، د افغانستان تاریخي او فرهنګي ویاړونه، ۱۳۹۲لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۴۰ـ پژواک، عتیق الله، غوریان، اورنګزېب ارشاد، ۱۳۸۸لمریز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۱.زرملوال، غلام محمد، افغانستان تر وروستي افغانه، ۱۳۸۳ لمریز، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه
۴۲.فرهنګ، میر محمد صدیق، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، سید عبدالله پاچا، ۱۳۸۹ لمریز، میوند خپرندویه ټولنه
۴۳ـ شېرزاد، پوهنډوی م، افغانستان د نړیوالو سیاستونو محراق، ۱۳۹۱ لمریز، همدرد خپرندویه ټولنه
۴۴.ربښتیا، سید قاسم، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، دوهم چاپ، ۱۳۸۹ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۴۵.درانی، ډاکټر باقي، پښتانه د تهذیب په څپو کي، لومړی چاپ، ۲۰۰۸ ز، کوټه، صحاف نشریاتي مؤسسه
۴۶.سنګروال، شهسوار، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، لومړی چاپ، ۱۳۸۴ لمریز، پېښور، یونیورسټي بُک ایجنسي
۴۷.غبار، غلام محمد، په افغانستان کي د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، ګل پاچا الفت، درېیم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، کندهار، صداقت خپرندویه ټولنه
۴۸.آریانا دایرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۸۷ لمریز، کابل افغانستان، د افغانستان د علومو اکاډمۍ د دائرة المعارف د مرکز ریاست
۴۹ـ آریانا دایرة المعارف، درېیم ټوک، ۱۳۸۹ لمریز، کابل افغانستان، د علومو اکاډمي د دایرة المعارف ریاست
۵۰.آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۱۳۹۰، کابل افغانستان، د علومو اکاډمي د دایرة المعارف ریاست
۵۱ـ پښتو آریانا دایرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۳۵۵ لمریز، کابل افغانستان، د اطلاعاتو او کلتور وزارت او آریانا دایرة المعارف ټولنه
۵۲ـ پښتو آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۱۳۵۵ لمریز، کابل افغانستان، د اطلاعاتو او کلتور وزارت او آریانا دایرة المعارف ټولنه
۵۳ـ ځدران، ستر جنرال ګلزرک، د افغانستان تاریخ، لومړی ټوک، ۲۰۰۶ ز، صبا خپرندویه ټولنه
۵۴.پاڅون، عتیق، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، چاپ اول، ۲۰۰۹ ز، مرکز نشراتی اینفورما پرنت
۵۵.د افغانستان احصائیوي کالنی ۱۳۹۲ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶.ارشاد، اورنگزیب، افغانستان پېژندنه، دوهم چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه

۵۷ـ ځل، پوهاند سید نورالله، د افغانستان پېژندني لنډه لار، درېیم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

۵۸ـ پیغام، پوهندوی جان محمد، د شلمي پېړۍ په لومړیو درېیو لسیزو کې افغانستان د سیاسي او فرهنګي بهیر څېړنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

۵۹.نیازی، پوهندوی مستعلي، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سیاسي ستونزي، لومړی چاپ، ۱۳۸۹ لمریز، ګودر خپرندویه ټولنه

۶۰ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۵ لمریز، کابل - افغانستان، بنګاه انتشارات و مطبعه میوند

۶۱.سرواني، شریف الله دوست، د هلمند نومیالي، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، هلمند ادبي ټولنه

۶۲.شریعتیار، الحاج محمد اسماعیل، هلمند پوله په پوله، صدیقي خپرندویه ټولنه، ۲۰۱۲ زېږدیز

۶۳.تنیوال، الحاج پوهاند محمد ظریف، د افغانستان عمومي جغرافیه، دوهم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

۶۴ـ ژواک، څېړنمل محمد دین، افغاني حماسه، دوهم چاپ، ۲۰۱۰ ز، کوټه، پښتو ادبي غورځنګ

۶۵.ریان، بشیر احمد، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، دوهم چاپ، ۱۳۸۹ لمریز، صدیقي خپرندویه ټولنه

۶۶ـ سرواني، شریف الله دوست، زیندار (تاریخ، ادب او جغرافیه)، لومړی چاپ، ۱۳۹۳ لمریز، ننګرهار، مومند خپرندویه ټولنه

۶۷.د لسم ټولګي جغرافیه، ۱۳۹۰ لمریز، د پوهنې وزارت

۶۸.وطنوال، عبدالصبور، د افغانستان د ولایتونو لنډه پېژندنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، جلال آباد، حکمت خپرندویه ټولنه

۶۹.د سمینار ګډونوال، زما هلمند، ۱۳۹۲ لمریز، اسد دانش خپرندویه ټولنه، کابل - افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۰ـ بُسټ فرهنګي ټولنه، بګړی، لومړی کال، څلورمه ګڼه (وری - غويي - غبرګولی)، ۱۳۸۴ لمریز
۷۱. واسعي، ثابت، اتمان، پښتني دودونه، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندويه ټولنه

هغه ويبپاڼي چې پدې اثر کې ورڅخه ګټنه سوې ده:

۷۲. افغان جرمن آنلاین ټکی کام
۷۳. http://www.elections.pajhwok.com/ps/content/
۷۴. http://www.bbc.co.uk
۷۵- www.afghana.com
۷۶- www.fbcdn.net
۷۷. www.wikimedia.org
۷۸. www.tolafghan.com
۷۹. www.helmandnews.blogspot.com
۸۰. www.graanafghanistan.com
۸۱. www.helmand.gov.af
۸۲. www.isec-society.org
۸۳. bokhdinews.com
۸۴. www.khedmatgar.com
۸۵. www.nce.co.uk
۸۶. www. afghanistantoday.org
۸۷. www.wikipedia.org
۸۸. www.Googlemap.com
۸۹ www.benawa.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library